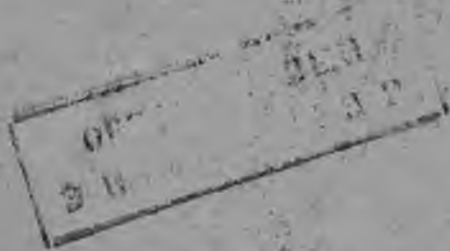

ДРЕВНИЙ МИР ИСТОРИ

МАРГОСИЗДАТЫН КЫРЫК-МАРЫ ФИЛИАЛ
Козмодемьянск—1945

LIBRARY
UNIVERSITY OF TORONTO

21

Н | Мар.
3-875.

ДРЕВНИЙ МИР ИСТОРИ

СРЕДНИЙ ШКОЛЫН
5-6 КЛАССВЛАШТЫ
ТЫМЕНЬМЫ УЧЕБНИК

РЕДАКТОРЖЫ
ПРОФ. А. В. МИШУЛИН

К. И. БЕЛЯЕВЫН ДА В. П. СЕМЕНОВЫН
ПЕРЕВОД

*РСФСР Наркомпрос утверждаймы
рушла книга ыцу марлашкы сарьмьим
Марийский АССР Наркомпрос утверждаен*

МАРИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
КЫРЬК-МАРЫ ФИЛИАЛ
Козмодемьянск—1945

1924

THE
MOUNTAIN
VIEW

...

...

ВВЕДЕНИ.

1 §. Первобытный эдемвлан Ылымаш.

Первобытный орда. Земля Ылны эдемвлан Ылымаш шуку шуды тѳжем и перви тѳнгѳлѳлтѳн. Первобытный эдемвлѳ дикарьвлѳ ылыныт дѳ животныйвлѳлѳ кѳтѳдон Ыленѳт. Нѳнѳ кого группывлѳдон скудный качкышым кѳчѳл земля мычки каштыныт, грубый орудивлѳм иквѳреш Ыште-нѳт дѳ тѳдѳвлѳм кычылтыныт.

Первобытный эдемвлѳ Ышкѳлѳнѳштѳ качкышым моаш манын, шуку трудым ямденѳт. Нѳнѳ скотоводствымат, земледелимѳт добывайымы продуктым качкышыш сѳртѳмѳшѳмѳт пѳлѳделыт.

Ышкѳмѳштѳн Ылымаш ти пѳтѳриш периодын эдемвлѳ Ылым вѳрвлѳмѳт имейѳ-делыт, тѳдѳвлѳм Ыштѳш нѳнѳ эче тымень шотелыт. Седѳндон нѳнѳ шѳргѳштѳ Ыленѳт, тѳшкѳвлѳ лошкы шѳлѳнѳт, келгѳ пещеры-влѳшкѳ пыренѳт. Трудын орудивлѳм нѳнѳ кѳ гѳц дѳ лу гѳц Ыштенѳт. Тидѳ гру-бый орудивлѳ ылыныт, нѳнѳ итѳрѳн дѳ шлифуен Ыштѳмѳ ылтелыт. Кѳ гѳц

Древнекаменный курымын (палеолитын) орудивлѳ.

Ыштѳмѳ пѳтѳриш ти орудивлѳм, кыдывлѳм Ыштѳш эдемвлѳ тымень шоныт, „древнекаменный курымын“ (п а л е о л и т ы н) орудивлѳ маныт. Тѳдѳвлѳдон эдемвлѳ дикий животныйвлѳм кыченѳт, охотничаенѳт, качкаш ярал важвлѳм капаенѳт. Техень проста орудивлѳдон шукумок Ыштѳш акли ылы. Седѳндонок ти эдемвлѳн Ылымашлѳн хищный зверьвлѳ дѳ голод соок лѳдѳктенѳт. Ылымаш верц кредѳлмѳштѳ эдемвлѳлѳн кого ордадон цуцан кашташ, качкышым иквѳреш кѳчѳлѳш, веремѳэш шагалаш вѳрѳм айыраш вѳрештѳн. П е р в о б ы т н ы й о р д а н Ы л ы м ѳ ш ѳ ж ѳ т е х е н ь ы л ы н .

Племя дон род. Эдемвлан Ылымаш ик вѳрѳштѳ шалгыде. Ли-ѳлтшѳ челѳвеческий общество пиш олен гѳнѳят, соок анзыкыла кен миѳн. Тылым пѳрхѳшѳ вулканвлѳ доны мон

Бизоним изображайымаш (палеолитический эпохын пещерный живопись).

Аль шбїргїн пожарвләштї нәлїн, тїдїм кычылташ тымень шомыкышты, эдемвлән Ылїмәш йїлерәк развиваялташ тїнгәлїн. Вараракшы эдемвлә ик пу маклакам весї тервен нбїген, әль тылгум шин тылым добываяш Ышкеок тымень шонит. Техника кушкыла кузен миән. Яжон шымен дә шлифуен, ку гыц кбзбвләм, толотавләм, пикш мычашвләм эдемвлә Ыштәш тїнгәлїнїт. Утларак усовершенствуйымы күн орудивләм „новокаменный курымын“ (неолитын) орудивлә манит. Тї веремәнок эдемвлә пикш янжежым изобретаен лыктыныт, шун гыц посудавләм Ыштәш тїнгәлїнїт, животныйвлән каваштывләм Ыштәш тымень шонит. Трудын орудивлә вашталт мимї сембнь эдемвләят, Ылїмәшлән средствам добывайымы йбнжәт вашталт миәнїт. Эдемвлә бнде животныйвләм кидбш тымдымашкы, колым ломашкы, первобытнй скотоводствышкы ванжаш тїнгәлїнїт. Тїдб сагаок оседлйй (ик вәре) Ылїмәшбш ванжымашат намечаялтеш. Эдемвлән кочевой ордавлә пасна айырлен определеннй землявләм занимайш тїнгәлїнїт. Дә тенге, древнекаменный курым пїтбшәшбнок эче племявлә лит, вес статянжы—родственнй эдем группывлән кого объединенивлә. Ти племявлә родвләэш пайылалтыныт. Родшы икәнә-иктї лошты кровнй родствыдон пижшб эдемвлән группывлә гыц ылын. Эдемвлән родовой организаци ик статян Ылбде, тїдәт тенгеок развиваялтын дә вашталт миән.

Родовой стройышты пїтәри Ыдрәмәш главный ролян ылеш. Тїдб мотигәдон землям капая, киндбм удәш тїнгәлеш, животныйвләм кидбш тымда. Пуэргб качкышым добываяш охоткашкы кембкы, шагалмы вәреш (стоянкеш) Ыдрәмәш кодеш, тетявлә дон шонгывлә гишән, шагалмы вәрйштбш Ылбшым дә порядкым перегбмб гишән забота; тїдбн трудшы кодшывләлән Ыләш главный источник ылеш.

Цилә тиды ыдрәмәшым пйтәриш вәрбш шагалта, дә родышты ыдрәмәшын техень главенством м а т р и а р х а т маныт.

У ашкылым ыштымь якте шуку тйжем и эрген. Первобытный эдемвлә случайно момы качкышдон, дикий шудывладон дә важвләдон аль животныйвләм кычымашты соок удачный агыл охотыдон довольнан ёлен кердтелыт. Качкышым йәмдблёмашты дә выргемым ыштымашты, ёлбшым ыштымашты, орудивләм йәмдблёмашты эдемвлән запросвлә кушкын миәт. Ёнде нбнб ёлбмашлән средствам добывайымы главный йбн ылшы скотоводствыш дә земледелиш ванжат. Животныйвләм кидыш тымдымаш гыц скотоводствышкы (кытен каштмашкы) ванжымаш лиәлтеш. Ышкавләм шукум, кого кытбдон войымаш эдемвлән шбшерым, пайым, каваштым дә лум пуэн. Проста земледели гыц эдемвлә когоракын развиваялтшы земледелиш ванжат. Мотигә плугдон вашгалтеш. Плугеш кидыш тымдымы ушкүжым кыцкәт. Ёнде почвым лучирәк ровотаяш тбнгәлыт, нырвләм искусственно орошаят, шожым, кукурузым, дыным, кого охырецым дә молы питательный растенивләм удәт.

Дә тебе ёндежы, техень хозяйствовшты, пүэргын трудын значенижы когоэмеш. Пүэргывлә скотоводствышты дә земледелишты когоракын керәл лит. Техень хозяйство пүэргын дела лиэш, ыдрәмәшын агыл. Хозяйствон махань-шон областвләшты пүэргын трудшы ыдрәмәшын тонышы ровотажым кокшы месташкы лыктын. Родын вуйалтышыжы пүэргы лиэш. Родышты пүэргын господством п а т р и а р х а т маныт.

Кушкын шошы родовой общинышты земледельцвлә дә скотоводвлә иквәреш лит, иквәреш труен хозяйством видәт. Общинын цилә делам старейшина—родышты старший ылшы, ёлбмәшын кого опытым имейбшы пүэргы—управляен. Тбды родын членвлә лоштышы цилә спорвләм решен, эдемвләм ровоташ

Новокаменный курымын (неолитын) орудивлә.

Мамонтдон кредялмаш (Васнецовын картин гыц).

назначен, цилан добычым, продовольствим пайылен. Ти вереман эче частный собственность ылте, классвлӓ ылтелыт, эксплуатаци уке ылыи. Первобытно-общинный строй годым те хень ылымаш ылын.

2 §. Рабовладельческий государстввлӓ кыде линйт. Исторический памятниквлӓ.

Классвлӓ лӓлт-мӓш. Первобытно-общинный строй — тиды эдемвлӓн развиваялты пӓтӓриш ступень ылеш, тиды гач цилӓ народвлӓ эртенйт. Кызытшы вереман ти ступень пиш мӓндӓрӓн шайылан кодын, тӓнамшен, шуки тӓжем и эртен. Австралишты, Африкышты да Америкышты совсем чӓды племявлӓ веле (например индеецвлӓ) кызыт яктеят эче дикий, первобытный условивлӓшты ылат (дикарьвлӓ). Тӓлец пасна, пасна народвлӓн первишы гыц изиш перегӓлтшы остатоквлӓ, пережитки манывлӓ (например кӓсӓм вӓрдон пӓрӓктымаш), тагынамок пӓтӓшы первобытный эпохым мӓлӓннӓ ӓшӓндӓрӓктӓт.

Первобытно-общинный строй шӓлӓнымашты шуки причинвлӓ ылыныт. Техника развиваялты сембӓн, бронзовый, а варажы кӓртнин орудивлӓ шукем мимы сембӓн, общинышты богатство да пасна эдемвлӓн кидышты боготством погымаш кушкын миӓн. Металлический техникым применяйымаш ремеслом земледели гыц айыраш палшен. А тидыжы ышке церотшыдон родвлӓ лошты лӓ даже пасна эдемвлӓ лоштат хӓдӓрвлӓм вашталтымашын кушмашлан палшен. Тенгелӓн торгейымаш, да тӓды сага богатство шачын миӓн.

Родыштыш первишы равенство уже ямаш тӓнгӓлын. Тидыжы общий собственность вӓреш частный собственность лӓкмыдон лиӓлтӓн. Ик семьявлӓжын кого земля участоквлӓ, вольык, пленниквлӓ шукем миӓнйт, весывлӓжын — чӓды. Бӓнде первишылӓ

Первобытный общины шагалмы вяр.

пленниквләм пуштелыт, нѣнынѣм рабвләшкѣ сәрәнѣт дѣ нѣнынѣлән лелѣ пашавләм бѣштѣктенѣт. Тенгелән, пасна эдемвлән кидѣштѣ производствын средствавлә шукем миэнѣт: трудын орудивлә, земля дѣ даже эдемвлә—рабвлә. Күн нимат уке ылын гѣнь, нѣнѣ паян собственниквлән кабалаш попазенѣт. Тенгелән, родын ик членвләжѣ паянвлә линѣт, весѣвләжѣ—незервлә.

Государство
лиәлтмәш.

Паянвлә бѣшләнѣштѣ укеянвләм ровотайыктенѣт. Тѣлец пасна, паян вождьвлә воинский отрядвләм погенѣт дѣ вес племявлә вѣкѣ набегвләм бѣштенѣт. Добычым дѣ пленниквләм нѣнѣ бѣшләнѣштѣ дѣ бѣшкѣмѣштѣн воинвләлән коденѣт. Вождьвлә дѣ паян эдемвлә изин-олен пленныйвләм велеят агыл, бѣшкѣмѣштѣн племяштѣш незеремшѣ дѣ долгыш пырышывләмәт рабыш сәрәш тѣнгәлѣнѣт.

Махань-шон виноватым бѣштѣмѣ гишән вождьвлә пѣтәри бѣшкеок населеним сунѣт дѣ наказываенѣт. Варажы паянвлә логѣц вождьвлән помощниквлә ләктѣнѣт: округвләм управляйышывлә, дружинывлән начальниквлә, судьявлә, общинывләштѣ старейшинывлә дѣ сирѣшывлә. Управительвлә, знат дѣ богатствым кычышывлә господствуйышы класс линѣт, а кодшы населенижы—по работцайымывлән класс. Тенгелән классовый государствыввлә, пѣтәри коговлә агыл, вара кораквләок лин миэнѣт. Государство рабовладелецвлән кидѣш властьюм пуэн, тидѣндонжы нѣнѣ рабвләдон управляенѣт дѣ рабешок кодаш нѣнынѣм принуждаенѣт.

Мәләннә пәлѣмѣ ылшы первишѣ кого государствыввлә рекән долинывләштѣ лиәлтѣнѣт: Африкын северо-восточный частьшты—Нил рекән долинышты. Передний Азишты—Тигр дон Евфрат рекәвлән лап вәрѣштѣ; Индишты—Инда дон Ганга рекәвлә мычкы; Китайышты—Желтый рекә донь. Ти долинывләштѣ мол

А.С. Пушкин лѣмән изобразительный искусствын музей (Москва).

Государственный Эрмитаж (Ленинград).

вәрвләштӱш гыц анзыц землям когон ровотаяш тӱнгӱлӱнӱт, богатством копаш дӱ развиваялташ ир тӱнгӱлӱнӱт. Вараракшы Греция дон Рим государствывлӱ линӱт.

**Исторический
памятниквлӱ.**

Пиш шукердшӱ ти государствывлӱ гишӱн наука кыце пӱлӱ? Нӱнӱм исторический памятниквлӱ гыц пӱлӱт. Ти памятниквлӱжӱ вещественныйвлӱ дӱ письменныйвлӱ ылыт.

Вещественный памятниквлӱжӱ разный тошты постройкывлӱн остатоквлӱ, перегӱлт кодшы домашний хӱдӱрвлӱ, трудын шукердшӱ орудивлӱ, монетвлӱ ылыт, вес шамакдон келесенжӱ тоштын годым эдемвлӱ мам кычылтыныт, дилӱ тӱдӱвлӱ.

Письменный памятниквлӱжӱ кӱзӱш, храмвлӱн стеньвлӱэш, шун табличкывлӱэш сирӱмӱвлӱ, тӱнгеок шукердшӱ писательвлӱн разный произведенивлӱ мӱ яктенӱ перегӱлт кодыныт.

Первишӱ шуки памятниквлӱм раскопкым ыштен мот. Техень памятниквлӱм кӱчӱлмӱшдон дӱ изучаймашдон археология манмы наука занимая.

Махань-шон памятниквлӱ. вещественныйвлӱжӱт, теingeок письменныйвлӱжӱт, музейвлӱштӱ дӱ архиввлӱштӱ перегӱлтӱт.

Пиш яжо памятниквлӱм погымы вӱрвлӱ—Москвашты Исторический музей дон Изобразительный искусствын музей ылыт, Ленинградышты—Эрмитаж, тидӱ мир вӱлнӱжӱт сек яжо музейвлӱ лошты иктӱтшӱ ылеш. Каждый союзный республикын ышкымжӱн местный музейжы улы.

Летоисчислени.

Историм тыменьмашты веремь правильно шотлымаш кого значениен ылеш. Перви общий летоисчислени ылте; каждый первишы народ Ышкымьштын историн махань-гьнят важный событи гьц шотлымашым тьнгальен. Египтянвлэ кугижавлэн вуйлалтымы гьц веремь шотленйт, греквлэ—олимпиада лимы гьц, вес семьньжы Олимпишты ньны эртэрымь гимнастический мадышвлэ лимы гьц шотленйт; шукердшы римлянвлэ ньнын главный халам—Римым основайымы и гьц летоисчислением виденйт.

Кьзытшы веремьн христианский летоисчисленидон пользывают. Христианвлэ римский император Август 30-шы и царствуйымы гьц веремь шотлымашым видат. Тьням, предани семьнь, Иисус Христос шачын. Наукыдон доказывайымы, нимахань Христос ылте. Но шукыжок тьдылэн ьнянэш тьнгальенйт (христианвлэ). Варажы (VI курымын) Христосын шачмы легендарный ижым ньны Ышкымьштын летоисчисленин пьтэриш иэш принимаенйт. Ты и гьц тембакьлэ, мьнмьн веремьшкьлэ и шотлымашым „у эра“ маныт; ти и яктешы ымбакы эртэшышкьлэ веремь мьнгешлэ шотлат дэ „у эра яктешы“ шот маныт.

Исторический наука событивлэм изучая, кыцелэ ньны иктэ весым вашталтен, иктэ паштек весывлэ последовательно кен миэнейт; веремьдон лин мишэ событивлэн техень последовательностью хронологический маныт. Памятниквлэ мычкы тенге изучаен мимькы, эдемвлэн историм первобытний строй гьц мьнмьн кечывлэнэ яктеок пьлен лэктэш лиэш.

История мам изучая.

Обществын историм изучаен, кыцелэн тьды йль весы человеческий общество лиэлтын дэ кыце тьды развиваялтын, седым мэ пьлен нэлынэ.

Исторический наука анжыкта, эдемвлэ Ышкымьштын развиваялтамаштышы Ышкымьштын махань-шон общественный Ыльмьш вашт лэктэнейт. Мэ ужна, эдемвлэ Ышкымьштын историштын тьнгальтыш годым первобытно-общинный строй условишты Ыленйт. Вара классвлэ дэ обществын классовый организацивлэ, эксплуатацидон основанныйвлэ лиенйт: рабовладельческий строй, вара крепостнический, а поздаракынжы капиталистический строй.

Обществын истори угнетенныйвлэ кыцелэн Ышкымьштын угнетательвлэ ваштареш кужын кредьлмы паштек эксплуатацидымы дэ угнетенидымы, помещиквлэдымы дэ капиталистывлэдымы у стройым воуен нэленйт, тьдым анжыкта. Ты у социалистический строй мьнмьн сьндэлыкышты, СССР-шты сьнген. Ты строй верц вес-сьндэлыкыштыш труйышвлэят кредьлит.

Малын социализм цилэ мир ьльнэ сьнгышашлык ылеш, тьдым ынгылаш мьлэннэ историм пьльмьш палша.

ДРЕВНИЙ ВОСТОК

1. ЕГИПЕТ.

3 §. Египетын природа да тѣдѣн населени.

Египетын при-
рода. Северный Африка вашт Атлантический океан
гѣц Красный тангыж якте Сахара пустынын
бесплодный ошма киѧ. Востокушты веле плодо-
родный ѧнгѣсѣр долина киѧлтѧ, тидѣ мычкы Нил рекѧ йога.
Тидѣ мир вѣлнѣй сек кого дѧ шуку вѣдѧн рекѧвлѧ лошты ик
кого рекѧ ылеш.

Нил кок рекѧ иктѣш вѧш лин йоген лѧкмѣдон лиѧлтеш—
центральный Африкын йѧрвлѧ гѣц тѣнгѧлѧлтшѣ Белый Нил
дон Абиссинин кырыквлѧ вѣлец дѧ Тан йѧр гѣц йожен лѧкшѣ
Голубой Нил иктѣш лиѧлтмѣдон, Нилын йогымыжым куд
вѧре порогвлѧ ѧрѧт.

Нильский долинын северный частьшым веле Египет маныт.
Долина кырыквлѧдон пѣчкѣдѣл шѣндѣмѣ, тѣ кырыквлѧжѣ гра-
нитдон, известнякдон, песчаникдон дѧ стройкалан ярал молы
кѣвлѧдон паян ылыт. Западкушты Ливийский пустынь шывшыл-
теш. Востокушты Нилын долиным Красный тангыж гѣц Аравий-
ский пустынь айыра. Красный тангыж сир тѣр яктеок шѧрлен
мишѣ восточный пустынькушты шѣртним дѧ вѣргеньѣ рудам
моныт. Вѣргеньѣм тѣнгеок Синайский полуостровкуштыт
добываенѣт.

Нил рекән тӱнгӱлӱлтмӱ ӱнгышты тростниквлӱ кушкыт.

Нилын дӱ тӱдӱн важиквлӱжӱн сир тӱр мычкы вӱдӱштӱш растенивлӱ—лотос дон папирус—кушкыныт. Папирус—пиш полезный растени. Тидӱ тростник ылеш, тидӱн кӱжгӱ стибельвлӱжӱ гӱц куштылгы челноквлӱм ыштенӱт, вӱцкӱжвлӱ гӱц—корзинвлӱм плетенӱт, керемвлӱм пыненӱт; важвлӱжӱм олтенӱт, а ана ушвлӱжӱ гӱц качкышым ыштенӱт.

Египтянвлӱ папирус гӱц сирӱш материалым ыштенӱт, тидӱжӱм тӱнгеок папирус маныт (11 § анжы).

Египетышты лес уке, пушӱнгывлӱ шӱэн веле ылыныт, седӱндон древний Египетышты пушӱнгым пиш шергӱкӱнеш шотленӱт.

Египетышты ка- Пиш когон шукердӱжок, 50 тӱжем и нӱрӱ перви, менный курым. Нилын долина эдем ылӱдӱмӱ вӱр ылын. Тӱдӱн сир тӱрвлӱжӱ куп ганьок ылыныт. Климат здоровалан ярдымы ылын. Нил гӱц западышкыла, кӱзӱт Сахара пустыня кимӱ вӱрӱштӱ, рекӱвлӱн дӱ Нилын притоковлӱжӱн пелдшӱ долинывлӱ ылыныт. Степӱвлӱштӱ антилопвлӱ, буйволвлӱ, дикий кабанвлӱ дӱ слонвлӱ ыленӱт. Тӱштӱ лӱдӱшлӱ хищниквлӱят ылыныт—леввлӱ дӱ леопардвлӱ. Ти вӱрвлӱшкӱ бродячий охотниквлӱ шӱренок микӱленӱт. Нӱнӱн главный орудышты ридӱк дӱ тылгӱ гӱц ыштӱмӱ тавар ылын.

Кремневый орудивлӱм яжораквлӱм (совершенныйвлӱм) охотниквлӱ ыштӱш тымень шомешкӱштӱ шуку веремӱ эртен, тымень

шомыкышты веле охота кого добычывлӓм пуаш тӓнгӓлӓн. Бӓнде охотниквлӓ бӓшке бӓлӓм вӓрбӓштӓм тӓнгелӓн шӓрен вашталтышашлык агылеп ылын дӓ ик вӓрбӓшток шукурак бӓлӓш тӓнгӓлӓнӓт.

Египетын населени. Земледелим тӓнгӓлӓмӓш.

Веремӓ эртӓмӓ сембӓнь Северный Африкын климатшы вашталтын. Нилын притоквлӓжӓ кошкенӓт, пелешбӓ степьвлӓ изин-олен вӓдтӓмбӓ кукушы пустыньш сӓрнӓлтӓнӓт. Бӓлӓшбӓвлӓ поселенилӓн у вӓрвлӓм кӓчӓлӓш тӓнгӓлӓнӓт; нӓнбӓ логбӓц частьшы Нилын долинеш дӓ оазисвлӓэш кодын. Тенгелӓн 10 тӓжем и перви Египетын населени лин.

Андакшы египтянвлӓн главный занятишты первишбӓлӓок охота ылын. Варажы изин-олен земледели тӓнгӓлӓлтӓн.

Египетын шукердшӓ бӓлӓшбӓвлӓн оседлый (ик вӓре бӓлӓшбӓ) поселенивлӓштӓш остатоквлӓм Нил долинын разный вӓрвлӓштӓш ученыхвлӓ капаен лыктыныт.

Калыдым кӓрпӓц гӓц ӓль тростник гӓц бӓштӓмӓ шуку хижинывлӓжӓ поселок ылыныт. Ти хижинывлӓ окнядымвлӓ ылыныт, пырым вӓржӓм ӓшбӓкдон кӓренӓт. Левӓшбӓжӓт ӓшбӓк гӓц бӓштӓмӓ ылын, а седбӓрӓжӓ шунын (глинобитный) ылын. Хижина амалым вӓрлӓн веле служен. Цилӓ пӓшӓжӓ сотыгечбӓн воляшты бӓштӓлтӓн.

Бӓдрӓмӓшвлӓ шунын посудавлӓэш вацакышты качкышым шолтенӓт, кӓ гӓц бӓштӓмӓ зернотеркеш пӓрцӓм янгыштенӓт, мӓнербӓм коэнӓт, тӓдбӓ гӓц выргембӓм ыргенӓт.

Пӓэргбӓвлӓ колым лӓнбӓт, землям обрабатываенӓт ӓль вольыкым кӓтенӓт: ушкӓжвлӓм, тӓгӓвлӓм, кесбӓвлӓм, саснавлӓм. Нилын сир тӓр мычки вӓд нӓлмбӓ алыквлӓштӓш пиш когон яжо шуды кушкын. Охотниквлӓ дикий хищниквлӓм нападайымаш гӓц кӓтӓвлӓм перегенӓт ӓль кого зверьвлӓм кычаш пустыньш каштыныт.

Египет пустыньштыш оазис гань ылын. Юрвлӓ тӓштӓш почти ак лиӓп ганьок. Экватор гӓц северышты, когонжок Абиссинин кырыквлӓштӓш, кыштакен Нилын тӓнгӓлтӓшбӓжӓ ылеш, юр юрмы жеп тӓнгӓлӓлтмӓкбӓ, вӓд рекӓ сир тӓр гач кӓш тӓнгӓлеш. Июль тӓлзбӓн покшал кытлан Нил сирбӓшккӓ лӓктӓш тӓнгӓлеш дӓ изин-олен Египетын цилӓ долиным нӓлбӓн шӓндӓ. Наводнени годым кӓкшбӓ вӓрвлӓэш стройымы халавлӓ дӓ солавлӓ островвлӓ гань лит. Нинбӓ лошты тӓ веремӓн ӓнгбӓсӓр насыпь (д а м б а) мычки ӓль пышдон веле кашташ лиӓш.

Вӓд почти ноябрь тӓлзбӓ яктеок шалга, вара пычаш тӓнгӓлеш. Вӓд пычмы годым нырвлӓ вӓлӓн ил шӓнзен кодеш. Рекӓ йоктарен толмы илжы вӓдбӓштӓш шӓшбӓ растенивлӓн кодшы гӓц дӓ минеральный веществовлӓ гӓц лиӓлтеш. Ил почвой яжон удобрӓя дӓ пиш когон плодородныйым бӓштӓ. Нилын полоу вӓдшӓ нырвлӓм орошаен дӓ удобряен. Тӓ веремӓн ӓче земледели пиш примитивный ылын. Шожын дӓ просын пӓрцӓм обрабатывайдымы купан почвышкӓк шӓвенӓт. Почвыжы плодородный гӓнят, техень земледели урожайым пиш чӓдбӓм пуӓн.

4 §. Земледелие развивалось. Государство лимаш.

Египтянвлә йшкымыштын земледелие пиш олен, кого труддон лучиэмден миэнйт. Нырым обрабатываймашты шуку веремә ныны мотигам кычылтыныт. Египтянвлә купвләм коштенйт, земля участоквлә гыц купын растенивләм итыраенйт дә канававләм капаенйт. Землям обрабатываймы йөнвлә лучиэмнынйт дә земледелие когорак урожайвләм пуаш тынгалын.

Земледелие изин-олен египтянвлән главный занятие лимаш. Седындон ныны имат земледельческий пашавладон кым периоден пайыленйт: вйд нълмы веремә (июль—октябрь), удымы веремә (ноябрь—февраль) дә тредмы веремә (март—июнь).

Водный сооруженивлә. Нил рекән шужгышы, кымда дә шуку веремә йлышы полйвлә почвым веле агыл удобряенйт. Тыдывлә египтянвлән портвләм дә вестройкывләм нълын дә разрушаен, шуку вредам йштенйт. Седындон вйдын силажы разрушаймы гыц ытараш манын, египтянвлән осовын сооруженивләм йштәш: валвләм строяш, кукшы вярвләм йштәш, аралаш вярештын. Тылец пасна, кукшы игечы веремә годым нырвләм дә садвләм орошаш запас вйдым погаш манын, египтянвлә кого йярвләм капаенйт. Вйд нълмы годым ти йярвлә вйддон темнынйт. Ти цельдон тенгеок естественный водоевләмат используенйт. Знаменитый Меридово йярым 4000 и нәрйи перви кого куп гыц йштымы ылын. Шукердшы путешествиеныквлән рассказвлә сембын дә ти кодшы йярым анжен гын, тыдык окружностьшы кокшуды километр нәрйи ылын (7 § анжы).

Йяр гыц дә Нил гыц нырвләшкы дә садвләшкы орошаймы каналвләм колтымы ылын. Кукшы нырвләшкы, кышкы каналвлә

Древний Египетштыш ныр пашавлә. Купны—удымаш, улны тредмаш.

мычкы вѣд миэн кердте, журавельдон, ѡль кыце кѣзѣт Египетышты маныт, ш а д у ф в л ѡ д о н йоктаренѣт. Тидѣжѣ тенге ѣштѡлтѣн: каналын кѣкшѣ сир мычкыжы пачелѡ-пачелѡ 2—3 уступым ѣштѣмѣ ылын. Канал вѣлнѣ, каждый уступышты штолмывлѡ вѣлѡн кужы равым пиштенѣт. Равын ик мычашешѣжѣ кавашты гѣц ѣштѣмѣ ведрѡм сѡкенѣт, весешѣжѣ—вес вуйыштат лелѣ лиѡш кого шун арам ѡль кѣм сѡкенѣт. Ти ведрѡдон канал гѣц вѣдѣм кашталыныт дѡ ныр якте шомешкѣ уступ гѣц уступыш пуѡнѣт. Шокшы веремѡ годым ирок гѣц вады якте каждый кечѣнѣ вѣдѣм каштал лѣктѡш келеш ылын.

Лелѣ пѡшѡвлѡ пиш кого напряжением дѡ рабочийвлѡм шукуым треванѣт. Ти пѡшѡвлѡштѣ порабоченный ѡдемвлѡн трудым применяенѣт. Тѣлец пасна, военнопленныйвлѡ шуку рабочий силам пуѡнѣт. Ёндежѣ, египтянвлѡ пленныйвлѡм нѡлмѣкѣштѣ, молнамшыла нѣнѣм пуштелыт, а рабвлѡш сѡренѣт дѡ сек лелѣ пѡшѡвлѡм ѣштѣктенѣт. Раб каналвлѡм капаен, нырышкы вѣдѣм намылын дѡ моымат ѣштен. Тѣдѣ ѣшке пѡшѡжѣдон качмыжы гѣц шукуырак пользым ѣштен, дѡ седѣндон тѣдѣм урдаш выгодно ылын.

Тѣнге гѣнят, рабвлѡ чѣдѣ ылыныт, дѡ свободный населенилѡнѡт землям обработываш вѡрештѣн.

Номвлѡ лимѡш. Египтянвлѡ пѣтѡри пасна родвлѡдон ѣленѣт, ѣшкѣмѣн когоок агыл земля участокуым орошайымы каналвлѡм капаяш каждый роддонжы выгодно агыл дѡ лелѣ ылын. Седѣндон пасна родвлѡ общиныш ѡбѣдинялташ тѣнгѡлѣнѣт, общиныжы гѣц когорак ѡбѣдиненывлѡ—н о м в л ѡ (округвлѡ) линѣт. Техень номвлѡ Египетышты 40 нѡрѣ ылыныт. Каждый номын ѣшкѣмжѣн лѣмжѣ ылын: „Сокол“, „Змеинная гора“, „Шакал“, „Заяц“, „Черная кровь“ дѡ молат.

Когорак силан дѡ шуку ѡдемѡн семьявлѡжѣ номвлѡштѣ яжо землявлѡжѣм хватенѣт, кого добычым хватенѣт дѡ ѣшкѣлѡнѣштѣ пленныйвлѡм—рабвлѡм дѡ соплеменниквлѡм—ровотаяш заставенѣт. Номвлѡштѣ паян дѡ силан знатѣ тенге лин.

Номыштыш молы ѣлѣшѣвлѡжѣ хресѡнвлѡ ылыныт; нѣнѣ общинывлѡдон ѣленѣт, ѣшке нырвлѡштѣштѣ ровотаенѣт дѡ номын начальниклѡн—н о м а р х л а н кого податѣвлѡм тѣлѣшѡшлык ылыныт. Номыштыш цилѡ делавлѡдон номарх управлен. Номвлѡ ѣшкедуреш изи кугижѡншѣ ганьвлѡ ылыныт.

Номвлѡ лошты шѣренок войнавлѡ линѣт. Шоѡнѡт агыл когорак силан номвлѡ слабкавлѡм хватен нѡлѣнѣт. У эра якте 3500 и кытлан кок кугижѡншѣ—Н и ж н и й Е г и п е т (Нилын дельтышты) дѡ В е р х н и й Е г и п е т (Нилын покшал течени мычкы) лин.

Ти кок кугижѡншѣ лошты шуку веремѡ кредѡлмѣ паштек Верхний Египетын кугижѡ М е н е с Нижний Египетым воуен нѡлѣн (у эра якте 3200 и кытлан). Тѣдѣм „Верхний дѡ Нижний Египетын кугижѡ“ манаш тѣнгѡлѣнѣт. Египет ик государство лин. Тѣдѣн столицыжы Нилын ул течеништыш М е м ф и с лин.

5 §. Шукердшӱ египтянвлӓн религи.

Шукердшӱ эдемвлӓн ынгылымы сембӱнь, мирышты весильный духвлӓ, ӓль божествовлӓ бленбӱт. Нинбӱ пушӓнгбвлӓштӱ, животныйвлӓ тервен, рекӓвлӓштӱ, кырыквлӓштӱ блӓт манын шаненбӱт. Шукердшӱ эдемвлӓ колымашын, цербӱн явливлӓм, природышты вашталт мимӓшвлӓм ынгылдарен келесен кердтелыт. Седбӱндон цилӓжок пуры ӓль злой йымывлӓ гбц лиэш манын шотленбӱт. Техень йымывлӓлӓн египтянвлӓӓт бӱняненбӱт.

Каждый номышты бӱшкбӱмбӱштӱн йымыштым почитаенбӱт. Главный йымылан—номын покровительлӓн—храмым строенбӱт. Изин олен осовын эдемвлӓ лӓктӱнбӱт, нбӱнбӱ йымывлӓм почитаймашым анженбӱт. Нбӱнбӱм жрецвлӓ маныныт. Жрецвлӓ храмышты шалгышы йымы статуйвлӓм ухаживаенбӱт, йымывлӓлӓн кандымы подаркавлӓм нбӱнбӱ получаенбӱт, дӓ молитвавлӓм лыдыныт. Нбӱнбӱ нимахань податывлӓм тӱлбӱшӓшкык агылеп ылын дӓ подаркавлӓм кандымы доходвлӓдонок бленбӱт. Жрецын занятижы пиш выгодный ылынат, знать тбӱдым бӱшкбӱлӓнжбӱ переген.

Йымым ӓль богиня-покровительницам животный статяным избражаенбӱт. Йымывлӓ гишӓн техень представлени египтянвлӓн первобытний веремӓ годшок, нбӱнбӱн предкывлӓштӱн главный занятишты охота ылмы годшок перегаӓлт кодын. Тбӱнӓм каждый охотничий род бӱшкбӱмжбӱн покровитель-йыmesh определенный животныйым имеен, дӓ йымыжы тбӱ животный лбӱмдон маналтын.

Египтянвлӓ осовынок А п и с ушкӱж дон Х а т о р ышкалым почитаенбӱт.

Шуку вес животныйвлӓӓт тбӱнгеок священныеш шотлалтыныт: крокодил, лев, кбӱшкбӱ, вӓрӓш, коти. Ти животныйвлӓм храмвлӓштӱ урденбӱт, колымыкышты нбӱнбӱм бальзамируенбӱт дӓ гробницывлӓӓш таенбӱт.

Кечы йымы Ра. Кечбӱ шокшы земледелилӓн пиш кого значениӓн ылынат, египтянвлӓ тидбӱмӓт обожествляенбӱт. Кечбӱ йымывлӓ пиш шуку ылыныт. Сек шукердшӱ дӓ сек шотеш пиштбӱмбӱ кечбӱ йымышты Ра ылын. Ра йымы землям, эдемвлӓм, животныйвлӓм дӓ растенивлӓм бӱштен манын египтянвлӓ бӱняненбӱт. „Кынам мбӱнь сӱнзӓӓм пачам,—ик мифышты Ра попа,—земля вбӱлнбӱ соты лиэш; кынам мбӱнь сӱнзӓӓм питбӱрем, земля вбӱлнбӱ йыд лиэш. Мбӱнь эдемвлӓлӓн наводнением колтем дӓ тылым бӱштем“. Египетский вес мифышты келесбӱмбӱ: Ра йымы бӱштбӱмбӱ эдемвлӓ сулыкым бӱштӓш тбӱнгӓлӱнбӱт. Нбӱнбӱм наказаш манын, тбӱнӓм Ра земля вбӱкбӱ бӱшкбӱмжбӱн бӱдбӱржбӱм—Хаторым колтен. Тбӱдбӱ дикий зверь статян лин дӓ эдемвлӓм пбӱтӓрӓш тбӱнгӓлбӱн. Тбӱдбӱ цилӓ эдем родым ямда манын Ра лӱдбӱн колтаат, Хаторын кембӱ корнеш йукушбӱм бӱштбӱшбӱ напитокым ик йӓрбӱм йбӱрӓлӓш шудӓ. Хатор тбӱдбӱм йуӓш дӓ амален кеӓ. Тенгелӓнлӓ эдемвлӓ полныйок пбӱтӓрбӱмӓш гбц ытарымы линбӱт.

Техень мифвлӓдон жрецвлӓ эдемвлӓн йымы анзылны лӱдмӓшбӱм дӓ бӱшкбӱмбӱн сила уке ылмы чувством внушаш цаценбӱт. Бӱшкбӱмбӱштӱм йымывлӓн посланниквлӓӓш шотлышы кугижӓвлӓлӓм

Исида богиня.

Осирис йымы.

дә знатлан тидй выгодно ылын. Мол йымывлә лошты египтян-
влә доны Нилат божествоэш шотлалтын, тйдйн темын мимә-
шыжй гйц Египетышты цилә йлймәш зависимый ылын.

Тйдйлән ыдылыныт дә прославляйышы гимнвләм мыренйт:

Египетым йлйжтәш манын толшы
Радон йштәймә, ыярвләм нөртйшй,
Цилә вольыквләм йлйжтәш манын
Земля гйц ләкшә Нил, тйлат слава,
Киндйм, шуку вачкышым кандышы,
Цилә цеверым йштйшй,
Амбарвләм темйшй, сусеквләм шәрйшй,
Незервлә гишән шытырланышы.

Осирис дон
Исида.

Землян дә плодородин йымым О с и р и с ы м дә
тйдйн вәтйжым И с и д а м почитайымаш когон
шәрлен ылын. Осирис гишән мифым шайышты-
ныт, вуйта тйдй, тагынам анят, Египетын кугижә ылын. Тйдй
пуры кугижә ылын дә әдемвләлән земледелим тымден. Но Осирис-

сын зной Ызайжи Сет ылын, тиди зависть гишан Осирисым пуштын. Осирисын эргижжи Сет ваштареш кредалаш шагалын да тидим сынген. Йымывлэ Осирисым ылжтенит да загробный царствын кугижэш тидим ыштенит. Осирисын колымаш дон ылжжмаш гишан ти мифышты каждый ин цилэ растительность колымаш да пеледмаш гишан египтянвлан предствалени кайын.

Египтянвлэ загробный ылжжмашлан ыняненит. Нынин предани семын, Осирис загробный царствыштыш правосудин залышты шынзен. Тидин анзылны висэ шалген, эдем ылжжмаштыжи праведный ылын аль уке да райышкы попазен кердеш аль уке палаш манын, ти висэеш колышын шумжым висенит. Праведный эдемжи райский нырышкы попазен, тышты вйд Земляштыш гыц шуку ылын да тышты шадангы эдем кап гыц кукшы кушкын. Колышы тышты йымывлэ сага курымок ылаш тынгалеш, земля лывалнйш Нил мыкы солнечный ладьяшты (кечы гань соты пышышты) кыдалышташ да йымывлан качкышым качкаш тынгалеш манын египтянвлэ ыняненит.

Мумификаци да таймаш. Покойниклан загробный ылжжмашты вуйта керал лиэш манын, колышын родныквлэжи тидин цилэок лижи манын шытырланенит. Нынй тидилан кого гробницым строенит, тышкы выргемым да качкышым оптенит. Тайымы годым жертвоприношенивлэ лиалтынит.

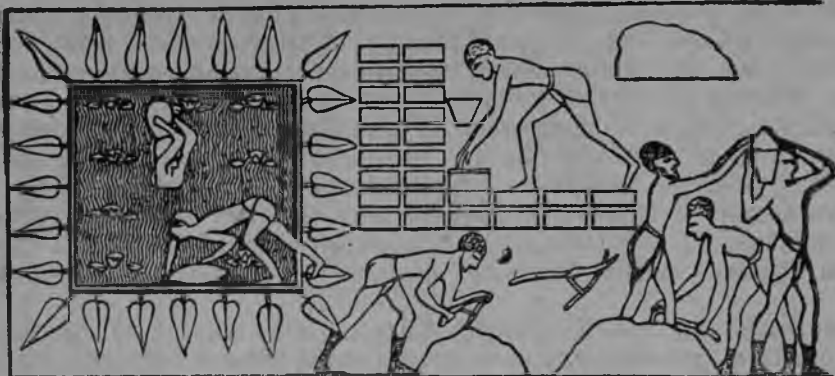
Коропышкы тенгеок папирус вйдылтышым— „колышывлан книгам“ оптенит. Тиди исповедь ылын, тышакен колышын ылжжмаш событивлам сиренит. Тиди Осирисын судышты тидилан оправданим получаяш палшышашлык ылын.

Покойникын капшы курымок перегалтшы манын, египтянвлэ тидим бальзамируенит, мумишкы сартенит. Корги хирсым лыктын шумы капым санзал раствореш пропитываенит, а вара тотлы пышан смолавлам тышкы теменит. Тидин паштек мумим полотняный (мйнер) бинтдон вйдилынит да коропышкы (саркофагышкы) пиштенит. Тенгеланла тиди пиш шуку верема перегалтын. Шуку муми манман кечывланэ якте перегалтынит.

Незервлэ ышланышты яжо гробницывлам строен кердтелыт.

Египетский саркофаг.

Египетшты кёрпичым ёштёмаш.

Нёйнлан тенгеок „колышывлан кнйгяйт“ пиш шергакан ылын да покойниквлэм балзамируймашыжымат ёштен кердтелыт.

Покорный ёлымашдон да тырхымашдон веле райышкы вярештэш лиэш манын, жрецвлэ незервлэм тымденёт. Нёйнё попе-нёйт: „Колыштшым йымы ярата, колыштыдымым йымы ужын керд-тымлэ ак яраты“. Осирисын суд гёц лудён, смирян ёлымё гишан колымыкы наградым получаяш ёнянен, незервлэ ёшкё-мёштён лелё ёлымашёштём терпенек тырхенёт.

Египетшты жрецвлэ кого приношенивлэм получаенёт да кого влиянидон пользываенёт. Варажы нёйн ён властышты да богат-стышты Египетштыш кугижавлэланят вак лудёшлэ линёт. Ти кугижавлэ логёц Э х н а т о н лёман ик кугижэ, силан да паян жрецвлэн влияним лыштараш цацен. Шуку йымывлэ вяреш ик йымылан А т о н л а н кымалмашым тёдё пыртен, тёдём кечё гань ёйргешкём рисуен анжыктенёт. Каждый областышты ёшкёмёштён йымывлэлан служышы жрецвлэм тенгеланлэ пётар-ёйш Эхнатон ёнянен. Храмвлэн да жрецвлэн цилэ богатствым тёдё ёшкёмжён кидёшкёжё нэлнежё ылын. Тёнге гёнят, ти реформа шалген тырхыде, да Эхнатон колымы паштек тошты религи восстанавливайымы ылын. Жрецвлэн богатствышты перви-шёллэок шукемаш тёнгёлын.

6 §. Египетшты государственный строй.

Фараон да тёдён власть. Государ- ствыдон управ- ляйымаш.

Кугижам „фараон“ маныныт. „Фараон“ ша- макшы „великий тома“ манмым означая, вес семёньжё кугижан дворецым. Фараоным йымы ганьок почитаенёт. Цилэ Египет тёдёлэн слу- жышашлык ылын. Цилэ земля тёдён собствен-

ностьыштыжы шотлалтын.

Тошты знатный род гыц лăкшы Ышкымжын вельможавлăжы палшымдон фараон Египетым управляен. Нѣнын логыц фараон номархвлăм назначен. Государствышты кугижă паштек пѣтăриш эдемжы визирь ылын. Тѣды фараонын главный помощникшы ылын. Визирь Египетын цилă делавлăдон управляен дă цилă номвлă гыц налогым получаен. Каналвлăм дă дамбывлăм сооружаймаш цилă пашăвлă тѣдын кидѣштѣ ылыныт. Египетский войскаат тѣнгеок визирьлăн подчинялтын.

Номархвлă кугижăн податъвлăм погышашлык ылыныт, кугижăн пашăвлăлăн рабвлăм дă хресăнвлăм кандышашлык дă кугижăн приказ семѣнь военный ополченим погышашлык ылыныт.

Ышкымѣштѣн земля участокуштыш доходушты гыц пасна, номархвлă фараонлан служымышты гишăн номын населени гыц Ышкымѣштѣн пользеш податъым погаш тенгеок правам имеейт.

Нѣнѣ номвлăштѣ изи кугижăвлă гань ылыныт. Варажы нѣнѣ Ышкымѣштѣн должностыштым наследство семѣнь Ышкымѣштѣн эргѣвлăштѣлăн пуаш тѣнгăлăнйт.

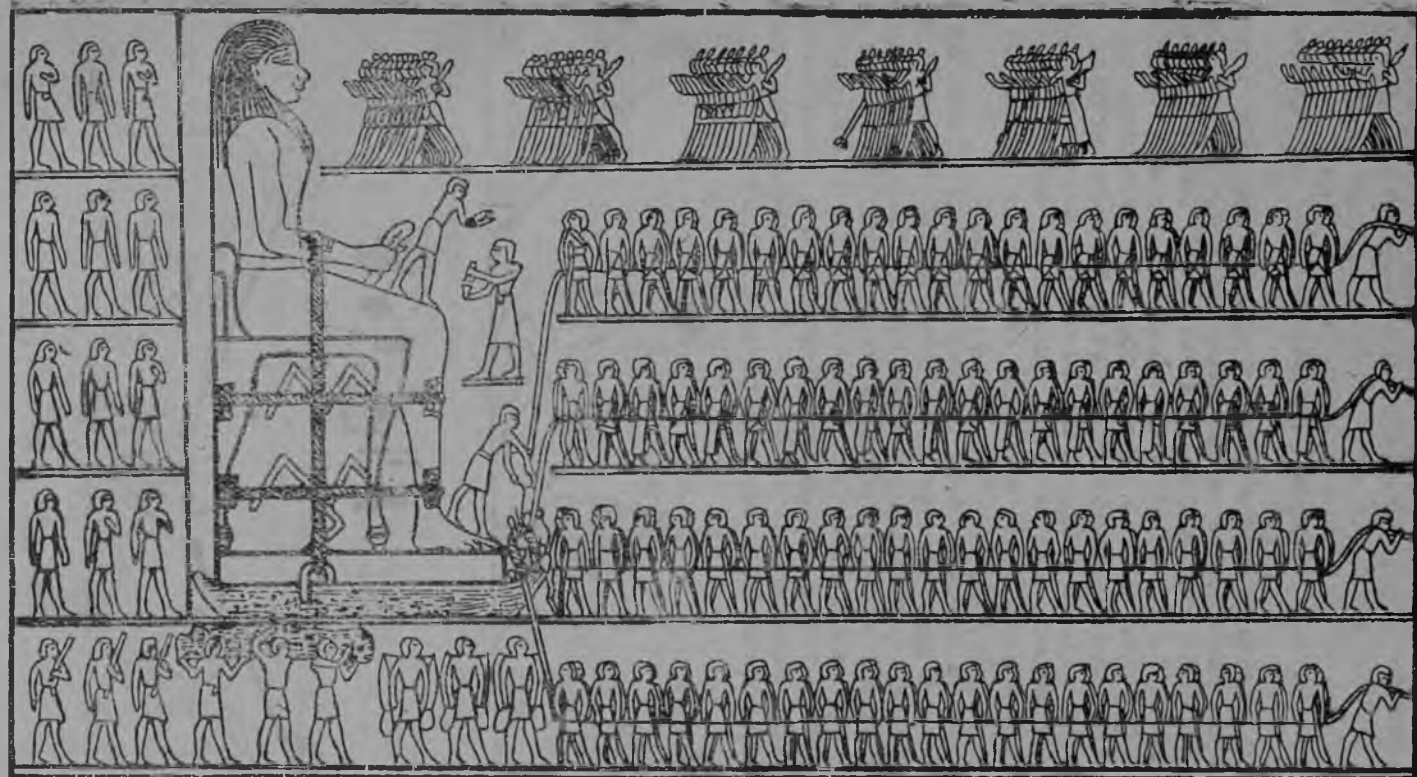
Египетский государство, тѣ веремăншѣ Востокуштыш цилă мол государствывлă ганьок, рабовладельческий ылын.

Фараонлан дă египетский знатлан рабвлă дă Рабвлă дон хресăнвлă. Рабвлăм тонышы сакой роботаашты, нырышты, стройымашвлăштѣ роботаиктенйт. Айыртемѣнок рабвлăн труд египетский храмвлăн владеништы когон применялтын. Тенге, например, Египетын расцвет период годым, Амон йымын храмым стройымашты 86тѣжемăк пелăк нăрѣ раб роботаен, Пта йымын храмым стройымашты— кым тѣжемăт угла. Рабвлă гыц пасна фараонлан, знатлан дă чиновниквлăлăн пиш шуку хресăнь рововаен. Египетышты хресăнвлă рабвлă гыц шуку ылыныт.

Хресăнвлă сола общинывлăдон ѣленйт. Каждый общинышты Ышкымѣн староста ылын; тѣды номархлан подчинялтын дă тѣдын цилă распоряженывлăжым полныйок исполняйшашлык ылын.

Ышкымѣштѣн доходуштын шукужымок хресăнвлă податъ семѣнь кугижăн казнашкы пушашлык ылыныт. Нѣнѣ податъым номархланат, Ышкымѣштѣн номын храмланат тѣлѣшашлык ылыныт.

Податъым каждый земля лаштык гыц, землям орошайшы каждый пѣ гыц дă канал гыц, земля вѣлăн кушшы каждый пушăнѣ гыц погенйт. Податъым натурыдон: пѣрцѣдон, тонышы кекдон дă мол продуктивлăдон тѣленйт. Земледелецлăн Ышлăнжѣ качкашыжы пиш чѣдѣ кодын. Податъвлăм тѣлымѣ гыц пасна, хресăнвлă фараонын дă номархын приказ семѣнь пашашкы лăкшашлык ылыныт. Шѣренжок рабвлăм дă хресăнвлăм каналвлăм капайымашкы, дамбывлăм Ыштѣмашкы, дворецвлăм, храмвлăм дă гробницывлăм стройымашкы поктенйт.

Египетшты статуым вес вәре нәнгемәш.

Хеопсын пирамида дон сфинкс.

Кынам кугижя престолышкы шагалын, тйдбг ыш тижбг гробницым—пирамидым строяш тынгалын. Колымыкыжы фараон йымы лиеш да загробный кугижаншыштты курымок ыла манын шотлалтын. Седьндон кугижан капшым бальзамируенйт да пирамидеш таенйт.

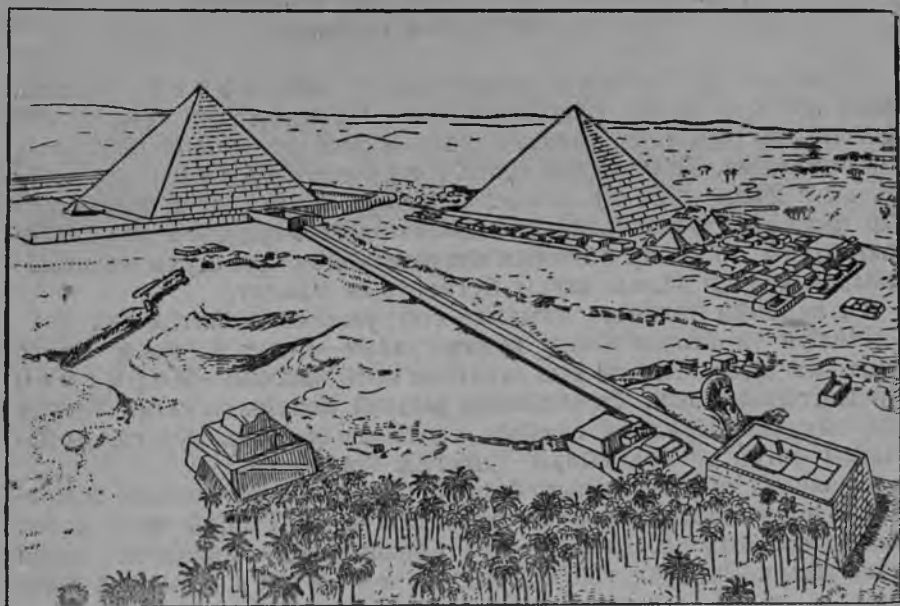
Нилын западный сирыштбжб, тйдбн дельта гбц икманяр югыштырак, кызйтат эче пирамидывлан ку кого аравла кайын шалга. Цила пирамидывла лошты (70-ат утла ылыт) бшкымжбн размержыдон Хеопс фараонын пирамидыжы палдбренен шалга. Тбды 2800 и нрбн перви у эра якте стройымы ылын.

Хеопс бшкымжбн пирамидыжылан вярбм Мемфис хала гбц, Египетын шукердшб столица гбц, 20 км брдбжеш айырен. Пирамидын кукушбщб—150 м нрбн, основанин каждый велжбн кытшы 240 м нрбн. Цила пирамида йбр сарнш манын, ик километр нрбкбм кеаш келеш.

Бшкымжбн пирамидыжым строяш Хеопс цила Египетыштыш подневольный населеним поктен канден манын, греческий историк Геродот шайышеш. Ровотаенйт отрядвлдон, каждый отряд кым тблзб ровотаен. Каждый отрядышты 100 тбжем эдем ылын. Пирамидым 30 и строенйт. Кого ку маклакавлам стройымаш вярбшкб шывшташ корнымок 10 и бштенйт. Ти ку маклакавлам, каждыйын лелбщб $2\frac{1}{2}$ м ылын, лывшвлдон поктымы эдемвл бшке влнбшты шывштенйт.

Стеклодувлла ровотаят (Египет).

Кугижявлан гробница-пирамидывля.

Шукердшй египтянвлан нимахань подъемный кранвлä дä машинявлä уке ылын. Пиш кого сооруженивлä рабвлан дä хресаньвлан лелй пашадон линйт. Цилä пашавляжок киддон бштйлтйнит: иктйвляжй кy маклакавлäm рoштйнит, весйвляжй нйным начкы oшма ярелä яклакаэмденйт, кымшывляжй насыпь мычкы дä пирамидын ташкалтыш мычкы кувлäm күшкй лүлтенйт, нйлымшйвляжй ик кy маклакам весй сага цат оптенйт.

Пирамидывлä лишны, Хеопс паштек царствуйышы ик кугижä целä скала гыц рoшт сфинксым бштйктен, тйдй пиш кого статуя кушйн кайын шалга.

Сфинксы лавялжйым вйктен кишй эдем вуян левым анжыкта. Тйдй кугижäm, тйдйн цилä властышын могуществыжым олицетворяен анжыктен. Сфинксын күкшйцшй—20 м утла, а кытшы—55 м.

Пирамидывлäm стройымы годым кечйн йылатышы являжй лйвйлнй сйнгйш литймы пашä гишän эдемвлä тйжемйн коленийт.

Пиш кого богатство дä тйжемдон эдемвлан бйбямшвлä знатын кого агыл цуцала дä кугижялän жертваш кандалтынит, кыдылан, египтянвлä ыгылымаш семйнь, колымы паштекшй яжо, величественкый гробница керäl ылын. Египетский государствн тйнгйлтйш ти периодын шуку пирамидывлä стройымы ылыныт. Цилä ти периодым Древний царство маныт (у эра якте 3200—2400 и). Ти период внутренний раздордон дä Египетын упадкыдон пйтä.

7 §. Хресаньвлан да рабвлан восстани. Гвксосвлан толын пырымаш.

Египетын пакышы историштыжы у хала—Фивы кушкеш. ТЫДЫ йыле кушкец, тЫШТЫ храмвлӓ строялтыт, да фараонвлӓ тЫШТЫ ЫшкымЫштЫн резиденциштым ваштат. Фивы Египетын столица лиэш. Ти у периодым Средний царство маныт (у эра якте 2400—1560 и). Египет угыц кузаш тынгӓлеш. Фивы хала йыр цилӓ мол областьвлӓ объединялтыт. Фараонвлӓ йӓл сӓндӓ-лӓквлӓшкӓ икманяр походым Ыштӓт, тЫшец пиш шуку пленный-влӓм да хватен нӓлмӓ шуку богатствым кандат.

Ти веремӓн тенгеок икманяр сооруженивлӓ Ыштӓлтӓйт.

Нилын ул йогыштыжы купан район—Фаюмский оазис коштымы ылын. Тиштӓ вӓд запаслан кого бассейн—Меридово йӓр Ыштӓмӓ ылын. Ти йӓрӓшкӓ вӓдшӓ капайымы канал мычкы Нил гыц кен. Предани сембӓнь, канал мычкы вӓд куд тӓлзӓ йӓрӓшкӓ йоген да куд тӓлзӓ—мынгеш Нилышкы.

Оазисыш пырым ӓнгыштӓ кого строени—египетский йымы-влӓлӓн посвящайымы дворец стройымы ылын. ТЫШТЫ пиш шуку ходвлӓ ылыныт да, дворецшыкы попазымыкы, тЫшӓкен ямаш лиэш ылын. Варарак греквлӓ тЫдым лабиринт манын лӓм-деӓйт.

Цилӓ ти стройкавлӓ рабвлан да хресаньвлан труддон Ыштӓлтӓнӓйт.

ЫшкымЫштЫн богатствыштым шукемдӓш манын, Средний царствын периодыштыш фараонвлӓ шӓртнидон паян ылышы сӓндӓ-лӓкышкӓ—Нубишкы походвлӓм Ыштӓнӓйт, тЫдым изиш воюен нӓлӓнӓйт.

Фараонын, зватын, рабовладелецвлӓн богатство шукемӓн, а угнетайымы населенин Ылымӓшӓжӓ со лелӓрӓк да лелӓрӓк лин миӓн. Но египетский хресаньвлӓ да рабвлӓ ЫшкымЫштЫн лелӓ Ылымӓшӓштым соок агыл юк лыктеок тырхенӓйт; шӓн агыл нӓнӓ ЫшкымЫштЫн угнетательвлӓштӓ ваштареш восстаним тӓрвӓтенӓйт. У эра якте 1750 и кытлан хресань-влӓн кого восстани лиӓлтӓн. Ти восстани гишӓн мӓлӓннӓ ко к

Нӓюгым тӓлӓдымӓ солӓштыш Ылӓшывлӓм ответӓш привлекаямы аш.

Египетский пехота щитвләдон, йбывшвләдон дә таварвләдон.

папирус шайыштыт (тенгеләнлә египетский письменный документвләм маныт). Нһнһ логһц иктһжһ Лейденский музейышты—Голландишты ыләш, весһжһ Ленинградышты—Государственный Эрмитажышты перегәлтеш.

Хресәнвлә сага рабвләят восстаним тәрвәтенһт. Ти папируслән иктешһжһ сирһмһ: „Кугижән столица ик чәсһштһ хватен нәлмһ ылын. Кугижәм незер эдемвлә хватенһт. Придворныйвлә кугижән томавлә гһц поктыл ылым ылыныт. Чиновниквлә пуштымы линһт, нһнһн документвләштһ нәлмһ ылыныт.

Податьвлән цилә спискывләм восстани тәрвәтһшһвлә кышкөдһнһт дә шуән колтенһт. Налогвләм большы иктәт түлһде. Кугижән судьявләм поктен колтенһт. Кугижән сүсеквләштһш киндһ хватен нәлмһ ылын.

Восстани цилә Египет мычкы шәрлен кен. Дамбывлә пыдыртымы ылыныт, каналвләэш налы шһнзһн. Нырвләм орошаш нимат кодте. „Ангһрвлә пуствлә, нһнһн гач ялын ванжат. Сирвлә вһд гһц шуку линһт“,—манын папирусышты попәлтеш.

Паянвлә логһц шукужок пуштмы, разорьяшмы ылыныт. Кыдывләжһ пашкуды сәндәлһквләшкһ шһлһн кердһнһт.

Незервлә кугижәм карангденһт дә паянвләм поктен колтенһт. Тенге гһнят, властым һшке кидешһштһ кычен коден кердте-лыт; бһлһмәшһм у статян кыце һштһмлә, нһнһ пәлһделыт. Сөдһндон нһнһн сһнгһмәшһштһ кужы ылте.

Гиксосвлә. Хресәнвлән восстани паштек шукуштат агыл азиатский племя гиксосвлән полчищевлә Египетышкы тәрвәнәнһт. Имниәш кһцкһмһ нһнһн боевой куштыгы колесницывләштһ египтянвлә лошкы шыралтыныт, дә египтянвлә кыргыжыныт. Ялын ылышы египетский ополченилән гиксосвлән пиш яжо конница ваштареш шалгаш трудна ылын. Тидһн сага имнивлә һшкежәт, тһ веремә якте Египетышты пәлһдһмвлә, египтянвләм когон лүдһктенһт.

Гиксосвлә һшкһләнһштһ Египетым подчиняенһт. Нһнһн кугижәвләштһ египетский кугижәвлә линһт. Нһнһ пиш яжо столицым строен шһнденһт дә һшке йһрһштһ у знатным погенһт. Цилә сәндәлһк нһнһлән кого даныым түлен.

Египетышты гиксосвлән господствуйымаш 160 и нәрһ шывшылтын.

8 §. Египетын воуен нэлмэшвлэ.

**Гиксосвлэм пок-
тен колтымап. У
знать.**

Гиксосвлэ севереш, Нилын делтеш укреплял-
тыныт. Верхний Египетын номархвлэ Ёшкы-
мйштён владенивлэштём Ёшкеок управленйт,
тёнге гёнят, гиксосвлэлэн даньым веремэштёй
погышашлык ылыныт. Сек силан номархвлэжёй Фивы халан пра-
вительвлэ ылыныт.

У эра якте 1580 и кытлан Фивы халан правитель Я х м о с
гиксосвлэ ваштареш войнадон кеен дэ нёйнём Египет гёц поктен
колтен. Ти сёнгёмэш паштек тидё Ёшкёймжём Верхний дон Ниж-

Египетский стрелоквлэ.

дэ Ёшке кидешёштёй кого богатством копенёйт. Нёйнёй логёц сек
паянвлэжём фиванский йёмы Амонын жрецвлэ ылыныт. Тенге-
лэнлэ, восстани годым ямшы тошты знать вёреш у знать лэктёйн.

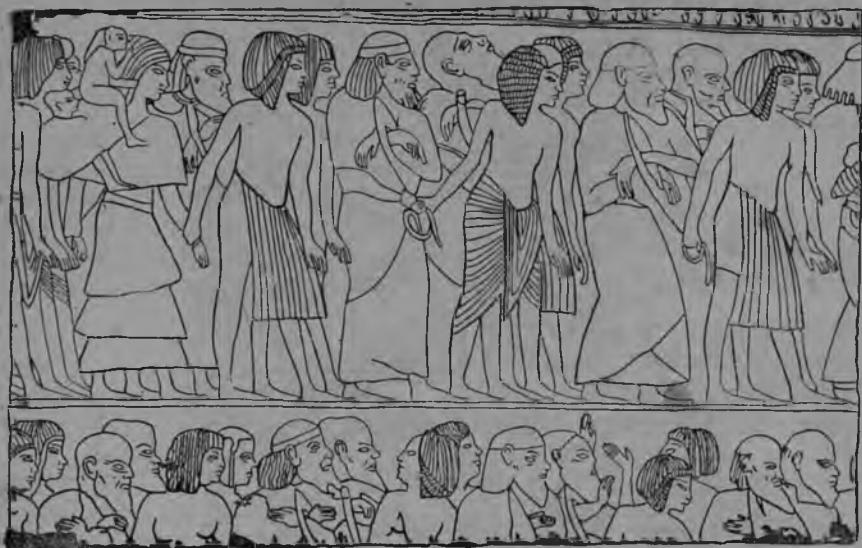
**Хресёньвлэн по-
ложени. Войска.** Хресёньвлэ Ёшке земляштёй тёреш кого налогым
тёулен миэнёйт. Тидё урожайын вёц пайышты
ик пайжы нэрёй ылын. Кугижён налогым нимат

ёжёлэйбёдеок погенёйт. Ик папирусышты хресёньёйн положени-
жым сирёмэш перегёлт кодын: „Шукшвлэ пел урожайым шо-
лыштыт; гиппопотамвлэ вес пелжём качкыт, нырышты калявлэ
шукемёйт, саранча вазалеш... А тиштёй чиновник сир тёреш ша-
галеш; тёйдё йнгёй йёр сэрнэ, тёйдёйн свитыжы пандывлэдон ылеш,
негрвлэ—розгывлэдон. Нёйнёй попат: „Пёрёйм пу“. Уке гёнь,—
нёйнёй хозам шит... Тёйдём пидёйн пиштенёйт, тёйдём канаваш шуэн
колтенёйт...тёйдёйн ватёйжёй дэ тетявлэжёй пидёйн шёндёймёй ылыт...“

Незеремшёй дэ земляде кодшы хресёньвлэ кечёй шотдон ро-
вотаен ёлэш цаценёйт. А кёу тенге ёштен кердте гёнь, нёйнёй
разбойниквлэн шайкышкы ушненёйт дэ кравымашдон ёленёйт.

Врагвләм шишй кугижә колсеницшты.

Азиатский пленниквлӓ.

Фараон, жрецвлӓ да знать рабвлӓн да хресӓнвлӓн у восстани гӓц лӓдӓнӓйт. Нӓнӓм повиновеништы урдаш манын, фараон нубийский тӓрлӓмӓ отрядвлӓ гӓц специальный военный стражым ыштен.

Фараонвлӓ кӓрӓлтӓмӓ войнавлӓм виденӓйт, у землявлӓм воюен нӓлӓнӓйт. Походвлӓэш постоянный, яжон тымдымы войска келеш ылын. Тидӓм хресӓнвлӓ гӓц погенӓйт, нӓнӓ гӓц пехотинецвлӓн отрядвлӓм ыштенӓйт. Войскан сек силан частышы колесницывлӓн отряд ылын, нинӓ Египетышкы гиксосвлӓ имнивлӓм кандымык лӓктӓнӓйт. Ти отрядвлӓ паян знать гӓц ылыныт, войнаштыш добыча шукыжок нӓнӓлӓн вӓрещтӓн. Колесницанвлӓ пехотинецвлӓн масса вӓкӓ тӓрӓнӓ анженӓйт.

Пехотинец-хресӓнвлӓ лошты недовольство соок кушкын. Седӓндон хресӓнвлӓ гӓц погымы войска когоракын да когоракын ынянӓш литӓмӓ лин миӓн, да фараонвлӓ военный службашкы негритянский, нубийский да ливийский вождьвлӓм нӓнӓн отрядвлӓштыдон тӓрлӓш тӓнгӓлӓнӓйт.

Тутмос III-н походвлӓжӓ.

Египетский фараонвлӓ лошты сек крупный завоеватель Тутмос III ылын. Тӓдӓ у эра якте 1500 и кытлан ылен. Тутмос III ышкӓмжӓн войскавлӓжӓм азиатский племявлӓ вӓштареш шуку гӓнӓ нӓнӓген. Кӓнлӓкшӓмшӓ поход годым тӓдӓ Евфрат якте шон да Малый Азиштыш Хеттский кугижӓншӓ гӓц подаркавлӓм получаен. Тутмос Сирийышты, Палестинышты да Нубийышты кого областьвлӓм воюен нӓлӓн.

Тутмосын военный добычыжы маняры ылмы гишӓн пӓтӓриш поход годым хватен нӓлмӓ богатствын список мычкы попашиеш. Тӓдӓ 3 тӓжем нӓр рабым, шуку шӓртним да шим, имни-

вләм, шалдыра дә тыгыды вольыкым, пиш шуку киндём хватен нәлбн. Тидьн гыц пасна, покоряйымы сәндәләквлә каждый ин тидьлән даньым тұлбшашлык ылыныт.

Воюен нәлмө сәндәләквләштөй кравымы пиш кого богатство фараон, жрецвлә дә военный знать лошты пайылалтын.

Фараон сек пәтәриок добычын шукужым „Амон йымылан“, вес сембнжә, тә храмын жрецвләлән пуэн. Например, пәтәриш поход паштек, Амон йымын храмлан Тутмос тәжем нәр рабым, пиш шуку вольыкым дә кекым, шөртним, шим дә шергәкән күвләм, Сирийышты кым халам, Египетышты шотат уке нырвләм дә садвләм подарен. Техень подаркавләмок Амонын храм соок Тутмос III-н преемниквлә гыц получаен. Амонын жрецвлә Египетышты сек паян әдемвлә линбт.

Фараонвлән грабительский походвлә покоряйымы сәндәләквләштөй бәлбшәвләм веле агыл, йшке Египетыштыш хресәнввләмәт разоряен: войскам урдаш налогвлә кушкыныт, пүэргөвләм шукужымок войнашкы нәлбнбт, дә нырышты ровотаяшат әдем кодте. Но войनावләжә египетский знатлан, жрецвләлән дә кугижәлән бшләнжә выгодный ылыныт, кравымы добычыжы нәлбн кидбшкәй попазен.

Государством
управляйымаш.
Торгейймәш.

Тутмосын походвлә паштек египетский царство пиш когөн кушкын. Цилә делавләм видәш ик визирьлән трудна ылы, седьндон кок визирь ләктнбт: иктәжәй югышты управляен, весбжә—северышты.

Техеньок кого положением казначействын начальник занимаен. Покоряйымы землявлә гыц толшы дань, хресәнввлә гыц погымы цилә налогвлә, казначействышкы толыныт.

Египетлән торгейймәшәт кого прибылым пуэн. Египетышкы разный сәндәләквлә гыц купецвлә товардон толын шалгенбт. Шывштен кандымы товарым сек пәтәриок кугижәлән выжаленбт дә тидьлән выжалыдымы товаржым веле пазарвләштөй выжалаш лиәш ылы. Торгейймәштәжәй Египетышты мол сәндәләквлә гыц толшы техень товарвлә ылыныт: мижбн ала тканьвлә, шөртним дә шин йтәдер, оружи, тотлы пышан масывлә, шимб дә розвый пушангы гыц бштәммә хәдбрвлә дә роскошын мол предметвлә.

Египетышкы тенгеок сырьем шывштенбт: лесым, металлым дә строительный мол материалвләм.

Египетышты торгейймәш фараонын дә знатын кидбштөй ылы. Торгейймәштәй тенгеок храмвлә кого ролян ылыныт. Варашы войनावлә Египетым әчәят утла паяным бштенбт.

9 §. Хеттвлә ваштареш кредәлмәш. Рамсес II.

Хеттвлә. Соок Египет воюйымы народвлә лошты воинственный хеттвлә айырлалтыныт. Ти племявлә Гали с рекән долинышты, кырык тәврләштөй дә Малый Азия уцельевләштөй ылыныт. Хеттвлән государство у эра якте иктә 2000 и перви тиштөй лиәлтн. Хеттвлә гишән мә шукердә агыл, 30 и перви нәрәй бштәммә раскопкывлә палшымдон пәленнә. Раскопкывлә годым хеттский столицын развалинывләм момы ылы. Тынәм ис-

куствын шуку произведенвләм да шун гыц ыштәмә табличкывлә вѣлнѣ клинообразный надписьвләм (ишкывлә статья сирымьвләм) монят. Тенгеок летописьвлән отрывкывләм, хеттский кугижавлән вес кугижавлән догъвор-вләштәм, хеттский законвләм да мол документвләмәт момы ылын. Ти памятниквлә вѣлсец хеттвлән ылымашыштәм пѣлымѣ.

Хеттвлә земледелидон занимайделыт ганьок, тидѣлән нѣнѣн ярал земляшты чѣдѣ ылын. Зато нѣнѣн скотоводство да садоводство развитой ылын.

Хеттвлә пашкудывләдон соок войнам виденѣт. Нѣнѣ почти нигнамат оружим кедәрѣделыт да походышкы кеѣш хоть кынамат йәмдѣ ылыныт. Хеттвлә ышкыланьшты шуку племявләм подчиняныт: нѣнѣлән Малый Азия подвластный ылын. У эра якте XV куры пѣтѣшашы хеттвлә северный Финикиэш цткыдемьнѣт да Палестинышкы пыраш тѣнгѣлѣныт.

Рамсес II-н статуя.

Финикийыштыш да Палестиныштыш кугижавлә Египетлән даньым тѣлш пырахенѣт да у властелинлән подчинялтыныт. Нѣнѣ хеттский кугижәм „великий кугижәш“ лѣмленѣт, а ышкылышты „изи кугижәвләш“. Хеттвлә египтянвләлән серьезный лѣдѣш (угроз) линѣт. Кужын шывшылтшы войнавләш слабкәзмшѣ Египет ышкыжыбн владенивләжым Сирийышты ямден.

Великий завоеванивлә веремѣн мам нѣлмѣ ылын, Египет тенгеләнлѣ цилѣ изин-олен ямден.

У эра якте 1300 ин египетский престолышкы Рамсес II шагалын. Тѣдѣ коюм да силан войскам поген да хетт-влә ваштареш решительный кредѣлмѣшым ыштен.

Паян колесничийвлә хеттвлән землявләм воюен нѣлѣш кенѣт, нѣнѣ гыц даньым получаяш привикненѣт. Египетский войскашты кѣзѣт ынде тѣрлѣмѣ воиввлә—ливиецвлә да нубиецвлә шуку ылыныт.

Арми вуйлалтышеш шагалын, Рамсес II Сирийышкы тѣрвѣнен. Тѣлѣ хеттский кугижәм ик ударновок шин шунежѣ ылын, но тидѣм ыштен кердте. Хеттский кугижә Уронте река тѣрѣштыш Кадеш хала лишнѣ Рамсесым вычен. Кынам египетский войскавлә Кадеш докы мизнѣт, хеттвлән кого арми египтянвләм әрен нѣлѣн да изиш веле кугижәм ышкыжыбмѣт пленышкы хватен нѣлте. Тѣдѣ лиш когон силан ылмыжыдон веле спасаялтын. Рамсес II великан ылын, кѣкшѣцшѣ почти кок метр (тидѣ гишән мумижы вѣлсец попаш лѣш). Египетский воиввлән мужество гишән да фараонын храбрость гишән египтянвләлән врагын колца гыц лѣктѣш да отступаяш лин. Тѣнѣм Кадешын стена доран

египетский воиввлә пиш шуку коленѣт.

Ярал лѣш цацышы придворный поэт Кадеш донышы бой гишән Рамсес блестящий сьнгѣмашым ыштен манын сирен. Тынге гынят, ти кредѣлмѣш паштек у войскам погаш да походым угыц тѣнгѣлѣш вѣрештын.

Фараон ынде вес семѣнь ыштѣш решен. Тангыж мычкы Египетдон удобный сообщеним имейш манын, тѣдѣ пѣтѣри тангыж тѣрѣштыш халавләм цаткыдемден мизи. Вара, ышке лоштыштыш смутывлә гишән слабкәзмшѣ хеттвләм Евфрат рекалән долина якте шомешкѣ Палестина гыц да Сирия гыц таманяр ивлѣ кыт мычкы изин-олен пѣзѣртен лыктын.

Мирный договор. Рамсес II дон хеттский кугижә лошты мирный договордон война пѣтен. Ти договор семѣнь кок кугижәге ышке лоштышты курымаш мирым заключаенѣт. Нѣнѣн вѣкѣ иктѣ-махань враг нападѣимыкы әлѣ восстани лимѣкѣ, нѣнѣ икѣнѣ-иктѣштылән палшаш сѣренѣт

Рамсес II-н войनावлажы Египетлән Палестиным да Сирийын южный частьшым мбнгеш канденйт.

Тынге гынят, Пелестина дон Сирия египетский властын кидеш шукеш водтелыт. Рамсес II колымыкы шукуштат агыл, Египетлән у лүдбш толын шагалын. Север гыц, Средиземный тангыжын островла гыц толшы „морской народвлә“ наступаенйт. Нбны годымок запад ведын Египет вйкы ливийский племявлә пырен кенйт. Ти у врагвлә ваштареш фараонвлә пиш труднан кредәлйныт. Сирия дон Палестиным бшке кидешыштә кычен коден нбны кердтелыт. Египетын силажы кйрйлтшә ылын.

10 §. Египетын самостоятельностьшы пйтймаш.

Рамсес II фараон годым Египет бшкймжын могуштывыжын у подъемышкы шон. Тбдбн годым египтянвлә Малый Азишты бльбшб силан народдон—х е т т в л а д о н в а ш л и н й т. Хеттвлә силаштыдон египтянвләлән ступыделыт, но Рамсес хеттвлән цилә нападенивләштәйм цәктәрен. Тынге гынят, Рамсес паштек вес племявлә („морской народвлә“) Египет вйкы пыренйт, да Египет бшке владенивләжым изин-олен ямден миэн.

Классовый кредәлмәшын обострялтмаш.

Азиатский владенивләм ямдымдон военный аристократин да жрецвлән доходышты чбдембн. Седбндон хресәнвләлән налогом эче когоэмденйт, а рабвләм эчәйт когоракын эксплуатируенйт.

Тидын результатеш у эра якте иктә 1200 ин сәндәлбк коргышты смутывлә тынгәлалтынйт. Восстанивлә лиәлтынйт. Ик веремән властым Сирия гыц толшы чужеземец хватен нәлбн.

Восстаним тәрвәтбшбвлә бшкымштын господавләштбн имуштывым кравенйт да храмвлән богатствым хватен нәлбнйт. Сирия гыц толшы бшке тәнгвләжым цымырен манын древний папирусышты попалтеш. Нбны храмвләшкы сакой приношенивләм кандымашым отмняеенйт.

Сәндәлбк коргышты восстанивлә ваштареш да өрдбж гыц нападенивлә ваштареш кредәлмәш Египетский кугижәншым слабкаэмден. Изин-олен Египет тынәрбшкы слабкаэм шон, тбдб уже внешний врагвлә ваштарешәт кредәл кердте. Шукуштат игыл, Египетым северышты ливийский племявлә, а югышты—нубийский племявлә воюен нәлбнйт.

Египет мировой держава лиәшцәрнен. Тиды годымок жречествын власть когоэм миэн. Фивышты жрецвлә государственный властым хватен нәлбт.

Саисский период. 671 ин Египетым А с с и р и я—Т и г р рекән покшал вәрбшты ылышы пиш силан военный государство покоряен. 20 иштб ассириецвләм Саис халан номарх П с а м м е т и х локтен лыктын да Египет веремәш угыц самостоятельный государство лин. Псамметих кугижә лин, а Саис халажы—столица лин.

Ти веремән египтянвлә греческий купецвләдон торгейймәшым видәш тынгәлбнйт, нбнбжы бшкымштын товарвләштбм египетский киндбдон вашталташ манын шбренок толыныт. Саисын кугижәвлә К р а с н ы й т а н г ы ж тбрбшты ылышы мбндбр африканский обастьвләдон торгейймәшым шәренйт. Нилын восток бел притоком Красный тангыждон ушаш каналым нбны капаевйт.

Саисский ик фараон Нехон шудымдон ти канал гач югышкы, Красный тангыжышкы таманяр финикийский корабль колтымы ылы. Финикийский мореплавательвлӓ Средиземный тангыж мычкы Египетышкы кым иштӓ сӓрнен толыныт.

Тенгелӓвлӓ шукердшӓ Африка йыр пӓтӓришӓ путешестви бӓштӓмӓ ылы.

Египетым пер-
влӓнт воюен
нӓлмӓш.

Египетский знать дӓ купецвлӓ хресӓнвлӓм дӓ ремесленниквлӓм пӓтӓнок разореныт. Внешний врагвлӓ ваштареш кредӓлӓш Египетын силажы уже ситӓде.

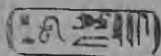
У эра якте 525 ин Нилын долиным Персия—мӓндӓр восто-
кышты, Персидский заливын сир тӓрӓштӓ лишӓ у государство
воюен нӓлӓн. Египет Персидский кугижӓншӓн ик областьшы лин.

11 §. Египетский культура.

Письменность.
Папирус.

Письменность египтянвлӓ доны у эра якте 3500 и перви лӓктӓн. Разный веремӓншӓ египетский письменностьын памятниквлӓ мӓ яктенӓ шуку перегӓлт кодыныт. Египтянвлӓ шукужок папирусеш сиреныт, тидӓ нӓнӓлӓн пумага вӓреш ылы. Тидӓлӓнен папирусын вурдыжым ой семӓнь полоскывлӓэш пӓчкedenӓт, ик рядӓн вес рядӓ вӓкӓ оптен нӓнӓм клееныт. Вара ти полоскывлӓм кытын клееныт, кытшым керӓл семӓнь бӓштеныт. Папирус вӓдӓлтӓшвлӓ кынамжы 40 м кыташ ылыныт. Сирӓмӓ папирусым трубкала вӓдӓлӓныт дӓ шуруокдон ялштеныт.

Пӓтӓрижок египтянвлӓ рисунок гань ылшы знаквлӓдон сиреныт. Ти знаквлӓм и е р о г л и ф в л ӓ маныт. Папирусвлӓэш шуку-

Иероглифический надписӓн кӓ: ӓлӓн—Птоломей дон Клеопатрын лӓмвлӓм.
анжыктышы иероглифвлӓ.

жок иероглифвләдон агыл, а скорописьдон—рисунок гань агыл знаквләдон сиренйт.

Египетский сирмәшвләм пйтәрижок 1822 ин французский ученый Ш а м п о л ь о н лыдын.

Иероглифвлә целый шамакым әль икманяр буквавлән сочөтаным анжыктенйт. Тилец пасна, 24 иероглиф улы, нинь пасна буквавләм обозначаят. Тенгелән, египетский сирмәш ярлалтшы ылын. Циләжь тьшть 700 знак нәрй ылын.

Ынгылыман, египетский сирмәшым тыменяш мәнмән дорцын когон лелй. Писецвлә, школышты учениквлә прамой сирәш тымень-

мешкьштй вьц-куд и тыменьь-нйт. Трудна тыменьмәш годым Ырвезьвләм икәнә веле агыл наказываенйт. Египетский папирус тетрадьвлә тьрйштй техень послөвицывләм мә шьренок ужын кердйнә: „Ырвезьин пьльшвләжй тупыштыжы. Тьдйым шит гьнь веле колыштеш“. Но писец лйәш пиш выгодно дә почет ылын, седьиндон учениквлә цилә ти наказанивләм тырхенйт. Конечно, сирәш дә лыдаш когонжок паянвлән дә знатный әдемвлән әргьвләштй тыменььнйт. Египетский хресәнвлә грамотым пьльделыт.

Литература. Надписьвлә дә мол документвлә гьц пасна тенгеок египетский литературын шуку произведенивлә мә яктенә перегәлт кодыныт. Фара-

Сирьшын (писецьин) статуя (Египет).

онвлә дә знать рассказчиквләм колышташ яратенйт. Фараонвлән дә знатын яратымы произведенивләм сиренйт дә сожок ть произведенивләм ньинь гробницывләшкй муми сага пиштенйт.

„Кораблекрушением терпйшй гишән“ повесть когон лёмлй ылын. Тьштәкен Красный тангыж мычкы рудниквләшкй кораблеш кугижәвлә колтымы воинын приключенивләжй гишән попалтеш. Корнышты когон штурма тәрвәнә, корабль вьд пындашкы вален кеә, а воинжы чудесный островышкы лыктын шумы лин, тьштйжй кьшкй кугижә ылын. Тидьм нәләш Египет гьц корабль толмешкй, воин кьшкй доны ньл тьлзй ёлен. Ышке хынажыдон прощайымы годым, кьшкй-кугижә тьдйлән фараонлан подаркаеш тотлы пышан маслым, пиш шергәкән пушангьм, слоновый лум, обезьяным дә шуку мол хәдйрвләм пуән. (Ти ямакым сирьмь папирус Ленинградышты перегәлтеш).

С и н у х е т ы н—ик вельможан приключенивлә гишән рассказымат кугижәвлә дә знать когон яратенйт. Опалыш показымаш гьц (шьдй лимәш гьц) лүдьн, Синухетлән Египет гьц Сирийыш шыләш вәрештйн, тьштй шуку и ёлен. Пакрылажы, фараон мьн-

геш толаш разрешайымы якте Синухетын приключенивлӓ махань-
влӓ лимым сирымь. Фараон разрешайымыкы Синухет Египетыш
мынгеш сӓрнен миэн, дӓ фараон тӓдӓвлӓн тӓдӓн богатствыжым
мынгешок пуэн.

Лин кердтымь чудесавлӓм ыштышы жрецвлӓ гишӓн, ышкы-
мыштын яратымы фараонвлӓштылӓн палшышы йымывлӓ гишӓн
дӓ молывлӓ гишӓнӓт рассказвлӓ ылыныт.

Народный масса ти литературым пӓлыде. Но коллоэцвлӓ, кы-
тӓзӓвлӓ, носильщиквлӓ, хресӓнвлӓ ышкымыштын мырвӓлӓштым
имееныт. Тенгелӓнвлӓ, хресӓнвлӓ кылте шимӓшты, кылтештыш
пӓрцӓ ташкымашеш пачкалт лӓкшы манын, ышкӓжвлӓм покты-
маштышты, мырым мыренӓт:

Кылтем шидӓ ышкылӓндӓ, кылтем шидӓ ышкылӓндӓ,
Тӓ—ышкӓжвлӓ, кылтем шидӓ ышкылӓндӓ.
Олымжым качкашта кылтем шидӓ ышкылӓндӓ
Дӓ пӓрцӓжы тӓмдӓн господавлӓлӓн.
Тӓ ышкылдӓм идӓ кӓндӓрӓ,—
Кызыт вет юзгы...

Архитектура. Египетский дворецвлӓ гишӓн дӓ знатын томавлӓ
гишӓн шукужок рисункывлӓ вӓлецын келесен
кердӓнӓ. Ти дворецвлӓм дӓ томавлӓм калыдымы кырпӓцдон дӓ
пренявлӓдон ыштенӓт, колонкывлӓжӓт даже пальмын стволвлӓ
гӓц ылыныт. Ти постройкывлӓм веремӓ сӓмӓйрен.

Сӓмӓйрлышы храмвлӓ кызыт яктеӓт кодыныт. Тӓдӓвлӓм „ку-
рымаш кӓ гӓц“—известняк гӓц, песок гӓц, гранит гӓц ыш-
тенӓт. Папирусын пучок стаян ӓль лотосын пеледыш стаян
яжо вуян пеле сӓмӓйрлышы колоннывлӓ, сирӓмӓшӓн дӓ рисункан

Египетышты Исидын храм.

пыдыргымы гыц кодшы стөнявлә кызыт яктеят Ышкымыштын
яжоштыдон цудейыктят.

Математика дон астрономи шотышты египтянвлә шуку пә-
лбмәшым погенйт, тиды ылмыдон календарыым Ыштен кердынйт
дә тйдым сола хозыяштын кералеш пользываен кердынйт. Меди-
циныштат тынгеок кого успехвләм Ыштенйт. Колыш кәпвләм
бальзамируйымаш египтянвләлән эдем кәпын строеним пәләш
палшен.

Египтянвлә шукердшы пйтәришы народвлә шотышты ылы-
ныт, нйнын письменность, литература, наука дә искусство ылын.

II ДВУРЕЧЬЕН ПИШ ШУКЕРДШЫ ГОСУДАРСТВЫВЛӘ.

12 §. Южный Двуречье, тйдын природа дә населени.

Тигр дон Евфрат рекәвлән долинышты Египетыштыш ганьок
населени шукерды лиялтын. Ти долиныжым Двуречье әль
Месопотамия маныт (вес сембнжы рекәвлә лоштыш долина).
Шукердшы государствывлә Персидский залив докы
мишы Двуречьен южный частышты линйт.

**Месопотамия
природа.** Южный Месопотамин почва, Египетыштыш га-
ньок, орошайде урожайым пуэн ак керд. Пел
ийт угла веремәнжы пиш шуку лывыргы, а молы
веремәнжы пиш когон кукшы игечывлә шалгат. Южный Двуречь-
ешты ноябрьын дә декабрьын юрвлә цәрнйдеок юрыт, вәрән-
вәрәнжы почва куп лиэш. Юрвлә паштек земля кошкенәт ак
шокты, мартын Тигр дон Евфрат разлив тынгаләлтеш. Рекәвлә
пиш кымдан шәрләт. Вйдшы пиш олен пычеш: августын—сен-
тябрьын веле рекәвлә Ышке сир лошкишты пырат.

Наводнени годым дә тйды паштекшят ноябрь якте кукшы
игечы шалга. Почва пиш ййле кошка, кұ ганьок кошка дә ше-
лбшт шынзеш. А лап вәрвләшты вйд шуку шынзә, дә купвлә
лит, нини лихорадкым шәрәт. Седындон, яжо урожайвләм получа-
яш манын, южный Двуречьешты шуку дә пыт ровотаяш келеш.

**Водный сооруже-
нивлә.** Южный Двуречье пиш шукердшы населени—
шумервлә—купан вәрвләм кошташ дә ин
кукшы игечән веремәш вйдым перегаш слож-
ный сооруженивләм строенйт.

Шумервлә пйтәриш водный сооруженивләм государством Ыш-
тымы яктеок, родовой общинывләдон Ылбмышты годымок эче
строят тынгалбнйт.

Нырвләм, каштавичывләм дә садвләм вйдым колтыдымы
плотинавләдон әренйт. Тблец пасна, нйны пиш шуку канал-
вләм капаенйт. Разлив годым зданивләм вйд Ынжы нәл манын,
шумервлә поселенивләм, дворецвләм дә храмвләм искусственный
насыпвлә вйлән строенйт.

Почвыжы рыхлый (пырга) ылынат. каналвлә дә плотинавлә
куштылгын урыныт дә шундон дә илдон леведәлтынйт. Седын-
дон нйным соок анжаш келеш ылын.

Шумервлә Ышкымыштын ныреш шожым дә шадангым үденйт,
каштавичывләш охырам, охырецвләм дә молы овошвләм шын-

денбѣт; садвлѣштѣ финиковый пальмывлѣ кушкыныт. Ил шѣн-
зѣн миэнѣт, Двуречѣн нырвлѣ пиш плодородныйвлѣ ылыныт.
Земля Двуречѣн главный богатствыжы ылын. Тѣштѣ ни шѣр-
гѣвлѣ, ни полезный ископаемыйвлѣ ылтелыт.

Двуречѣем иквѣ- Шумервлѣ хала-государствывлѣшкѣ ушнал-
реш ыштѣмѣш. тыныт. Шумервлѣн халавлѣ логѣц когоракын
пѣлѣмѣвлѣжы Н и п п у р, У р, У р у к, Л а г а ш
дѣ молат ылыныт. Каждый халан-государствын правитель—п а-
т е с и ылын, тѣдѣ знатѣдон иквѣреш управлен.

Населенин массыжы хресѣнвлѣ, ремесленниквлѣ дѣ рабвлѣ
ылыныт. Халавлѣ лошты соок войनावлѣ линѣт, каждый хала
ѣшкѣлѣнжѣ яко землям хватѣнежѣ ылын. Шумервлѣ нѣнѣн
дорцын востокыштыла ылшы Элам государствыдонат воуенѣт.
У эра якте 2750 нѣр и перви А к к а д областын (шумервлѣ гѣц
северышкыла) С а р г о н лѣмѣн правитель Двуречѣштыш цилѣ
халавлѣм ик кугижѣншѣш иквѣреш ушен. Саргон ѣшкѣмжѣн
владенивлѣм, ѣшкѣмжѣн государством цилѣ вѣц когѣмдеѣт,
„светѣштѣш нѣл сѣндѣлѣкѣн кугижѣш“ пѣтѣриок ѣшкѣмжѣм
лѣмден.

Но иквѣреш ушымы паштекѣт войनावлѣ цѣрнѣделыт. Воинст-
венный горный племявлѣ восток гѣц соок набегвлѣм ѣштенѣт дѣ
Двуречѣн государствывлѣм икѣнѣ веле агыл воуен нѣлѣнѣт.

13. Вавилонский кугижѣншѣ.

Вавилонский
кугижѣншѣ.
Хаммурапи
кугижѣ.

Двуречѣн северышты, Тигр дон Евфрат икѣнѣ-
иктѣштѣ докы пиш лишкок мимѣ вѣрѣштѣ
В а в и л о н хала ылеш. Андакшы ти хала изи
поселок ылын, но тѣштѣ восток гѣц западыш
караванный корнывлѣ вѣш линѣтѣт, Вавилони
изин-олен торговый центр лин.

Сек когон лѣмлѣ вавилонский кугижѣ Х а м м у р а п и ылын
(у эра якте 2067-2025 ивлѣн). Тѣдѣ ѣшке властышкыжы Дву-
речѣв цилѣ северым иквѣреш ѣштен дѣ шумерский халавлѣмѣт
ѣшкѣлѣнжѣ подчиняен. Тенге В а в и л о н с к и й кугижѣншѣ
лин. Хаммурапѣт тѣнгеок „светѣштѣш нѣл сѣндѣлѣкѣн куги-
: гѣц“ ѣшкѣмжѣм лѣмден. Хаммурапи годым Вавилон Двуречѣ-
ен сек кого, паян дѣ культурный хала ылын. Вавилонын лѣмдон
цилѣ южный Двуречѣем В а в и л о н и я маныныт, а тѣдѣн на-
селенижым—в а в и л о н я н в л ѣ.

Вавилонский кугижѣншѣн областывлѣм дѣ халавлѣм кугижѣ-
дон назначымы наместниквлѣ управленѣт.

Хаммурапи ѣшке государствыжылан законвлѣн
кого сводым составляен. Ти законвлѣм шим кѣ
законвлѣ.

гѣц ѣштѣмѣ, $2\frac{1}{4}$ м кѣкшѣцѣн дѣ $1\frac{1}{2}$ м нѣрѣ ок-
ружностян штолмеш сирен шѣндѣмѣ ылын. Кѣн вѣлвѣлжѣ
законвлѣн статьявлѣдон кымдыкеш сирен шѣндѣмѣ ылын. Штол-
мы вѣлвѣ царский правосудим покровительствуйышы кѣчѣ йы-
мым дѣ тѣдѣ анзылны Хаммурапи кугижѣ шалгымым рельефдон

украшаен изображайымы ылын. Ти кун штолмы Парижышты Луврский музейышты перегалтеш.

Хаммурапин законвлӓжӓ хозяйственный да семейный ылымашын установленивлӓн свод ылыныт. Ти законвлӓ рабовладелецлӓн интересым защищаенӓйт. „Иктажӓ,—законшты келесӓмӓ,— ышке томаштыжы кугижӓн ӓль проста гражданиннын шылшы рабым шылтен урда гынь, да чиновник тревайымдон тӓдӓм кычыктен ак пу гынь, то тӓ тома хоза пуштмы лизш“.

Раб ышкыжын господины полный властышты ылын да тӓдӓлӓн ровотайышашлык ылын. Раб господиным колыште гынь, рабын пӓлӓшӓжӓм пӓчкӓнӓйт.

Населени. Тор- Кугижӓлӓн, вельможалан да жрецвлӓлӓн рабвлӓ гейымаш. гыц пасна тӓнгеок хресӓнвлӓ да батраквлӓ ровотаенӓйт. Владелецвлӓ земляштын частьшым изи участоквлӓдон пиш когон лелӓ условидон хресӓнвлӓлӓн арендыш пуӓнӓйт. Нырым обрабатываяш нӓлшӓ арендаторжы владедецлӓн кым пайышты ик пай гыц пелӓ якте урожайым тӓлӓшӓшлык ылын, а садым нӓлшӓжӓ урожайын кым пай гыц коктышым тӓлен.

Землядӓмӓ хресӓнвлӓжӓ пиш когон изи тӓрешок поденный пӓшӓш тӓрлӓлтӓнӓйт. Нӓнӓ пиш лелӓн ыленӓйт. Пиш шуку каналвлӓм да пӓвлӓм порядкышты урдымашты да лелӓвлӓм шывштымашты „кугижӓн лелӓ пӓшӓвлӓм“ хресӓнвлӓ рабвлӓ нӓрок ровотайышашлык ылыныт.

Халаштыш ремесленниквлӓ свободный ылыныт, но нӓнӓ пӓшӓ тӓрӓм закондон устанавливайымы гыц шергӓм заказчик гыц нӓлӓш правам имейӓделют. Законшты анжыктымы ценӓвлӓжӓ пиш изивлӓ ылыныт.

Жрецвлӓм да купецвлӓм законвлӓ изишӓт пӓзыртӓделют. Нӓнӓ свободнан торгеенӓйт да кого богатством наживаенӓйт. Нӓнӓ сӓдӓндонат эче паенӓйт: мелкий хозавлӓлӓн киндӓм да оксам ссудыдон пуӓнӓйт. Ссудым нӓлшӓжӓ тӓдӓн тӓреш 20 гыц 30 процент якте тӓлӓшӓшлык ылын, а долгшым тӓлӓде гынь, тӓдӓ кым изш ссудым пушын рабшы лин. Хаммурапин закон семӓнь, техень

должниквлӓ мӓнгешок свободный лин кердӓнӓйт, но укедон ылымаш гыц да паянвлӓн лелӓ гнет гыц ытарен кердшӓ ик законат ылте.

Хаммурапи кугижӓ да Шамашымы.

Вавилонский плуг.

**Постоянный
войска Вавило-
ным воюен нәл-
мәш.**

Вавилонский кугижәншәштәй постоянный войска ылын. Воинвләән военный службашты ылымшты тәреш кугижә когоок агыл земля участкавләм пуән. Воинжы войнаэш колен гынь аль служба гыц бәшке воляжыдон карангын гынь, тәйдән участокшым вес воинвлән пуәнәйт. Атяжы колымыкы эргыжы атяжы вәреш воин лин гынь, то тәйдә атяжын землям получаен.

Походвлә годым постоянный войскалан палшаш хресәнвләм поген ополченим бәштенәйт.

Податывлә дә кугижән пәшәвлә населенилән кого леләц ылын. Незерем кешы хресәнвлә дә должник-равлә со шукем миәнәйт. Разоряялтшы хресәнвлә армин рядәвләм темен кердтелыт. Хаммурапи паштек управляйшы кугижәвлә нападайшы врагвлә вәштареш ситәлык кого войскам шагалтен соок уже кердтелыт. Седәндон у эра якте 1800 и кытлан восточный плоскогорье гыц толшы кочевой племявлә—касситвлә Вавилоным воюен нәләнәйт. Касситский кугижәвлә сәндәләкым 600 и нәрәй управленәйт. Вараракшы Вавилония Ассириин властыш вәрештән.

14 §. Ассириин воюен нәлмәшвлә.

**Ассириин природа
дә населени.**

Ассириецвлә Двуречьен покшал частышты, Тигр рекән цокшал вәрәштәй бленәйт. Ассириин шу кердшәй столицыжы—Тигр тәйрәштәй Ассур хала ылын. Ассириецвлә вавилонский йылмәй статян йылмәйдон попенәйт. Нынын государствышты у эра якте 3 тәйжем и тәнгәлтәшын лин.

Тигр рекән долинышты ассириецвлә земледели пәшәм бәштен бленәйт, а кырык тәйрәштәй шу кыжок скотоводствыдон дә охотыдон занимаенәйт. Тәйлец пасна, восточный Ассириин кырыквлә полезный ископаемывләдон пиш паян ылыныт. Тәштәкен вәйргәнәйм, свинецым, шим, а шу кыжымок кәртни рудам добываенәйт. Ассириецвлә кәртним обрабатываяш дә тәйдә гыц сола хозяйствылан орудивләм дә оружим бәштәш тыменәйнәйт. Тидә нынәйлән кәртним имейдәймәй пашкуды сәндәләквлә анзылны кого преимуществым пуән. Ассирийский кугижәвлә завоевательный походвләм бәштенәйт дә кого территориывләм нәләнәйт.

Трудеш дā пиш лудышан охотеш привикныймаш ассириецвлām выносливийвлām дā лудтымбй воинвлām бштен. Кырык гыц Тигр рекан долиныш вален, тыштбй блышбй племявлām бшланбштбй подчиняенйт дā ровотайыктенйт.

Тиглат-Паласар у эра якте (745—727 ивлā).

Ассириецвлā изин-олен со пакула набегвлām бштāш тынгāлыенйт дā Средиземный тангыж якте шонйт. У эра якте VIII курымын покшал кытла гыц удачный походвлā Ассирим силан военный державыш сартенйт.

Сек крупный ассирийский завоеватель-кугижājбй Тиглат-Паласар ылын. Тыдбйн таманяр лу тыжем эдем постоянный войскажы ылын. Тыдым „царский узел“ маныныт. Войскан рядбшкбй цилā ассириецвлā, сек паянвлājāt дā ик лаштык землядымбй незервлājāt пырен кердыенйт. Воинвлālāн наградыжы паян добыча дā воюен нāлмбй, воинвлālāн краваш пумы халавлā ылыныт.

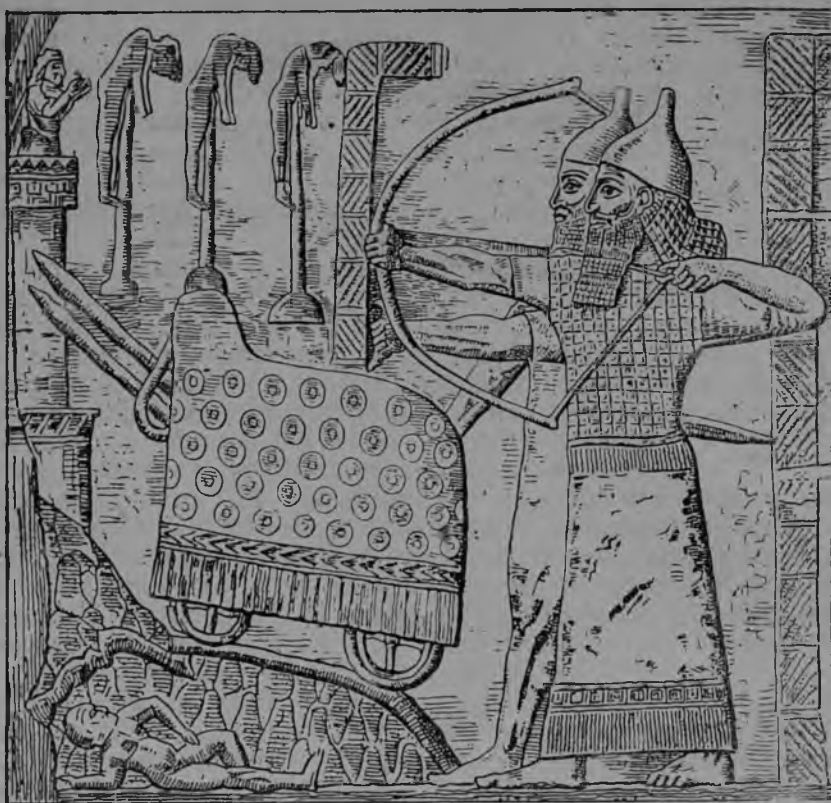
Войска.

Кого походвлā годым бшкымжбйн постоянный армиян палшаш кугижā осовын ополченим поген. Паян ассириецвлā боевой колесницывлājэш āль имнивлājэш мыктен лāктынйт. Хресāнвлā йбвшвлājдон, мечвлājдон, янгеж пичālвлājдон дā пикшвлājдон пехотыш кенйт. Сек незервлājбй кугижāн складвлā гыц вооружением получаенйт. Бронзовый щитвлā воинвлām врагвлāн пикшвлā гыц дā кувлā гыц перегенйт. Ассирийский щитвлā пиш коговлā ылыныт, седбндон щитым намалшы осовын отрядвлā ылыныт, нбйнбй анзыл рядбвлājштбй кенйт.

Кугижāн приказ сембйнбй бштбймбй яжо корнывлā мычкы ассирийский воинвлā вār гыц вārбш чбнь каштыныт. Рекā гач ванжаш воинвлālāн трудна агыл ылын. Нбйнбй шарга мешāккбйш воздухым бфыленит дā тыдбндон рекā гач ин ванженйт. Ты мешāквлā гыцок кбйвервлām бштенйт. Ялштен шбндбймбй мешāквлām

Бфылен шбндбймбй шарга мешāк влāн рекā гач вавжышы ассирийский воинвлā.

Ассирийский кугижә Тиглат. Паласар халам осаждая. Кугижә анзылны хала стенам таран пыдырта. Күшнә мәнгышкы шырал сәкәлтәмә пленниквлә.

река гач оптен миәныт дә сәвым шәреныт. Техень кывер гач лелы колесницан отрявләйт даже ванженыт.

Ассириецвлән тәр колтымы пикшвлә гыц дә колесницывлән кого силан натиск гыц спасаялташ открыт бойышты акли ылын. Халан күкшә стеньвләйт ассирийский воинвлә гыц тынгеок ынян защита ылтелыт. Осаждаймы халам нынә әрен нәлыт дә тышкы камнеметалкыдон лелы күвләм әль йылышы смолян әтывләм кышкеныт. Крепостын кыжгы стеньвләм тарандон ч ү ч е н ы т. Тыды вьргеныдон ковайымы кого преня ылын, цепь мычкы сәкеныт, тыдым качаяш дә стена тервен шийәш лиәш ылын. Ассириецвлә вара стена сага кого ташкалтышвләм шагалтеныт дә тыдын мычкы халаш пыреныт.

Воюен нәлмә сәндәлывквләм порабошайымаш.

Каждый сынгымәш паштек ассирийский кугижәвлә сынген шумывлән расправым бштеныт. Тыжемдон военнопленныйвләм мәнгы вуйыш шырал шынденыт әль вуйыштым роалыныт. Военнопленныйвләм лу тыжемдон Ассириш шывштеныт дә тышты раб-

вләэш выжаленйт. Разоряймы вәр гыц шуды тѣжемдон вольыкым поктен кенйт, кого ара шортним, шим, вѣргеньѣм, слон лум дѣ молы шергакан предметвлѣм шывштенйт.

Бѣшкѣмжѣн дисциплинированный, яжон тымдымы войскажыдон Тиглат-Паласар III воуен нѣлмѣшвлѣм когом бѣштен. Тѣдѣ Ва-вилоним подчиняен, Сирым воуен нѣлѣн дѣ Палестинышты еврейский кугижѣншѣвлѣ гыц даным нѣлѣн. Тиглат-Паласар Египет якте шон дѣ тѣдѣн граница лишнѣ египетский фараонын войскажым шин шѣлѣтен. Северышты тѣдѣ У р а р т у кугижѣншѣ якте пырен, тѣдѣжѣ соок ассириецвлѣн враг ылын.

Урарту куги-жѣншѣ.

Урартвлѣ воинский племявлѣ ылыныт, Закавказьшты Ван йѣр лишнѣ бленйт. Нѣнѣ когонжок скотоводствыдон занимаенйт. Нѣнѣн сѣндѣлѣкѣшты металлдон паян ылын, дѣ бронза гыц изделивлѣм: оружим, посудам, украшенивлѣм бѣштѣмѣштыдон урартвлѣ лѣмлѣ ылыныт. Урартвлѣн паян земляшкѣ ассириецвлѣ соок набевлѣм бѣштенйт, тѣшец кого добычым канденйт.

Но у эра якте XI курымынжы урартвлѣн племявлѣ ик государствыш ушненйт дѣ Ассириш наступающ тѣнгѣлѣнйт, тѣдѣн северный областьвлѣштѣм хватен нѣлѣнйт. Урарту силан государство лин. Тѣ веремѣштѣш ик кугижѣ — М е н у а — бѣшке владенивлѣжѣм кымдаэмдѣш тѣнгѣлѣн. дѣ северышты Закавказьен кыды-тидѣ племявлѣм покоряен.

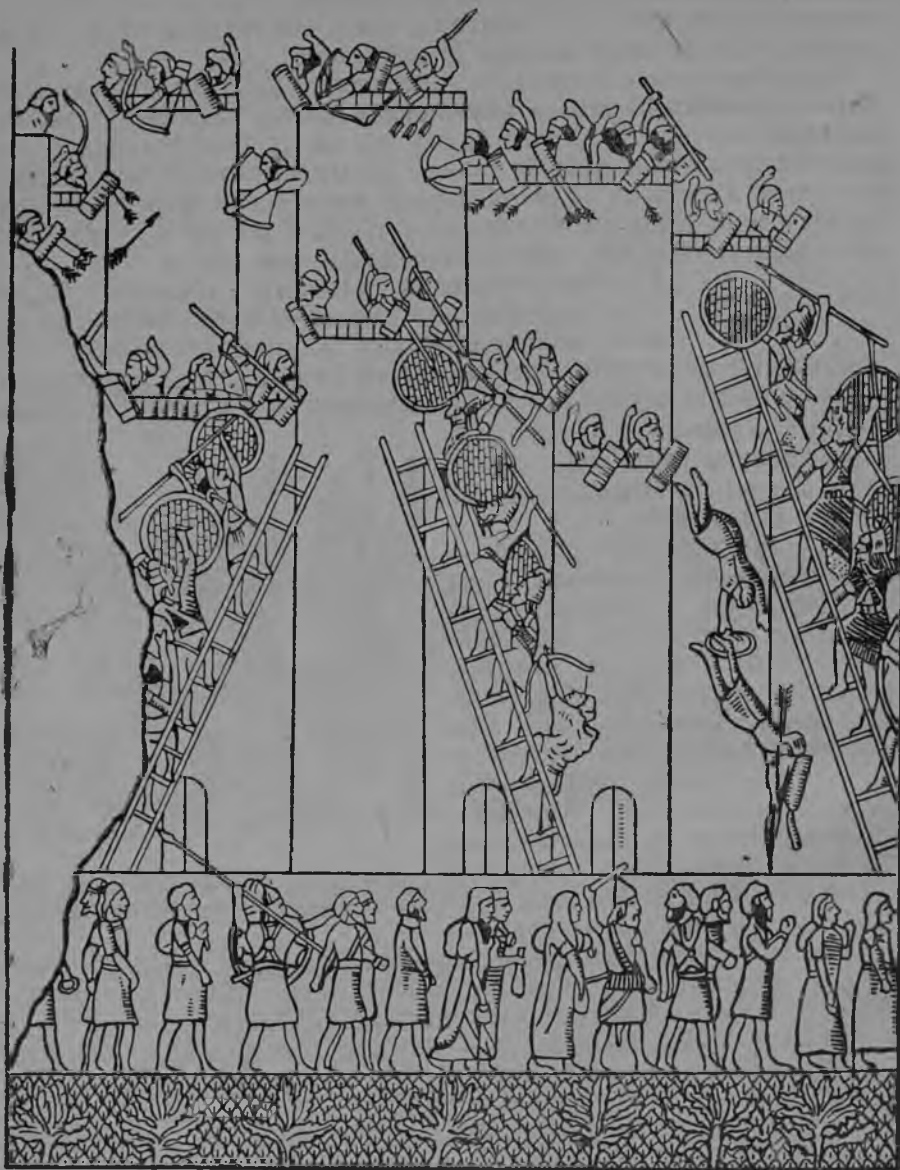
Пуштмы рабвлѣм роал шумывуй шотдон шотлышы ассирийский воинвлѣ.

С о в е т с к и й А р м е н и ш т ы Е р е в а н хала лишнѣ

урартвлѣн пыдыргышы крепостьвлѣ кѣзѣйт яктеок перегѣлт кодынныт, а скалавлѣштѣ Урарту кугижѣвлѣн, нѣнѣ сѣнгѣмѣшвлѣштѣ гишѣн шайыштшы клинописный надписьвлѣм ужаш лиэш. У эра якте VIII курымын управляйшы; сек крупный завоеватель-кугижѣ А р г и ш т и ылын. Тѣдѣ Ассирия ваштареш 14 победоносный походом бѣштен. Кравымы добычывлѣм сирѣмѣ тѣдѣн надписьвлѣжѣ пиш шуку. Тѣдѣ пиш когон шуку пленныйвлѣм дѣ шалдыра дон тыгыды вольыкым пиш шукум хватен нѣлѣн.

Пиш кого добыча Урартум силан государством бѣштен. Кугижѣншѣн сек кого дѣ сек север яжо халажы Ван йѣр лишнѣш Т у п ш а столица ылын. Хала йѣркѣн стенавлѣм бѣштѣмѣ ылын, дѣ Ван йѣрѣштѣш вѣд йѣуш ярал агылат, хала якте 80 км ѳрдѣж гыц вѣдѣм пушы каналым бѣштѣмѣ ылын. Менуаок эче стройымы ти канал кѣзѣйт яктеѣт перегѣлт кодын.

Ассирийский кугижѣ Тиглат-Паласар урартвлѣлѣн кого пораженим бѣштѣмѣкѣ, нѣнѣ Ассириен предельш пыраш цѣрненйт дѣ

Халам ассириецвлан нйлаш да пленныйвлам нйнгемаш.

З а к а в к а з ь е ш к о г о р а к ы н н а п а ч а я ш т ы н г а л ы н ы т . У р а р т в л а к а п а й м ы к а н а л в л а т ы ш т ы к ы з ы т а т у л ы . „ У р а р т у “ л ы м ж ы А р а р а т к ы р ы к л ы м е ш п е р е г а л т к о д ы н . У р а р т в л а н ю г в е л о б л а с т ь в л а м х в а т е н н а л м ы к ы , А с с и р и я б ы ш к ы м ж ы н в л а д е н и в л а ж ы м в е с в а р в л а ш т а т к о г о э м д е н . М о г у щ е с т в е н н ы й А с с у р б а н и п а л

(VII к.) кугижә годым тѣдѣ кого держава лин. Тынге гѣнят, разный племявлә (халдейвлә)тѣшкѣ сѣнген пырымашеш вара-ракшы Ассирижәт пѣтен.

15 §. Ассирийский военный держава дә тѣдѣн пѣтымәшѣжѣ.

**Населени поло-
женижы.**

Ассиришты вельможавлә лә жрецвлә бѣшке паян ылмыш-тыдон когон сѣлан ылынытат, бѣшкѣмѣштѣм сакой налогвлә гѣц дә кугижән повинностъвлә гѣц освобождаяш кугижәм заставляен кердѣнѣт. Техень льготывләмок шуку купецвлән кыды-тидѣ кого халавләйт получаенѣт.

Хресәнвлә дон ремесленниквлә эче когорак налогом тѣләш тынгәлѣнѣт. Хресәнвлә урожайшты частышым дә икманяр волькымаг пуэнѣт, ремесленниквлә сборвләм дә пошлынвләм шидон тѣленѣт. Тылец пасна, хресәнвләм дә ремесленниквләм кугижән пәшәвләштѣ: корным бѣштѣмәштѣ, дворецвләм, крепостъвләм стройымашты ровотайкѣтенѣт.

Налогым тѣлѣдыввлә цѣлә бѣшкѣмѣштѣн имуществыштым яменѣт. Нѣнѣ паянвлән кидѣш вәрештѣнѣт дә нѣнѣ раб-должниквлә линѣт. Седѣндон Ассириштыш восстанивлә пленный рабвлән веле агыл, ассирийский хресәнвлән дә ремесленниквләнѣт линѣт.

Походвляш соок бѣштенѣт, Ассиришты рабвлә пиш шукун ылыныт. Нѣнѣ лошты кыдыжы кугижә гѣц, военный знатъ гѣц, храмвлә гѣц дә паян купецвлә гѣц когоок агыл земля участоквләм получаенѣт. Ти рабвлә получай-ымы участокыштым обрабатываенѣт дә урожайым шукужымок владеецвлән лән пуэнѣт. Техень рабвләм цѣлый семьявләм землядон иквәреш выжаленѣт. Шу-кы рабшы тонышы слугавлә ытыныт.

**Воюен нәлмѣ
сәндәлѣквләм
управляйымаш**

Воюен нәлмѣ сәндәлѣквләштѣ ассирийский наместниквлә бѣшкѣмѣштѣн войскавләштѣдон шѣнзенѣт. Нѣнѣ ти об-ластьвләм управленѣт дә даньым погенѣт. Даньжы пиш кого ылы; ассириецвлә бѣшкежѣ тидѣм „лелѣ податъ“ маньныт.

Покорайымы сәндәлѣквләм Ассиридон яжо корнвлә ушенѣт ылын. Ти корнвләм утлажок военный цѣлѣдон бѣшгенѣт. Но ти корнвләм купецвләнѣт бѣшкѣмѣштѣн торговый караванвләштѣдон пользываенѣт.

Порабощайымы народвлә ассирийский владычество вәштареш соок вос-станивләм бѣштенѣт. Каждый кугижә, Тиглат-Паласар гѣц тынгәлѣн, бѣшкѣмѣжѣн надписьвләштѣжѣ восстаним бѣштѣшвләм жестоко усмирайымы гишәк ша-йыштын.

Тиглат-Паласарын преемниквлә годым Ассирия кого держава лин. Тѣдѣ бѣшкѣләнжѣ шукедшѣ Востокуштышы почти цѣлә сәндәлѣкѣм п дѣниен; Ма-лый Азим дә Египетымат вәк хватен. Ассирин границәвләжѣ Тигр гѣц Сахара ошма якте, Армения кырык гѣц Персидский залив якте ылын.

Ассурбанипал.

Остатка могущественный ассирийский кугижәжѣ А с с у р б а н и п а л ылы (у эра якте 668—626 ивлә). Тѣдѣ вои-ственный кугижә ылын дә шуку походвләм ыштен. Ассурбанипал бѣшкѣмѣжѣн Н и н е в и столицыжы мычкы нѣл пленный кугижәм кѣцкѣмән колесницыдон кыдалыштын; халаз олицәвләштѣ ләлмѣ пленниквләм питѣрѣмән клеткәвләм шѣнаден кәмѣ ылын.

Ассурбанипал тѣнәмшѣ веремәштѣ образованный ылмыжыдон эдем бѣшкѣм-жѣн предкывләжѣ гѣц отличаенѣт. Ниневиты бѣшкѣмѣжѣн кого дворецѣштѣ Ассурбанипал библиотекевлән пасна помещеним зѣйрен. Тидѣ мир вѣлнѣ первый настоящий библиотекә ылын. Цѣлә стѣнявләштѣ кѣшѣц ұлыжок шунын клино-писный табличкывлән ишѣквлә шалгенѣт, шуку ишш содержнѣн таблич-кывлә (мифвлә, исторический сказанивлә дә молат) мә яктенәок перегәлтѣ-нѣт дә лыдымы линѣт.

**Ассирин пѣты-
мәш.**

Ассирийский кугижәвләдон бѣштѣмѣ кого государствн коргѣжѣ цаткыдок ылте. Ассурбанипал колымыкы Асси-ришты вален мимәш тынгәлѣлтѣн. Покорайымы сәндәлѣк-влә даньым тѣләш цәрненѣт, тәрләлтѣшвлә войска гѣц карангыныт; паян до-бычым кандышы сѣнгѣмәшвлә цәрненѣт. Разорялшы хресәнвлә армишты болшы служен кердѣлѣт дә государствым худан перегѣшѣ ылыныт.

Ассирия вѣкѣ иранскій племявлѣ дѣ Вавилониащ укрепляятшы халдсѣй-влѣ нападенѣт. У эра якте 612 ин Ниневия нѣлмѣ лин. Халдейскій войскавлѣ халашкы пырен кенѣт; нѣнѣн йолгыжшы колесницывлѣ олицѣвлѣ мыч ружге кенѣт. Кужы йѣвшвлѣдон дѣ вѣреш якшаргышы щитвлѣдон ѣлѣшѣвлѣм пуштыныт; шим, шортним дѣ шергѣкѣн хѣдѣрвлѣм кравенѣт. Вельможавлѣм цеплвлѣдон цеплен коваенѣт, молы жительвлѣжѣм, даже тетявлѣмѣт, пуштыныт, халам пыдыртенѣт, кугижѣн дворецым йылатенѣт. Тагынам могущественный ылшы государство шин шумы лин дѣ у эра якте 605 ин тѣдѣн властышы совсемок пѣтен.

16. §. Ново-Вавилонскій (Халдейскій) кугижѣншѣ.

Навуходоносор. Ассирим халдейвлѣ покоряйымы паштек Вавилон эчейт паян дѣ могущественный хала лин. Халдейскій Вавилонын сек знаменитый кугижѣжѣ Н а в у х о д о н о с о р ылы. Тѣдѣ искусный полководец ылын; тѣдѣ годом Ассирия совсемок воуен нѣлмѣ лин дѣ Сирия дон Палестина покоряйымы линѣт. Вавилониащы Навуходоносор пиш шуку дворецвлѣм дѣ йымывлѣлѣп храмвлѣм строен. Тѣдѣ ти халам кѣжгѣ стеньвлѣдон ѣрен, тидѣм пырен кердѣтѣмѣ крепостышкы сѣртен. Вавилонын развалинывлѣжѣ мѣнмѣн веремѣ яктеѣт перегѣлт кодыныт.

Вавилон хала. Вавилон ѣнде цилѣ восточный мирын торговый дѣ культурный центр лин. Тишкѣ махань-шон сѣндѣлѣквлѣ гѣц купецвлѣ толыныт. Хала паян лин дѣ кушкын, тѣдѣн населенижы 100 тѣжемѣш шон.

Лач сир тѣрѣштѣжок дворецѣн, М а р д у к йымын храмн дѣ молы йымывлѣн храмвлѣн кугижѣн хала ылын. Тѣштѣкен тенгеок вельможавлѣ дѣ жрецвлѣ ѣлѣмѣ кого квартал ылын. Кугижѣн хала Вавилон халан молы частывлѣжѣ гѣц каналдон айырымы ылын.

Канал дон халан стена лошты ремесленниквлѣ ѣленѣт. Какляка, кыце-шон ылшы ѣнгѣсѣр олицѣвлѣштѣ дѣ переулоквлѣштѣ калыдымы кѣрѣцдон ѣштѣмѣ нѣнѣн изи томавлѣштѣ ылыныт.

Вавилониащы торговый площадышы капка тѣнѣ, Евфрат дон канал лошты ылын. Ти капка гѣц „кугижѣн“ манмы каравандон каштмы кого корны кеен. Торговый путѣлан служышы корнывлѣ дѣ каналвлѣ Вавилон гѣц цилѣ сѣндѣлѣк мычкы кенѣт.

Навуходоносор паштек шѣдѣ иштѣ Вавилонышкы греческий историк Г е р о д о т толын кен. Тѣдѣ ти халам тенге описывая:

„Вавилон кымда тѣремѣштѣ киѣлтѣ, четырехугольник статян ылеш, тидѣн каждый велжѣ 120 стади рядѣ (20 км нѣрѣ). Халан величинажы техень ылеш. Пиш яжон строен шѣндѣмѣ мѣлѣннѣ пѣлѣмѣ хала иктѣт техень яжо уке. Вавилон пѣтѣриок келгѣ, кымда дѣ вѣдѣн канавадон ѣрѣмѣ. Хала йѣр кѣрѣцдон опыты дѣ смольыдон шѣрѣмѣ стена ылын... Стенян кок велѣнѣт туре-дуре ик этажан башнявлѣм шагалтымы ылыныт; покшалны нѣнѣ лошты нѣл имнилѣн кемѣ йонгы кодын. Стеняштѣ 100 капка, цилѣок вѣргеньѣ гѣц ѣштѣмѣ, вѣргеньѣ колцавлѣн дѣ пырысвлѣн ылыт“.

Кугижѣ ѣшкѣмжѣн С е м и р а м и д а вѣтѣжѣлѣн, тидѣ Иранышты шачшы дѣ кырыкыштыш шѣргеш привикнѣшѣ ылешѣт, „кечѣшѣ садвлѣм“ ѣштѣш приказываен манын пакыла Г е р о д о т

сирә. Садвләм искусственно Ыштымь кырык тьрвләш Ыштымәт, кечьшывлә маньныт. Орошаяш тьшкь вьдьм колтеньт. Ку ти садым ужын, цилән цудееньт. Греквлә тидьм „светын ик цудажь“ маньныт. Геродотын ти описаништы тьргач украшайымаш дә фантази шуку. Но лачокшымат Вавилон хала ть веремән кого дә паян ылын. Вовилонын цилә богатствывлә дә роскошьшы рабвлән, ремесленниквлән дә хресәнввлән труддон Ыштымь ылыныт. Ти роскошьдонжы кугижә, паян купецвлә дә жрецвлә веле пользываеньт. Незервләжь первишыләок ытлаш литымь незерьшты Ыленьт.

**Вавилонын пь-
тымашьжь.**

У эра якте 538 ин Вавилон докы персидский кугижә Кирлишемьн. Тьлец анзыцок вәк тьдыт Сиришты дә Палестинышты цилә землям Вавилон гьц воуен нәльн дә Средиземный тавгыж докы кемь вавилонский купецвлән корным пьчкьн нәльн. Вавилонын торгейымаш чьдемаш тьнгәльн. Персин власть годым ньнй торгейымашьм эчеят угьц шәрәт маньн вавилонский купецвлә Ыняне ньтәт, Кирдон воуяш тьнгәлтелыт. Ньнй халан капкам пачыныт дә персидский войскавләм пыртеньт. Тенгелән Вавилоным бойтеок персвлә воуен нәльнйт.

17 §. Ассиро-вавилонский культура.

Двуречештыш культурым Ыштывьвләжь ш у м е р в л ә ылыныт. Вавилонявлә дә ассириецвлә водный сооруженин устройством ньнй гьц пәленьт, земледелим, строительный пәшәм тыменьнйт, тенгеок письменностьым наукум Ышке докышты ваштеньт.

Письменность.

Шумервлән письменность 5000 и нәрй перви ләктьн. Двуречешты Египетыштышла ку дә папирус уке ылын, седьндон шумервлә шунеш сиреньт. Шун гьц ньл оголан табличкывләм Ыштеньт дә тьшәкен рисункшмаквләм пандьдон рисуеньт. Шукердшй ти сирмәш египетский иероглифвлә ганьрак ылеш.

Веремә эртымь семьн писецвлә Ышкымьштын письменностьым простаемденьт. Ылйкшй шунеш пандьдон сиреньтәт.

Идеограмма	Переходный знак	Клино-образный знак	Первоначальное значение
			человек
			нога

Вавилонский клинопись развивалтмаш.

Мардук йымы чудовищем сьнгя.

рисунок-шамаквлä клин группышкы сярнälтьнйт. Клинвлäжбй каждый группышты шуку статьян шьнзен кенйт. Знаквлän часть-шы цела шамаквлän значеним имеен, ик-маняр знак буквенный значеним получаенйт, но ньнбй шукужок пасна слогвлäm анжыктенйт.

Сирен шьндьмбй табличкым кален шьндät дä тьдбй кұ гань пингьдбй лиэш. Знаквлä 500 утла ылыныт, сирäш тыменяш пиш трудна ылын. Шумервлä клинообразный сирмашьым пашкуды народвлä шукунжок заимствуенйт.

Вавилонский клинописьым египетский иероглифвлä ганьок лыдаш трудна ылын. Тьдбй шуку ученый таманяр лу и разбираен труен шьнзенйт. Клинописьым лыдмаш способом Г р о т е ф е н д мон. Клинописьым лыдмашым яралынок англичанин Р а у л и н с о н устанавливаен.

Религи дä мифвлä.

Йымы шотеш вавилонянвлä небесный светиловлäm почитаенйт: Кечьым, Тьлзьым дä вьц планетьн. Вавилон главный хала лимькбй, вавилонский жрецвлä дä кугижавлä главный йымеш местный йымым Мардукым бьштенйт, тьдбй цилä йымывлän кугижäэш обявляенйт.

Шумервлä донок эче лäkшбй, вавилонянвлän миф перегäлт кодын. Тьдбй мирын сотворени гишän шайыштеш: пьтäрижок ни земля, ни пьлгсн уке ылын, тангыж веле ылын. Ти тангыжшым Т и а м а т чудовище статьяым представляенйт. Тьдбй ваштареш Мардук кугижä кредäläш тьнгälьн. Тьдбй Тиаматым пуштын дä

вѣдѣштѣш ти чудовищын кѣпшѣм пѣчкѣн шуэн. Пел кѣпшѣм тѣдѣ кѣшкѣ лѣлтѣлѣн дѣ тѣдѣ гѣц пѣлгомѣм бѣшен, вес пелжѣ гѣц землям, тангыжым дѣ рекѣвлѣм бѣшен. Варажы земля мычкы растени ырлыкым шѣвен, земля гѣц животныйвлѣм дѣ эдемвлѣм бѣшен, а вара храмвлѣм строен.

Вавилонский поэт ти мифым пакыла сирен. Тѣдѣн рассказ се-мѣнѣ мирѣм бѣштѣмѣ паштек пѣлгомѣш храмѣм дѣ Вавилон халам Мардук строен, тидѣвлѣн образецон Мардукин храмѣн халам—земля вѣлнѣш Вавилоном вуйта стройѣмѣ лин. Тенгелѣн жрецвлѣ Вавилон столицыштым дѣ бѣшкѣмѣштѣн Мардук йѣ-мыштым прославляенѣт.

Земледельческий Вавилонисты плодороди йѣмы Таммуз почитаялтын. Таммуз гишѣн миф, Осирис гишѣн египетский миф статянак ылеш. Таммуз колен дѣ подземный царствыш попазен манѣн шайыштыныт. Земля вѣлнѣш бѣлѣмѣш цѣрнен, растенивлѣ лѣбѣжген кенѣт. „Ку шѣтѣквлѣм земля вѣлнѣш семѣлѣ, тѣдѣ большы ак бѣлѣ. Земной силан владыка большы ак бѣлѣ“, манѣн Иштар богиня колышы марыжы Таммуз гишѣн ойхырен мѣгѣ-рен попен. Тѣдѣ марыжы паштек земля пындаш царствыш кен. Земля пындаштыш мирѣн шѣм капка вашт Иштар пиш труднан кен дѣ земля вѣкѣ Таммузым тѣнгеок труднан канден. Тѣдѣ толмыкы цилѣ природа бѣлѣж кен.

**Гильгамеш ги-
шѣн поэма.** Шукердшѣ кугижѣ-богатырѣ Гильгамешын по-хождени гишѣн шумерский сказанивлѣ гѣц кого поэмым составляйѣмы ылын. Гильгамеш „кым пайышты кок пайжы йѣмы ылын, кым пайышты ик пайжы—эдем“. Тѣдѣ бѣшкѣмѣжѣн тѣнгѣйдон махань-шон подвигвлѣм бѣшен каш-тын: тѣдѣ левым пуштын дѣ сѣндѣлѣкѣштѣ цилѣ злойѣм пѣтѣ-рен, лѣдѣшлѣ великанѣм—дремучий кедровый лесын владыкым сѣнген, небесный ўшкѣжѣмѣт сѣнген. Колыдымашын тайным пѣ-лѣш манѣн, Гильгамеш кыцелѣн мѣндѣркѣлѣ странствуяш кен, тѣдѣ гишѣн поэмын пѣтѣртѣшѣштыш шайыштмы. Но тѣдѣ ко-лыдымашым получаен кердте.

**Потоп гишѣн
легенда.** Всемирный потоп гишѣн кымдыкеш шѣрлен шо-шы преданидон связанный ылшы легенда пиш интересный ылеш. Утнапиштим докы—Гильгамешын благочестивый предкы докы—омыныштыжы кыце-лѣн икѣнѣк йѣмы миэн, тѣдѣ гишѣн ти легендышты шайыштмы. Эдемвлѣн ярдымы пѣшѣштѣ (порок) гишѣн наказѣмы земля вѣ-кѣ потопым колтымы лиэш манѣн тѣдѣ Утнапиштимым преду-преждаен. Утнапиштим благочестивый ылмыжы гишѣн награда тѣреш спасаяш жѣлаен, йѣмы тѣдѣлѣн кого корабльѣм (ковче-гым бѣштѣш дѣ тѣшкѣ шѣнзѣш шѣден. Утнапиштим тѣнгеок и бѣшен дѣ ковчегыш бѣшке сагажы семьяжым, тѣнгеок ик-маняр животныйвлѣм (тонышывлѣм дѣ дикийвлѣм) дѣ шуку йѣш рас-тенин ырлыкым нѣлѣн.

Ир соты кайылдалын веле, тѣшѣкок шимѣ кого пѣл кузаш тѣнгѣлѣн. Пѣцкемѣш лин колтен. Всемирный потоп тѣнгѣлѣлтын. Колымаш землям ѣрен нѣлѣн. Цилѣ живой колен. Утнапиштимын

ковчегшы веле тёртым-мычаштым вёйд вёлнй каштын. Куд кечёй кого штурма шалген. Шымшы кечешёйжы тангыж тырлен, да ковчег кырык доран шагалын.

Вёйд пычаш тёнгёлмёйкёй, Утнапиштим ковчегшы гёйц кеквлём да животныйвлём лыктын колтен. Земляшты ёлымаш угёйц тёнгёлёлтёйн. Ковчегышты Утнапиштим ёшкетшёй веле агыл спасаялтынат, йымы сек пёйтёри довольный ылте. Но варажы тёйдёй пуремёйн да Утнапиштимлён да тёйдёйн семьяжыланат вёк колыдымашым пуэн.

Тигр дон Ёвфрат рекёвлён разлив лиэшёт, Двуречёшты шёйренок наводненивлё ылмыдон ти легенда лёктёйн. Ти легендым народ лошты шуку вёрежок пёленёйт. Вараракшы тидём шукерд-

шёй еврейвлёёт ёшке лоштышты шёренёйт.

Астрономи да математика. Шумерский да вавилонский жрецвлё астронимин—небесный

светильвлён движени гишён наукин тёнгёлтёйшым ёштенёйт. Шёйдёйрвлён расположением да нёйнёйн движенин корнывлёштём нёйнёй яжон пёленёйт. Наводнени тёнгёлмём пёлэш да тёй веремёэш цилё канававлём да пуёвлём йёмдёйлен шёйндёш манын, тидёйжым пёлэш келеш ылын. Жрецвлё ёшкёймёштёйн наблюденивлёштём храмвлён башнявлёштёй ёштенёйт. Небесный светильвлён движенидон жрецвлё вуйта йымын сёрёймжём пёлёт да анзыкыла лишёшлыкым келесёт ылын.

Вавилонский годышты 12 тёлзёй ылын, а тёлзёйшты—шым кечён нёл ёрня. Ёрнян каждый кечёйжёлён пёлгомыштыш главный йымывлён лёмвлём пуэнёйт. Вавилонский календарёйн основывлё римлянвлё докы ванженёйт, нёйнёй вараракшы восточный сёндёлёквлём воюен нёлёйнёйт, а римлянвлё гёйцшёй—кёзёйтшёй веремёаштёйш народвлё докы ванжен.

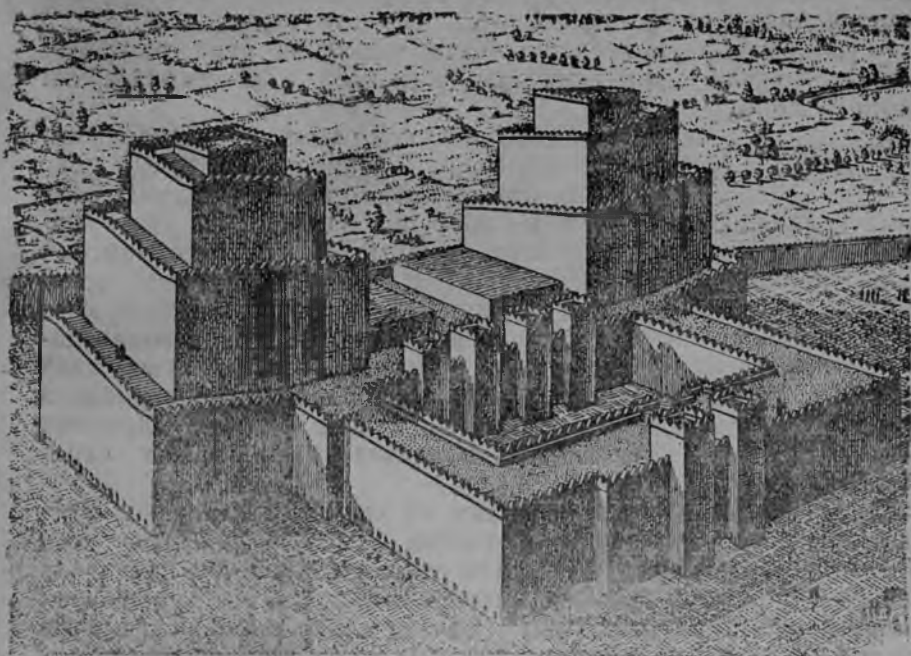
Небесный свод 24 часышты сёрнёлеш манын вавилонянвлё шотленёйт. Каждый часышты 60 минут ылын.

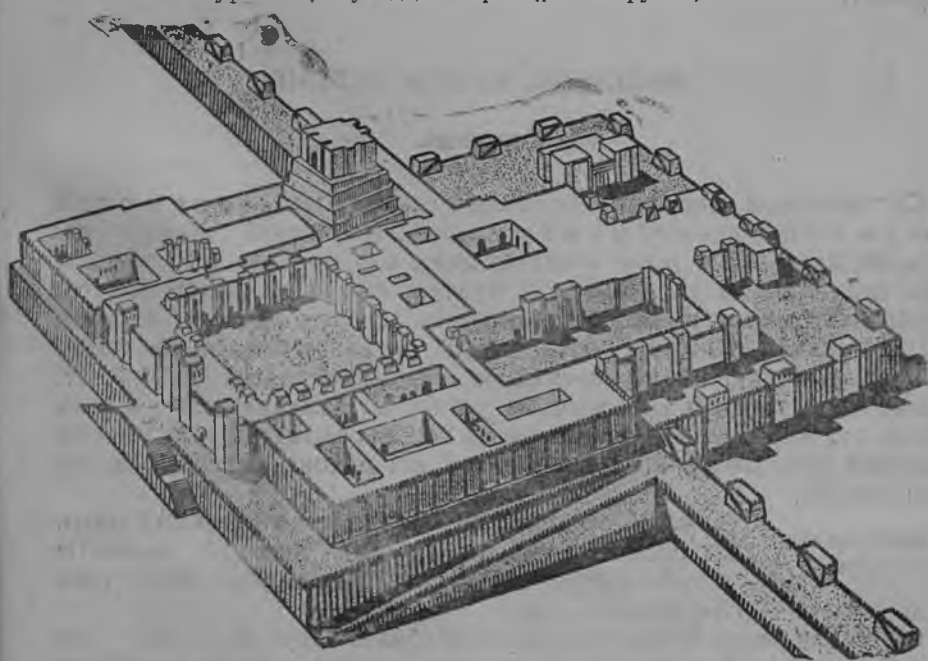
Гильгамеш сёнгёмёй левдон.

Суткам вавилонянвлён тенге пайылымаш мёймён кечёйвлё яктеок перегёлт кодын.

Астрономический вычисленивлёлён, строительный пёшёвлёлён да водный сооруженивлём ёштёш математикым пёлэш

Ассуршуты II Асурдадын храм (реконструкция).

Хорабашты ассирийский кугижай дворец (реконструкция).

келеш ылын. Вавилонявля да ассириецвля геометрим яжон паленйт.

Астрономим да математикым вавилонявлян цила ти палымашвля греквля докы ванженйт, а греквля гыц—европейский народвля докы.

Архитектура да скульптура. Двуречьен населени храмвлям да дворецвлям бшташ ир тыменьын. Раскопкывля годым сек пйтариок Хорсабадский дворецым (Ниневи хала кытлашты) момы ылын. Дворецвлям шукыжок шун гыц бштым кырпывля гыц строенйт. Айыртемынжок ассирийский кугижавлян дворецвля пиш яжовля. Нынын стенавляшты военный походвлян эпизодвлям да мирный блымашын сценывлям анжыктышы барельефвладон цеведемдымы ылыныт. Дворецышкы пырымы ангышты эдем вуян, шылдыран кого ушкужвля шалгенйт. Нынны дворецым да тыштты блымашвлям ассириецвля бнянымы злой демонвля гыц перегышашлык ылыныт. Храмвля башныла кузышы уступвладон дворецвля гыц айырлалт стролтыныт.

Равля тйжемьин ти дворецвлям да храмвлям строенйт. Раввлям шукыжок ассириецвладон хватен нълмь пленныйвля гыц погенйт. Равля логыц шукынжок цепь киданвля аль кандалаан яланвля труенйт, весывляжы икыжак-иктышты сага пражавлян колцавля вашт чиктымь кыжгы кыртни ваштырдон пжыктымь ылыныт. Равля паштек вооружайымы надсмотрщиквля ороленйт. Техень сценан шуку изображенивля ма яктена перегалт кодыныт.

III. ФИНИКИЯ, ИУДЕЯ, ПЕРСИЯ.

18. Финикия.

Средиземный тангыжын восточный сирьштыжы Ливанский кырыквля доны Финикия ылын. Кырыквля тыштты вярьин-вярьин тангыж докы лишкок мийт, вярьин-вярьинжы тангыж гыц карангыт, да тыштакенжы, бухтывлям да залиvvлям бштен, сирьшкы тангыж пыра. Финикийышты скотоводством кымдан шаьрен колташ тюр вяр ылте. Кырык тырвлашты веле да кышты-тиштты залиvvлашты маслиным да виноградым куштенйт. Блымашвля тангыж тыр мычкы, удобный залиvvлашты колым кыченйт. Изин-олен кол кычышывлян поселоквля гыц тишак халавля кушкыныт. Но финикиецвля когонжок торгейымашдон занимаенйт.

Финикийский халавля. Каждый финикийский хала самостоятельный ылын да пасна государство ылын. Каждый халашты бшкымжын кугижя ылын да тыдын сага пиш паян купецвля гыц совет ылын.

Финикийышты шуку раб ылын. Рабвлян трудышты сек когонжок корабльвляшты применялтын, тыштты ныны вешладон ыдырышвля ылыныт. Вешладон ыдырышвлян пашашты сек

делеш шотмалтын. Корабльдон кемѣ годым рабвлән бунтуйымаш гыц лүдѣн, купецвлә рабвләм корабльн бортовлә тервен цепленѣт.

Каждый хала Ышкѣмжѣн покровитель-ѣымыжым имеен. Ынмывләлән египетский образец семѣнѣ пиш яжо храмвләм строенѣт. Халавлә логыц Тир дә Сидон айырлалтынѣт.

Финикийын почти цилә халаок пѣтәри египтянвләлән, вара ассириецвләлән даньым тұлаш принуждаймы ылыныт. Ик Тир хала веле постоянный даньым тұлѣде.

Тидѣ яжон укрепляѣымы хала ылын, частьшы тангыж тѣрѣштѣ, частьшы скалавләән лишнок ылшы островышты ылын. Тирын техенѣ положенижѣ тѣдѣм совсемок пыраш литѣмѣ крепостышкы сәртен; ассириецвләят вак тѣдѣм нәлѣн кердтелѣт. Финикийский халавлән развиваялтмышты у эра яктешѣ X—VIII курымвлән ылын.

Торгеймәш дә тангыжышты каштамаш. Коло-нивлә.

Финикийышты торгеймәш ир развиваялтын. Финикийский купецвлә Ышкѣмѣштѣн сәндәлѣкѣштѣ гыц колым, әрәкәм, оливковый маслым, кедровый лесым дә ремесленный изделивләм: ши гыц дә охоницә гыц Ыштѣмѣ әтѣдерѣм, ала

тканьвләм шывштенѣт. Финикия айыртемѣн-жок Ышкѣмжѣн пурпуровый крәскәдон славалтын. Ти яргата дә пингѣдѣ крәскәм тангыжышты Тир лишнѣ ылшы особый раковина гыц Ыштенѣт. Раковинывләм рабвлә лыктыныт, нѣнѣм финикиецвлә тангыж пындашкы валаш заставляенѣт. Финикиецвлә, шуқы войнам Ыштѣшѣ сәндәлѣквләштѣ тенгеок военнопленныевләм нәлѣн, рабвләдон торгеенѣт.

Рабвләм, рудам, шөртним, слоновый лум дә молымат финикийский купецвлә Средиземный тангыж мычкы цилә вәре кычәл каштыныт. Нѣнѣ Гибралтарский пролив гач әртенѣт дә европейский сир тѣр мычкы северышкыла Британия якте кузенѣт. Нѣнѣ тенгеок Африкын западный сир тѣр мычкы каштыныт.

Корны кешѣләштѣ финикийский купецвлә вәш лимѣ корабльвләм дә сир тѣрѣштѣш халавлән дә солавлән населением кравенѣт, мирный Ылѣшывләм шолыштыныт дә нѣнѣм рабствышкы выжаленѣт.

Финикиецвлә пиш яжо мореплавателъвлә ылыныт. Нѣнѣ Ышкѣмѣштѣн корабльвләэшѣштѣ Средиземный тангыжын сек мѣндѣр вәрвләшкѣ шонѣт. Сир тѣреш корабльвләм крузаш дә грузым йәстәрәш пристинвләм Ыштенѣт. Варажы ти пристинвлә финикийский купецвлән колонивләшкѣ-халавләшкѣ сәрнәлтѣнѣт. Тенгеләнлә торговый финикийский коло-

А	Δ	Α
Б	Β	Β
Г	Γ	Γ
Д	Δ	Δ
Е	Ε	Ε
Ж	Ζ	Ζ
З	Ζ	Ζ

Алфавитын развитижы: шалахәй велән — финикийский буквәлә; покшалны — древнегреческийвлә; вургымлашты — латинскийвлә.

нивлә линйт. Ныны Средиземный тангыжын островвләштй дә тангыж сир тйр мычкы ылыныт. Маншаш, финикиецвлә шуку колонивләм Испания юго-восточный сир тйр мычкы ыштенйт (например Малака, Кадикс дә молы).

Нынын сек кого колоништы Карфаген ылы, варажы самостоятельный государство лин (Африкын северышты).

Финикийский культура.

Маханьшон народвләдон вәш лин, финикиецвлә тй народвлән культурым нәлйныт дә тйдём вес сәндәлыквләшкы нәнгенйт. Финикиецвлә ышкымыштын литературыштым ыштенйт, тйдём мә яктенә изиш перегәлт кодын. Уәра якте II тйжем ин финикиецвлә 22 букваан алфавитым составленйт. Ти сирмәш египетский иероглифвлә гыц дә вавилонский клинопись гыц простарак дә удосыларак ылы. Седындонок финикийский алфавит кымдан кәлен кен. Тйдём основеш греческий алфавит ыштәлтён, тйдём гыцшы почти цилә мол современный алфавитвлә ыштём ылыт.

19 §. Израильский дон Иудейский кугижәншывлә.

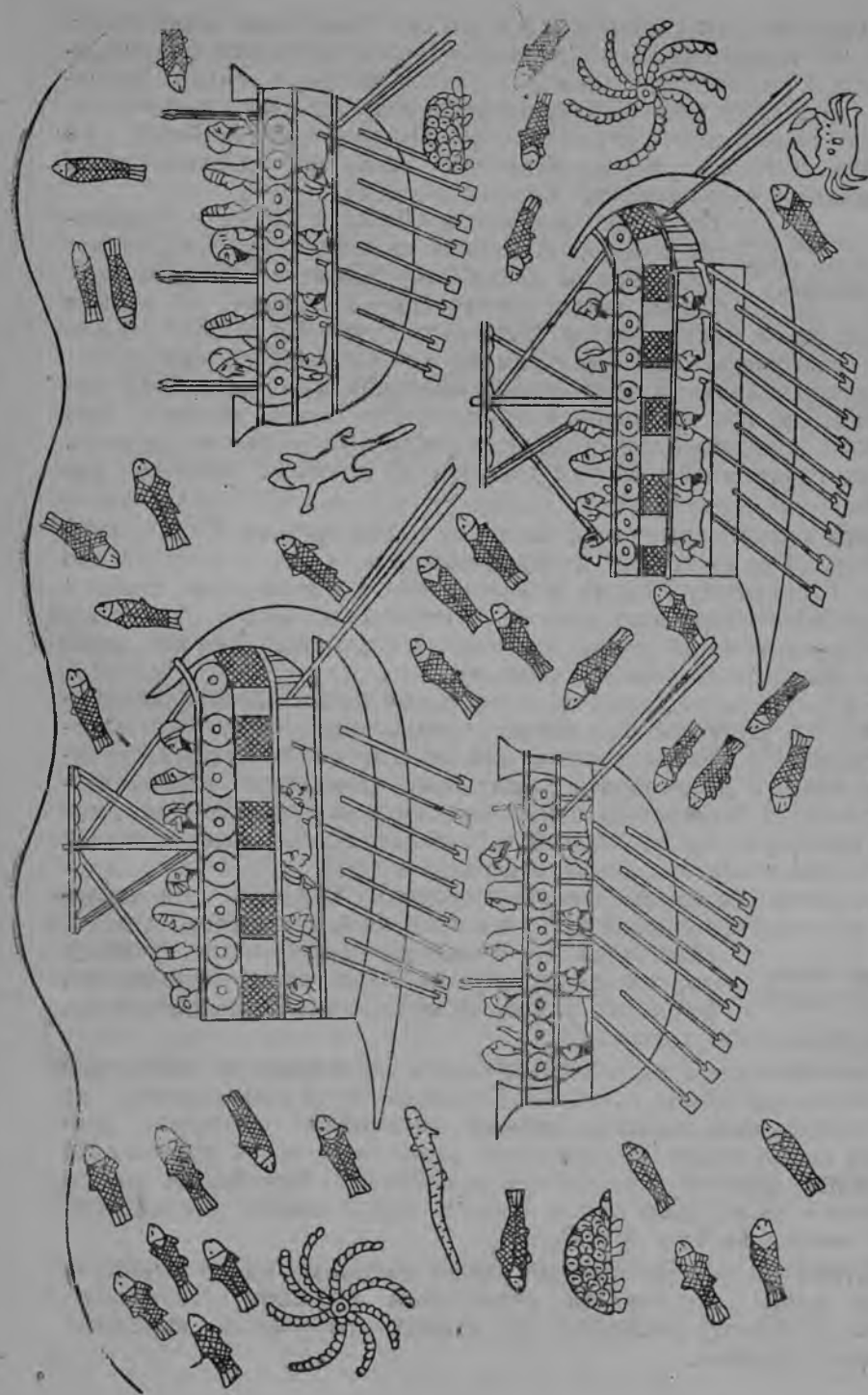
Израильский дә Иудейский кугижәншывлә Палестинышты лиәлтәныт. Палестина—Финикия гыц юго-востокушты ылыш землян әнгысәр полоса ылыш. Тйдём Иордан рекә ороная, тйдём кырыквлә лодон холмвлән долина мычкы йога дә Мертвый тангыжышкы йоген пыра. Ти тангыжышты выд пиш когон санзалан ылыш, тйштй живой организмвлә ылыш ак кердеп.

Палестинышты алыквлә, нырвлә, сядвлә дә виноградниквлә ылман когоок агыл долинывлә ылыт. Суровый дә чйдём плодородный вәрвләм ыштйшы кырыквлә сәндәлык гач шуку вәрежок әртйт.

Югышкылажы пустынышкы сәрнәлтшй лестымй дикий область шывшылтеш. Юрвлә ылмы годым ти областеш ныгыды шуды кушкын дә волыклан яжо кйтём вәрйшкы сәрнәлтён. Кукшы игечй годым шуды йылен, дә ышкымыштын кытөвләштйән качкышым кычәләш манын, скотоводвлә кырыквләшкы кызышашлык ылыныт.

И тйжем и покшал кытлан Палестинышкы южный дон восточный степьвлә гыц дә пустыньвлә гыц еврейский племявлә—израильтянвлә дә иудейвлә толыныт. Палестинышкы толмешкышты и племявлә родвләдон ыленйт; пустыныноазисвләштй скотоводстводон занимаенйт. Изин-олен родвлә ышкымыштын волык кйтём урдышы патриархальный кого семьявләш шәләненйт.

Палестинышкы пырымышты годым израильтянвлә дә иудейвлә тошты населеним икманяржым пуштыныт, икманяржым погоряенйт. Занимайымы областьвләштй каждый племя общиныдон ылен дә изин-олен земледелишкы ванжен. Израильтянвлә северышты ыләш тйнгәлйныт, тйштй плодородный долинывлә ылы.

Финский корбель.

ныт. Иудейвлә гыц югышкыла кырыкан областым занимаенйт.

Веремә эртымь семейн Средеземный тангыж тырым филистимлянвлән воинственный племявлә хватен нәләнйт. Нәнн Палестинын пашкуды областьвләшкы набегвләм ышташ тынгәләнйт. Израильтянвлә почти шуды и нәнн ваштареш кредәләнйт. Ти кредәлмәш годым утларак отважный вождьвлә ышкымыштәм „Израильын кугижәвләэш“ провозглашаенйт.

Давидын дә Соломонын кугижәншй. Еврейский племявлән пйтәнок иквареш лимышты иудейский племян ик вождышы Давид кугижә годым лиәлтән (у эра якте 1000 и кытлан).

Давид филистимлянвләм шин шуән дә нәнн тангыж докы поктен колтен. Вара тыды столицеш Иерусалимы объявлен. Тенгеләнлә Еврейский кугижәншй лин.

Давидым знать поддерживаен. Знатьшы тошты родовой старейшигырлә гыц дә военный дружина гыц ылын. Кугижә ышкымыжын воинвләжылән общинный земля гыц нырвләм, садвләм, дә виноградниквләм шукум шәләтен дә нәннлән рабвләм подарен.

Давид колым паштек престолышкы тыдын әргыжы Соломон шынзән. Тыды годым Иерусалимышты кого строительство ылын. Главный иудейский йымылан—Ягвылан паян храмым дә кугижәлән пиш яжо дворецым стройымы ылын. Ти пәшә кого расходвләм дә шуку рабочийым треваен. Тытеят лелы ылшы налогоым Соломон когоэмден.

Покоряймы населени дә общиныдон ылышы хресәнвлә ышкымыштын пәшәшты гыц карангдымы ылыныт дә кугижән стройкывләшкы поктен нәнгемй линйт. Тир халан кугижә стройкалан кедрым дә кипарисым колтымжы гишән веле израильтянвлә тыдылән пйрцым дә оливковый маслым түлбәшлык ылыныт. Изин-олен населени лошты, айыртемәнок израильтянвлә лошты, недовольство когон кушкын.

Соломон колымыкы северный область Иудея гыц карангын дә самостоятельный Израильский кугижәншй лин.

Хресәнвлән положени. Палестина гач Египетым Двуречьедон ушышы торговый корны эртен. Тыдын ярелә халавләштй рыноквлә линйт, тышкы купецвлә ышкымыштын товарвләштйдон толыныт.

Торгеймәшеш паен шыцшы знать хресәнвлән общинный землям хватен нәләш тынгәлән. Ышкыләннышты ярал садвләм дә виноградниквләм шывшын нәлшй кугижәвлә пйтәриок примерым анжыктенйт. Вельможавлә дә военный знать хресәнвлән землявләм долгвлә гишән шывшын нәләнйт. Хресәнвлә лошты должник- рабвлә пиш шуку линйт. Цилә тыды хресәнвлән кого недовольством ыштен.

Кугижәвлә лошты шыренок ылшы войनावлә дә Ассириядон ылшы война хресәнвлән хозяйством пйтәнок разоряенит. Знать дә паянвлә ваштареш то тыштй, то тиштй народный движени тәрвәнен.

Израильский кугижә ассирийский кугижәлән кымалеш.

Израильын дә Иудейын пәйтә-мәш. Ти веремән Израиль вәккә ассириецвлә наступаяш тәнгәләнәйт. Бишке лошты кредәлмәш дә Иудеядон война Израильский кугижәншым слабкаэмденәйт. Тәйдә ассириецвләлән шуку сопротивляләт кердте. У эра якте 722 ин ассириецвлә Израильский кугижәншым циләгеок воуен нәләнәйт, а иудейский кугижәвләжәй бәшкәмбәштәм ассирийский кугижән „слуговләш“ признаенәйт дә тәйдәлән даньым тәләш сәренәйт.

Иудейский кугижәншәй эче иктә шүдә и утларак блен. Но у эра якте 586 ин Навуходонсорын войскавләжәй Иудейымат хватен нәләнәйт. Кугижән дворец пыдыртымы ылын, Соломонын пиш цевер храмжы йылатымы лин, а иудейвләжәйм вавилонявлә пленшыкы нәнгенәйт. Тенгеләнлә Израильский дә Иудейский кугижәншәйвлә бәшкәмбәштәйн независимостыштым ямденәйт.

Древний Иудейын культурыжым шуку памятниквлә анжыктат. Еврейвлән пиш ир бәшкәмбәштәйн письменностышты ләктәйн. Нәйнәйн культурын главный памятникшы Библия ылеш. Ти книгәштәй еврейский литературын произведенявлә, летописьвлә, пиш шуку мифвлә дә мол сказанивләят ылыт. Библия религиозный значениән лин, тәйдәм иудейвлә дә христианвләят „священный писани“ ылеш манын провозглашаенәйт.

20 §. Персия.

Сәндәләк дә населени. Религи. Шукердшәй персвлә Иранский плоскогорьешты бленәйт. Ти пустыньын кым пайышты кок пайжы пустыньывлә дә солончаквлә ылыныт. Тиштәй юр шоэнләмәш: кәнгәжәйм рекәвлә дә йәрвлә кошкат. Обрабатываяш ярал земля чәйдәй.

Иранын кырыквлә кәртнидон дә вәргенәйдон, шуку йиш мрамордон, шергәкән күвләдон паян ылыт.

Персвлә земледелидон занимаенәйт, просым, шожым, шәдән-

гым уденйт, фруктовый садвләм военйт. Плоскогоръен кымда төрөмвләштй скотовод-кочевниквлә каштыныт. Земледелецвлә дон скотоводвлә лошты соок шйды ылы.

Персвлә пуры дон злой дух ылмылан Ыняненйт. Цилә пуры духвлән кугижәш нйны Ормузд йымым шотленйт. Нйнын преданишты сембнь, тйдйн кәпшй пйлгом соты гыц ылеш, тйдйн ыргемжй шйдырвләм сәкен шйндымй ылеш, а Ышке кечйжй—тйдйн цилә ужшы сйзәжй ылеш. Злой духын йымыжым Арман маныныт. Тйдй пустыньышты, соок пйцкембш-бштй йлә дә Земля ылнй цилә худам: цервләм, несчастьем, худа поступкывләм Ыштен манын персвлә шаненйт. Ормузд дон Ариман вуйта Ышке лоштышты курым кредәлйт, ти кредәлмәшйжй пуры йымын сйнгымәшдон пйтышашлык. Ормузд паштек кокшыжы кечй соты йымы Митра ылы.

VI курым покшалын персидский кугижә Кир (у эра якте 550—529 ивлә) Ышкымжын властышы лбвәкй Иранский плоско-

горьешты Ылышй цилә племявләм иквәреш Ыштен.

Нйнын шотышты Персия гыц северо-запатышты ылышы Мидия кугижаншым тйдй воюен нәлйн. Кир Ышкымжын войскажыдон Малый Азишкы кеен дә Эгейский тангыж докы лишкок мән шон, тйдйм воюен нәлйн. Тйдйн паптек Финикия дон Палестиным покоряен, а у эра якте 538 ин Вавилон халам нәлйн дә тйшкй йнде Персин столицым ваштен. 525 ин Кырын эргйжй Камбиз Египетым воюен нәлйн. Тенгеләнлә, древний Востокын цилә сәндәлйквлә персвләдон ик кого государствшкы иквәреш Ыштймй ылыныт.

Камбиз толы Дарий дә тйдйн мы паштек реформывләрй. кыды-тйдй покоряйымы народвлә Персия гыц айырлен кәш цаценйт. Дарий I Гистасп (у эра якте 521—486 ивлә) кугижә годым пйтышй кредәлмәш тйнгәләлтйн. Перви воюен нәлмй областьвләм Дарий угыц Персилән подчиняен дә государствым пингыдемден.

Персидский кугижә Дарий.

Персия нигнамат эче техень силан да паян ылте. ТЫДЫН границавлажы Инда река гыц Сахара пустыня якте шывшылтыныт. Персидский царствын сир тёрвлажым Черный, Эгейский, Средиземный, Каспийский, Аральский да Красный тангыжвлә, Персидский залив да Индийский океан мышкыныт.

Ышкымжын государствыжын пиш кого территориям Дарий икманяр областывләш — сатрапвләш пайылен. Сатрапвләм сатрапвлә манмы наместниквлә управляенит. Податьвләм веремашты тўлымаш гишән нённы шытырланышашлык ылыныт. Кугижән податьвлә гыц пасна нённы Ышкыләнышты пользеш населени гыц кого налогом погенит. Сатрапвлә кого властым имеенит. Нённы арестуенит да нимахань судтеок эдемвләм казненит, хресәнвләм „кугижән ровоташкы“ покте- нит да молат.

Сатрапвлә паштек кугижән тайный чиновниквлә — кугижән „сынзавлажы да пйлывлажы“ ороленит.

Кугижә сәндәлыкышты полный хоза ылын. ТЫДЫН распоряженывлажы юк лыктеок выполнялтыныт. Цилә подданныйвлә тЫДЫН анзылчы цытыренит.

Корнывлә да торгейймәш.

Персидский кугижәншын цилә векы корнывләм Ыштымы ылын. Нённы столицым цилә сатрапвләдон ушенит. Сек кого корныжы Персидский кугижәншын столица (Сузы хала) гыц Эгейский тангыж тёр якте 2500 км кыташ ылын. Ти корным „кугижән“ маныныт. ТЫДЫН мычкы кугижән почта регулярно кащты.

Икгы гыц весы якте 1—2 км расстояништы всадниквлә шагалтымы ылыныт; нённы срочный донесенивләм эстафетыдон передатит. Ик всадник ик-кок километрым пиш чёвв кыдал эрә да указым вес всадниклән пуа, тЫДЫН — весылән да пакылажат тенгеок. Тенгеләнлә „почта“ хоть махань сатрапи гыц столица якте пиш кого расстояним кок-кым кечышты кеен. Греквлә такеш агыл попенит, персидский кугижә Ышке столицышты шывзенок Эгейский тангыж гыц кандымы сvezә колым кыкеш, маныныт.

Корнывлә военный цельлән веле агыл, тЫНГЕОК торговый караванвләләнәт служенит. Купецвлә Ышке товариштыдон лүдтеок кен кердёнит, корнывләм стража оролен. Яжон урдымы корнывлә ылмыдон персидский торгейймәш индидон да Средиземный тангыжын государствывләдон налаживайымы ылын.

Персидский кугижән богатствывлажы.

Дарий каждый ин Ышкымжын сатрапвлә гыц пиш когон шуку шёртним получаен. Шёртнин кого слитоквлә дворецын сокровищницышты перегәлтёнит. Дарий годым сек пьтәри шёртни оксам Ыштәш тЫНГӘЛЫНЫТ. Оксан ик веләнжы персидский стрелок, вес веләнжы — Дарий кугижән портрет анжыктымы ылын. Ти оксавләм „дариквлә“ маныныт.

Ышкымжын у столица Персеполышты Дарий пиш яжо дворец строен. Цилә сатрапвлә гыц тишкы шергәкән материалвләм кандат ылын. Египетын, Вавилонин, Финикийын да

Персидский воинвлӓ.

няялтшы государствывлӓн ыльышывлӓ пиш худан, пеле шужен ыльыкӓленйт. Тагынам яжо ылышы халавлӓм кого податывлӓ разоренйт.

Персин ышке населенижы даным тӱльде, тӱнге гӱнят хресӓньвлӓ кугижӓлӓн войскым шагалташ дӓ тӱдӱлӓн кого подаркавлӓм ыштӱшӓшлык ылыныт. Покоряйымы народвлӓм военный силадон веле повиновеништы урденйт. Седӱндонок Персидский пиш кого кугижӓншӱ шуку ыльыде. У эра якте 330 ин тӱдӱ греквлӓдон воуен нӓлмӱ ылын дӓ шӓлӓнен пӱтен (Александр Македонский годым).

IV. ДРЕВНИЙ ИНДИЯ.

21 §. Древний Индия. Сӓндӓлык дӓ тӱдӱн населени.

Индия природа. Индия Азин южный частьышты ылеш. Индин северный частьшым перви шукердӱ Ариварта маныныт, ӓль завоевательвлӓн—аривлӓн сӓндӓлык. Тӱдӱн север велнӱжӱ Гималайский кӱкшӱ кырыквлӓ шывшылтыт, а юг велнӱжӱ пустыня дон Виндийский кырыквлӓ. Ти кырыквлӓдон Ариварта Индин частьшы гӱц—Декан гӱц айырлалтеш.

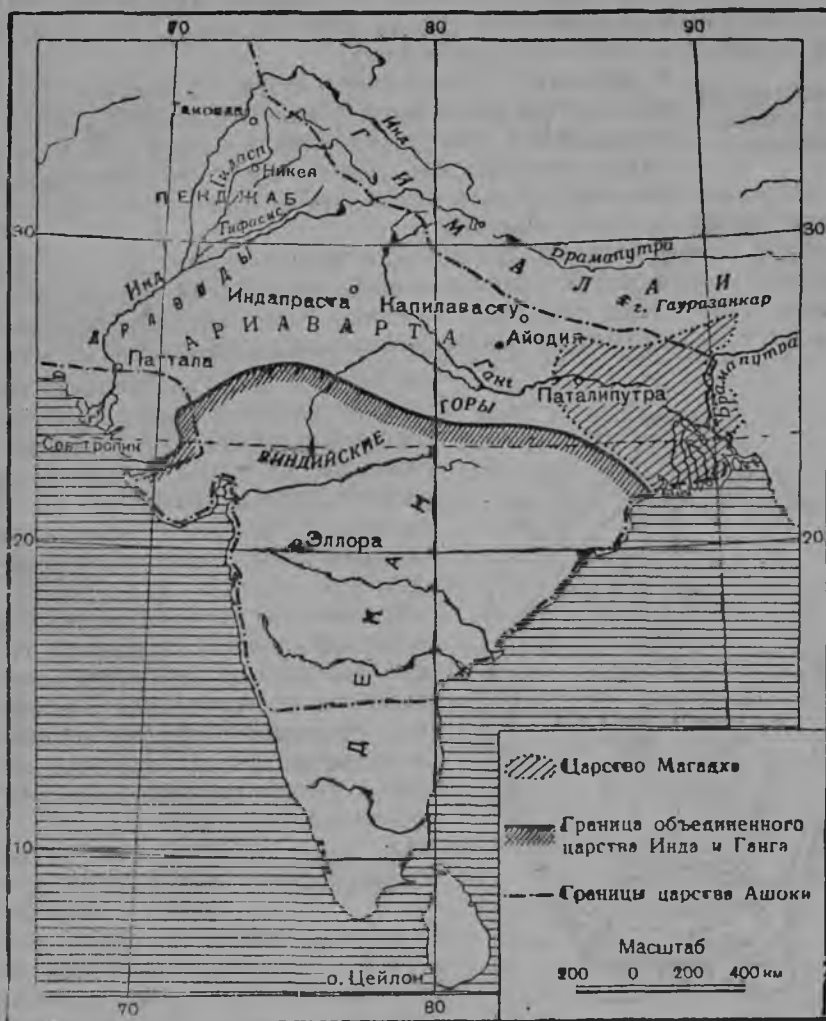
Ариварта кок рекӓн—Индын дӓ Гангын плодородный долинывлӓ гӱц ылын. Инд Гималайский кырыквлӓн мычаш гӱц тӱнгӓлӓлтеш, тӱштӱ шылышы лымвлӓ чӱнь йогышы потоквлӓм ыштӓт. Ти потковлӓ Индым темен миӓт. Инд вӱц притокан ылеш дӓ ышкӱмжӱн вӱдшӱм Индийский океанын западный частьшыкыжы йоктара. Ти рекӓвлӓн плодородный долиныжым Пятиречье (Пенджаб) маныт.

Гималайский кырыквлӓ гӱцок Гангат йога, тӱдӱ Индийский

океанын северо-восточный частышкыжы вазалеш. Ганг Ари-
 вартышты, утларак кымда да плодородный кокшы долины
 ышта.

Индин природыжы ышкымжым пиш севержйдон да улыжы-
 дон цудейыкта. Шукердок вак Индия ыкы цудавлаан санды-
 лыкка анженйт. Тыдын эртакш литымы бамбук тышкер кушкы
 шагалшан пиш кого шыргывлаштыжы шуку йиш зверьвлэ да
 ядовитый кышкывлэ каштыт.

Тропический хыдыртышан юрвлэ да штурмавлэ, Индын да
 Гангын ыд приваялтмашвлэ Индишты ылышывлэлан колыма-
 шым да разрушеним канденйт. Цилэ тиды природа анзылны
 нынын лудмашым шачыктен.

Древний Индин карта.

Дравидвлй. Шукердшй вереманок Индишты дравидвлй н племявлй Ёленйт. Инд долинын южный частьыштыжы Ёштймй археологический раскопкывлй нйнйн кў гыц дй кырпйц гыц стройымы шукердшй сооруженивлйм (храмвлйм, Ёлым томавлйм), кодшы водопроводвлйм, оросительный каналвлйм, олицйштйш вйд йогымы каналвлйм, йтйдерйн сакой статын хйдырвлйм, статуэткывлйм дй тенгеок шортни гыц дй ши гыц Ёштймй изделивлйм анжыктенйт. Археологический памятниквлй лошты древнедравидийский сирмйшйн образецвлймйт—кўэш, шунеш, слоновый луэш Ёштймй надписывлйм мамы. Ти надписывлйм ученийвлй лыдын кердтелыт эче.

Инд долинышты дравидвлй пйтарйшй культурный арод ылмы раскопкывлй годым Ёштймй пачмашвлй анжыктат. Нйнйн когон развиваялтшы техника дй подневольный населенин труддон Ёштймй кого богатство ылын.

Аривлй. Дарвидвлйм порабошайымаш. У эра якте II тйжем иштй Инд долиным Ёшкймйштйм „аривлй“, вес семйньжй „благородныйвлй“, йль властительвлй манын лймдышй народ воюенйлын. „Дасивлй“, вес семйньжй рабвлй манын лймдымй покорййымы народ гыц айырлалташ нйнй Ёшкймйштйм тенге манынт.

Аривлй Ёшкйланйштй дравидвлйм подчиняенйт дй нйнйм рабвлйшкй сартенйт. У властительвлй дравидский культурым нйлынйт. Нйнй Инд долинеш икманяр изи государствывлйм Ёштенйт. Каждый государством вуйлалтымашты раджа ман-

мы кугижй шалген. Войнавлй го- дым ти изи государствывлй ик кого государствышкы иквареш ушненйт, дй тйнам правителеш магараджа („кого кугижй“) шагалын. Раджавлй войнавлйм виденйт дй государством управляенйт.

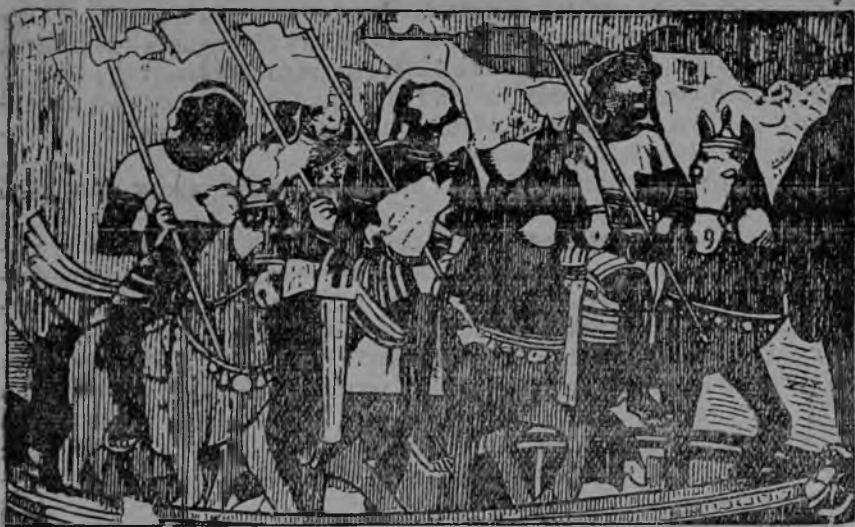
Аривлй дон дасивлй лоштышы кредйльмйш гишйн, войнавлй гишйн, Индин сек ир периодшы гишйн пиш шукердшй индийский сказанивлй гыц мй пйленй. Ти сказанивлй дй ймывлй гишйн мифвлён собрани „Веды“ манмы лймдон пйлы ылеш.

Населенин занятывлй. Индишты шуку маханьшон племявлй Ёленйт.

Вараракшы нйнй цилйнат индусвлй манмы обчий лймдон пйлы линйт. Индусвлён главный занятышты скотоводство дй земледели ылын. Ёшкавлйм вой-

Индра ймы кым вуян слон вйлынй.

Древнеиндейский воинвлӓ.

Воинвлӓ кокшы каста ылыныт. Нӓнӓй государствым защищаш, порядокум перегӓш дӓ войнашты храбрый лиӓш обязан ылыныт. Земледелецвлӓ браманвлӓлӓн дӓ воинвлӓлӓн ӓлӓш керӓл цилӓ продуктвлӓм ӓштӓшӓшлык ылыныт. Остаткаӓшӓжӓй рабвлӓ свободный ылышы высший кым кастым обслуживайышашлык ылыныт. Нӓнӓйм когон, нима ӓжӓлӓйӓйдеок наказываенӓйт, дӓ закон семӓнь нӓнӓйм пушташат лиӓш ылын.

Браманвлӓн господство годым индийский кым йымым айыртемӓнок почитаенӓйт: Б р а м а—созиданим йымы, В и ш н у—перегӓмӓш йымы дӓ Ш и в а—разрушайымаш йымы. „Манун законвлӓ“ йымывлӓлӓн жертвоприношением ӓштӓш дӓ пиш шуку тыгыды обрядвлӓм соблюдаеш шӓденӓйт.

Браманский строй, браманвлӓм возвышайымаш дӓ йымывлӓм почитайымаш покшал дӓ ул Гангышты устанавливаялтын. Ти рекӓн ул вуйыштыжы кого государство Магадха ылын. Браманвлӓн власть кушмы семӓнь Магадхан населени силанрак пӓзӓйртӓмӓй дӓ экспоатируйымы лиӓш тӓнгӓлӓн. Седӓндон Магадхашты мол ӓрвлӓштӓш гӓц анзыц браманвлӓ вӓштареш выстуленивлӓ тӓнгӓлӓлтӓнӓйт. Кугижӓвлӓм шӓйрен вӓшталтымаш ти государствын ӓлӓмӓштӓй обычный явлени ылын.

23 §. Буддизм. Индым воюен нӓлмӓш.

Индишты браманский стройым сӓмӓрӓмӓш буддийский манмы ученим кымдан шӓрӓмдон связан ылеш. Предани семӓнь, ти ученим Будда проповедываен.

Буддан происхожденижы гишӓн дӓ тӓдӓн тымдымашыжы лӓкмӓш гишӓн легенда мӓлӓннӓ теве мам шайыштеш. Гималаи

дон Ганг кырыквлӓ ӳнгӱштӱ шӧ ки йвлӓн племян когоок агыл государство ылын. Шукердшӱ преданишты попалтеш, шакийвлӓн сӓндӓлыкын раджан эргӱжӱ шачын. Тӱдӱ пиш шанышӱ, серьезный тетя ылын дӓ ӱлымӓшын сакой вопросвлӓдон ир интересуаш тӱнгӱлын. Образованим пиш яжом тӱдӱ получаен. Кугижӓн 39 иӓш эргӱжӱ дворецым дӓ ӱшке семьяжым коден, мӱндӱр странствованишкы кеен. Шакья-Муни—странствованижӱ годым тӱдӱм тенгелӓнлӓ маныныт—эдемвлӓм кастывлӓэш пайылымаш гишӓн браманвлӓн тымдымашланат дӓ браманский йымывлӓланат ӱнянӱде. Тӱдӱ пустыньшты ӱлӓш тӱнгӱлын дӓ эдемвлӓн ӱлымӓш гишӓн шанен. Остаткажым, легенда попымы семӱнь, шуку и шанымы паштек Шакья-Муни тӱдӱм мучыйышы вопросвлӓэш цилӓэшок ответым мон. Тӱ веремӓ гӱц тӱдӱ Будда эш, вес семӱньжӱ „Просветленныеш“ (истинным мошеш) лӱмдӓлтӓш тӱнгӱлын.

**Буддан тымды-
маш.**

Буддан тымдымаш семӱнь, тӱ йӓль вес кастышты ылмыштым анжыдеок, цилӓ эдемвлӓ икань ылыт. Сакой желани гӱц, сакой деятельность гӱц отказымашым Будда сек кого добродетелеш шотлен. Тӱдӱн ученижӱ семӱнь, высший счастье и ирванна, вес семӱньжӱ всеок нимат ӱштӱдӱмӓш дӓ шанымаш (созерцани) ылын.

Буддан проповедьшы браманский насили ваштареш дӓ ӱл кастывлӓм угнетайышы кастовый строй ваштареш виктӓрымӱ

Будда статуяан индийский храм.

ылын. Тенге гбнят, тбдб Ылбмашым яжоэмдаш открытый кредлмашкы ужте, а анеш, угнетенныйвлалн ти кредлмаш гбц отказаш да бшкымыштын подневольный положеништыдон мирейаш заставляен, вет Будда бездеятельный лиаш ужын. Браманвлн насилитон недовольный ылышы народым равенствын идея привлекаен. Седбндон буддизм народ лошты когон шарлен.

Айыртембнок шуку последовательвлм буддизм Магадхашты имеем, тбштб населени нбным угнетайышы браманвл ваштареш когон настроенный ылын. Варажы буддизм Магадхашты господствующышы тымдымаш лин. Кугижвл тидблн покровительствуаш тбнгалынйт. Нбнб Буддан кого статуян монастырьвлм да храмвлм строенйт, буддийский тымдымашым пальмовый Ылбштвшвлэш сираш шуденйт.

Грекул
Индишты.

Индин кушмашлан ти периодын иноземный завоеванивл гбц лудыш лин, пбтари персидский кугижэ Дарий вец, а вараракшы—македонский кугижэ Александр вец. Александр Македонский цилэ Инд долиным воюен нблн, тбнге гбнят, Магадхан кугижаншб якте тбдб толын шоте. Тбдбн янгылышы войскывлжб токышты кеаш гергенйт.

Шукуштат агыл Индишты грекул ваштареш народын кого движени тбнгалалтын, тбдбм Чандрогупта лбман вождь вуйлалтен (у эра якте 310—291 ввл).

Скалавл гбц розшт бштбм древиндийский храм.

Чандрагупта.

Чандрагупта греквлән кодшы войскавләм поктен колтен дә Ёшке властьшы лывакё Индин дә

Гангын цилә сәндәлйквләм ик кого государствышкы ушен. Чандрагуптын силан ылмыжы гишән тйдён пиш кого армия доршын пәләш лиәш, предани сембнь 600 тйжем эдемән пехота, 30 тйжем эдемән конница дә 9 тйжем слон ылын. Ёшкёмжын кугижәншён столицеш тйдё П а т а л и п у т р а халам ёштен, тйшәк пиш цевеp дворецвләм дә буддийский храмвләм строен.

Греческий путешественниквләм Ёшкёмбштён цевержёдон айыртемёнок Паталипутрашты ылышы кугижән дворец цудейёктен. Тидё пиш кого здани ылын, тйдён главный пырым вәрвләштёжй шуку колоннвлә ылыныт. Колоннвләжым шёртничон чйәлтёмбй виноград арлыквләдон дә ши гйц опталмы кеквләдон цевеpемдём ылын. Кынам кугижә торжественный церемонивлә годым дворец гйц ләктён, тйдён паштек жрецвлә, свитыжы дә музыкантвлә веле агыл ләктёнйт, эче когоракын пышностым анжыкташ манын тенгеок тымдымы леввләм, тигрвләм, нантервләм дә слонвләм лыктыныт.

Крестьянство.

Войскам дә пышный дворым урдаш шуку средство келеш ылын. Ти средствовләм шукужымок Индин земледелидон занимайшы населени гйц погенйт. Хресәнвлә общинывләдон ёленйт. Нёнй иквареш каналвләм дә плотинавләм анженйт. Каждый хресән пасна участокым ровотаен, но тйдём выжален әль завещаен кердте. Волькым общий кйтём вәрйштё кётенйт.

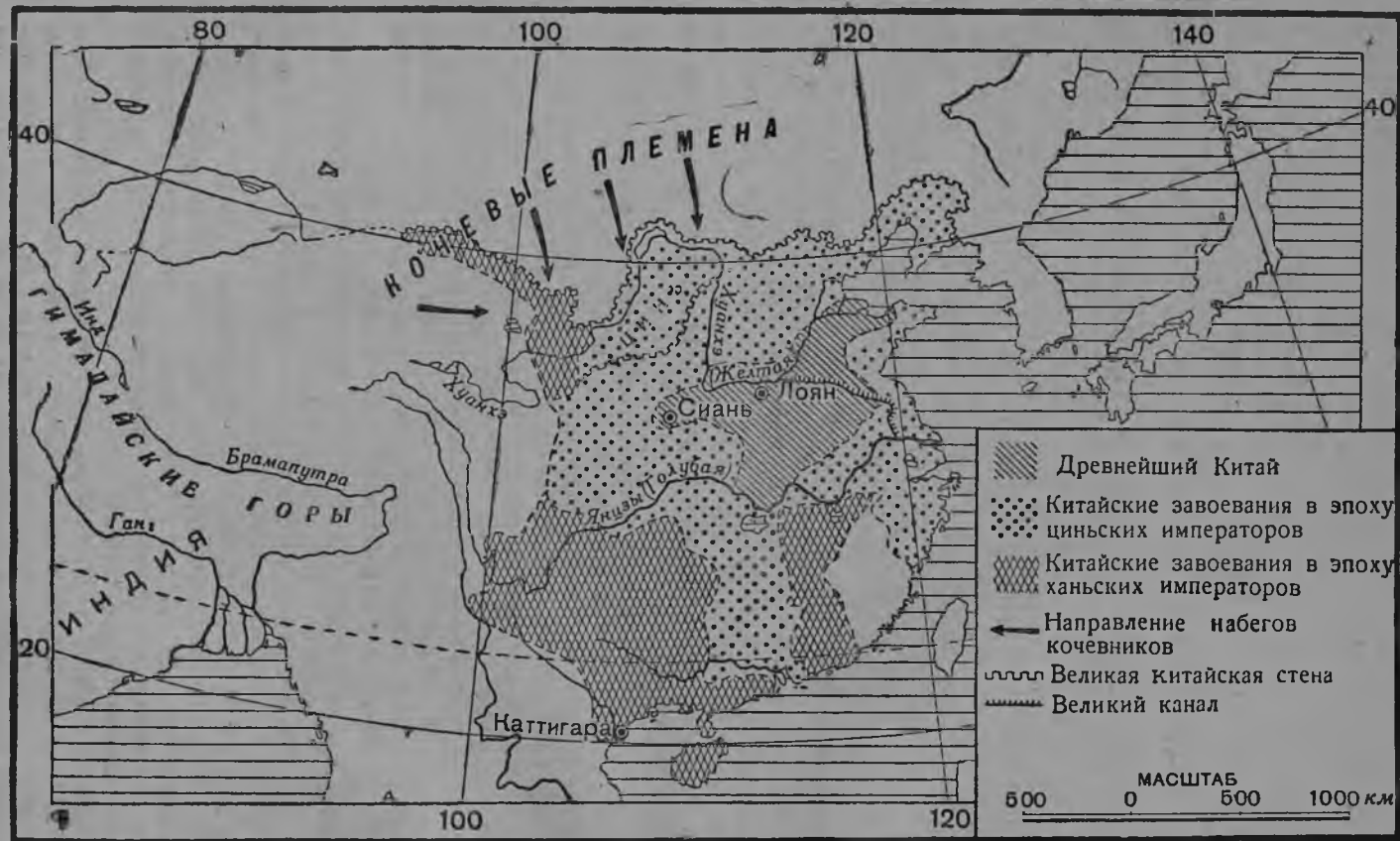
Ашока.

Магадха кугижәншён расцвет годшы периодаш остатка кугижәжй раджа А ш о к а ылын (у эра якте 273—137 ивлә). Тйдён гйц мй яктенә скалавләэш роэн шбндёмбй расноряженивлә дә записьвлә перегәлт кодыныт. Тйдё буддизмын кого последователь ылын дә буддизмым государственный религиәш обявляен. Тйдён годым буддийский тымдымашын свод ярыктенок составляймы дә пальмовый ёлйштәшвләэш сирёмбй ылын. Тйдён колымыжы паштек ёшке лошты кредәлмәш тйнгәләлтён дә Магадха государство кым частеш шәләнен. Изин-олен тйдём вес народвлә воюен нәлёнйт.

Индин культура.

Древний Индия когон развиваялтшы культурым имеен. Тйштё ёлйшйвлә а л ф а в и т н ы й с и р м а ш ё м д а г р а м м а т и к ы м п ә л е н й т . Главный произведенивлә литературный йёлмёдон сирёмбй ылыныт, тйдём санскрит маныт. Ти йёлмёдон „Веды“, „Свод законов Ману“ дә древний кок великий поэмывлә: „Махабхарата“ дә „Рамаяна“ сирёмбй ылыныт. Ти поэмывләштё когонжок геройвлән подвиглә гишән, нёнён походвлә дә завоеванивлә гишән шайыштымы.

Индишты тенгеок архитектура кого развитим получаен. Тидё мй яктенә перегәлтшй скалавләэш роэн ёштёмбй храмвлән, статуйвлән дә сакой изображенивлән кодшы гйц каеш. Индишты тенгеок науковләйт развиваялтыныт; высший науковлән ик

Древний Китайын карта.

наукашыбыз математика шотталтын. Арабский цифрвлэм арабвлэ Европышкы Индия гыц передаенйт.

पञ्चाङ्ग टीका

संस्कृतस्य सिरमासः

Санскритский сирмаш.

V. ДРЕВНИЙ КИТАЙ.

24 §. Сандалык да тьдын населени.

Китаецвлэ Хуанхэ дон Янцзы кок рекәп сир тьр мычкы кого пространством занимаенйт. Ти кок рекә шукердшы китаецвлэ Ылымашты тьхень значенимок именйт, маханьым Нил Египетлян, Тигр дон Евфрат Месопотамилән аль Инд дон Ганг Индилән.

Выл теммь годым (кәнгьжым да шьжы тьнгәлтьшын) Хуанхэ йогымы корныжым вашталга да тьдын долинышты Ылышы әдемвлән Ылымашлән да хозяйстваштылан кого лүдьш ылын. Китайский хресән рекән сир тьрым укрепляйымаш гишән соок шытырланьшашлык ылын.

„Хуанхэ“ шамакым сарымькы „Сары рекә“ лиэш. Ышке йогыжыдон долинышкы шуку да пиш плодородный илим кандаат, тьдым тенге лымленйт. Плодородный почвы ланзыжы (лесс) рекән цилә долиным мұден, кыды вәрвләштьжы когон келгьноок шьнзьн. Китаецвлэ тьшәкен пещерым-Ылышвләм Ыштенйт, тьшты телым шокшы, кәнгьжым юалгы ылын. Лесс ланзан почвышты техень Ылышвләм даже таманяр ярусанымат Ыштенйт.

Весы, кужырак кытан Янцзы рекәйт - вес статянжы эче „Кловой рекә“ манмы - тьнгеок шуку плодородный илим канден. Янцзы рекән долинышты әдемвлэ Хуанхән долиныштыш гыц поздаракын Ыләш тьнгәләнйт.

Каналвлэ. Хуанхэ дон Янцзы рекәвлэ земледелилән веле агыл, судоходствыланат кого значениән ылыныт. Нырвләм орошаш.

Китаецвлэ Ыштымь каналвләм сообщени корныланат шукердок пользываенйт Вараракшы пасна каналвләм иктыш ушенйт, да Ышкьмжын величинажыдон цудейьттышы „Великий канал“ лин. Китаецвлэ тьдым у әра якте VI курымын строяш тьнгәләнйт да пиш кужын строенйт. Варажы ти канал Хуанхэ дон Янцзым ушен. Кьзытшы веремән тьдын кытшы тьжем километр гыцәт утла ылеш. „Великий канал“ шукердшы Китайын исторический достопримечательностьвлэ шотышты ылеш.

Населени. Желтый рекән покшал течени мычкы Ылышы китайский племявлэ - пиш шукердшы народ ылыт. Тишкы переселялтыш махань-шон племявләдон китаецвләлән шьренок воюяш вәрештән, тиды махань-шон преданивлэ гыц каеш. Махань-шон китайский племявлэ шуку наречивләдон попевйт. Кыды-тиды наречивләжы кьзытшы китайский йьлымьштәт перегәлт кодыныт.

Шукердшы китаецвлән главный занятишты земледели ылын. Китаецвлэ каждый земля лаштык верцок пыт кредәләнйт. Землям обрабатывайымаш да тьдым каналвлән вьддон орошайымаш земледелецвлән тытыштымы заботышты ылын. Китаецвлэ йьрән культурым пьтәри применяш тьнгәлшывлә годымок тьнгәләнйт. Тьды кого пәшәм терген, вет самшудывләм цилә самлен мийш да шьндымым ыраш келеш ылын. Но зато варажы рисьн, плодвлән да овоцвлән урожайышты яжо лиэш ылын.

Китайышты пещеран Ылым вэрвлэ.

Китайский земледелецвлан Ылымаштышты шелководство кого ролян ылын. Пиш шукердок эче Китайышты тутовый пушынгэвлэм шынденйт да парсыным Ыштышты шукшвлэм военйт. Китаецвлэ парсыным Ыштэш ир тыменьыныт. Нынбн парсын материшты качествадон пиш яжош шотлалтын да Китай гыц ордышты мандырнат тым паленйт. Китай шукыжок Индидон торгеен. Монетвлэ лакмешкы сандалыкышты окса вэреш шукыжок металлический кызвлэ ылыныт.

Китайский ремесло гишан ма пу гыц, кў гыц да лу гыц пиш яжон'пычкеден Ыштымы предметвлэм анжен попен кердына, да тынгеок бронза гыц да шун гыц Ыштымы причудливый украшениян посудавлэм анжен попен кердына. Вараракшы китаецвлэ фарфоровый да фаянсовый посудавлэм Ыштымашдон лымлы ылыныт.

Китаецвлан шукердшы веремаштыш хозяйствашты да Ылымаштышты гишан утларакшок раскопкывлэ годым мамы кодшы посуда гыц, быт дон культын предметвлэ гыц ма палена. Ти памятниквлэ Китайышты ремесло дон хозяйствоула кого уровеньш кузымым анжыклат.

Йыран культура.

25 §. Китайын пиш шукердшй историжй. Чжоун, Циньын да Ханьын периодвлй.

1 | Чжоун период | Китайский государство, предани семйнь, 5 тй-
(у эра якте 1122 жем и нйрй перви личлтын. Китайышты пйта-
и | гйц 256 | и якте). риш правительвлй лошты иктйжй Хуан ди
ылын, тидй „Желтый властител“ манмы лиэш
(Желтый рекй мычкы землявлйм воюен нйлын каштшы). Китай-
ын пиш шукердшй период гишан мй яктенй китайский лето-
письвлйшты махагъ-шон шуку сказанивлй да раскопкывлй го-
дым момы шуку археологический памятниквлй кодыныт. Ти па-
мятниквлйм изучаен мимйдон веле китайский историн пиш шу-
кердшй периодвлй изин-олен пйлымй лин миат (например Инь-
Шан период). Утларак достоверный да изучаен лйкмй Китайын
историжй Чжоуский период гйц тйнгйллтеш.

Чжоуский период Хуанхэн покшал да ул теченишты ылшы
изи кугижаншйн историжй ылеш.

Чжоу династин кугижавлн кого владенивлйшты ылыныт.
Кугижй земляжй таманяр шудй километр окружностан ылын
да кйртнидон паян ылын. Предани семйнь, тидй кугижаншйн
покшалныжок ылын да ййрвйшок князвлн да кугижан санов-
никвлн владенивлдон йрймй ылын. Техень расположени ылы-
нат, варажы китайский государством „Срединный кугижаншй“
маныныт. Тидйн столицыжы Лоян хала лин.

Кугижй да лишй эдемвлйжй пиш роскошный йлымашйм
йленйт. Нйны йшкйланйшты пиш яжо дворецвлйм да храм-
влйм строенйт: придворныйвлйм, слугавлйм да рабвлйм шудй-
дон урденйт. Нйны веремаштым войнавляшты, йумашвлйшты
да охотничаен каштамшты эртйренйт. Кугижй йшкймжйн дру-
жиныдон кого колесницывлдон шйренок пашкуды кугижаншй-
влйшкй набегвлйм йштен, тйнгеок йшке хресаньвлйжймат
кравен.

Тытыштеок лишй войнавля, хресаньвлн да покоряйымы
племявлн восстанивля Чжоу кугижавлн властым слабкаэмде-
нйт. У эра якте 842 ин народын возмущени лимйдон Ли-ван
кугижй Чжоу династи гйц карангден шумы лин.

Центральный власть изин-олен слабкаэмбйн. Знать лошты
земля верц соок кредйламш кеен. Ти кредйламш шуку шыв-
шылытын, да Чжоу государством шйланйшкй нйлын миэн. У
эра якте 250 и кытлан ти династин остатка кугижажй каранг-
дымы лин. Земля верц, йшке власть лйвйкй Китайым иквареш
йштымй верц князвлн пиш кого кредйламш тйнгйллтын.

Ти вереман Чжоу гйц западышты ылшы Цинь область
когон анзык лйктйн.

Цинь княжествын силангмыдон связанный ылшы
Цинь период. у периодым Китайын историшты Циньский
Цинь-ши-хуанди. период маныт (у эра якте 256—206 ивлй). Цинь
областын вождьвлй знатын йшке лоштышты кредйламшым
воспользоваенйт да изин-олен йшкймйштын властылан цилй

Древнекитайский кавалери.

князьвләм подчиняйыктәш тынгалыныт. Ныны пашкуды племявләм покоряеныт, тынгеок Янцзы гыц югыштышы землявләм хватеныт да Китайын верховный властым ышке кидышкышты изин-олен нәлын мизныт.

Циньский государствын пйтәриш могущественный кугижәжы Ци нь-ш и-ху а н д и ы л ы н. Тидым императореш провозглашаеныт (у эра якте 221—210). Тиды кого реформывләм ыштен манын шотлат. Тиды пасна правительвлән да сановниквлән самостоятельным пйтәрен, ныным ышкымжын властьшылан подчиняйыктен. Кугижән власть кидеш иквареш ыштымбы цилә землям тиды 36 административный округвләэш пайылен. Каждый округеш Цинь-ши-хуанди наместниквләм шагалтен. Наместниквләм осовын доверенный эдемвлә анженыт, ныны цилә гишәнок кугижәлән доложеныт.

Цинь-ши-хуанди военный реформытат ыштен. Китайский государством север гыц гуннывлә тытыштымы беспокоеныт, тынгеок Средний Азия гыц Китайыш кредәл пырышы народвлә беспокоеныт. Лелы колесницывлән тошты войска кочевниквләм сынген кердте. Цинь-ши-хуанди куштылгы да подвижной кавалерим ыштен.

Первиок эче строяш тынгалмы „Великий китайский стеналянт“ тынгеок тиды кого вниманим пиштен. Ти стенам север вецын кочевниквлә гыц защищаялташ ыштеныт. Предани семьинь, тидым ыштәш 400 тыжем эдемәт угла керәл лин. Земледельческий населени выкы лелы повинным налагаеныт;

Великий китайский стена.

строительство годым рабвлән трудым тѳнгѳек когон при-меняенѳт.

Бѳшкѳмѳжѳн верховный властьюм силангдышашланен, Цинь-ши-хуанди тошты законан цилѳ книгѳвлѳм йылаташ шѳден, манын предани попа. Земледели гишѳн книгѳвлѳм, медицина дон астрономим тымдышы книгѳвлѳм веле кодымы ылын.

Ти периодын крупный земледелецвлѳ эче силанрак лннѳт; земля гѳц лишаялтшы рабвлән дѳ хресѳнѳвлән шот шукемѳн. Земельный угодивлѳ крупный рабовладельѳвлән кидѳшты ылыныт, нѳнѳ землявлѳм выжален, арендеш пуэн ѳль бѳшкѳмѳштѳн лишѳл эдемвлѳштѳлѳн подарен кердѳнѳт.

Цинь-ши-хуанди бѳлѳмѳ годымок эче у порядкѳвлѳ ваштареш хресѳнѳвлән дѳ рабвлән кого движени тѳнгѳѳлѳтѳн. Крупный земледели кушкын мимѳ семѳнѳ, тѳдѳ хресѳнѳвлән участоквлѳм хватен миэн, дѳ хресѳнѳвлѳжѳ со когоракын разоряялтыныт. У эра якте 209—206 ивлән восстани лнн. Недовольный хресѳнѳвлѳ дѳ рабвлѳ бѳшкѳмѳштѳн Лю Бан вождышты руководьмдон икѳвреш цымырненѳт. Лю Бан циньский династин кугижѳм карангден дѳ властьюм бѳшке кидѳшкѳжѳ хватен. Тенгелән Циньский кугижѳншѳ пѳтен.

Тидѳ паштек у, древнекитайский историн ханьский манмы период тѳнгѳѳлѳтеш (у эра якте 206 и гѳц у эран 220 и якте).

26 §. „Красный бровьвлән“ дѳ „Желтый тюрбанвлән“ восстанивлѳ.

„Красный бровьвлѳ.“ Династим вашталтымаш угнетенныйвлән положеним куштылдыде. Власть молнамшылаок крупный землевладелецвлән кидеш кодын; хресѳнѳвлѳ дѳ рабвлѳ со когоракын незерѳн бѳлѳш тѳнгѳѳнѳт.

Ханьский династин веремѳн кого завоеванивлѳн, императорвлѳм властьюм цаткыдемдѳмѳн, рабовладельческий хозяйство дѳ культура пеледмѳш период ылын, но рабвлѳ дон хресѳнѳвлѳлән сек лелѳ дѳ мрачный период ылын. Разоряялтшы дѳ шужен бѳлѳшѳ хресѳнѳвлѳ бѳшке земляштѳм шуэн коден дѳ килт каштын бѳлѳшѳшлык дѳ разбойдон занимайышашлык ылыныт.

Бронза гыц ыштѣмѣ священный
сосуд.

Ик округышты землядымы дѣ
блѣш вѣртѣмѣ бродягывлѣн шот
400 тѣжем эдем якте шон.

Кувлѣ ышкѣмѣштын участок-
влѣэшѣштѣ кодыныт, нѣнѣлѣ-
нѣт лучижок ылте: нѣнѣ повин-
ностьвлѣм прамой ыштѣделѣт
гѣнь, нѣнѣм земля гѣц лишае-
нѣт дѣ рабвлѣш сѣртенѣт. Ки-
тайский историн ик периодыш-
тат ханьский эпохыштышла Ки-
тайышты рабство шѣрлѣде. Ти
веремѣн осовынок шѣрен раб-
влѣн дѣ хресѣнвлѣн револю-
ционный восстанивлѣ тѣрвѣне-
нѣт.

Кого восстанивлѣ лышты ик-
тѣжѣ Ван Ман кугижѣ го-
дым „Красный бровьвлѣн“ зна-
менитый восстани ылын. Ти
восстани у эран 18 ин Лу лѣ-
мѣн районышты (Шаньдун) тѣн-
гѣлѣлѣтѣн. Движением вуйлалты-
машты хресѣнвлѣн вождѣ Фан
Чун шалген. Тѣдѣм ышке сто-
ронниквлѣжѣм хотѣ кынамат

пѣлѣш лижѣ манын, восстаништыш цилѣ участниквлѣлѣн сѣн-
зѣхалвлѣштѣм якшар чидон чийлтен шѣндѣш шѣден.

Ван Ман „Красный бровьвлѣ“ ваштареш ышкѣмѣжѣн кок
лучший командиржы начальствуйымдон шѣдѣ тѣжемѣн арми-
жѣм колтен. Тѣнге гѣнѣят кок командирге Фан Чунын 10 тѣ-
жем эдемѣн веле ылшы отряд гѣц пораженем тырхенѣт. „Крас-
ный бровьвлѣн“ сѣнгѣмѣш всеобщий восстанилѣн сигнал ылын.
Вѣц и кредѣлмѣ паштек „Красный бровьвлѣ“ Ван Маным кар-
рангденѣт. У эран 23 ин Ван Маным казненѣт.

Тѣнге гѣнѣят хресѣнвлѣн положеништыш кого уллучшени ылте.
„Красный бровьвлѣ“ ышкѣмѣштын сѣнгѣмѣшѣштѣм используен
кердтелѣт. Хресѣнвлѣ тѣнѣм ылшы строй гѣц пасна вес стат-
ян стройым ышкѣлѣнѣштѣ представляйыделѣт, махань у по-
рядкывлѣм ыштѣш келеш, тѣдѣм раскыдын представляйыде-
лѣт. Седѣндон нѣнѣ остаткажым пораженим тырхенѣт.

„Желтый тюр-
банвлѣ“.

Тѣнге гѣнѣят, угнетеништыш ышке кредѣлмѣ-
шѣштѣм кодыделѣт дѣ вара лин мишѣ восста-
нивлѣштѣт ышкѣмѣн положеним яжоэмдѣш за-
дачым ышлѣнѣштѣ шѣнденѣт.

Кокшы кого восстани „Желтый тюрбанвлѣн“ восстани ылын.
Участниквлѣжѣ тѣдѣн сары повязкывлѣм вуешѣштѣ намалыш-
тыныт, седѣндон тѣдѣм тенге маныныт. Ти восстани у эран
184 ин тѣрвѣнен. Тѣдѣм Чжанвлѣ кым шѣмбел руководенѣт.

Кого шүмбелжы мудрец ылын да угнетенныйвлән свобода ги-
шән тымдымашым проповедуен. Тыды ёшкымжын тымдымашы-
жым „великий освободитель корны“ манын ёшке лымден.
Тыдын докы шуку последовательвлә мийш тынгәлыныт.

Тылец анзыцшы шаям шәрймә ылын: толшаш и народлан
ытаралтмашым кандышашлык
да у счастливый веремәлән
тынгәлтйшым пиштйшәшлык
маныныт. Халан зданивләштй,
храмвләштй, частный тома-
вләштй „Цзя-Цзы“ шамаквлә
ләктйныт, тидйжы „у веремә
тынгәләлтеш“ манмым оз-
начая.

Цилә тидй кугижәм когон
тыргыжландарен, да тыдын
приказ семён Чжанын сто-
ронниквләм тыжемәмәт ут-
лам кычымы ылын. Нёным
циләштйм казненйт. Но спа-
саялтшы Чжан шүмбелвлә
вуйыштым сәкәлтйделыт.
Предани семён, нёны когов-
вләм да изивләм 36 армим,
циләжы 100 тыжемәт утла
әдемәным организуенйт, да
цилә сәндәлык мич восста-
ним тәрвәтенйт. Ти восстани
15 и нәрй шывшылтын. Ти
восстани годым цилә главный
халавләм „Желтый тюрбан-
влә“ нәлыныт. Нёны паян-
вләм поктыл колтенйт да
нёнын земляштйм хватенйт.

Хресәнвлән да рабвлән цилә ти восстанивлә ханьский дина-
стин кугижәвлән властым когонок слабкаэмденйт. Вес зем-
ляштйш племявлә север гыц да Средний Азия гыцәт ти пери-
одын государствын властын слабка ылмыжым воспользуенйт
да Китайыш пырен кенйт. Тошты государство шәләнән кен, но
вара лишй у государствывләштйжәт власть паянвлә кидешок
кодын. Общественный стройым вашталташ угнетенныйвлән си-
лашты ак ситй ылын. Седьндон нёны кугижәвләм вашталте-
ныт, ёлымәшын стройжы тошток кодын.

27 §. Древний Китайын культура.

Религи. Китаецвлә природын силәвлән кымалыныт да
нёным духвләш шотленйт. Главный божест-
вошты нёнын пёлгом ылын, тыдым земляштйш цилә благовлән

日	日	日	日
月	月	月	月
盈	盈	盈	盈
辰	辰	辰	辰
辰	辰	辰	辰
宿	宿	宿	宿
宿	宿	宿	宿
張	張	張	張

Китайский сирмәшән видвлә.

верховный силаэш дӓ источник шотлен почитаенӓт. Жрецвлӓ дӓ чиновниквлӓ китайский государством „Поднебесный империя“ маньныт. Тӓдӓ, нӓнӓн шаньмдон, Пӓлгом йымын непосредственный управленишты ылын. Ти йымылан купол статья левӓшӓн храмвлӓм строенӓт, левӓшӓжӓм фаянс гӓц ӓль фарфор гӓц ӓштӓмӓ, пӓлгом гань кловый цӓреӓн черепицыдон леведӓнӓт.

Предкывлӓлӓн кымалмаш китаецвлӓн пиш когон развитой ылын. Шукердшӓи веремӓн знатный эдемвлӓм тайымы обряд годым кынамжы

эдемвлӓм жертваш пуэнӓт (живойымок таенӓт). Цинь-ши-хуанди кугижӓм тайымы годым тӓдӓн тетядӓмӓи цилӓ вӓтӓвлӓжӓм, рабвлӓм дӓ слугавлӓм таенӓт. Колышы кугижӓлӓн пиш кого дӓ роскошный саркофагым ӓштӓшӓи мастарвлӓм цилӓштӓм могилӓшкӓи поктыл пыртенӓт.

Вара веле эдемвлӓм жертваш пумаш гӓц отказенӓт; животныйвлӓм веле жертваш пумаш кодын.

Письменность. Китайский письменность пиш шукердшӓи веремӓнок тӓнгӓлӓлтӓн. Тидӓм пӓтӓри проста, а вара со когоракынок сложный китайский иероглифвлӓм чертӓмӓш развиваялтмы гӓц ужаш лиэш. Шукердшӓи китаецвлӓ иероглифвлӓм чертӓмӓшӓм изин-олен вашталтен миэнӓт дӓ кӓзӓйтӓт китаецвлӓ кычылтмы сирмӓшӓм разрабатываенӓт. Древнекитайский письменностьшты 2000 нӓрӓи знак ылын, кӓзӓйтӓшӓи 50 тӓжем угла ылэш. Сирӓшӓжӓи китаецвлӓ осовын кистыым употребленишкы пыртенӓт, а у эран 105 ишты пумага м изобретӓенӓт.

Китайышты письменность шукердшенок ылынат, мӓ яктенӓ бронзовый посудавлӓэш сирӓмӓи надписевлӓ дӓ даже целый книгӓвлӓ (летописьвлӓ) шоньт.

Шукердшӓи Китайын мудрецвлӓ логӓц сек известныйжы Конфуций ылын (у эра якте VI курымын). Тӓдӓи предкывлӓм почитаяш, ӓшке гӓц коголан колышташ, тошты овуцавлӓ дӓ законвлӓ семӓн ӓштӓш тымден. Тӓдӓи цилӓ вӓре Китайын шукердшӓи культурым перегӓш цацен. Варажы тӓдӓн тымдымашыжы цилӓ Китай мычкы шӓрлен.

Вараракшы Индия гӓц заимствуйымы буддизмат Китайышты шӓрлен.

Конфуций.

„Беликий китайский стена“

Памятниквлӓ лошты, кыдывлӓ вӓлец древнекитайский культура гишӓн попаш лиэш, кӓшнӓй келесӓмӓ „Беликий китайский стена“ ӓль „10 тӓжем *ли* кыташ стена“ (2500 *км* нӓрӓ) кого значениӓн ылеш. Ти кого сооруженим у эран XIV курым пӓтӓмӓ яктеок уэмден дӓ кужемден миӓнӓйт. Пӓтӓри стенам пингыдемдӓмӓ шундон дӓ землядон строенӓйт. Варажы вӓлецӓн кӓрпӓцдон дӓ кого кӓ плитӓвлӓдон сӓрӓш тӓнгӓлӓнӓйт. Тӓдӓ Хуанхэ теченим пӓчкӓн тӓремвлӓ мыч дӓ кырыквлӓ мыч шывшылтеш. Стеня кӓкшӓцшӓ 10 метрыш шоэш, основани доныш кӓжгӓцшӓ— 6 *м*. Цилӓ тӓдӓн кыт мычкыжок иктӓй весӓй гӓц определеннӓй растоаништы нӓй оголан кого башнявлӓ шалгат, нӓнӓн лӓвӓлнӓжӓй кого проходвлӓ ылыт. Север вец кочевой народвлӓ (г у н н ы в л ӓ) нападайымаш гӓц защищӓялташ тӓдӓм бштӓмӓ.

Наука.

Китайышты математика, астрономия дӓ медицина науковлӓ когон развиваялтыныт. Цилӓ ти науковлӓ логӓц астрономия когоракын керӓлеш шотлалтын. Китайский кугижӓвлӓ икӓнӓ веле агыл комиссивлӓм бштенӓйт, тӓ комиссивлӓлӓн календарыым дӓ затменивлӓн веремӓм определяш пумы лин. Затмени худа липӓшлыкеш шотлалтын, дӓ астрономвлӓн комисси тӓдӓ тӓнгӓлӓйтӓм анзыцок определяйыде гӓнь, то кугижӓ кынамжы тӓ комиссин цилӓ членвлӓжӓм казнен.

Магнитын свойством дӓ магнитный стрелкам китаецвлӓ шукардшенок пӓленӓйт, нӓнӓ сир тӓр мычкы дӓ остров гӓц островыш веле каштынытат, тангыжышты каштмашты тӓдӓм пользываяш керӓл ылте. Китаецвлӓ тӓнгеок порохым изобретаенӓйт, тӓдӓм нӓнӓй фейерверквлӓлӓн употребляенӓйт.

Тенгелӓнлӓ, Китай, Египетын дӓ Двуречьен государствывлӓ ганьок, пӓлӓ кого культурым имеен. Шукердшӓй веремӓштӓш китайский культурын шуку достиженивлӓжок вес сӓндӓлӓквлӓшкӓй: Индишкӓй, Аравишкӓй ванженӓйт. Варажы Европышкат нӓнӓй ванженӓйт (например магнитный стрелка, пумага дӓ молат).

1. ГРЕЦИН ПИШ ШУКЕРДШЫ ПЕРИОДШЫ.

28. §. Сәндәлбк дә тәдбн населени.

**Грецин
природа.** Древний Греция Балканский полуостровын южный частьшым, Эгейский тангыжын островләм дә Малый Азин сир тәрым занимаен. Материковый Грецим кым ведын тангыжмышкеш. Тәдбн сир тәрвләжб цилә вәре икань агылеп.

Грецин восточный сир тәржб пиш когон пәчкедбл шбндбмб дә земной шар вәлнбжәт заливләдон пиш паян ылеп. Тәштәкен тангыж тәр ылеп дә безопасный гаваньвлә шуку улы. Греквлә ти сир тәр гәц тангыж мычки мбндбр путешивләм ир бштен кердбнйт. Сек пәтәри нбнб Эгейский тангыжын островләшкб дә Малый Азин сир тәрбш шонйт. Варакшы Гелеспонт (Дарданельский пролив) вашт Пропондидыш (Мраморный тангыжыш) пыренйт, а Босфор Фракийский гач Черный тангыжын северный сирвләш вәк шонйт.

Грецин западный дә южный сир тәрвләжб чбдб пәчкедблмб, скалавләән дә шуку коаш вәрвләән ылыт. Гаваньвләм бштәш удобный бухтивлә тәштб шәән веле ылыт.

Материковый Греция бшке природыжыдон кым частеш пайылалтеш: Северныеш, Средниеш дә Южныеш.

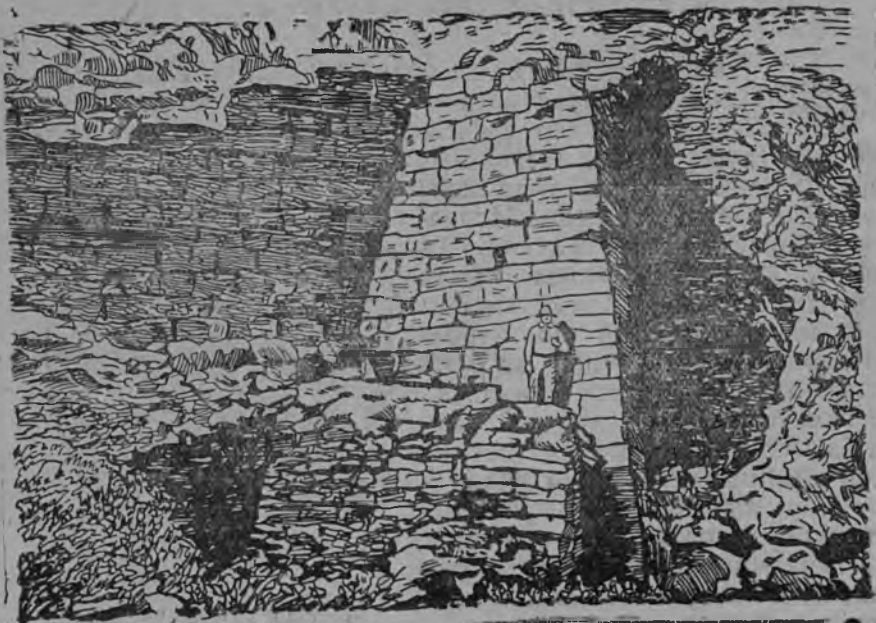
Северный Греция Пиндом кырыкын Ырдьдон пымь статьяк кобластеш пайылатеш: западышты Эпир да востогышты Фессалия. Северный Греция гыц Среднийышкы Фермопильский проход вашт корны кеен. Тиды кукшы кырыквладон тангыжын урмашан сир лошты аныгысир ялгорны ылын.

Средний Греция шуку самостоятельный областьвлэш кырыквладон пайылатеш. Ныны логыц шукердшы верман сек пайымвлэжы Беотия да Атика ылыныт. Кырыкан Коринфский перешейкыдон Средний Греция Южныйдон усналтеш.

Южный Греция Пелопоннес маныныт. Ти частьшты плодородный областьвлэ ылыныт: Мессения, Лакония да Аргонида.

Главный островвлэжы Греция гыц востогыштыла, Эгейский тангыжышты ылыт. Ныны логыц когораквлэжы: Эвбея—Средний Греция сир доны, Лесбос, Хиос, Самос, Родос—Малый Азия западный сир доны да Крит—Эгейский тангыжын югышты. Изи островвлэ логышты: греквлэ доны священныйшты почитаялтшы Делос остров, да лым гань ошты мраморын шуку залежвлэдон лымлы ылшы Парос айырлалтыныт.

Греция климат—умеренный шокшы, пиш здоровый; тидын природыжы красивый да шуку йиш. Кырыкан вэрвлэжы шу-

Шукердшы Троян стенивлэ.

кердшй вереман йактан, туман, букан да каштанан шйргбдон леведмй ылыныт. Долинывлаштй курымок ыжаргын шалгышы кипарисвл, лаврвл да олеандрвл кушкыныт. Кырык тйрвл мычкы виноградниквл да оливковый рошавл кушкыныт. Долины плодородный частывлаштйжй кинды растенивл логыц утларакшок шожым уденыт.

Грецин почва плодородидон отличаялте да яжон обрабатываймашым терген. Седьндон хозяйвшошты скотоводство кого значениан ылы. Утларакшок качкышым айырыдымы волькым урденйт, саснавлам, кесывлам да шарыквлм. Фессалишты да Арголидышты имним урдымдон занимаенйт.

Населени. Шукердшй греквл бшкымбштйн сандалыкыштйм Эллада маныныт, бшкымбштйм—эллинвл. Эллинвл шуку йиш племявлэш пайылалтыныт. Ныл главный греческий племявл палы ылыт: эолийский, дорийский, ахейский да ионийский.

Греческий племявл вяргыц вярбшккй каштмы гишан да ик племявл весывлам воюен нълмйш гишан греческий преданивл шуку шайыштыт. Теве, например, пеласгвл, нинй, предани семьнь, пйтари Грецишты йленйт, эллинвладон покоряйымы лиййт да нйнбдон ярленйт. Кыцелан дорянвл Средний Грецишты Дорид областьгыц Пелопоннесыш тйрваненйт да тьдым изин-олен воюен нълбнйт, тьды гишан вес предани шайыштеш.

29 §. Крито-микенский культура.

Раскопкывл.
Шлиман.

Раскопкывл годым зданивл кодшывлам, оружим, хадьрвлм да молымат момы памятниквлгыц ма кьзыт греческий историн пиш шукердшй период гишан паленя. Перви пиш шукердшй период гишан ученывл кок знаменитый поэмагыц—„Иллиада“ дон Одиссея“гыц—паленйт. Ти поэмывл Троянский война гишан шайыштыт. Ти война Малый Азишты (Троя лишнй) греквл дон троянецвл лошты кеен. Грецин историн ти мьндйр период гишан нимахань момы памятниквл ылтelyт. Седьндон „Иллиада“ дон „Одиссея“ поэмывлаштй сирьмй событивлам ученывл туман лыкшывлэш предполагаенйт. Но варажы, шукужымок, мам „Илиадышты“ да „Одиссейшты“ шайыштмы, раскопкывлам бштймдон пальмй.

„Илиадышты“ да „Одиссейшты“

Эгейский сирмашан, Фестгыц бштйм диск.

сирымъ событивлән вешественный памятниквләм сек пйтәриок кычәләш пугайышы немецкий ученый Генрих Шлиман ылын. Тәйдә изижә годшенок ти поэмывләм яратен дә һынә лачокшы ылымәшым сирәт маның тәйдә һинянен, манын шайыштыт.

1870 ин Шлиман Малый Азия побережьеш кен дә Геллеспонт лишнә Гиссарлык холмышты раскопкым тәнгәлән. Тәйдә шукердшә Троям моаш шанен, тәштә, предани сембән, Приам кугижә вктәрен. Троя халан кодшывлә почвын сек лывәл ланзышты ылыт манын Шлиман шанен, дә седьндон раскопкывләм ыштәймә годым уршы тә покшал ланзывләшкә вниманим обрашайде. Тидә Шлиманын ошибка ылын, вет тә покшал ланзывлә сагаок тәйдә кыдым кычәлән, как раз тә Троям памятникым пыдыртен. Поздаракынжы „Илиадышты“ сирымә тә Троям мошы тәйдән ик помощникшы тишкә вниманим обрашаен.

Шуку ивлә мыккы Троям янгылыдеок капайымаш пәшәпаштек Шлиман Балканский полуостровын юг векә кеен. Тәштәкен

Микенышты леввлән ворота.

тәйдә греквлән вождын— Агамемнонын халашты—Микенышты раскопкывләм ыштәш тәнгәлән. Пйтәри тәнгәлмәшвләжок пиш яжо успехым пуэнәт. Тәйдә икәбәшток таманяр могиләм мон, тәштәкен колышывлән роскошный нарядым мон: шөртнин дә шин украшенивләм, колышывлән лицәшкә пиштәймә шөртни маскывләм, дә тәнгеок яжон ыштәймә оруживләм. Вара Шлиман акропольн (кремльн) кого күвлә гыц ыштәймә стенин кодшывләжым мон. Кү гыц ыштәймә техень кого, лелә постройкым греквлә циклопический манынит. Осовынок кү гыц ыштәймә кок лев фигуры-

влән ворота ышке красотажыдон айырлалтын. Тәнгеок кого гробницым момы ылын, тидым Шлиман Атрей кугижән (Агамемнонын әтяжән) сокровищнице шлөмден. Вара-ракшы Шлиман Гредин вес вәрвләштәт раскопкывләм ыштен. Тәйдә тәштәкенәт микенский гань памятниквләм мон. Цилә иһнәвлә микенский культура манмы ранний, пиш шукердшә культура гишән попат.

Кносский дворецын развалинывлә.

Эванс. Кносский дворец.

Шлиман паштек когон керәл открытивләм Крит островышты Ёштѳмѳ, утлажок английский ученый Эванс Ёштен. XX курым тѳнгәлтѳшѳн, Эвансын руководствыдон раскопкывләм Ёштѳмѳкѳ, тиштәкен микенский гѳцәт когон шукердшѳ культурын памятниквләм момы. Кок дворецым капаен лыкмы—Кноссышты дә Фестышты.

Пиш шуку помещениән Кносский-дворецын^а кодшывләжѳ Ёшкѳмѳштѳн величинаштыдон осовынок цѳдейѳктәт. Греческий предани семѳнь, Эванс тѳдѳм Минос кугижән дворецеш лѳмден. Кыцелән могущественный кугижә Крита Минос Кноссышты кого дворецым Ёштәш когон мастар ылшы Дедаллан шѳден, тѳдѳ гишән греческий преданишты рассказ улы. Тѳштәкен кого дә изи залвлә, коридорвлә пиш шуку ылыныт, дә тѳштѳ ләктәш корнымат ямдаш лиэш ылын. Ти дворецшым лабиринт маныныт.

Критышты тѳнгеок вес постройкывләмәт момы: мастерской-вләм, кладовойвләм, роскошный гробницывләм, изи дворецвләм дә молымат. Ремесло дон исскуствын памятниквлә логѳцшѳ мә яктенә утлажок художественный росписян шунын әтѳдервлә, бронза гѳц Ёштѳмѳ статуәткывлә, оруживлә дә молат шоныт.

Помещени көргүштүш стөнявлә, әтәдервлә дә томашты кычылтмы молы хәдбирвлә народный йльмәш гыц нәлмә разный картинвләдон украшайымы ылыныт. Бйдрәмәшвлән куштымашвләм, пүэргйвлән мышкындыдон шиәдәлмәшвләм, воинвлән походвләм анжыктымы; кынамжы животныйвләм рисуенйт, ушкүжвләм охотышты кычымашым, тйнгеок пеледйшвләм дә шуку стаян тйрлевләм рисуенйт.

Критышты тйнгеок сирмәшвләмәт момы; ученывлә кйзййт әче нйнйым лыдын ак кердеп. Седйндон Критыштыш йльмәшын шукужымок мә әче ана пәлй.

Мәләннә пәлй: Критский кугижәншй силан Востокын кыды-тидй государствывләдон (например Египетдон) сношеништй ылын.

Йымывлән дә титанвлән кредәлмәш.

Критский культура шукужыдонок микенский культурын памятниквләдон иктагянрак ылын, тйдйжәт дә весйжәт у эра якте III дә II тйжем ивләштй ылыныт дә критомикенский культура лймдон пәлй ылыт. Тенгеләнлә, Египет, Вавилония дә Востокыштыш вес государствывлә йлмы веремәнок ти культура кушкын миән.

30 §. Греческий религи.

Мир тйнгйәллт-
мй гишән миф.

Әдемвлә, природын явленин причинывлә гишән әче пиш чйдй пәленйт, но тйнәмок греческий культура кушкын миән. Тйнәм греквлә природыдон кредәлмәштй силадымы ылыныт. Седйндон ти явленивләм тамахань божественный силавлә ганеш

Ышланышты ныны объясняенйт. Тиды греческий религиштат палдырнен.

Мирын шачмы да тынгалтыш гишан ышкымыштын взгляд-влаштым греквлә пиш шуку фантастический сказанивлашты, әлә мифвләшты келесенйт. Ти мифвлә семейн, земля, вйд да пйлгом пйтәри пасна ылтелыт. Цилә тиды сек пйтәри хаосышты, әлә беспорядкышты ылын. Вара ти хаос гыц богиня Гея (земля) да Уран йымы (пйлгом) айырленйт. Гея дон Уран гыц кого силан титанвлә шачыныт. Уранжы, тетявлә тйдын властым шывшын нәлмәш гыц лудын, титанвләм пиш келгышкы земля пындашкы питырен. Тынге гынят ныны логыц иктытшы, Кронос, титанвләм освобождает кердын. Нины палшымдон Кронос атяжы гыц властым шывшын нәлын да мир вйлны ышке кугижә лин. Когон кредәлмә паштек ти йымы гыц тйдын изи эргыжы Зевс властым шывшын нәлын.

Зевс да тйдын йыр ылышы йымывлә, предани семейн, Олимп а кырыкышты (Фессалишты) ыленйт, седьндон греквлә донны ныным олимпиецвлә маныныт.

Греческий
йымывлә.

Сынгымы паштек Зевс цилә вселенныйлан властым ышкежы дон приверженецвлә дошты пайылен. Ышкежы тиды хыдыртыш дон валгынышын йымеш шотлалтын. Тйдын вәтыжы Гера пйлгомын владычица лин. Ышкымжын Посейдон шүмбелжылан Зевс тангыждон владяш пуэн, вес шүмбелжылан—Аидлан—подземный кугижаншым. Аполлон светын да поэзин йымы лин; тйдын властыштыжы искусствын да наукин покровительницывлә ындекш муза ылыныт. Тылын да кузнечный мастерст-

Зевс.

вон йымы акшак Гефест ылыны, красотан йымы—Афродита, война йымы—Арес, мудростын йымы—Афина.

Вообщежы эдемьн каждый хозяйственный пашан ышке йымы-покровительжы ылын: земледелим Деметра покровительствуен, виноделим—аракә йымы Дионис, ткацкий ремеслом—Афина, торгеймәшым—Гермес, охотым—Артемидә.

Общегреческий ти йымывлә гыц пасна, Грецин каждый властышты шыргывләм, вйдсынзәвләм, алыквләм да кырыквләм населяйшы местный йымывлә ылыныт. Тенгелән шуку йымым почитаймашым политезм (многобожи) маныт.

Греквлә ышке йымыштым бес-смертныеш да цилә гыц силанеш

шотленйт. Тынге гынат йымывлэйт бедстви гыц свободный ылтелыт, нйндонат, эдемвлэдон ганьок, ытлаш литымй пуйырымаш (судьба) владычествуен. Греквлэ тйдём Мойра маньныт. Пуйырымашлан ти бнянймаштё греквлэлэн ынгылаш литымй природын силажы анзылны греквлэн лүдмаш лэктын. Пуйырымаш гыц (Мойра гыц) иктят каранг ак керд,—тйдё эдемён дэ йымывлэн ылымашдон распоряжая манын греквлэ тумаенйт.

Олимпышты йымывлэн порядкывлэм греквлэ эдемвлэ лоштыш ганьымок представляенйт. Йымывлэм яжон чишывлэм, пиш яжон вооружаялтшывлэм дэ властын значанвлэм изображаенйт. Нйны народдон господствуйшы аристократвлэ („лучший эдемвлэ“) статьяракымок ашйндарыктят. Йымывлэлэн кымалын, эдемвлэ паян аристократывлэмт почитаяш тыменьйныт.

Йымывлэм эдем статьяным анжыктымашым **А н т р о п о м о р ф и з м** маныт.

Эдемвлэн происхождени гишэн греквлэн шуку статья сказанивлэ ылыныт. Ик сказани, аль миф сембнь, эдемвлэм Прометей титан шун гыц дэ вьд гыц ыштен. Вес предани сембньжы, Прометей эдемвлэм бессмысленный существовлэ гыц разумный-влэшкы дэ искусныйвлэшкы сарген. Тидём Зевс дорцын тылым шолышт дэ эдемвлэлэн тйдём кычылташ тымден Прометей ыштен.

Прометей вькы когон шьдешкышы Зевс тйдём когон наказен. Мьндьрны Кавказеш Зевс Прометейым мьш литымй скала тервен кьртни цепьвлэдон цеплен шьндэш шүден дэ каждый кечын тйдён докы кучкыжым колтен, тйдёжы титанын мокшыжым чьнген. Тынге гынат, Прометей цилэ страданивлэм тырхен дэ Зевс анзылны мирейыде.

Прометей гишэн мифышты йымывлэ ваштареш выступаяш дэ ышке вькы кого страданивлэм принимаяш лүдтымй геройвлэн мужество дэ стойкость анзылны греквлэм преклонялтмыштым анжыктымы.

Эдемвлэлэн подарымы тыл гишэн Зевс Прометейым веле агыл, тынгеок эдемвлэмат наказен. Тидём тйдё тенгеланлэ ыштен. Цилэ ойхывлэм дэ ясывлэм тйдё шкатулкышкы питы-

рен шьнден, ть шкатулкыжы цевер **П а н д о р а** кидышкы вьрештын. Тидё ышкыжы цевержьдон велеат агыл, тынгеок пиш любопытный ыдрэмаш ылымжыдон лымлы ылын; шкатул-

Цеплем шьндёмь Прометей дон Атлант.

кым ужмыкыжы, тйдѳ пачаш решен. Пандора левѳшѳм пачын веле колта, шкатулка гѳц цилѳ ойхывлѳ дѳ ясывлѳ лѳктѳн кеѳт дѳ эдемвлѳ лошкы йѳле шѳрлѳт.

Нѳл курым гишѳн миф. Эдемвлѳн ясывлѳ лѳкмѳ гишѳн вес мифѳт греквлѳн ылын. Пѳтѳри, Зевс яктеок эче, кынам Кронос царствуен, эдемвлѳ цилѳн счастливый ылыныт. Тидѳ золотой курым ылын. Тѳнге гѳнѳт, эдемвлѳ икѳжѳк-иктѳштѳлѳн завидуѳш тѳнгѳлѳнѳт, шѳнѳт агыл спорымашвлѳ дѳ юквлѳ лиѳлтѳнѳт. Ши курым лин. Ши курым паштек вѳргеньѳ курым толын. Эдемвлѳ вѳргеньѳ оруживлѳм ѳштѳш тыменьѳнѳт дѳ пиш когон жестокий войнавлѳштѳ икѳжѳк-иктѳштѳм пуштыныт. Остаткѳшѳжѳ, сек худа курым толын—кѳртни курым, кынам земля вѳлнѳ правда дон справедливость воксеок кодтелѳт. Эдемвлѳ икѳжѳк-иктѳштѳм алталенѳт, кравенѳт дѳ пуштыныт.

Тенгелѳнлѳ греквлѳ эдемвлѳн ѳлѳмѳштѳшѳ лелѳвлѳм дѳ несправедливостѳм наивно ынгылдараш цаценѳт.

31 §. Геройвлѳ гишѳн мифвлѳ.

Геракл. Шукердшѳ греквлѳн пиш шуку преданивлѳ логѳц айыртемѳнжок пеле-йымывлѳ гишѳн мифвлѳ айырлалтыт, нѳнѳм греквлѳ геройвлѳ манѳныт. Геройвлѳлѳн пиш кого физический силам ѳл айыртемѳн хитрость ылмым дѳ ышан ылмым греквлѳ приписываенѳт. Греческий преданивлѳ семѳнѳ, шуку геройвлѳжок ѳшке силаштым дѳ способностѳштым эдемвлѳлѳн палшымашкы пуѳнѳт. Нѳнѳ эдемвлѳн нормальный дѳ спокойный ѳлѳмѳштѳлѳн мешѳйѳшѳ чудовищывлѳм, дикий зверьвлѳм, разбойниквлѳм пуштыныт. Геройвлѳ гишѳн ти мифвлѳштѳ дикий ирирода дон ѳлѳмѳшѳн лелѳцвлѳ ваштареш первиш веремѳвлѳн кредѳлмѳштѳ шуку поколенивлѳн труд дѳ усили анжыкталтеш. Ти лелѳвлѳ сѳнгѳмѳшѳм народын фантазижы пасна геройвлѳн подвигвлѳэш сожок приписываен.

Мол гѳц угла греквлѳ Гераклын обыкновенный агыл подвигвлѳжѳ гишѳн шайыштыныт. Греческий мифологиштѳ тидѳ настоящий народный герой, пиш силан труженик дѳ страдалец ылын. Пиш кого подвигвлѳм ѳштен гѳнѳт, йымывлѳн шѳдѳмѳдон Геракл ничтожный дѳ корыстный кугижѳ донѳ раб шѳтышты лишѳшлык ылын.

Геракл шуку чудесный подвигвлѳм ѳштен: эдемвлѳм лѳдѳктѳшѳ дѳ Неменя халаштышы (Арголидышты) ѳлѳшѳвлѳн волькым качшы левым тидѳ пуштын; вес вѳрелѳ эдемвлѳм дѳ волькым качшы ѳндекш вуян пиш лѳдѳшлѳ гидрым пуштын. Аркадишты Геракл той кѳчѳн дѳ нерѳн ылшы лѳдѳшлѳ кеквлѳм сѳнген. Предани тенгеок шайыштеш, тидѳ Зевсдон целѳмѳ Прометей ясыланымы скала докы каштын.

Прометейын мокшыжым качшы кучкыжым Геракл пуштын да эдемвлӓ верц страдайышым освобождает.

Кавказ гыц Испания якте каштмыжы годым Геракл Среди-земный тангыж дон Атлантический океан лоштышы преградым пыдыртен: кыды кувляжым тӓдӓ Испания векы, весӓвлӓжым—Африка векы кышкен. Тенгелӓнлӓ пиш кого кок скала линӓт, нӓнӓм греквлӓ „Гераклын штолмывлӓ“ маныныт (кызытшы Гибралтарский пролив доны).

Антей дон Геракл. Испания гыц Геракл Ливийшкы (Африка) кеен.

Тиштӓкен тӓдӓ лымлӓ да сӓнгӓш литымӓ герой Антей дон вӓш лиэш.

Предани семӓнь, Антей тангыжвлӓн йымын—Посейдонын да землян йымын—Геян эргӓжӓ ылын. Хоть кынамат, кынам Антейлӓн противникдон кредӓлмӓшты трудна лин, тӓдӓ земляш тӓккен. Земля-ӓтӓжӓ гыц у силам тӓдӓ получаен, сӓнгӓш литымӓ лин да тӓдӓн сӓндӓлӓкышкӓ толшы йӓл эдемӓм сӓнген. Но Антейын ик слабка вӓржӓ ылын—тӓдӓ земля гыц

иктӓ статян айырлен каранг кемӓш лудыш ылын. Антейдон вӓш лимыкыжӓ Геракл лымӓнок тӓдӓм шотышкы нӓлӓн. Ти знаменитый геройдон кредӓлмӓ годым Геракл тӓдӓм земля гыц воздухыш лултӓл шӓнден да пуктен шуэн.

Шука подвиговлӓм ыштӓмӓ паштек Гераклым остаткашӓжӓ Зевс пылгомышкы нӓлӓн да тӓдӓ йымы лин.

Тесей. Аттикин главный героеш Тесей, Эгей кугижӓн эргӓжӓ, шотлалтын. Тӓдӓн подвиговлӓжӓ шукажок Гераклын ганьок ылыт. Аттикышты сек жестокий разбойникым Прокрустым Тесей пуштын. Прокруст эртӓшӓ корны кешӓвлӓм ышке докыжы приглашаен, нӓнӓм пукшен-йуктен да варажӓ ышке краватешӓжӓ кӓнӓлтӓш вазаш шуӓден. Хыналан кравать кужы ылын гынь, Прокруст тӓдӓн ялжым шывшыл шӓнден; краватьшы мытык ылын гынь, ялжым роал шуэн. Ти краватьым „прокрустовый ложеш“ лымденӓт.

Геракл.

Геракл дон Антейын кредәлмәш.

Тесей Прокрустым пишок кытк ылшы Ышкымжын кровать-ышкыжок йорал пиштен пуштын.

Тесейын сек главный подвижән—тидй Ышкымжын сәндә-лйкшым критский кугижәлән Минослан колтышашлык лелй дә лүдйшлә дань гыц освободайымаш ылеш. Каждый Ындеш иштй Минос докы шым Ыдйрым дә шым млоецым колтенйт, нынйм тйдй Минотаврлан качкаш пуэн. Мино-тавржы әдем кәпән дә ушкуж вуян чудовище ылын, тйдй ла-биринтышты Ылен.

Ти подвигын трудностьшы лүдйшлә чудовищым пуштмаш-ты тйнәрй ылте, кынары вара лабиринт гыц ләктын шомашты ылын. Но Минос кугижән Ыдйржй, Ариадна, Тесейым яра-тен колтен дә тйдйлән шйртй мындырам пуэн. Тесей шйртйым пырым әнгеш ялшта, лабиринтышкы пыра, Минотаврым пуш-теш дә вара шйртй мычкы лабиринт гыц ләктәш корным моәш.

Ти подвигышкы кемжй годым, Тесей атяжйлән келесен кода: цилә яжонок эртә гынь, тидй кораблеш ош парусвләм лүлтәлеш. Несчастье лиәш гынь—кораблеш шим парусвлә лүлтәлмй лит. Но, сйнгймәшеш сусу лин колтышы Тесей, тидй гишән монден дә шим парусвләдонок толын. Сир тйрйшты соок вычен шалгышы Эгей шим парусвләм ужын колтаат, Те-сей колен манын решә. Кого ойхы пардон тйдй тангыжышкы шыралтеш. Предани сембнь, тйнәмшен ти тангыж Эгейский манын лймдәлтеш.

Эдип.

Беотийышты дә Атикишты беотийский кугижән Лайян эргжй Эдип гишән мифым рассказы-ваенйт. Эдип йәл сәндәлыкеш кушкын, Ышкымжын атя-әвә-жым пәлыде. Икәнә, Беотийын главный халажй Фивы докы кем-мй корнышты, тидйлән корным путыдымы тотядон тидй вәш лиәш. Эдип тйдйдон соредәл шбндә, шиәдәлмәштй тьотя дон тйдйн слугавләжым пуштеш. Ик слуга веле 'спасаялтын, кыр-

Артемида.

Афина.

Аполлон.

гыж шёлён. Пуштмы тьотяжы Эдипын атяжй ылын, но Эдип тидым палёде да ёшке корныжыдон спокойнан кен.

Шукуштат агыл тьдй Фивышкы миа, тьштй тй вереман хала доны скала вёлнй лудьшля чудовише Сфинкс ёлен. Тидй пелжй лев, пелжй ёдрямш ылын. Каждый корны эртй-шёлён Сфинкс тыштым тыштен, ку пален кердте гьнй, тьдйым пуштын. Эдип народым чудовише гьц ытараш решен. Палё ылын, иктэжй Сфинксын тыштывлэжым пален кердеш гьнй, тьнйм Сфинкс кола. Кынам Эдип чудовише докы миа, тьдй Эдип гьц ядеш: „Ку ирок нёл яла, сотыгечьн кок яла, а вадеш кым яла каштеш?“ Эдип ти тыштым палё, тидй эдем ылеш манын келеся: изижй годым тьдй авалыана, кынам кушкын шоэш—ял вёлнй каштеш, а шонгы лимькьжй аналтйш пандыдон каштеш. Тьнйм Сфинкс ёшкьмжьн утесыжы вёлц улёкй шыралтеш да кола.

Благодарный фиванецвлэ Эдипым Лайя вареш кугижэеш ёштенйт, Лайяжым разбойниквлэ пуштыныт манын нёнй шаненйт. Эдиплэн ватьлыкешьжй Лайян ватьжым, Иокастым, вес семьнжй Эдипын аважьм пуэнйт.

Таманяр веремэ эртймькй Фивышты лудьшля цер шарлен кеа, пиш шуку эдемьм могилэшкй нангея. Предани семьн, йымывлэ увертаренйт: кун кидшй Лайян вёрдон пачкыялтын, тьдйым фиванецвлэ поктыл колтымешкй ти бедстви ак царнй. Лайя вькй нападайымы годым шёлшй раб Эдипым пален да, тьдй Фивы докы кемй корнышты Лайям пуштын манын келесен. Кого ойхы пардон Эдип ёшкьмжьм слёпойьм ёштен да изгнанишкы кен.

32 §. Аргонаввлэ гишан миф.

Аргонаввлэн поход. Походын цель.

Греческий мифвлэштй тенгеок военной походвлэ да мьндёр сьндальквлэшкй греквлэн каштмашышты анжыкталтын. Тенгелэнлэ ик поэма греческий геройвлэн „Арго“ кораблеш каштмыштым анжыкта, тишецьн геройвлэн лымьштят—аргонавлэ линйт (греквлэ семьн—„Аргоэш“ каштшывлэ). Походым вуйлалтышыжы фессалийский герой Ясон ылын, тьдёлэн Пеллей кугижэ мьндёр Колхидышты (Кавказ) перегалтшй золотой руно маным (волшебный тэган каваштым) кандаш шуден. Руном кандаш манын, Ясонлан Черный тангыжын восточный сир докы мьндёр да шуку лудьш ылан корным ёшташ келеш ылын.

Финей кугижэ. Сек пьтэриш подвигымок аргонаввлэ Финей кугижэ ёлымь полуостровышкы шомыкы ёштенйт. Финей иканэ Зевсым шьдештарен, да ти гишан Зевс тьдйым слёпойьм ёштен да тьдён вькй хищный кеквлэм—гарпийвлэм колтен. Гарпийвлэ кьртни каваштан да кьртни кьчэн ылыныт. Ньнй слёпй Финейлэн йамдылен шьндьмь качкышым роалтенйт да чонгештен кенйт. Финейын слугавлэжй гарпийвлэм мечдон роэнйт, тьнге гьнят нёньдон нимат ёштен кердтелыт. Финей кугижэ шужен колышашлык ылын.

Но ти веремән аргонавтвлә толын шоныт. Нһнһ гарпийвләм поктен колтенһт, слһпһй Финейым освобождаенһт дә тһдһм шужымаш гһц ытаренһт.

**Йогышы
скалавлә.**

Пакулажы аргонавтвләлән эчеәт икманяр прик-
люченивләм ужаш вәрештһн. Тенгеләнлә, нинһ-
лән пиш кого кок скала логһц әртен кеәш ке-
леш ылын. Ти скалавлә тангыж мычкы икһжәк-иктһштһ дорц
лишһл расстојаништы йогенһт дә нһнһ лошты иктә-махань
предмет лимһкһ хоть кынамат вәш линһт.

Аргонавтвлә хитростыым Һштенһт: скалавлә докы миән шо-
мыкы, нһнһ кәдһм колталтенһт, тһдһ скалавлә логһц чһнь
чонгештен әртен. Скалавлә вәш линһт, тһнге гһнјат, кәдһн па-
чыжым веле пһзһрәл шоктенһт. Скалавлә кок монгырышкы ай-
ырлымыкы, аргонавтвлә нһнһ логһц чһнь әртен кеәт. Скалавлә
корабльын корма лаштыкым веле кһрһн шуән поспейәт.

Золотой руно. Тенгеләнлә шуку приключенивлә паштек арго-
навтвлә, остаткаэшһжһ, Колхидышкы миән шот.
Золотой руном достаняш пиш трудна ылын. Тһдһ тһшкерһш-
тһ ылын, пушәнгһштһ кечен. Ти пушәнгһм лүдһшлә дракон
переген. Но аргонавтвлән вуйлалтышы Ясон колхидский кугижән
Һдһр гһц, Медея волшебница гһц, палшыкым полуцаен.
Драконом амалтен колташ тһдһ шергиндһвләм йәмдһлен дә,
тһшкерһш мимһкһ, нһнһм драконлан пуән. Тһдһ тһрок шер-
гиндһвлә вһкһ кечәлтһн, нһнһм качкын колтен дә амален кен.
Ти веремән Ясон золотой руном кедәрен дә корабльышкыжы
мһнгеш толын. Тидһн паштек тһдһ мһнгеш Һшке сәндәлһкһш-
кһжһ кен. Тидһн сага Медејат кеен, тһдһ Ясоным јратен кол-
тен. Мһнгеш кемһ корныштыжы нһнһ у приключенивләм ужы-
ныт.

Орфей.

Тенгеләнлә, мырызы Орфе й гишән шайыштал-
теш, тһдһ корабльышты ылын дә аргонавт-
вләм тангыжыштыш чудовищевлә гһц Һшкһмжһн музыкыдон
ытарен. Орфей тенге јжон шактен дә мырен, тһдһн мырыжым
әдемвлә веле агыл, зверьвләәт, шһргһвләәт дә кырыквләәт ко-
лыштыныт. Дә вот, кынам аргонавтвлә—тангыжыштыш русал-
кывлә—тянгыра јукан сиренывлә дорц әртенһт, Орфей
шакташ тһнгәлһн дә Һшкһмжһн шактымыжыдон нһнһм мужед
сәрен шһнден. Сиренывлә цилә монден шуенһт дә аргонавт-
вләм колтенһт.

Ти мифын сказочный событивләштһ металлан, айыртемһнок
вһргенһлән дә шһртнилән каштмы путешествовлә гишән грек-
влән пиш шукердшһ әшһндәрһмәшһштһ ылеш. Золотой руно
манмеш Колхидышты пиш шукердһ добывайымы шһртни ын-
гылалтеш.

33 §. Древнегреческий эпос „Илиада“.

**Гомерын
поэмывлә.**

Сек знаменитый греческий сказанивлә „Илиада“
дон „Одессея“ поэмывләштһ шайышт пумы
ылыт. Предани семһнь, ти поэмывлән авторжы
Малый Азиштышы слһпһй мырызы—Гомерылын.

Гомер.

† Гомерын родинеш Ышкымыштым шотлымаш честь верц греческий шым хала Ышке лоштышты споренйт, тынге гынят, ныны логыц лымынок иктыштат тышты Гомер шачын манын доказываен кердте. „Илиада“ Троянский войнан остатка, лумшы, иштеш событивлам анжыкта. Ти и яктеши событивлажы гишан, да война пйтым гишан греческий мол мифвлашты шайышталтеш.

Соредальмаш
олма.

Земля вьлнышы цила кого событивла йымывлан шудым се-

мбынь лиалтыт манын греквлан шаненйт. Троянский война гишанат тенгеок шайыштыныт, тыдым ныны Ышкеок тарватенйт маныныт да ныны Ышкеат тышты участвуенйт, иктывлажы—греквлан палшенйт, весывлажы—трояныцвлан. Война кыце-

ла лимы гишан тебе мам шайыштыныт.

Фессалийский кугижя Пелей доны тыды тангыж богиням Фетидам нымжы сун годом йумаш лиалтын, тышкы соредальмашын богиня—Эридагыц пасна цила богинявлан шудымы ылыныт. Шыдешкен колтышы Эрида йушывлам соредалькыташ решен да, кынам йымывлан да богинявлан стол лошкы шынзынйт, ныны лошкы техень сирмашан олмам шуен колтен: „Тыдылан, ку сек цевер“.

Тышакенек богинявлан лошты кулан олма лишашлык гишан спорымаш тарваня. Айыртемнжок кым богиня споренйт: Гера, Зевсын ватыжы, Афина, мудростын богиня, да Афродита, цеверын богиня. Ышкымыштын спорыштым решаш манын ныны Зевс докы обрацаалтыныт, но тыдыжы нынын судьяшты бнежы ли ылы да ныным троянский кугижя Парис докы колтен. Парис докы мимыкы, каждый богиня тыдым пуремдаш нацен: тыдым айыра гынь, цила мир вьлан властелиным ышташ Гера сорен, Афина—великий геройым да мудрецым ышташ сорен, а Афродита—свет вьлны сек цевер ыдрамашым ватылыкешыжы мон пуаш сорен. Парис млоец Афродитам цевереш шотлен да олмам тыдылан суен пуэн. Тынамшен Афина дон Гера Парисым ужын кердтымла яратыделют, а ныны сага—цила троянский народшымат. Афродитажы, Ышке сорымжым ыштен, спартакий кугижя Менелайын ватыжым, цевер Еленам шолышташ Парислан палшен.

Троянский война
тынгалайтмаш.

Менелай ышланжы Еленам мынгеш кандаш да обида гишан кусым порыкташ решен. Тыдын векы греческий цила кугижявлан лынйт; ныны трояныцвлан вькы войнадон кейш решенйт да цила войскалан

верховный предводителеш Менелайын Ызайжы, микенский кугижя Агамемнон лин. Ти война лу и шывшылтын; тыйшты шуку геройвля воюенит—греческийвляат да троянскийвляат. Сек лымлы геройвляжы греквля велны—Пелейын эргыжы Ахиллыын, а троянцывля велны—Приамын эргыжы Гектор.

Ахилл дон Агамемнонын споры-маш.

Война тынгалтышын, кынам Ахилл бойвлашты участвуен, греквля троянцывлям цактаренит, да троянцывля Ышкымштын хала стена тугы лакташ смейделит. Но Агамемнон Ахиллын пленницыжым шывшын налын Ахиллым обижайымыкы, войнашты пакула участвуаш тиды отказен. Троянцывля смела линит да греквлям сынгаш тынгалыныт. Ныны греквлян корабльвля докок толын шонит да ныным йылатен колташ угрожаенит, а Ахиллжы, тидым сарваленит гынат, Агамемнон выкы шидым урден да тидылан Ынежы палшы ылын. Но тынам греквлялан палшаш Ахиллын лишыл тангыжы Патрокл толын. Тидылан Ышкымжын доспехвляжым пуаш да греквлялан палшаш разрешаяш тиды Ахиллым убеждаен шоктен. Патрокл Ахиллын доспехвляжым чиэн шынден да Ышке паштекшы греквлям нанген. Троянцывля пйтарыжы доспехвля гишан Патроклым Ахилл машаненит да кыргыжаш тынгалыныт. Тынам шуку врагвлям Патрокл пуштын, но Троян ворота донок самый Патрокл ваштареш Гектор лактеш да тидым пуштеш. Патроклын кыпшым налын кердте, но Ахиллын доспехвляжым тиды Патрокл велец кедарен да Ышке вйланжы чиэн.

Ахилл дон греквлян миреймаш. Патрокл колымы гишан увер Ахилл докы шомыкы, тиды греквлядон спорымашыжы гишан когон ойхыра да троянцывля ваштареш угыц воюяш манын греквлядон мирейаш решя. Ахилл нынблан, айыртемынжок Гекторлан, Ышкымжын тангыжы колымы гишан кусым пйрыктынежы ылын. Тынге гынат, доспехвляжы уке ылыныт, Ахилл торокок бойышкы пырен кердте. Тишты тидылан тидын аважы, Фетида богиня, палшен. Тиды Гефест докы кузнечный искусствын да тылын йымы докы, кеен да Гефест Фетидын ядмыжы паштек Ахиллан тыхень пиш яжо доспехвлям Ыштен пуэн, маханвля эче ик геройнат ылтелыт.

Ахиллын да Гекторын кредял-маш. У доспехвлям чиэн шындымыкы, Ахилл тынамок бойышкы шынгалтеш. Тиды пиш когон шиэдальн. Шуку троянцывлям тиды пуштын, моывляжы кыргыж шылыныт. Гектор Ышкетшок веле лудын Ынежы кыргыж ылын да тидын докы лишылемшы Ахиллым вычаш кодын. Халашкы пыраш да Ахиллдон ит кредял манын атяжы дон аважы такеш веле хала стена велец сарваленит: Гектор вярешыжок кодын. Лачок, кынам лудышля Ахилл доспехвляжыдон цолге кайын, тидын докы лишкок миэн шон, Гектор цытырал колтен, тынге гынат, Ышкымжын лудмашыжым сынген, Ахиллым ваша-вашаок ваш лин.

Гектор Ахиллдон патырын кредялын, тынге гынат, Ышкымжын йывшыжыдон Гефест Ыштен пумы доспехвлям чучен керд-

те. Кужын шывшылтшы бой паштек Ахилл Гекторым пуштеш. Колымжы анзыц Гектор кӓпшӓм тырынок кодаш Ахилл гӓйц ядын. Но Ахилл ӓжӓлӓйбӓдӓмбӓ ылын. Врагым пуштмыкы, тӓдӓн кӓпшӓм бӓшкӓмжӓн колесницыжы сага ялштен шӓнден дӓ бӓшке паштекшӓ лагерышкы шӓдӓртен кен. Гекторын ӓтяжӓ дон ӓвӓжӓ дӓ троянцывлӓ хала стена вӓлец цилӓ тидӓм анжен шалгенӓйт дӓ, Гекторлан палшен кердтӓмбӓвлӓ, кого ойхыдон мӓгӓренӓйт.

Ахиллын колы-
машыжы.

Но Ахиллат шуку ӓлбӓде. Гекторын шӓмбелжӓ Парис Ахиллым пуштын, тӓдӓн лач ик йӓмбӓж вӓрӓшкӓжӓ—ял кавалышкы пикшдон чучын.

Ахиллым пушташ пиш трудна ылын, кынам тӓдӓи изиок эче ылын, ӓвӓжӓ тӓдӓм земля пындаш кугижӓншӓн вӓдеш цӓвӓлтен, тӓ вӓдшӓ, греквлӓн ӓнянӓмдон, эдемӓн кӓпӓм йӓмбӓжтӓмӓм ӓштен. Тӓнге гӓнгат, Ахиллым цӓвӓлтӓмбӓжӓ годом, ӓвӓжӓ тӓдӓм ял кавал гӓйц кычен, дӓ ти вӓржӓ, волшебный вӓддон мыштымы, йӓмбӓжӓн ылын (тишец „ахиллесовый ял кавал“ манмы, вес сембӓнжӓ „йӓмбӓжӓн вӓр“ манмы выражени).

Троян пӓйтӓмӓш. Гектор колымы паштек троянцывлӓ йӓрӓ вӓрӓштӓ кредӓлӓш решӓлтелыт дӓ халаэш пӓтӓргӓлт шӓнзӓнӓйт. Но греквлӓӓт Ахилл гӓйц пасна Троям нӓлбӓн кердтелыт. Тӓнӓм силадон агыл, хитростыдон действуаш решенӓйт. Одиссей шӓдӓмбӓдон, пун пиш кого имни стройымы ылын, тӓдӓн кӓргӓшкӓи пиш патыр греческий геройвлӓ пырен шӓнзӓнӓйт. Мол войскажы, троянцывлӓм алталаш манын, корабӓвлӓэш шӓнзӓн дӓ лишӓл островыш кен колтен. Греквлӓ кен колтымым ужын, халам ӓрен нӓлмӓш пӓттен манын троянцывлӓ решӓт дӓ имним халашкы пыртат. Йӓдым, цилӓ Троя амален кембӓкӓи, геройвлӓ имни гӓйц лӓктӓнӓйт дӓ остров гӓйц мӓнгеш толшы мол греквлӓлӓн капкам пачыныт. Нӓнӓи халам цилӓ вец пижӓктенӓйт дӓ троянцывлӓм цилӓ ганьок пуштыныт.

Тенгелӓ, остаткашӓжӓ, войнан лушы иӓшӓжӓ великий Троя пӓтен.

34 §. „Одиссея“.

Троя гӓйц мӓнгеш толмышты годом греческий геройвлӓ шуку странствуен каштыныт дӓ пиш шуку ясывлӓм дӓ лӓдӓшвлӓм ужыныт. Сек шукужок **И т а к и н** (Ионический тангыжыштыш остров) **О д и с с е й** кугижӓ каштын—лач лу и. Тӓдӓн приключенивлӓжӓи гишӓн шайыштмаш „Одиссейын“ содержанижы ылеш.

Ти приключенивлӓ гӓйц кыды-тидӓжӓм пӓлен нӓлбӓнӓ.

Одиссей Полифем
доны.

Икӓнӓ бурный тангыж Одиссейым дӓ тӓдӓн спутниквлӓжӓим циклопвлӓн—ик сӓнзӓн великанвлӓн островыш шин канден. Одиссей ӓшкӓмжӓн икманяр спутниквлӓжӓидон сек лӓдӓшлӓ циклопын—**П о л и ф е м** ын пещерышкыжы пырен.

Токужы толмыкы, Полифем нѣнѣм Ышкѣмжѣн пещерешѣ-
жы мѡш. Тѣдѣ тѣшакенѡк лѣкмѣ вѣрѣм кого кудѡн кѡргѣ
гѣц питѣрен шѣндѣ дѣ нѣнѣ логѣц коктын колта. Вара ама-
лен кеѣ. Одиссей тѣдѣм амалымжы годым пуштын кердеш
ылын, но тѣнѣм Одессейлѣн дѣ тѣдѣн спутниквлѣжѣлѣн лѣк-
тѣшѣштѣ лѣкмѣ вѣрѣм пачын иктѣт ак керд ылын. Нѣнѣ Ыш-
кежѣ кого кѣм тѣрвѣтен кердѣлыт дѣ цилѣштѣлѣн пещереш
качте колаш вѣрештеш ылын.

Хитрый дѣ ышан Одиссей весѣм шанен лыктын. Вес кечеш
тѣдѣ циклоплан ѣракѣм ѣуктен шѣнден. Кынам ѣукшѣ лишѣ
Полифем амален кеен, Одиссей ѣылатым кѣртнидон тѣдѣн ост-
атка сѣнзѣжѣмѣт ѣылатен лыктын. Циклоп пиш когон шѣдеш-
кен дѣ тѣдѣн пещерыжы гѣц иктѣт живой ак лѣк манын клят-
ван пуѣн.

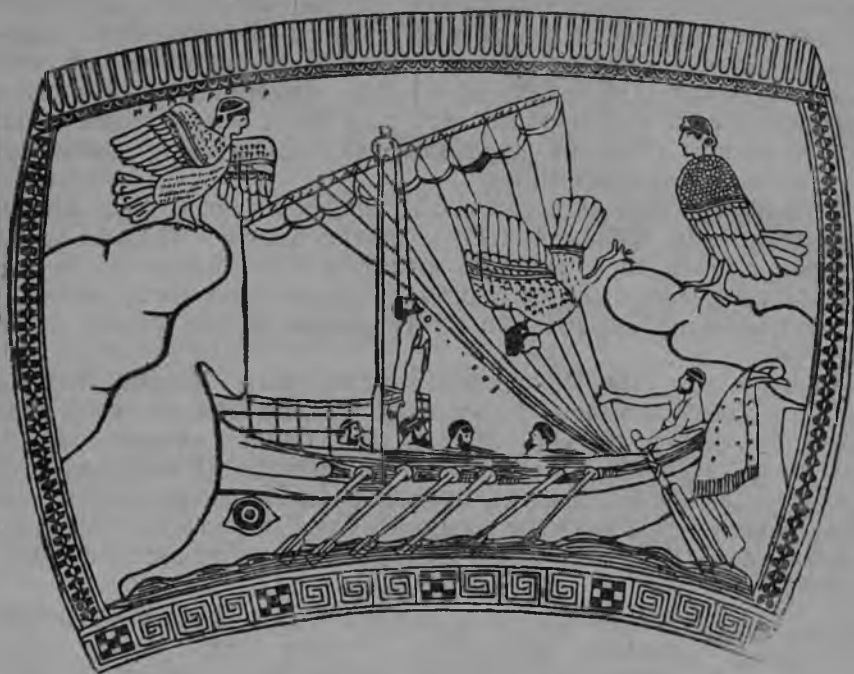
Ирок пещера гѣц Ышкѣмжѣн тѣгѣвлѣжѣм лыкмы годым,
Полифем лѣкмѣ анзылан шагалеш дѣ кѣждѣй лѣкшѣ тѣгѣм кид-
шѣдон кычылтеш. Но Одиссей тѣдѣн гѣцѣт хитрый ылын.
Тѣдѣ цилѣ тѣгѣвлѣм кымытын ялштен шѣнден дѣ покшал тѣгѣ
мѣшкѣр лѣвлѣлѣн Ышкѣмжѣн спутниквлѣжѣм иктѣн-иктѣн ял-
штен. Ышкежѣ, кидвлѣжѣм миждон мѣден, ик тѣгѣн мѣшкѣр
лѣвлѣлѣн кечѣлтѣн. Тенгелѣнлѣ лѣдѣшлѣ эдем качшы гѣц нѣнѣ
шѣлѣнѣт.

**Мардеж ѣымы
Эол дѡны.**

Кынам Одиссей мардеж ѣымы Эолын остро-
вышкы вѣрештѣн, тѣдѣм пиш яжон вѣш
линѣт. Процаѣымы годым Эол Одиссейлѣн мѣ-
шѣкѣм пуа, тѣ мешѣкеш цилѣ бурный, неблагоприятный мар-
дежвлѣм ялштен шѣндѣмѣ ылын. Тангыж вѣлнѣ пиш тыр ыл-
мы годым Одиссей Эол дорцын лѣктын кеѣ. Но, тенгелиѣлтѣн,
Ышкѣмжѣн родинышкыжы—Итакышкы—лишѣлеммѣ годым
Одиссей амален кеѣ, дѣ тѣдѣн спутниквлѣжѣ тѣ мешѣкѣштѣ
сокровище ылеш манын решен, тѣдѣм шѣтѣт. Ирѣкѣш лѣкшѣ
мардежвлѣ шишкен веле кодеш тѣгѣ лѣктын кеѣт дѣ Одиссей-
ын судножым мѣнгешок Эолын остров докы шин кандат. Но
ти гѣнѣкшѣ Одиссейлѣн палшаш Эол отказен дѣ Одиссей па-
кыла штурмаан тангыж мычкы кешѣшлык ылын.

Сиренывлѣ.

Одиссейын вес интересной приключенижы с и-
ренывлѣдон вѣш лимѣшѣжѣ ылеш. Сире-
нывлѣжѣ пеле Ыдрѣмѣш, пеле кек ылыныт. Нѣнѣн мырымыш-
ты тѣнѣрѣ яжо ылын, нѣнѣн остров дорцын эртѣшѣ сакой
эдемок ти остров доран шагалын дѣ тѣшецѣн мѣнгеш кете.
Сиренывлѣн мырыштым колышт остров доран шагалаш Ынжѣ
ли манын, нѣнѣ остров докы лишѣлеммѣ годым Одиссей Ыш-
кѣмжѣн спутниквлѣжѣн цилѣштѣн пѣлѣшѣм шѣштѣдон клеен
шѣндѣ. Ышкѣмжѣм мачта сага ялштен шѣндѣш шѣдѣ. Кынам
Одиссей сиренывлѣн юкыштым колын колта, сирѣшкѣ лѣктѣш
кредѣлѣш тѣнгѣлеш, но спутниквлѣжѣ тѣдѣм цаткыдыракын
веле ялшат. Тенгелѣнлѣ Одиссей сиренывлѣн юкыштымат ко-
лышт мыштен дѣ Ышкежѣт перегѣлт кодын.

Одиссей да сиреньвлӓ.

Сцилла дон Харибда лошты.

Ик вӓре Одиссейын корныжы лӱдӱшлӓ кок чудовище лошты, Сцилла дон Харибда лошты, ылын. Сцилла тӱдӱн дорцын эртӱшӱ корабльвлӓ гӱц сек яжо мореходвлӓм роалта ылын. Харибдажы гӱц иктӓт ытлыде; тӱдӱ хоть кынамат цилӓ корабльым тӱдӱн цилӓ путниквлӓжӱге нелӱн колта ылын. Ти чудовищевлӓ гӱц ытлаш нигыцеӓт аклийӓт, Одиссей кок чудовище ло гӱц изиракшӱм—Сциллам айыра. Тӱдӱ Одиссейын спутниквлӓ логӱц куд эдемӱм качкын колта гӱнят, молывлӓжӱ кодывт. Харибдажы цилӓштӱм ямда ылын.

Феакиецвлӓ доны.

Тагыце ӓнят штурма Одиссейын корабльжым пыдыртен дӓ спутниквлӓжӱм ямден. Шуку приключенивлӓ паштек Одиссей шалым ыштӓ дӓ угӱц кейш тӓрвӓнӓ. Но Полифем циклопым слӱпӱйӱм ыштӱм гишӓн Одиссейым преследуйышы Посейдон (Полифем Посейдонын эргӱжӱ ылын) Одиссейын шалжым пыдырта. Тангыж богинявлӓ логӱц ик богинян палшымжыдон веле Одиссей пӓлӱдӱмӱ островышкы ин кен шоэш дӓ спасаялтеш. Ти островышты сказочный народ феакиецвлӓ—пиш яжо мореходвлӓ ӱленӱт. Ти народын кугижӓжӱ Алкиноий Одиссейым ласкон приемаен, шуку подаркавлӓм пуэн дӓ тӱдӱлӓн родинышкыжы кейш судном пуэн.

Ткацкий станок сага Пенелопа Одиссейым вычен шынзә.

Одиссейын родиныштыжы. ТЫ веремән, кынам Одиссей Троя доны воюен да странствуен, тЫдЫн вәтҗҗы Пенелопа докы марылыквлә (женихвлә) сватаеш миәнЫт. Одиссей нигнамат ак тол манын нЫнЫ шаненЫт, Пенелопажы марыжы толмылан Ынянен да цилә марылыквләлән отказен, кете.

Итаки гЫц Одиссей кемЫ годым изиок эче ылшы эргҗҗы Телемах силан да цевер Ырвезы кушкын шагалын. Атяжын томашты йушы марылыквлә вЫкЫ тЫдЫ сылыкын да кого шыдЫдон анжен. ТЫнге гЫнят, Ышкетшы шуку ваштареш нимат Ыштен кердте. Икәнә тЫдЫ атяжым кЫчәләш кеен ылын, но нимат пәлЫдеок, мЫнгеш толын.

Одиссей кЫцЫзы выргемдон. ТЫдЫн томаштыжы ма лиәлтмЫм Одиссей пәлен. СедЫндон токыжы Ышке выргемжЫдон агыл, а кЫцЫзы странникын выргемдон мИәш решен. Тоныжы тЫнәм марылыквлә йут ылын. НЫнЫ кЫцЫзы выргемәнедЫм цилә статян мыскыленыт. Одиссей толмыкы кок кечЫштЫ Аполлонын праздник ылын, да Пенелопа марылыквләлән техень испытаним пуэн. ТЫдЫ Одиссейын янгежан пикшыжым канда да келесә: кУ янгежым шывшыл шынден кердеш да 12 колца вашт пикшдон лУэн кердеш, марыжы тЫдЫ лиәш. Марылыквлә иктЫ паштек весЫ, янгежым шывшыл шындәш цаценЫт, но нЫнЫ логЫц иктәт тидЫм Ыштен кердте.

Марылыквләм
пуштмаш.

Тѣнәм Одиссей со эче кѣцѣзѣ выргемәнок, бѣшкѣмжѣн силажим провыяш ядын. Марылыквлә тидѣлән отказенѣт. Но Телемах, Одиссей тѣдѣлән бѣшкѣмжѣн тайныжым келесен ылын, янгежән пикшѣм пуа, дә Одиссей куштылгынок 12 колца вашт лүә. Тидѣн паштек тѣшәкәнок Одиссей Телемах дә кок раб палшымдон марылыквләм пуштын опта. Вара Пенелопалан кў ылмыжым келесә. Ти шонгы кыптырынзыкан кѣцѣзѣ марыжы ылеш манын Пенелопалан бѣнянәш трудна ылын. Но варажы Пенелопа тѣдѣм призная. Одиссейлән покровительствуышы Афина тѣдѣм первишѣ ганьок ырвезѣм бѣштә.

Одиссей толмы гишән дә марылыквлән яммаш гишән увер Итаки мычкы цилә вәре йбле шәрлен кеә. Пуштмывлән родныквләштѣ Одиссей ваштареш дә тѣдѣн сторонниквләжѣ вашвареш бойышкы пыренѣт. Афина палшымдон сѣнгѣшеш Одиссей кодын. Афинаок шукуштат агыл тѣдѣм итакиецвләдон мирейбктә дә нѣнѣ угѣц тидѣм бѣшкѣмѣштѣн куғижәәшѣшты признаенѣт.

„Одиссея“ дон
„Илиадам“ тән-
гәштәрѣмәш.

„Одиссея“ „Илиада“ ганьок 24 мыран ылеш. Нѣнѣ лошты иканьвлә шуку, но существенный айыртемвләәт улы. „Илиада“ „Одиссея“ гѣц утларак обществын древний состоянижым анжыкта. „Илиада“ войналан посвящайым дә геройвлә гишән поэма ылеш, а „Одиссея“ мирный обстановкым анжыкта дә тѣштѣ ямакыштыш гань происшествивлә шуку. Тѣдѣ утларак цевеер дә разнообразный ылеш. „Илиада“ дон „Одиссея“ художественный литературы великий произведенивлә дә исторический пишценный памятниквлә ылыт.

35 §. Родын яммаш дә государство лиәлтмәш.

Родовой строй. Йымывлә гишән дә геройвлә гишән греквлән сказанивлә мälәннә кого интересым представляят. Ти сказанивләштѣ хоть фантастический шуку, тѣнге гѣнят, лачокышты ма лиәлтмѣмәт нѣнѣ вѣлец пälәш лиәш. Ти сказанивлә вѣлец греческий вождьвлән власть гишән, народын положени гишән, тѣ веремәншѣ хозяйство, техника, вооружени дә быт гишән мә пälенә. Айыртемѣнок шуку сведением мälәнна „Илиада“ дон „Одиссея“ пуат.

Гомеровский поэмывлән пѣтәрѣш частьвләжѣ родовой строй ылман Грецимок эче анжыктат. Кровный родствыдон ушналтшы дә греквлән ынгылымаш дон ик предкы гѣц лишѣ эдемвлән кого группа родым составляен. Род вуйлалтымашты старейшина шалген, тѣдѣм геронт маныныт. Тѣдѣ общий родовой имуществом заведываен, родныквләм суен, войнашты вуйлалген дә легендарный родоначальникым почитайымашты вѣктәрән. Каждый родын членвлә икжәк-иктѣштѣлән палшыкым дә защитым пушашлык ылыныт.

Икманяр род ф р а т р и й ш к ы (братствышкы) ушненѣт. Ти союз родовой гань цаткыды ылте. Тѣнге гѣнят фратрийвлә

общий религиозный обрядвләм иеенйт дә тенгеок ышкымыштын членвләштәм захищайышашлык ылыныт.

Икманяр родственный фратрийвлән пижмәш фильм, аль племям составлен. Тенге, например, Аттикын населенижы 4 филеш пайылалтын, каждый фила 3 фратрий гыц ылын, а каждый фратрийышкы 30 род пырен.

Родын ямаш
лә базилейвлән
богатство.

Веремә эртымйи сембынь родовой порядкывлә нарушаялташ тынгәлыныт. Родвлә кого семьявләш пайылалтыныт. Ти семьявлә ынде сельский общинывләшкы, демавлә манмывләшкы цымырналтыныт. Пытәрижы общинын членвлә землям цилән иквәреш пользываенйт. Изин-олен общинын землявлә гыц пасна эдемвлән землявлә айырлалтыныт. Землявлән пытәриш собствениквлә племявләм вуйлалтымашты шалгышы князьвлә аль изи кугижәвлә ылыныт. Ныным базилейвлә маныныт. Ти изи кугижәвлә община гыц айыртембын участкывләм получаенйт. Нынын дружинниквләштәт землян пасна участкывләм иеенйт. Тиды гыц пасна, войनावләшты кого добычывләм хватен нәлыныт. Проста войнвлә веле нимадеок кодыныт. Тенгеләнлә проста воин Терсит „Илиадышты“ базилейвлә гишән попа: „Хотыкынамат тәмдән ышыштыда ышкылән дә выгода веле, а войнвлә тә верцтә кредәлыт, ударывләм дә шушырывләм получают“.

Базилей сек кого землевладелец дә рабовладелец лин миә. Тыдын распоряженишты—войнвлән дружина дә пиш шуку раб. Тыды кого семьям, шуку землям дә богатством иея. Тенгеләнлә, троянский кугижән Приамын 50 эргы дә 12 ыдыр ылын. Феакцецвлән кугижә Алкиной, тыдын гишән „Одиссейышты“ попалтеш, вьргеньыдон, шидон дә шортнидон цевередеммы пиш яжо дворецым иеен. Дворец сага пиш яжо сад дә виноградник ылын. Алкинойын дворецыштыжы киндәт, әркәят, кавштавичы хәдырвләят, кыцкывләят утыдон ылыныт. Рабыняткачихывлә выргемым, коверывләм дә левашывләм йәмдыленйт. Паян ылмыжыдон Одиссеят тыдылән ступыде. Тома хозяйствашты тыдын 50 рабыня ылын, киддон ягыштым вәкшышты 12 рабыня ровотаен.

Частный собственный дә государство лиялт-маш.

Тенгеләнлә общинывлә гыц паян дә знатный аристократвлә, аль „благородныйвлә“ айырлалташ тынгәлыныт. Тыдын сага обмен шарләш тынгәлын, оксакләктын. Торгейымаш аристократывләм пайдарен. Плениш нәлмывләм ынде рабвләшкы сәртеныт. Тиды производством шарәш лимәшым пуэн. Изин-олен аристократывлә землям со шукуракым дә шукуракым хватен нәлыныт. Кодшы народшы—демос—землян изи участкывләм занимаен. Ти участкывләжымәт обрабатываяш средствам ситәлыкым иеяыделит, демос изин-олен ышке земляжым ямден миэн. Рабвләш военнопленныйвләм веле сәртыделит. Тыгыды землевладелец иктә-мам кұсын аристократывлә гыц нәлын гынь, дә вара кұсыжым түлен кердте гынь, тыды рабствыш попазен, кынамжы—цилә семьяжы хәлә вәк. Изин-олен

общество раб вл'яэш д'а раб овладелец вл'яэш пайы-
лалташ т'ынг'ял'ын.

Беднотадон д'а раб вл'адон рабовладелец вл'а господством ут-
верждаеш манын государство л'акт'ын. Военный дружина
дон суд знат'ын д'а паян вл'ан властью поддерживаен. Тенгел'ан-
л'а Грецишты классовой государство ли'ял-
т'ын. Ли'ял'т'ш' государством анзылны кок задача шалген: 1) раб-
вл'ам внешний враг вл'а г'яц пере'яш. Но главный задачей
раб вл'адон управляй маш д'а н'ын'им полныйок подчиненишты
урдымаш ылын. Сед'индон ли'ял'т'ш' государство раб овла-
дельческий ылын.

Изин-олен рабство Грецишты со когорак д'а когорак разме-
рым принимаен. Родовой строй п'йт'ынок разлагайт'ын. Грецин
шуку в'ар вл'ашт'ыжок 'инде рабовладельческий государством вл'а
ли'ял'т'ын'ит д'а кушкыныт.

36 §. Государство-хала (полис).

Греческий государством вл'а коговл'а ылт'елыт. Н'ын'и обычныжы халам, т'ы-
д'ын сагаши земляге занимаен'ит. Грек вл'а Ышк'ым'ш'т'ын хал вл'ашт'ым шуку-
жымок тангыж сир г'яц м'бид'яр'ан агыл строен'ит, т'аш'ак судновл'ал'ан шал-
гаш гавань вл'ам Ыштен'ит. Обычно гавань сага купец вл'а д'а моряк вл'а Ылен'ит.
Тышток тангыж вес вец'ян кандымы х'ад'ы вл'адон торгеен'ит. Халан поселени
й'ыр укрепленивл'ам Ыштен'ит. Тид'ы акрополь, 'аль кремль ылын, халам
защищайш Ышт'ал'тын.

Хала кушкын мим'и сем'инь укрепленивл'а й'ыр акрополь вл'а т'у'ан поселе-
ни вл'а л'ин'ит; у поселени 'ул халаэш л'ымл'ал'тын, а п'йт'ариш'ыж'ы—к 'у-
ш 'ыл халаэш.

Кушкын шагалшы техень хала общинный земля вл'адон икв'ареш (т'ышт'ыж'ы
сола поселкы вл'а ылыныт) государство-халам составляен; 'аль грек вл'а сем'инь,
полис маналтын.

Тенгел'анл'а Грецишты п'йт'ариш'и государство-хала вл'а ли'ял'т'ын'ит: К о р-
и н ф, А р г о с, С п а р т а, А ф и н ы д'а молат.

Полис вуйалтымашты басилей шалген, т'ид'ы военный вождят, высший
судьят, верховный жрец'ят ылын. Т'ид'ын догонствын знакеш жезл, 'аль
скипетр ылын. Сед'индон басилей вл'ам ш'бренок скипетроносцев вл'а
маныныт. Войнашты басилей хватен н'алм'и добыча г'яц когорак д'а яжорак
частышым получен. Общественный земля г'яц'ят т'ид'ыл'ан т'ынгеок сек кого
наделым айырен'ит. Й'ум'аш вл'ашт'ы т'ид'ыл'ан почетный в'ар'ым пуэн'ит д'а кач-
мы-й'ум'и 'ад'ыр г'яц сек тотлы лаштыкым пукшен'ит.

Цил'а сек важный делавл'ашт'ы басилей знатный семья вуйалтышья вл'адон
совещаялт'ашлык ылын. Тид'ы старейшины вл'а ылыныт, н'ын'и советым, 'аль
бу л'ам составляен'ит. Басилейын приказ вл'ам 'аль бу л'ан решени вл'ам уверт'а-
р'аш, д'а т'ынгеок государственной пиш важный вопрос вл'ам обсуждаяш манын
х'ад'еш шошы п'у'ерг'ывл'ан народный собрания вл'а погалтыныт. Ти собрани
а г о р а маналтын. Й'акт'а-махань вопросдон Ышке мнениж'ым ти собрани обы-
чно „да“ 'аль „нет“ манын слымыдон анжыктен.

Полисышты суд площадьышты ли'ял'т'ын. Судья вл'аж'ы старейшины вл'а ылы-
ныт. Н'ын'и обвиняемым колыштыныт, вара ти деладон Ышк'ым'ш'т'ын шаны-
машыштым пачел'а-пачел'а шайыштыныт. Басилей суддон руковоен.

Басилей й'ыр советник вл'а г'яц, судья вл'а г'яц, д'а паян землевладелец вл'а
г'яц знат' цымырнен. Изин-олен н'ын'ин кидеш кого богатство д'а кого земель-
ный надел вл'а погынен'ит. Проста народ, 'аль демос, ти знат' ваштареш Ышк'ым-
ж'ын прававл'аж'ы верц кред'ал'ын. Аристократи дон демос лоштышы кред'ал'м'аш
цил'а греческий государство-хала вл'ашт'ы кеен д'а ш'бренок пиш острый фор-
ман ылын.

37 §. Греквлән торгейымаш да колонизаци.

Колонизацин
причинывлă.

Гомеровский поэмывлă цилă Эгейский тангыж мычкы ылшы шуку греческий общинывлăм анжыктат. Ныны лошты связь пйтăри пиш слабка ылын. Тынге гынат, гомеровский период пйтăмăшеш (у эра якте VIII к.) общинывлă лошты утларак постоянный связь лайш тынгалын. Тидылн хала-государствывлă лимаш, ныны лошты торгейымаш тынгалтмаш да тенгеок воинвлă палшенйт.

Но рабвлн труд ылмашты да техника низкий ылмашты хозяйстван кушмаш да богатствын шукеммаш тй веремн когонжок территорим шарымаш сембнь лин кердынйт. Тидындон самой греческий колониацин тынгалтшыжы ынгыларалтеш.

Тошты греческий государствывлă да островвлă дон Эгейский тангыжын сир тйрвлă мычкы ылшы кого поселенивлă сага у колонивлă лайш тынгалынйт. Варарак колонивлă Мраморный дон Черный тангыжвлн сир тйрвлăшят линйт. Греческий колониствлă мьндйркй западышкы, Италин да Сицилин сир тйрвлăшкй кенйт. Торгейымаш шарымашдон, населени кушмашдон да аристократи дон демос лошты кредалмаш обострялтамашдон колонизаци со когоракын да когоракын шарлен. Аристократвлă докы кабалашкы вьрешташ бнжй ли манын, земляде кодшы общинын членвлă бшкымбштбн родиныштым шуэн коденйт да йл сандылыквлăшкй кенйт.

Колонивлă Грецидон связьым когонжок торгейымаш обмен сембнь кыченйт. Греция колонивлăштй шукужок сола хозяйстван продуктивлăм да сырем нълн, колонивлăжй Греция гыц ремеслон продуктивлăм шывштенйт.

Греческий колонивлă. Эгейский тангыж сир тйрйштй ылшы пиш шукердшй греческий поселенивлă логыц Милет, Эфес да Смирна кого ролян ылыныт. Ныны Малый Азин сир тйрйштй ылыныт. Тидй гыц пасна, кого торговый значеним Хиос дон Самос островвлă имеенйт. Цилă ти вьрвлăштй ионийский племн греквлă бленйт да нынын общй лымбштй Иония ылын.

Тйштй ремеслон продуктивлăдон (оружидон, шун гыц бштймй хьдйрвлăдон) да сола хозяйстван продуктивлăдон (аракдон, удон) веле агыл кого торгейымаш, кеен, но рабвлăдонат, ныным мьндйр сандылыквлă гыц шукым канденйт. Торгейымаш когон шарлымаш гишн пакулашы колонизацишты Иония кого участим принимаен.

У эра якте VIII—VII курымвлн греческий колонивлă фракийский побережьешты, Мраморный тангыжын сир тйрйштй, Сицилишты да Южный Италишты лит. Малый Азия гыц греквлăм айыртемьнжок Черный тангыж шывшын, тйням тйдем „Гостеприимный“ (Понт Эвксинский) манын лымденйт. Тйр мычкыжы киндй да вольк шуку ылын, вьдвлăштй—кол. Тйшецын рабвлăмат пиш шукым шывштенйт. Черноморский

Скифвлӓ (вазаш изображаймы).

колонивлӓ логыц утларак лымлывляжы Пантикапей (кызыт Керчь), Херсонес (Севастополь доны), Танаис (Донын устье доны) да Ольвия (Бугын устье доны) ылыныт. Тиколонивлӓ гач греквлӓн торгеймӓш культурышты мӓндӓркӓ северышкы Скифия якте пырен (СССР-н европейский частын степной полосажы тӓштӓ ылышы скифвлӓн племя лымдон шукурды Скифия маналтын). Греквлӓ Скифиядон кого торгеймӓшым да культурный связым кыченӓт. Нынӓ мӓлӓннӓ сӓндӓлӓкӓн да скифвлӓн бытын описаним коденӓт, скифский курганвлӓш греческий бытын памятниквлӓм чӓдӓм агыл момы.

Средиземный тангыжын западный частыштыжы греквлӓм молы гыц утлажы плодородный Сицилия да Южный Италия шывшыныт. У эра якте VIII—VII курымвлӓн Италин южный частыштыжы да Сицилишты шуку греческий колонивлӓ линӓт (Неаполь, Тарент, Сиракузы да молат). Тиколонивлӓм Великий Греция маныныт.

Колониствлӓн главный занятишты торгеймӓш, ремесло, кол ломаш да земледели ылын. Когон торгеймӓш металлический монетывлӓ гань окса знаквлӓм лыкмашым керӓлӓм ыштен. Перви окса вӓреш вашталтымаш средствыжы ушкужвлӓ да тӓгӓвлӓ ылыныт. Кызыт, торгеймӓш развиваялтынат, ти способ удобный агыл лин. Окса шотеш металлын маклакавлӓм (кусоквлӓм) кычылташ тӓнгӓлӓнӓт. У эра VII курым гыц определенный лелӓцӓн монетывлӓм чеканяш тӓнгӓлӓнӓт.

Техень монетым пырымаш торгеймӓшым когон куштылтен. Монетым тошты, удобный агыл монетыла каждый гӓнӓ висӓш вӓрештте. Тенгелӓнлӓ, тангыж мыч каштмаш, когон торгеймӓш да колонизаци ылмыдон, греквлӓн хозяйвашты кузен, богатствывлӓштӓ шукемӓнӓт, техникышты силаэмӓн да махань-шон областывлӓштӓ пӓлымӓшӓштӓ шарлен. Хала-государствывлӓ

когоракын укрепялтыныт. Тошты, первобытно-общинный стройдон тэнгәштәрәмькы лиәлтшы рабовладельческий общество анзыкыла ашкыл ыләш.

Древнегреческий монетывлә (оксавлә).

38 §. Военный быт дә общественный мадмашвлә. Оракулвлә.

Военный быт. Греквлән общественный ылымәшымшты первиченок война кого ролян ылын. Греческий молада государствывлә пашкудывлә нападаймаш гыц ынян защитыдон нуждаенйт. Войнадон дә кравымашдон тынәм богатством приобретаенйт, землявләм воюен нәлынйт, собственным шукемденйт. Седындон государство военный организаци статянак ылын. Рабвлә гыц пасна цилә гражданвлә вооруженный ылыныт. Господавлә рабвлән выступленивлә гыц лүдынйтәт, рабвлән оружим имейәш разрешаймы агыл ылын.

Аристократин дә проста народын вооружени лошты кого айыртем ылын. Аристократ шлемым, онгым дә тупым защищайшы бронзовый латвләм, кого, обычно украшаймы, щитым, копьем дә мечым имеен. Техень шергәкән металлический вооружени паянвлән веле доступный ылын. Проста воинвләжы мйнер гыц ыштымьы выргемым чиэнйт дә ныннйн копьевләшты (йывшвләшты) дон мечвләшты веле ылыныт; ныннйн щитвләшты кавашты гыц ыштымьы ылыныт. Слабкан защищаймы дә худан вооружаймы воинвлә пиш яжон вооружаймы аристократвлән лүдышлә ылтелыт.

Удачный походын цилә славыжы предводительвлән лин, военный добычын яжо дә шуки частышат нынок получаенйт. Рядовой воинвләжы поход якте махань ылыныт, тыхень незерок токышты мйнгеш миэнйт. Тиды шоэн агыл воинвлән шыдым тәрвәтен. „Илиадышток“ эче ик техень рядовой воин—Герси т—троянский походын вождь Агамемнон ваштареш высту-

пайымы гишан шайыштмы. Терситым тидѣ гишан Одиссей шие шѣнден.

Мадмашвлѣ. Шѣрен лишѣ войнавлѣ силан, ловкий эдемвлѣм тергенѣт. Седѣндон общественный мадмашвлѣ древний греквлѣн бытышты сек кого значениѣн ылыныт. Мадмашвлѣжѣ шуку статян состязанивлѣ ылыныт дѣ нѣнѣм праздниквлѣ годым Грецишты шуку вѣре бѣштенеѣт: Олимписты, Дельфисты дѣ Коринфский перешейкышты. Цилѣ мадмашвлѣ лошты сек знаменитывлѣжѣ олимпийскийвлѣ ылыныт.

Олимпийский мадмашвлѣ Олимпи лишѣнѣ, тѣр вѣрѣштыѣ, верховный йымы—Зевс лѣмеш храм шалгымы священнѣй роша лишѣнѣ эртѣрѣлтѣнѣт. Состязаништы участвуѣш желайшывлѣ состязани тѣнгѣлмеш ик и анзыц осовын списокуш сирѣлтѣнѣт. Состязаниѣш йѣмдѣлѣлтмѣш специальный школывлѣштѣ лин.

Олимпийский мадмашвлѣм торжественно пачмашкы греческий мирын маханьшон вѣрвлѣ гѣц шуку народ погынен. Цилѣ греческий государствывлѣ ти мадмашвлѣшкѣ бѣшкѣмѣштыѣн посолвлѣштѣм дѣ делегацивлѣштѣм колтенеѣт.

Мадмашвлѣ веремѣш пасна государствывлѣ лоштыш шѣдешкѣмѣшвлѣ цѣрненѣт дѣ даже войнавлѣѣт кого штраф лимѣш гѣц цѣрнѣшѣшлык ылыныт. Торжественнѣй мадмашвлѣ эртѣрѣлтмѣ гачеш „священнѣй перемири“ манмы бѣштѣлтѣн. Цилѣ тидѣ греквлѣлѣн культурно ушнашышты палшен.

Мадмашвлѣжѣ гимнастический упражненивлѣ гѣц ылыныт: кыргыжталмаш, кредѣлтмѣш, диском дѣ копьевлѣм кѣшкѣлтмѣш; имнивлѣдон состязанивлѣштѣ тѣргѣмѣш дѣ колесницывлѣѣш кыдалыштмаш ылыныт; музыкальнѣй состязанивлѣштѣ поѣтвлѣн, музыкантвлѣн выступленивлѣ ылыныт дѣ молат. Гимнастический состязанивлѣ массылан утларак доступнѣйвлѣ ылынытат, тѣдѣбвлѣм осовынок яратенеѣт. Силан ѣль ловкий каждый гражданинок тѣштѣ участвуен кердѣн. Имнивлѣдон состязанивлѣш—

Кыргыжмашдон состязани.

тй дā музыкальнй мадмашвлāштй утларакшы аристократин паян представительвлā, йшкымйштйн имнивлāм дā разнй музыкальнй инструментвлāм имеййшйвлā, участвуен кердйныт.

Состязанивлāштй сйнгймāшвлāм оливковй укшвлā гйц йштймй венoквлāдон награждаенйт, нйнын лймйштйм осовын списoкыш сиренйт дā цилā Греция мычкы прославляенйт. Сйнгйшйвлāлāн театрвлāштй пйтāриш вāрвлāм пуэнйт, цилā вāре почетдон встречаенйт, а Олимпишты сйнгйшйвлāлāн нйнй йлйм годымoк эче статуй статын памятниквлāм йштенйт.

Олимпийскй празниквлā лоштыш нйл ийш периодвлāм о л и м п и а д ы в л ā маныныт. Вараракшы веремāм шотлымашат олимпиадывлā сембнь устанавливаялтын. Олимпишты торжественнй мадмашвлāштй пйтāриш сйнгйшйвлāн лймвлāштй у эра якте 776 ин сирймй ылыныт. Тймйкй греквлā ти и гйц йшкымйштйн летоисчислеништым видāш тйнгāлйныт.

Оракулвлā. Греквлā йшке ймыштылан тоныш алтарьвлāштй дā храмвлāштй ыдылыныт. Шуку святилищывлāжй кышты ылыныт, тй вāрлāн веле значеним именйт. Но кыды святилищывлāжй цилā Греция мычкoк дā даже тйдй гйц ѳрдйжйштāт почитаялтыныт. Осовынок кыштакен шуку статын советвлāм пушы дā анзыкыла лишāшйм келесйшй о р а к у л в л ā ылман святилищывлā лймлй ылыныт. На-
пример Эпирышты, Грецишты шу-
кердшйвлā лoгйц иктйтшй, до-
донскй й о р а к у л теxень
ылын. Тйштāкен, кырыквлāштй,
рекā дoныш шйре рошашты, ал-
тарь дā кого тум ылын. Ти тумжы
священныеш шотлалтын дā, пре-
дани сембнь, тйдйн йлйштāшвлā
шыжгымашты главнй йымын—
Зевсын вoльыжым колаш лиэш
ылын. Иктā махань советым āль
анзыкыла лишāшлыкым келесймā-
шйм колаш шанышывлā ти тум
докы миэнйт. Жрецвлā тйдйн
шыжгымы гйц йымын указанивлāм
вуйта пāлен кердйныт дā эдем-
влāлāн шайыштыныт.

Тйлецāt когон лймлй дель-
фийскй о р а к у л ылын. Тйдй
Фoкидышты (Средний
Грециштыш Дельфā халашты)
П а р н а с кырык лапышты ылын.
Предказанивлāм пифия манмы
осовын жрица келесен. Тйдй пещерын
шелйк туре треножник вйлāн шйнзйн,
тйшецшй ородыш колтышы пыш лāктйн.
Ти пышдон ородыш кешй пифия
шам гйц кен дā кынтеoк шамаквлāм
саслен. Жрецвлā вара йш-

Дискобол.

кЫлАнЫштЫ келмЫ Статян тЫдЫм толкуенЫт. Шоэн агыл нЫнЫ, ймын лЫмдон вуйта, эдемвлАнЫм дА даже целый государст- вын действвлАм ЫшкЫмЫштЫн интересыштылан керАл семЫнЪ виктАренЫт.

Лачокуштыжы, конечно, оракулвлА анзыкыла лишАшлыкым пАлЫделит, седЫндон нЫнЫ кок семЫнЪ шанаш лимЫ ответым пуэнЫт, тЫнгеАт дА тенгеАт попаш лиэш ылын. Например, икАнА, персвлА ваштареш решающий бой анзыц лидийский кугижА К р е з дельфийский оракул гЫц ядын, Г а л и с рекА гач тЫдЫ- лАн ванжаш яра ли, вес семЫнЪжЫ Персия ваштареш войнам тЫнгАлмЫлА ли. Оракул отвечаен: рекАм ванжымыкы Крез ве- ликий кугижАншым разрушая. ТидЫ паштек ЫшкЫмЖЫн сЫн- гЫмАшлАн ЫнянЫшЫ Крез рекА гач ванжен, тЫнге гЫнАт пора- жением тырхен. Предсказаним алтален келесЫмЫ гишАн Крез оракулым обвиняйымыкы, дельфийский жрецвлА тЫдЫлАн ора- кул агыл, а Ышке виноват ылеш манын келесенЫт: вет Крез, лачокок, кугижАншым разрушаен, только Персидскийым агыл, а ЫшкЫмЖЫнЫм.

ОракулвлА пумы советвлА дА предсказанивлА тАреш храм- влАлАн подаркавлАм намалыныт. Дельфийский храм веремА эр- тЫмЫ семЫнЪ пиш когон шуку богатствывлАн лин. СедЫндон ДельфвлА цилА Греция мычкы кого влияниян ылыныт: нЫнЫ оксам кУсЫлА пуэнЫт, государствывлАн внутренний делавлАшкЫ вмешиваялтыныт, война годым иктЫлАн АЛЬ вес сАндАлЫклАн палшенЫт.

II. СПАРТА.

39 §. Спартан общественный строй.

Спартан лимА- шЫжЫ.

С п а р т а государство Л а к о н и я областьш- ты лин. Лакония Пелопоннесын юго-восточный частьшты ылын. ТЫдЫ Э в р о т рекАн доли- ным дА кырыкан шуку вАрвлАм занимаен. Лаконин кырыквлА мрамордон дА кЫртнидон паян ылыныт; тЫдЫн тЫрвлА мычкы- жы шЫре шЫргЫвлА кушкыныт, тЫштАкен дикий кесЫвлА, ка- банвлА, мОскАвлА дА шуку йиш кеквлА ЫленЫт. Эврот рекАн долиныжы сола хозяйствадон занимаеш пиш ярал ылын. ТЫдЫн землявлАжЫ плодородный дА почти цилА вецЫнок кырыквлАдон защищайымы ылыт.

Областын покшалныжы, Эвротын сирвлА тЫрЫштЫ, С п а р - т а хАла ылын. ЛишнЫ ылшы икманяр общинывлАм иквАреш пижЫктЫмЫ паштек тЫдЫ Лаконин главный хАлажы лин. Ти хАлан лЫмжЫ семЫнЪ государствыжат С п а р т а н с к и й, АЛЬ простан С п а р т а манын лЫмдАлтЫн.

Предани семЫнЪ, ти сАндАлЫкЫштЫш населени дорийский завоевательвлАн потомкывлА гЫц ылын. НЫнЫ Эврот долиныш толыныт, тЫштЫ шукердшенок ылшы ахейцы племям покоряе- нЫт дА тЫдЫм порабошаенЫт.

Порабощаймы народ Ёшкѣмжын угнетательвлӓ ваштареш соок выступаен. Спарташты цӓрнѣдеок кредӓлмӓш кеен.

Предани семѣнь, сӓндӓлѣк кӓргѣштѣш войналан пѣтӓртѣшым Ликург ёштен. Тѣдѣ шуку законвлӓм лыктын, ти законвлӓ Спартан государственнѣй стройым цаткыдемденѣт. Ликург первый спартанскѣй законодателеш шотлалтын.

Политический строй. Спартам вѣктӓрѣмӓштѣ кок кугижӓ шѣнзенѣт. Нѣнѣ война годым веле неограниченнѣй властѣым имеенѣт, мирнѣй веремӓнжѣ цѣлӓ делавлӓшток герусия манмы старейшинывлӓн совет гѣц соглассим ядшашлык ылыныт. Герусижи 30 эдем гѣц ылын; кок кугижӓ гѣц пасна тѣшкѣ курымешок айырымы 28 старец пыренѣт. Нѣнѣ лошты каждыйланжок 60 и гѣц чѣдѣ агыл лишӓшлык ылын. Весѣй важнѣй учреждени коллегия ылын, тидѣ 5 эфор гѣц—осовын айырымы должностнѣй эдемвлӓ гѣц ылын. Нѣнѣ ик иеш айыралтыныт. Варажы эфорвлӓ пиш кого властѣым получаенѣт. Нѣнѣ кугижӓвлӓмӓт даже ответственнѣйшыкы привлекаен кердѣнѣт.

Кугижӓвлӓ, эфорвлӓ дӓ герусивлӓ гѣц пасна, Спарташты эче Народнѣй собрани ылын, тѣштѣ цѣлӓн взрослѣй спартаецвлӓ ылыныт. Тѣдѣ тѣлзѣштѣ ик гӓнӓ погынен. Ти собраништы кугижӓвлӓ герусин решением гражданвлӓлӓн объявляенѣт, тѣштѣ народ ти решением обсуждайде, а только саслымдон тѣдѣм принимаен ӓль карангден. Тенгелӓнлӓ, главнѣй роляжы Народнѣй собрани агыл, а кугижӓвлӓ, эфорвлӓ дӓ геруси ылыныт.

Классвлӓ. Спартан населени спартиатвлӓэш, периэквлӓэш дӓ илотвлӓэш пайылалтыныт. Спартиатвлӓ господствуйшы класс ылыныт. Спартиатвлӓлӓн Ёшкѣмѣштѣн рабвлӓн восстанивлӓм соок пѣзѣртен шалгаш вӓрештѣн, себѣндон нѣнѣн силан военнѣй организацишты ылын. Нѣнѣ воинвлӓ ганьок лагерьвлӓштѣ ёленѣт, соок оруждон выступаяш йӓмдѣ ылыныт. Спартиатвлӓ производительнѣй труддон занимайделыт, сола хозяйствам дӓ ремеслом Ёшкѣмѣм изиеш шотлыктышы занятиеш шотленѣт. Ёшкѣмѣштѣн шуку веремӓштѣмок спартиатвлӓ военнѣй упражненивлӓэш дӓ походвлӓэш эртӓренѣт. Цѣлӓ спартиатвлӓ Ёшке лоштышты равныеш шотлалтыныт.

Периэквлӓ дӓ илотвлӓ—населенин покоряймы слойвлӓ ылыныт, нѣнѣ угнетеннѣй положеништы ёленѣт. Свободныеш кодшы, но спартиатвлӓлӓн даным тѣлѣшѣ населенижым периэквлӓ маныныт. Периэквлӓ ремеслодон, торгейѣмӓшдон дӓ сола хозяйствадон занимаенѣт. Шукынжок нѣнѣ Спартан тангыж тѣр районвлӓштѣ ёленѣт.

Илотвлӓ сек лелѣй положеништы ылыныт: нѣнѣ Ёшкѣмѣштѣн труддон спартиатвлӓн классым пукшен урденѣт. Илотвлӓ греческѣй вес государствывлӓн рабвлӓ гѣц почти нимадонат отличаялттелыт. Но нѣнѣ пасна хозавлӓн кидѣштѣ агыл, а спартанскѣй государствын кидѣштѣ ылыныт.

Дельфы (реконструкция).

Илотвлӓ Ёшкӓмӓштӓн поработительвлӓ вӓштареш пиш шӓрен восстанивлӓм Ёштенӓт. Седӓндон спартиатвлӓ нӓнӓ паштек соок ороленӓт. Веремӓн-веремӓн спартанский правительствово, подозрительный илотвлӓм оролаш дӓ пушташ манын, соавлӓшкӓ молода спартиатвлӓм колтен. Илотвлӓм тенге пушташым криптиа маныныт. Икӓнӓ спартиатвлӓ кок тыжем нӓрӓ илотым пуштыныт.

Тӓнге гӓнят, техень жестокий мерӓвлӓ ылыныт гӓнят, илотвлӓ со угӓц спартиатвлӓ вӓштареш восстанивлӓм тӓрвӓтенӓт, Ёшлӓнӓштӓ свободым Ёштӓнештӓ ылын.

Мӓ ужына, Спартаат тоже рабовладельческий государство ылын. Но тӓштӓ общинный бытын остатоквлӓжӓ эче силанылыныт дӓ военный организаци пиш кого ролян ылын.

40 §. Быт дӓ спартанецвлӓн воспитани. Пелопоннесский союз.

Спартанецвлӓн общинный быт. Спартанецвлӓн общинный собственность эче шуку Ёлен. Спарташты земля иктӓр участоквлӓэш пайылымы ылын. Землявлӓм нӓлӓш дӓ кого богатством погаш запрещаалтын. Предани семӓнь, Ликург, спартанецвлӓм иктӓрӓм Ёштӓш дӓ нӓнӓн роскошь дон богатствышты развиваялтмашым цӓрӓш манын, шӓртни дӓ ши оксавлӓ вӓреш кӓртнин оксавлӓм лыктын. Кӓртнин оксавлӓм шукум погаш трудна ылын, тӓ оксавлӓ утлаок коговлӓ дӓ лелӓвлӓ ылыныт.

Спартанецвлӓ даже мирный веремӓнӓт иквӓреш качкыныт. Пуӓргӓ-воинвлӓн иквӓреш ти качмашвлӓм с и с с и т и я в л ӓ м а н ы н ы т.

Спартанский воспитани. Спартанецвлӓ тетям воспитывайымашлан кого значеним пуӓнӓт. Спартанский семьяшты кынам ӓзӓ шачеш, тӓдӓм халаштыш старейшинывлӓлӓн анжыктенӓт, дӓ нӓнӓ ӓзӓн Ёлӓмӓшӓжӓм решенӓт: слабка пропастыш шуӓнӓт, цаткыдым ӓвӓжӓлӓн мӓнгешок пуӓнӓт. Слабка ӓзӓ гӓц яжо воин ак куш манын спартанецвлӓ шотленӓт, седӓндон живойым цаткыды дӓ здорова тетявлӓм веле коденӓт.

7 гӓц 18 и якте Ёрвезӓвлӓ осовын школьвлӓштӓ—гимнасивлӓштӓ тыменьнӓнӓт. Тӓштӓ утлажок гимнастикыдон, копьевлӓм дӓ дисквлӓм кӓшкӓлтмӓшдон дӓ молы военный упражненивлӓдон занимаенӓт. Тетявлӓм каляш дӓ военный Ёлӓмӓшӓн лелӓвлӓэш нӓнӓм тымдаш манын, нӓнӓлӓн вӓцкӓж выргемӓм чиктенӓт, худан пукшенӓт, а кынамжы даже шинӓт. Теве, например, годышты икӓнӓ Артемида алтарь анзылны Ёрвезӓвлӓм лывшымаш лиӓлтӓн, Ёрвезӓвлӓ тӓштӓ саслышашлык дӓ ытарымашым ядшашлык агылеп ылын. Тенге пандыдон тымден выносливый дӓ тырхышы спартанецвлӓм воспитывайынештӓ ылын. Спарташты тетявлӓн Ёлӓмӓш сусуды-

Лелын вооружаялтшы греческий воин
(гоплит).

мы ылын, нѣнѣ ни веселайымашым, ни семалымашым палыделыт.

Спартанский тымдымаш вопрослам да ответвлам пумы формодон ылын. Вопросвлажат да ответвлажат мытыквлә лишашлык ылыныт. Ти мытыкәль „лаконичность“ („Лакония“ шамак гыц) шукердок эче поговоркыш пырен. Ик спартанка, войнашкы эргыжым колтымы годым, шуку шайыштмы вәреш тѣдылан щитым кычыктен да келесеч: „тѣдыдон әль тѣды вѣлан“. Тидѣжызначаен: әль сѣнгымашдон тол, әль герой лин колы.

Техень суровый воспитани паштек спартанецвлә храбрый, выносливый воинвлам куштенѣт. Спартан-

ский войско дисциплиныдон, пиш яжо выправкыдон да вооруженидон айырлалт шалген. Пехота лелын вооружаймы воинвлә гыц ылын, нѣнѣм гоплитвлә маныныт. Цилә Греция мычкыжат сек яжо пехотеш спартанский шотлалтын.

**Спартанецвлән
воюен нәлмәш-
влә. Пелопоннес-
ский союз.**

Земельный богатствым шукемдәш цацымаш да государствын военный организаци Спартам соок воюен нәлмѣ корныш шѣкенѣт. Лакониян цилә областым нәлмѣкѣ, Спарта у эра якте VIII курымын Мессениядон войнам тәрвәтен. Мессенецвлә бѣшкымѣштѣн независимыштым шуку веремә да пыт защищаенѣт гѣнят, спартанецвлә нѣнѣм сѣнгенѣт да покоряймы цилә населением илотвләшкѣ сәртенѣт. Рабвлә лишашаныделытат, икманяр мессенецвләжѣ родинышты гыц карантыныт.

Мессения паштек вес областывләят воюен нәлмѣ линѣт. Пелопоннесыштыш цилә молы государствывләжѣ, Спартан силам цаклен колтенѣтәт, тѣдыдон союзым бѣштәш цацаш тѣнгәлѣнѣт. У эра якте VI курымын изин-олен Спарта руковоймы Пелопоннесский союз лин. Пелопоннесын почти цилә сәндәлѣкок ти союзыш пырен.

Пелопоннесский союз бѣшкымжѣн целешѣжѣ бѣшке союзыштыш государствывләән аристократический стройым защищайымашым да рабвләдон кредәлмәшым шѣнден. Спарта Пелопоннесский союзын внешний да внутренний делавләдон руково-

ен. Техень руковоймаш гегемония маналтын. Ёшкым-жын гегемониядон Спарта Пелопоннесс ёрдёжыштат лымлы ылын.

Спартанский аристократи цила Греция кымдыкеш тошты порядоклан кычыкшы (оплот) ылын. Демосдон (народдон) кредялмашты греческий вес государствылан палшыкым тёды гыц ядыныт.

У эра якте V курымын греческий делавляшкы Спартан вли-янижы чёдемаш тёнгялы. Ти вереман у, Афинский го-сударство вёкы лактын. Греческий государствыла лошты главный рольжы изин-олен тёдын докы ванжен.

III. АФИНСКИЙ ГОСУДАРСТВО ЛИМЯШ.

41 §. Сандялык да тёдын населени. Пиш шукердшы Атика.

Атикан природа. А т т и к а Средний Греция юго-восточный часть-ышты ылын да тангыжыш мёндёркы лыкын пырен. Беотия гыц кырык ёрдёдон айырлалтын, Пелопоннесс гыц—Коринфский перешейкыдон, а вес велвляжы тангыж тёр ылыныт. Атикан сир тёрвляжы когон пёчкёдыл шёндёмёвля ылыныт да мореплаванилан келгы, тыр да удобный гаваньвля ылыныт. Нёны логыц главныйжы Пирей ылын.

Атикан недрвляжы ископаемёвлёдон паян ылыныт. Кырык-вляшты сек яжо сорт мраморым пиш шукым моаш лиэш ылын. Лаврион кырыквляшты ши шуку ылын, да тёдым добываяш рудниквля ир ёштёмы ылыныт. Афинский тёрёмвляштыш землявля земледелилан, утлажок садоводствылан удобный ылыныт. Кырыкан вёрвляшты населени скотоводствыдон занимаен, тан-гыж лишнёляжы—торгеймёшдон да ремеслодон.

Афины. Нёнын государственный устройшыты. Атикишты ионявля ёленёт. Нёнын общинывля лошты ёшкымжын значенижыдон Афинский община ир айырлалтын. Тёды тангыж гыц мёндё-рнок агыл ылын, яжо гаваньым имеен да вес общинывля гыц неприступный акропольдон (кремльдон) отли-чаялтын.

Афинский община силаэм мимё семёнь Атикын цила вес общинывля аль тёдылан подчинялтыныт, аль договор семёнь тёдыдон иктёш ушненёт. А ф и н ы н властыш Атикым цы-мырмашым да государством образуймы афинский кугижя Т е с е й ёштен манен легенда шотла.

Пётарижы Афинский государством вуйлалтымашты акро-польшты ёлышы базилай ылын. Тёды верхонный правитель, жрец, судья да афинский войскын начальник ылын. Государст-вым управляяш тёдылан зная гыц ёштёмы совет палшен. Со-ветын заседанивляжы войнан йымылан—А р е с л а н посвяща-ймы скалавлан холмышты эртёралтёныт. Тёшецын советын лёмжят—а р е о п а г лялтын. Афинский государствын ир пе-

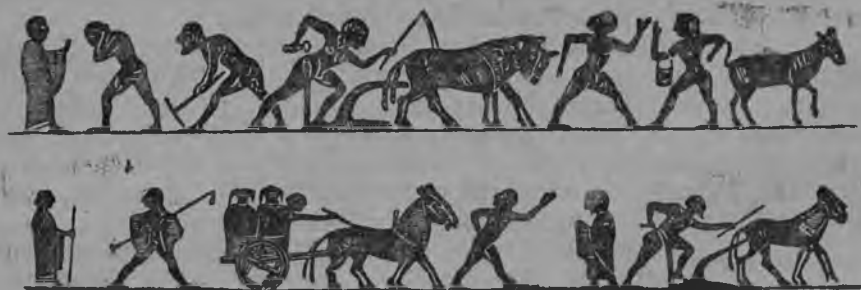
риодын басилей годымок властын главный органжы ареопагылы.

Свободный населени кок основной группеш пайылалтын: э в п а т р и д в л я э ш, вес сембньжй знатный сослови, аристократвля, да демос в л я э ш, вес сембньжй проста народ.

Вараракшы эвпатридвля бйшке лошты гйц военачальниквлям — полемархым — айыраш тйнгялйныт. Изин-олен вес делавляйт басилей гйц архонтвля докы (правительвля докы) ванжаш тйнгялйныт. Басилейлэн жрецын обязанностьвля веле кодыныт. Тйлец варажы басилейын властым совсемок вашталтымы лин, жрещймат тйнгеок айыраш тйнгялйныт. Циля ти должностьвлям эвпатридвля занимаеныт.

Народный масса (демос) правдымы положенидонок кодын да государством управляйымашты участвуиде. Южнам веле Народный собрани погынен, тйштякен властын решенивлям объявляеныт.

Долговой раб-ство. Аттикышты мелкий землевладелецвля шукын бленйт. Нйны бйшкймйштйн самостоятельный хозяйваштым кого агыл земля участоквляшты виденыт. Населени шукем мимбй сембнь участоквля со коракын тыгыдем да чбйдем мизныт; у семля участоквляжйм не-зрвля воен кердтелыт, силашты ситйде.

Грецишты сола хозяйство пашавля.

Техень условивляшты эвпатридвля гйц нйнылэн арымеш нйлаш вярештын. Эвпатридвля хресаньвлялэн семенам аль икманяр оксам охотно пуэныт. Но тйнямок нйны должникын земляэш кум шагалтеныт да тйшякен кусыла нйлы суммым да тйдым тйлымбй срокым сиреныт. (Ик вереман Аттикышты хресаньвлэн почти циля земляшты техень кусым анжыктышы кувля ылыныт.) Кусыла пумыкы, эвпатридвля кусы тяреш должниквля гйц земельный участокдон тйлымашым треваеныт. Тидбй, анжыктымы срокеш кусым тйлымбй ак ли гйнь, хресаньын участок эвпатридын собственностьюш ванжымым анжыктен. Хресаньвляжбй шбренок кусыштым тйлен кердтелыт, да нйнын земляшты крупный землевладелецвлэн кидбш ванжен.

Кусыжбй земля участок стойымы гйц шергакан ылы гйнь,

тѣнѣм должник кодшы кўсѣжѣм эвпатрид доны ровотаен тўлѣ-
шашлык ылын. Тенгелѣнлѣ, тидѣ тѣдѣн докы кабалаш вѣреш-
тѣн. Кынамжы кўсѣм тўлѣш манын даже ѳрдѣж земляшкѣт
хресѣнѣ ѣшке выжалалтшашлык ылын дѣ тетявлѣжѣмѣт рабств-
выш выжалышашлык ылын. Тенгелѣн хресѣнѣвлѣн земляде
кодмаш дѣ кабалаш пырымаш лиѣлтѣн.

42 §. Революционный кредѣлмѣш. Солон.

Афинский демос ти порядкѣвлѣдон довольный ылте. До-
вольна ылтымашыжы изин-олен, народный массывлѣ ѣшкѣмѣш-
тѣн поработительвлѣштѣ вѣштѣрешѣт шагалмы якте кушкын
шон. Афинский демос сек пѣтѣриок сирѣмѣ законвлѣм соста-
вляеш терген.

Драконнѣ закон-
влѣ. Тидѣ якте Афинышты сирѣмѣ законвлѣ ылте-
лыт; устанавливаялтшы обычай семѣнь суенѣт.
Эвпатридвлѣ, законвлѣн кидѣштѣ суд ылын,
тидѣндон пользываенѣт дѣ соок паянвлѣн пользыш суенѣт.

Народын давленидон эвпатридвлѣлѣн уступкѣш кеѣш вѣ-
рештѣн. У ѣра якте 621 ин нѣнѣ ик архонтлан—Д р а к о н л а н—сирѣмѣ законвлѣм составляеш поручаенѣт.

Драконын устанавливаймы законвлѣ пиш когон строгийвлѣ
ылыныт. Осовынок собственность вѣштѣреш преступлени ги-
шѣн наказанивлѣ жестокийвлѣ ылыныт, Изиш шолышмашешѣт
даже пушташ ѣштѣмѣ ылын. Вараракшы Драконын законвлѣ-
жѣм жестокостын образецлѣн примереш нѣлѣнѣт, хотѣ маханѣ
вес техенѣ строгий законвлѣм „драконовский закон“ маныныт.
Тенгелѣнлѣ, законвлѣжѣ сирѣмѣ ылыныт гѣнѣт, нѣнѣ демосын
положением куштылдыделѣт. Седѣндон волненивлѣ цѣрѣбѣделѣт.

Эвпатридвлѣлѣн у уступкѣм ѣштѣш вѣрештѣн. Тидѣн ре-
зултатеш С о л о н ы н з а к о н о д а т е л ь с т в о л и н.

Долговой каба-
лам пѣтѣрѣмѣш. У ѣра якте 594 ин Афинышты пѣтѣриш архон-
теш Солоным айырымы ылын, тѣдѣлѣн народ
дон знѣть лошты мирѣм ѣштѣш поручаймы.

Мелкий землевладелецвлѣн положеништы тѣ веремѣн утлаок
лелѣ ылын. Долгым анжыктышы кўвлѣн шот со шукем миѣн.
Афинский шуку гражданвлѣжок ѣшке родинышты гѣц добро-
вольно кенѣт ѣль рабеш выжалалтыныт. Техенѣ положенивлѣн
пѣтѣртѣшѣм пиштѣш манын, Солон революционный характе-
рѣн кыды-тидѣ мерѣвлѣм провояш решен.

Техенѣ пѣтѣришѣ мероприяшты „долгвлѣм карангдымаш“
ылын. Долгым анжыктышы кўвлѣм нырвлѣ гѣц карангдаш Со-
лон приказым пуѣн, кўсѣвлѣм тўлѣмѣшѣм вѣштѣлтен дѣ ка-
балаш пырымашым запрѣщен. Кўсѣвлѣ тѣреш нѣлмѣ земля
участоквлѣм первиш хозавлѣлѣнок пумы. Йѣлѣн сѣндѣлѣквлѣш
раб шотеш выжалымы гражданвлѣм икманярыжым государ-
ствын оксадон сылен мѣнгеш кандымы. Цилѣ ти мерѣвлѣ зем-
ледельческий знѣть вѣштѣреш ѣштѣмѣ ылыныт. Хотѣ знѣть
шукудон пѣзѣртѣлмѣ ылын гѣнѣт, но демосын восстани гѣц

лүдбн, тьдбй уступкывлэш кешашлык ылын. Варарак цилä тошты статян кеш тьнгälеш манын эпатридвлä бняненйт.

**Имущественный
цензым пырты-
маш.**

Гражданвлäm доход сембнь разрядвлäш у статян пайылымашым Солон пыртен. Техень разрядвлäm нблбтбм бштбмб.

Кувлä бшке нырышты гбц 500 мединн гбц чбдбм агыл (мединн—52¹/₂ литр) шожыж äль тьдбндон соотвествуйышы количеством ум äль äркäm получаенйт, тб гражданвлä пб тбриш разрядыш пыренйт. Ти высший дä утларак паян разряд эдемвлäm „пятисот мерниквлä“ маныныт.

Кувлä бшке нырышты гбц 300 мединн гбц чбдбм агыл доходым получаенйт, цилä тб гражданвлä население к окшы разрядыш пыренйт. Нбнб имним урдаш средством иеенйт, седбндон нбнбм „всадниквлä“ маныныт; нбнб конницышты служенйт.

Кувлän доходышты 200 мединн гбц чбдб агыл, тбдбвлäm Солон кымшы разрядыш пыртен. Нбнб ушкүж упряжым нälш средством иеенйт (зевгос—упряжка, седбндон нбнбм „зевгитвлä“ маныныт.

Дä остаткажым, кувлän доходышты эче чбдб ылын дä кувлä землям совсемок иеибделыт, цилä нбнбвлäжб нблбмшы разрядышты ылыныт. Нбнб фетвлä ылыныт.

Население молы кодшы частышы метэквлä гбц, вес сембнжб Афинышты торгеен дä ремеслодон блбшб иностранецвлä дä рабвлä гбц ылын.

**Гражданвлän
прававлэшты дä
обязанность-
влэшты.**

Гражданвлäm имуществыдон пайылымы сембнь государственный дä военный должностьвлäm пайыленйт. Тенге, высший государственный должностьвлäm сек паянлан, пбтбриш разрядлän пуэнйт. Тьдбн состав гбц архонтвлä айырлал-

Греческий всадниквлä.

тыныт да ареопаг попожнялтын. Кокшы разряд конницышты военный службам эртären. Кымшы разряд пехотышты служен, полный лелй вооружением имеен (латвләм, щитым, поножвләм, шлемым, мечым, копьем).

Солон четырехсотын Совет манмым Ыштен, тйдйн членвләшкыжәт пйтәриш кым разряд гыц айыралтыныт. Солон шанымы сембнь, ареопаг дон Совет четырехсот государствым переверотвлә гыц перегышайшылык ылыныт.

Нылымшы разрядлан—фетвләлән—Народный собраништы да присяжныйвлән судышты участвуяш веле правам пумы. Лачо-кыштыжы нбнй нимат приобретаыделит. Фетвлә государствен-ный ик должностышкат айырымы лин кердтелит. Присяжный-влән судышты участвуяш йәрсөмй веремә келйн, незервләжын веремәштй уке ылын.

Афинышты Солон проводымы государственный преобра-зованывлә техеньвлә ылыныт.

Солон реформывләжыдон эвпатридвлән властыым подрываен кердйн, тйштәкен тйдйн значенижы ылын. Но Солон нбнйм ваштокок пйтären кердте. Тйдй средний рабовладелецвлән положением веле яжоэмден, незервләжын положением тйдй яжо-эмбде.

Солонин рефор-
мывләдон дс-
вольный ылты-
маш.

Солон ни эвпатридвләм, ни демосым обижаяш шаныделам манын йшкежй попен. Седьиндон тйдйвләжәт, весывләжәт Солондон довольный агылеп ылын. Солон торговецвлән, ремесленник-влән да мелк земельный собственниквлән значением лүктенәт, эвпатридвлә Солондон довольный ылтелит.

Афинский демосы земельный собственностьшты да прававләштй иктәрәй Ыштөмй агылат, Солондон довольный ылте-лит. Лачоқшат: незервлән положени тошты долгвләм отменяй-ымыкат чөдбй яжоэмбн. У гыц долгывләм йштөмй гыц пасна нбнйлән тоштылаок нимат кодте. Седьиндонок Солонин рефор-ма паштек народын волнени цәрнөде велеәт агыл, а анешлә, әче когон кушкын.

43 §. Афинышты тирания. Клисфенын реформа.

Писистрат.

Ти народный волненывлә годым Солонин род-ственикшы Писистрат выдвигаялтын. Тйдй демосын палшыкым цилә статян получаыш цацен. Писистрат эвпатридвлә ваштареш кого речывләдон выступаен да тенгеләнлә демосын доверим получаен. Тидьиндон воспользываетымы, у эра якте 560 ин тйдй Ышке кидышкыжй властыым хватен да йшкетшок Афиным иктәрәш тынгалын. Греквлә тенге йшке-тйн управляйымашым тирания маныныт, а правительжым йшкымжым тирани маныныт.

Хресаньвлән интереслән Писистрат земледелим лүктәш ца-цен. Утлаок нуждайшышты земледелецвләлән палшаш тйдй госу-

дарственный кредитым Ыштен, сельский общинывлән (демвлән) праваштым шәрән дә һынблән осовын сельский судьявләм назначен.

Торговецвлән дә ремесленниквлән интереслән Писистрат корабльвләм строймашым шукемден. ТЫДЫ ГОДЫМ АФИНЫН тангыжыштышы могушествожылан тЫНГӘЛТЫШЫМ пиштЫМЫ. Писистрат Эгейский тангыжыштыш шуку государствывладонжок торговый связывләм кычаш тЫНГӘЛЫН. НЫНБОН шЫренок военный союзвләм Ыштен. ТЫДЫ ГОДЫМ ремесло йЫле развиваялташ тЫНГӘЛЫН. Шуку мастерскойвләм пачыныт, тЫштЫ рабвлә ротаенЫт.

Афинышты кого строительством Писистрат пЫлҗи тЫНГӘЛЫН: храмвләм строен, корнывләм дә водопроводвләм Ыштен. ТЫДЫ поэтвлә дә художниквлә верц ылын. ТЫДЫН распоряженижыдон Афинышты „Илиадым“ дә „Одиссейым“ сирен нәлмЫ дә обрабатываймы.

Писистратын цилә мероприятивләжЫ тошты родовой знатын властым когон пыдыртенЫт. ТЫДЫ вәреш торговецвлә, ремесленниквлә дә зажиточный хресәнвлә ләктЫНЫт.

Гиппий дон
Гиппарх.

Писистрат ЫшкЫмжЫн правленижым Ышке эргЫвләжЫлән Гиппий дон Гиппархлан пуэн, дә у эра якте 527 ин ЫшкежЫ колөн. Ти тиранвлә ЫшкЫмЫштЫм надменно виденЫт, народым колыштелыт дә гражданвләм пЫзЫртенЫт. Тирания жестокий властыш сәрнәлтЫн. Цилә вәре произвол дә насили тЫНГӘЛЫН. Остаткажым народ возмущаялташ тЫНГӘЛЫН. Гиппархым пуштыныт, а Гиппийым вараракшы Афины гЫц поктыл колтенЫт. Тирания пЫтен.

Тирания Ышке донышты большы ЫнжЫ ли манын, афинянвлә законом лыктыныт, тЫ закон келесен: „Тиран лйәш кУ шагалеш, тЫДЫ цилә родшы хәлә гражданский права гЫц лишайымы лиэш“. ТЫлец пасна, афинянвлә народын прававләм шәрЫшы дә тираниям соэшок пЫтәрЫшы у законвләм Ыштәш решенЫт.

Клисфенын ре-
форма (у эра
якте 509 и).

Ти у законвләм разрабатываяш демократический партин вуйлалтышы Клисфенлән пумы ылын. Клисфен тЫшец тЫНГӘЛЫН: 4 фил вәреш Аттикышты 10 филым Ыштен, дә эче родовой признадон агыл, а территорияльнЫдон. ТЫДЫН якте филвлә родовой признадон пайылалтыныт. СедЫндон родовой знать тЫштЫ пиш силан ылын. Цилә должностьвләшкЫ родовой знатым веле айырымы. Клисфен знатын ти тошты пЫжәшЫм шин шәләтен. Ынде филвлә родвлә гЫц Ыштәлтелыт, а пасна областьвлә гЫц. Каждый филыш знатный дә знатный агыл рабовладелецвлә дә разный родвлә гЫц мелкий хресәнвлә пыренЫт.

Ти реформыдон Клисфен цилә гражданвләм „ярен шЫнден“ дә циләштЫлән икань прававләм пуэн. Знатныйвләэш дә знатный агылвләэш пайылалтмашым тенге пЫтәрЫмЫ ылын.

Ти реформыдон филвлә шукемЫнЫтәт, Советын членвлән

шотым 500 якте шукемдѣмѣ (каждый фил гѣц 50 эдем; ынде тѣдѣм Пятисотын совет маныныт.

Остракизм. Клисфенын весѣ керѣл мерѣжѣ остракизм ым аль „суд черепков“ маным пыртымаш ылеш. Техень судшым анзыкылаш веремѣэш тирания ынжѣ ли манын ыштѣмѣ ылын. Ти суддон каждый гражданиным, кѣ государствын свобода ваштареш шагалеш, тѣдѣм Афины гѣц 10 иэш поктыл колтымы лин.

Судшы тенге эртѣрѣлтѣн. Гражданвлѣ логѣц кѣлѣн гѣнѣят остракизм ым применяш ак кел ли манын, каждый ин шошым Народный собрани вопросом решен. Собрани „келеш“ манын гѣнѣ, то судлан кокшы гѣнѣ собраним погымы лин. Каждый гражданин шунын черепокеш (остракон), тѣдѣн шанымдон, кѣ государствылан опасный ылын, тѣдѣн лѣмѣм сирен. Тиштѣ конечно, махань-шон эдемвлѣн лѣмѣштѣ ылын. Кѣн лѣм ышкежѣ ваштареш большинство голосым иеен, тѣдѣ суен колтымы лин. 10 и эртѣмѣкѣ тѣдѣ мѣнгешок родинышкыжы миен дѣ колтымы якте махань правам иеен ылын, цѣлѣ тѣ прававлѣм получаен.

Рабовладельческий демократи.

Тенгелѣнлѣ у эра якте VI курым кѣт мыккы проводялтшы Солонын, Писистратын дѣ Клисфенын реформывлѣн результатеш Афинышты родовой стройын кодшывлѣжѣм пѣтѣнок пѣтѣрѣмѣ, Афинский государство аристократический вѣреш демократический лин. ынде каждый гражданинлѣн государством управляймашты участвуаш правам пумы ылын.

Но ти демократи рабовладельческий ылын. Тѣштѣкен Афиныштыш свободный гражданвлѣ веле политический прававлѣдон пользываенѣт. Нѣнѣ лошты шукужок крупный дѣ мелкий рабовладелецвлѣ ылыныт.

Остракизм годым голосуаш черепок (Фемистоктын лѣмѣм сирѣмѣ)

Рабвләжй, вес сембньжй Аттикын пел населенижй, нимахань правам имейбделыт. Даже тй гражданинәт, кыдын родительвләжй логыц иктәжй свободный агыл ылын, гражданский правам получайыде. Греквлә, Афинеш шачшывлә агылеп ылытат, тожы правадон пользывайыделыт. Сәндәлбкым управляймашкы бдрәмәшвләмәт пыртыделыт.

Тенгеләнлә, рабовладельческий демократи годым Афинышты чды населенижй веле правадон пользываен.

IV. ГРЕКО-ПЕРСИДСКИЙ ВОЙНАВЛӘ ДӘ АФИНЫН РАСЦВЕТШЫ (ПЕЛЕДМБЖБ).

44 §. Война тбнгәләлтмәш.

Малоазиатский греквлй.

У эра якте VI курым пбтышашын Персидский кугижәншй когон шәрлен. Кирок эче покоряйымы Малый Азин халавләштй тиранвлә, әль с а т р а п в л ә, шагалтымы ылыныт, нбнб персидский кугижә лбмдон управляенбт дә народ гыц тбдблән кого даньым погенйт.

Греческий халавлә персвлә гыц зависимый ылмыштыдон ясын бленйт дә бшке вблец персидский игом шуән колташ манын удобный случайым веле выченйт.

Техень случайжы у эра якте 513 ин персидский кугижә Дарий Скифшкы кого дә удачный агыл походом бштбмб годым лин.

Милетын востани.

У эра якте 500 ин пбтәри Милет шагалын. Бшке силажыланок бнянбдеәт, тбдб Греция гыц палшыкым ядын. Тбдбн ужмәшеш Афи

Марафон доны колышы афинский воинвләм тайымы курган.

на дон Эретрия веле (Эвбей островышты) юкым пуэнйт, нёнй Милетлян палшаш 25 корабльым колтенйт. Малоазиатский греквлә йшке свободышты верц пыт шалгенйт, но поражение терпёнйт. Восстаним тәрвәтйшй Милетым приступдон нәлбёнйт, тәйдём воксеок йылатен колтымы, дә населенин частьшым шин пуштмы, частьшым рабствыш выжалымы.

Персвлә йшкйләнйшты материковый Грецин наян торговый халавләм шукердок подчиняйынешты ылын. Седьндон, греквлә восстаним тәрвәтйшй Милетлян палшыкым пумышты годым, Грецидон войнам тәрвәтәш ти вирём Дарий воспользуваен. Тәйдё „землям дә вьдём“ манмы требованидон Грецин цилә сәндәлбиквләшкй посолвләм колтен. Тидё покоряялташ тергёмым означаен. Шуку государствывләжй персвлә гыц лүдён колтенйт дә „земля дон вьдём“ пуэнйт. Афинянвлә дон спартаецвлә веле вастареш шагалынт. Афинянвлә посолвләм пуштын шуэнйт, а спартаецвләжй Дарийын посолвләжым кыченйтәт коловецйш шуэнйт: „Тыштәкен землям дә вьдём маняры тәләндә келеш нәлдә“, — манын шуэнйт.

Тәйнәм Дарий Грецишкы йшкймжён родственникшы Мардонийын начальствыдон кого войскам колтен. Тәнге гьнят, сухопутный персидский арми фракийский племявлә гыц поражением тырхен, а флотшым Афонский мыс дозы (Македоништы) кого штурма шин шәләтен. Дарий тәшәкенок Афинышкы у войскам колтен. Тәйдё Аттикишты Марафон поселени доран, Марафонский й төремйш ләктён.

Афинянвлән положеништы пиш лелбй ылын. Нёнй силам цымырен шоктыделыт дә кого агыл армим веле шагалтен кердёнйт. Шиәдәлмй моментеш Спарта подкреплением колтен поспейде. Афинянвләлән йшке силаштылан веле дә Платей халаштышы (Беотийыштышы) изи отрядын палшыклян бнянйаш кодын.

Армидон командывайымашым афинский талантливый полководецлән Мильтиадлан поручайымы ылын. Тәйдё йшкймжён кого агыл, но яжон вооружайымы войскажым сомкнутый рядывләдон строен шагалтен. Греческий пехота персидский гыц утларак дисциплинированный ылын, дә тәйдё сагаок эче йшкймжён родиныжын свободым перегайш желанийән ылын. Греквлә жогон патырын кредәләнйт. Персидский арми нёнйын пырыма-

Фемистокл.

шышты ваштареш шалген кердте, Ышке суднавләштѣ докы отступаен дѣ Греция гѣц мѣнгеш кеен.

Фемистокл.
Аристид.

Афинявлѣ ынгыленѣт, война пѣтѣде, дѣ у кре- дѣлмѣшеш йѣмдѣлѣлтѣш тѣнгѣлѣнѣт. Афиным вуйлалтымашты тѣнѣм политический видный кок деятель шалгенѣт—Фемистокл дон Аристид. Фемистокл „морской“ партим вуйлалтымашты ылын. Афинын анзыкылашыжы тангыжышты ылеш, флот гѣц пасна персвлѣм сѣнгѣш акли, манын тѣдѣ попен. Седѣндон Фемистокл корабль-влѣм строяш келеш манын. Тидѣлѣн Аттикыштыш ши лыкмы рудниквлѣн доходвлѣм используваеш предлагаен.

Аристидшы, анешлѣ, земледельческий населенин интересвлѣм защишаен, тѣ населенилѣн торгейѣмѣш дѣ флот тѣхень ког- значеним имейѣде. Тѣдѣ Фемистокл ваштареш, голпитвлѣн (лелѣн вооружайымы пехота) войскавлѣм шукемдѣмѣш верц- выступаен.

Фемистоклын партижы сѣнген, дѣ Аристид остракизмдон Афины гѣц поктыл колтымы ылын. Тидѣ паштек афинский флот 100 военный суднодон шукемдѣмѣш ылын.

„Морской“ партим заморский торгейѣмѣшдон связанный ыл- шы купецвлѣ дѣ ремесленниквлѣ поддерживаенѣтѣт, тѣдѣ сѣн- ген. Тангыжышты Афинын владычествыжы дѣ персвлѣм сѣнгѣ- мѣш нѣнѣлѣн пиш выгодный ылын.

45. § Ксерксын поход.

У войнаэш йѣм-
дѣлѣмѣш.

У эра якте 480 ин шошым персидский кугижѣ Ксеркс, колышы Дарийым вашталтышы, Гре- ция вѣкѣ кого армидон дѣ флотдон походышкы кеен. Персидский армим Малый Азия гѣц Балканский полуост- ровышкы вашташ Геллеспонт гач корабльвлѣ гѣц кѣверѣм ѣштѣш Ксеркс шѣден. Кѣверѣм штурма пыдыртен. Шѣдешкен шѣцшѣ Ксеркс кѣвер стройышывлѣм казняш, тангыжым на- гатькадон „наказаш“ шѣден манын попат.

Вара кокшы кѣвер стройымы лин. Тѣдѣ пѣтѣриш кѣвер- гѣц цаткыдырак ылын, дѣ персидский войска Европышкы яжон- кон ванжен.

Персидский полчишывлѣн нападеним сѣнгѣш манын, грек- влѣлѣн иквѣреш лиѣш келеш ылын. Тидѣлѣн греческий госу- дарствывлѣ лоштышы обычный шѣдешкѣмѣшвлѣ ѣптѣртенѣт. Тѣнге гѣнѣт, 481 ин Коринф дон (перешейкышты) обще- греческий съездышты Фемистокл персвлѣ ваштареш 30 грече- ский государство нѣрѣм иквѣреш ѣштен кердѣн. Нѣнѣ шѣ- дешкѣмѣшвлѣм пѣтѣрѣш дѣ персвлѣ ваштареш союзым ѣштѣш- решенѣт. Греквлѣн цилѣ силам вуйлалтымашты начальством Спарталан пумы ылын.

Фермоплы.

Тѣнге гѣнѣт, союз тидѣ ситѣлыкок цаткыды ылте. Персвлѣ Фессалим хватен нѣлмѣкѣ дѣ Средний Грецишкы пырен кеѣш угрожаяш тѣнгѣлмѣкѣ, шукын- жок вуйыштым сѣкенѣт. Средний Грецишкы войскам колташ.

Ынжы ли манын, Фермопильский проходшык войскам колташ Фемистокл спартанецвләм сәрен шоктен. Но спартанецвлә циләжәт 300 голпитым веле спартанский кугижә Леонидын начальствыдон колтенйт.

Спартанецвлә Фермопиль докы тәрваненйт. Персвлә толмы якте нйны кырыквлә дон тангыж ло проходом занимаенйт. Кынам персвлән главный силавләштй толын шонит, неравный кредәлмәш тьнгәләлтйн. Греквлә кок кечй врагвлән нападением отражаенйт, а кымшы кечеш пәленйт, тамахань предатель нйнын тилышкы персвләм кырыкыштыш ялгорныдов нянгеен. Леонид цилә отрядшы яммешкы дә бшкы колымешкыжй мужественно кредәлйн. Леонид дә тйдйн отрядшы яммы вәреш вара техень сармәшән памятник шагалтымы ылын: „Корны кешы, Спарталай келесы, тиштй мә, законом честно исполняйшвлә, могилашты кизнә“.

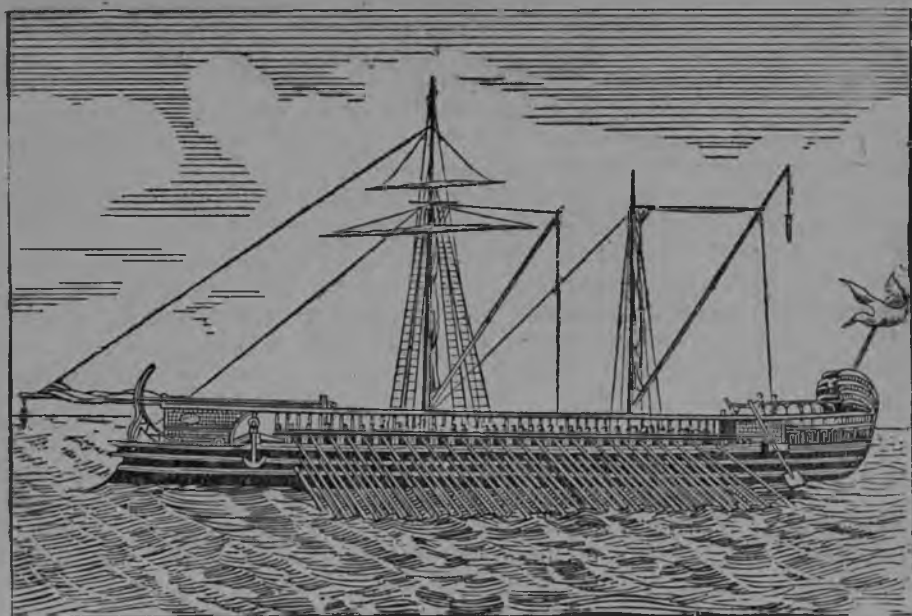
Саламинский бой Персвлә виш проход вашт Аттикишкы кенйт, (у эра якте 480 и). Афиным хватен нәлйныт дә тйдым йылатенйт. Бидрәмәшвләм, тетявләм дә цилә имуществым афинянвлә Эгина дон Саламин островвләшкы ваштен поспеенйт. Саламин доны әнгәсйр проливышты персвләм вәш лиәш йәмдй ылыш греческий флот шалген.

Тй моментын греческий полководецвлә лошты согласи ылте. Спарт дә Пелопоннесын мол государстввлән флот Коринфский перешейкышкы отступайыжы манын тергенйт, тйштйжй греквлән сухопутный силавлә шалгенйт. Афинянвләжй Фемистокл вуйлалтымдон доказываенйт, бойым әнгәсйр С а л а м и н с к и й проливышты пуаш выгоднырак маныныт. Фемистокл бшкыжйн предложенижым принимайымым бштен шоктен кердйн.

Кредәлмәш ирокок тьнгәләлтйн. Утларак куштылгы греческий корабльвлә кого суднавлә гйц ылыш персидский флот вйкы нападаенйт, нйнйлән проливышты тор ылын. Нйнй коаш вәреш шынзйныт, вйд ләвәлнйш күвләш пыдыргенйт, икыжәк-иктыштй вйк шыралтыныт дә валенйт. Вадешеш кредәлмәш пйтен, греквлә полныйок сйнгенйт.

Война гытымәш. Ксеркс войскам частьшыдон мйнгеш Азишкы кеен, греквләдон кредәлмәшым видәш бшкыжйн полководецшым Мардонийым коден. Толшаш инжй, 479 ин, греквлә Беотийшты Платея эш Мардонийын войскалан решительный битвым пуэнйт дә персвләм йыксыр шин шуэнйт. Ти веремәнок афинский флот Малый Азин сирбшкы толынат, Микале мыс доны персидский флотдон вәш лин. Тиштәт греквлә сйнгйшеш ләктыш. Персидский флот йылатен колтымы ылын. Предани семин Платея донышы дә Микале донышы битыввлә ик кечйнок лиәлтйныт.

Но греквлә персвләм окончательныжы 30 и эртймйкы Кипр островышты (у эра якте 449 ин) сйнгенйт. Цилә ти сйнгймәшвлән результатеш малоазиатский греквлә персвлән власть гйц освобождаялтыныт. Нйнй угйц полный самостоятельностью получаенйт дә Афиныдон союзым бштенйт.

Военный греческий корабль.

Греквлӓ пыт кычен (воодушевленидон) воюенӓт, вет нӓнӓ ышке родиныштым дӓ свободыштым перегенӓт, седӓндонок нӓнӓ сӓнгенӓт. Персвлӓжӓ паянвлӓн дӓ знатныйвлӓн интерес верц веле завоевательный войнам виденӓт, дӓ нӓнӓн войскавлӓштӓ принуждайктымдон шиэдӓлӓнӓт.

46 §. Афинский морской держава.

Афинын кушмаш. Греко-персидский войнавлӓ Афинский государствылан кого значеним имеенӓт. Персвлӓм главный сӓнгӓмӓшвлӓ тангыжышты ылынытат дӓ греческий союзниквлӓ лошты сек силан флотшым Афины имеенӓт, греческий государствывлӓ лошты значенижы со когоракын дӓ когоракын кушкаш тӓнгӓлӓн. Седӓндон шука союзниквлӓжок Афиныдон дружан ӓлӓмӓшӓм кӓчӓлӓнӓт дӓ войнадон руковоймашым ышке кидӓшкӓшты нӓлӓш афинянвлӓ гыц ядыныт. Тангыжыштыш гегемони Афинышкы ванжымаш тенгелӓнлӓ лиӓлтӓн.

Греко-персидский войнавлӓ паштек Афины кушкын дӓ 478 ин Афинский морской союз организуалтын.

Аристид дэ афинский морской союз.

Ти союзын идеяжым Аристид выдвигает. Ти веремэш афинявлэ тидым изгнани гыц мбнгеш канденйт. Аристид согражданвлэн бняны-машыштым полныйок оправдаен. Родиным тбдын яратымыжы гишэн, тбдблэн преданный служымышыжы гишэн дэ корыстный агыл ылмыжы гишэн греквлэ тбдбм „Справедливеш“ лбмденйт.

Аристидын преемникшы, Кимон, Афинский морской союзын устройством тенгелэнлэ завершаен. Союзышкы пырышы государстввлэ корабльвлэм общий флотлан стройышашлык ылыныт. Нбны ти корабльвлэн матросвлэм тэрлбшашлык дэ урдышашлык ылыныт, бшкбмбштбн доходышты сембнь казнашкы каждый ин маняр гбнят суммым пушашлык ылыныт. Ти казнажы Делос островышты лишашлык ылын. Союзный государстввлэн представительвлэ тбшкб съездвлэшкб погыненйт дэ общий делавлэм решенйт, союздон рукойымаш фактическижы Афины кидбштб ылын.

Таманяр веремэштб союзниквлэн взносышты шукемдбмб лин дэ шукыжымок оксала погаш тбнгэлбнйт. Ти оксаеш флотым строяш дэ матросвлэ дон войскам урдаш Афинылан поручайымы ылын. Союзный войскавлэдон командывайымашат тенгеок Афинылан ванжен.

У эра якте 454 ин казна Делос остров гыц Афинышкы ваштымы ылын, нбны союзын окса средстввлэжым бшке анжымы сембнбштб шавенйт. Кынам Афинын техень влаьтбдон довольный агыл ылшы кыды-тидб союзниквлэ союз гыц лэктэш паценйт, афинявлэ нбны ваштареш бшкбмбштбн флотыштым колтенйт дэ нбным усмиряенйт.

Афинский морской держава тенгелэнлэ лиэлтбн. Тбшкб аристократический государстввлэ веле пырыделыт, например Спарта тбдын пелопоннесский союзниквлэжбдон.

Техень державым бштбмаш Афинылан военный веле агыл, тенгеок хозяйственный пиш кого значеним имеен. Тангыжышты господавлэ лимбкб, афинявлэ Эгейский тангыжышты цилэ торгейбмашбм бшке кидбшкбштб нэлбнйт. Торгейбмаш корнвлэ бнде афинский гавань Пирей гач кенйт. Грузвлэн частьшы Пиреешок кодын, вес частешбжб пошлинывлэм шбнденйт дэ нбны пакыла кенйт. Цилэ тидб Афинский государствын богатствыжым шукемден. Тбдб цилэ Грециштбжят сек силан дэ сек паян лин.

Рабовладельческий демократи Афинышты веле агыл, тбнгеок тбдындон союзышты ылшы халавлэштят пеледбн. Тбдбм афинявлэ бшкбмбштбн тангыжыштыш силаштылан бнянен поддеживаенйт.

47 §. Рабство.

Торгейбмаш дон рабство.

Афинявлэ торгейбмашбм греческий государстввлэдон дэ колонивлэдон велейт агыл виденйт: нбны связым Востокуштыш сандблбквлэдонат

Рыккыш кешй хресъны; тѣдѣн шай-
ьлы лелѣ намалтышан тѣдѣн
рабшы.

дѣ мѣндѣр „варварский“ (гре-
ческий агыл) сѣндѣл квѣлѣдонат
кыченѣт. Например, афинский
ремеслон шуку хѣдѣрвлѣм скиф-
ский курганвлѣштѣ (СССР-н
югышты) мот.

Варварвлѣдон войнавлѣ (тен-
гелѣнвлѣ греквлѣ, а вара римлян-
влѣйт вес сѣндѣл квѣлѣштѣш-
влѣм маныныт, вес семѣньжѣ
цилѣ грек агылвлѣм дѣ римлян
агылвлѣм) тенгеок торгейѣмѣш
шѣрлѣмѣшлѣн палшенѣт. Шуку
кравымашвлѣ, пиратский набег-
влѣ дѣ войнавлѣ купецвлѣн ин-
тересвлѣ верц веле видѣлтѣнѣт.
Ти войнавлѣ годом сѣнгѣмѣш-

влѣн богатствыввлѣ веле агыл, сѣнгѣмѣвлѣ ѣшкежѣт хватен нѣл-
мѣ линѣт, нѣнѣм рабвлѣшкѣ сѣртенѣт. Рыккывлѣштѣ дѣ яр-
мынкавлѣштѣ мол хѣдѣрвлѣ лошты рабвлѣмѣт выжаленѣт. Пѣ-
эргѣвлѣм, ѣдрѣмѣшвлѣм дѣ тетявлѣм рыккышкы канденѣт дѣ
мол хѣдѣр ганьок выжаленѣт. Нѣлшѣвлѣ нѣнѣм цилѣ вец ан-
женѣт, сек здоровавлѣм, цевеервлѣм дѣ силанвлѣм айыренѣт, эдем-
влѣ гишѣнѣт вуйта агыл, хѣдѣрвлѣ гишѣн шая кеен, торгеенѣт.

Греческий законвлѣ семѣнь раб эдемеш шотлалте. Тѣдѣн
вѣкѣ хозан кидѣштѣ ылыш „одушевлевный орудѣ“ вѣкѣ ан-
жымла анженѣт. Рабвлѣ нимахань прававлѣмѣт имейѣделѣт дѣ
закон нѣнѣм защищайыде. Хоза рабвлѣдон кыце шанен тѣнге
обращаен. Тѣдѣ нѣнѣм наказываен, шин дѣ пуштынат вѣк кер-
дѣн.

Рабовладелец-греквлѣ рабвлѣ вѣкѣ презренидон анженѣт,
нѣнѣм ялахайвлѣэш дѣ ыштымы существовлѣэш шотленѣт. Эче
Гомерынок ѣшкѣмжѣн „Одиссейыштыжы“ келесѣмѣ:

„Раб ѣркѣнѣшѣ: пѣшѣм ѣштѣш тѣдѣм господин
Строго ак шѣдѣ гѣнь, пѣшѣшкѣ ѣшкеок охотан ак шагал.
Эдемлѣн ойхан рабствын лелѣ жребим айырен,
Зевс эдемѣн яжо доблестышым пелжѣмок пѣтѣрен.

Греко-персидский войнавлѣ анзычок эче Афинышты рабвлѣ
шуку ылыныт. Нѣнѣ паштек рабвлѣн шотышты эче утла шу-
кемѣн.

Ремеслошты раб-
влѣн труд. Рабвлѣн трудышты сола хозяйстваштат, тѣнге-
ок ремеслоштат применялтын. Греко-персид-
ский войнавлѣ паштек рабвлѣ ровотайыман шу-
кы мастерскойвлѣ пачылтыныт. Ти мастерскойвлѣштѣ щитвлѣ,
ѣбѣшвлѣ дѣ пикшвлѣ ѣмдѣлѣлтѣнѣт, каваштым ѣштенѣт дѣ
молымат. Кыды-тидѣ халавлѣжѣ ѣшкѣмѣштѣн ремесленнѣй
изделиштѣдон цилѣ Греция кымдыкеш лѣмлѣ ылыныт. Фивы-
шты колесницывлѣм ѣштенѣт, Аргосышты—щитвлѣм, Милетыш-

ты — шуки цветан тканвләм, Афинышты—керамический сосудвләм (вес сембнжб шун гыц ытбдервләм), Коринфышты—бронзовый хадбрвләм. Кого мастерскойвләштб 50 гыц 100 раб якте ылын. Лисий ораторын мастерскойыштыжы шит бштбмәштб 120 раб вәк ровотаен. Демосфенын каждый мастерскойыштыжы кбзбвләм дә краватьвләм бштбмәштб 20—30 раб ро-

Рудниквләштб рабвлә.

вотаенбт. Но техен мастерскойвлә шуки ылтелыт. Изи мастерскойвлә шуки ылыныт, тбштб 5—10 раб горный делашты, рудниквләштб дә каменоломнбыввләштб ыспользбваялтыныт. Кыдытидб рудниквләштбжб, например, Лаврионышты (Аттикишты) шим лыкмашты рабвлә тбжемдон ылыныт.

Производствын техника тбнәм кбшнб ылте. Тбдбм усовершенствуйымашты рабовладелец заинтересованный ылте. Раб тбтеок цилә бштен мыштышашлык манын шотленбт. Тбдб веләйт агыл, раб кидбшкб иктб-махань сложный инструментым пуаш аклы ылын. Бшке делаштыжы заинтересованный ылтымы раб трудын орудим переген кычылте, тбдбм пыдыртен дә портен. Седбндон мбнер комаш, шбдбрбмаш, пу хадбрвләм бштбмаш, горный ровотавлә проста ручной инструментвләдон бштблтбнбт. Греквлә мбнер комы грубый станым, коршок бшгбмб кругәм, а горный делашты—киркәм, кольмым дә молотым пәленбт. Металлический ремеслон дә строительный делан техникат кбкшок ылте.

Сельскохозяйственный дә государственный рабвлә.

Рабвлән труд сола хбзяйствашты ремеслоштышы гыц чбдб применялтын: рабвлә когонжок пригородный хбзяйствашты ыспользбваялтыныт, тбштб кавштавичб хадбрвләм шбнденбт дә кого плантацивләштб, тбштб виноградым, оливкым дә фруктвләм погенбт. Мелкий крестьянский хбзяйствавләштб ибнбм нәләш средства уке ылынат, рабвлән труд чбдб применялтын.

Частный рабвлә гыц пасна эче государствын службашты обществанный рабвлә ылыныт. Нбнб халаштышы пашавләштб ылыныт әл мелкий чиновниквлән обязанностям ыспольнбнбт.

Афины пеледмб годым рабство течгеләвлә кушкын шон, каждый свободныйлан ик раб гыц чбдб агыл шон, каждый кәпеш шошы пбэргбләнжб гбнь таманяр раб шон.

Грецин хозяйство развивалтмашты рабство пиш кого ролян ылын да населением кок противоположный лагереш окончатель-но пайылалтмашкы канден: свободный влээш да раб-влээш.

48 §. Перикл. Рабовладельческий демократин пеледмаш.

Греко-персидский войнавля паштек аристократический дон демократический партивлан кредялмашышты эче утларак кого лин. Аристократвлэ, Кимон вуйлалтымдон, народын правам кётёртэш цаценйт. Кимон спартанский аристократилан даже палшен. Кынам Спарташты у эра якте 464 ин лүдйшлэ землетрясени лимб паштек илотвлан восстани тэрвэнен кея, спартанский аристократилан палшаш манын Кимон войскадон тышкы кеен.

Эфиальт. Эфиальт вуйлалтыман демократический парти ти случайдон воспользовалтын. Тыды Кимон ваштареш ылын да народный прававлам шарымаш верц шалген. Кимон покте колгемы ылын да аристократи ваштареш кредялмаш когэмьн.

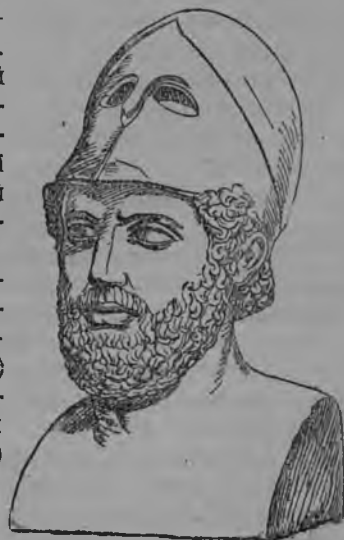
Афинышты эче ик аристократический учреждени кодын. Тыды ареопаг ылын, тыдын членвлэжы пожизненный ылыныт. Ареопаган уголовный делавля разбираймашым веле кодымым Эфиальт ыштен шоктен. Мол делавляжым Народный собранилан, вышудбн Советлан да присяжныйвлан судлан пумы ылын. Тенгеланля, народный учрежденивлэ государствушты первостепенный ролян лиэш тынгялыныт.

Аристократический парти Эфиальтым тыдын реформывлэжы гишан ужын керде. Тыды пуштшывлам колтылын, ныны кидгыцок Эфиальт ямын.

Перикл да тыдын реформывлэжы. Эфиальтын преемникшы Перикл ылын.

Тыды годым афинский демократи тек когон шарлен шон. Перикл народын кого доверидон пользуетаен. Пиш яжо оратор, ышан да кого образованиан Перикл шукердшы Грецин замечательный государствен-ный деятель лин.

Сек пйтарыок Перикл аристократический партим шин шалатен. Тыды паштек афинский демократин конституци (государственный строй) окончательно оформлялтын. Ти конституци сембнь Афинышты тылзеш кым ганя (кынамжы шыреракынат) Народный собрани погынен. Тышты Афиныштышы капеш шошы цила лүэргивля участуеныт, да вопрос-влэ голосвлан большинстводон решалтыныт. Вышудывлан Совет де-

Перикл.

лавлэм виден дэ народлан представляш манын цилэ делавлэм йамдЫлен.

Судебный делавлэм шукужымок гели эя (присяжныйвлэн суд) анжен.

Делаштыжы народный учрежденивлэштЫ участвуйымаш правадон цилэ гражданвлэок агыл пользываенЫт. Пэшэдон занятый ылышы бедняквлэ собранивлэшкЫ дэ заседанивлэшкЫ кейш веремэм имейЫделыт. Афинский беднотам Ышке векЫжЫ шывшаш манын, судышты участвуйымаш гишэн присяжныйвлэ-лэн шукок агыл окса тУлымашЫм Перикл пыртен дэ мол вес должностывлэмат кыды-тидЫжЫм платныйым Ыштен. ТидЫ гЫц пасна, театрышкы кейш манын незервлэлэн окса пумашым Перикл пыртен.

Народлан прававлэм тенгелэнлэ предоставляйымаш дэ сэн-дэлэжкдон управляйымашкы тЫдЫм тенгелэнлэ шывшаш демократиэш лЫмдэлтеш. Но демократи тидЫ раб овладельческИэш кодын. Гражданский цилэ прававлэдон первиЫлэок Афинын гражданвлэ веле пользываенЫт. Рабвлэ, метэклэ дэ свободнорожденный Ыдрэмашвлэят вэк политический прававлэм имейЫделыт.

Демократи тенге шэрлен шомы годымат, Перикл годым маханЫшкы шон члын, афинский государственный строй рабством дэ собственностьюм отменяйЫде. Анеш, тЫдЫ нЫнЫм переген дэ цаткыдемден. Перикл годым рабство эче когорак развИтим получаен.

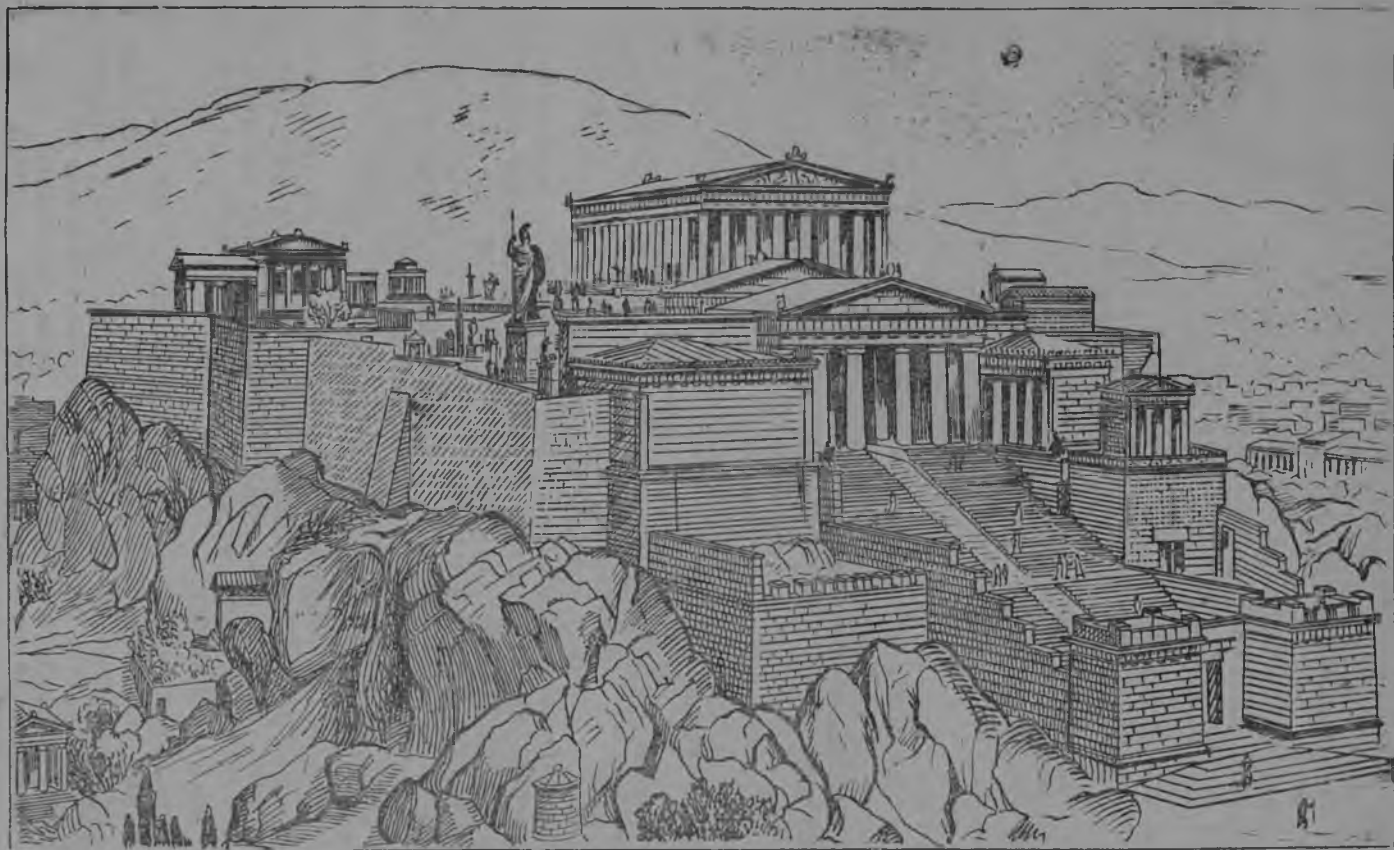
Перикл умственный кого кругозоран дэ художественный кого вкусан эдем ылын. Афинышты культура, искусство дэ наука развиваялт-машлан тЫдЫ шуку палшен.

Перикл годым Афинышкы цилэ Греция гЫцок художниквлэ, писательвлэ дэ философвлэ погынат ылын. НЫнЫлэн цилэ се-мЫнь палшенЫг. Периклын тэнгвлэжЫ философ Анаксагор дэ скульптор Фидий ылыныт. СофИствлэ, вес семЫньжЫ странствующий ученыйвлэ, философим дэ ораторский искусствым, тымдышывлэ вЫкят Перикл вниманим обрацаен.

Перикл Афины гЫц, Ышке попымылажы, „цилэ Эллады школэм“ ЫштЫнежЫ ылын.

Перикл годым Афинышты шуку пиш цевер заданивлэм стройымы ылын. Перикл тидЫн годым кок целЫм шЫнден: пЫтэрижок, Афиным цеверемдэш дэ прославляш; кокшешЫжЫ, тенгелэнлэ тЫдЫн незер населенилэн пэшэм пуэн дэ тЫдЫм Ышке векЫжЫ шывшын.

Периклдон стройымы знаменитый зданивлэ шотышкы сек пЫтэрижок пиш яжо храм Парфенон пыра, тЫдЫм Афины богинылан посвяцайымы ылын (акропольшты). Парфенон шергакэн, лым гань ош мрамор гЫц стройымы ылын дэ йЫржЫ цевер колонывлэ рядЫн шалгенЫт. Храм кЫргЫштЫ шЫртни гЫц, слоновый лу гЫц, шергакэн кУвлэ гЫц ЫштЫмЫ Афина

Шукәрдшҗ веремәштҗш афинский акрополь (реконструкция).

богыннын кого статуя шалген. Периклын заказ сембнь тбдбм скульптор Фидий бштен.

Афинский акропольшыкы пиш цевер пырымы ввржб—Пропилеи ылын, тбдбм греческий сек яжо художниквлэ украшаебйт.

Строительный искусствын замечательный памятникеш тенгеок Одеоно—музыкальный состязанивлэм эртврш кого залан здани шотлалтеш.

Перикл годым Пирей гавань военный дэ торговый флотлан первоклассный бухтыкы сартбмб ылын. Тбдб Афины дон цевер корныдон ушналтын, тбдбн твр мычки оборонительный цельдон массивный „Кужы стенавлэ“ стройымы ылыныт.

Цилэ ти стройкывлэ нигнам ужтымы проста ылмыштыдон, цевер ылмыштыдон дэ тбдбн сагаок величавый ылмыштыдон айырлалтыныт.

Перикл годшы эпохын Афиным наблюдайшы писатель попа: „Афиным ужтелат гбнь—тбнь чурбаг ылат; тбдбм ужынат гбнь дэ сусу лителат гбнь—осел ылат; бшке охотаэтдон тбшец кенэт гбнь—тбнь верблюд ылат“.

Хала строительствылан дэ бедняквлэлн пуаш средставлэм Перикл союзниквлэн взнос гбц, торгейбмаш гбц дэ рабский трудын эксплуатаци гбц нэлбн. Ти источниквлэок Афинын военный силам кычен урдаш служебйт дэ нбнбн культурный кушмашлап палшенбйт.

V. ПЕЛОПОННЕССКИЙ ВОЙНА.

49 §. Война причинывлэ дэ тбнгэлалтмашбжб.

Пелопоннесский
войнан причинывлэ
бжб.

Афинский демократи шврлбмб периодын Грецишты кок главный сила ылыныт: Афинский морской держава дэ Спарта вуйлалтыман Пелопоннесский союз. Нбнбн интересвлэштб шуку пунктвлэшток когон айырлалтыныт, дэ седбндон открытый кредлмаш лишашлык ылын.

Афины соок Спарталан угрожает. Нбнб бшке кидбшкбштб восток гбц запад якте ылшы торговый корным хватен нэлаш цаценбйт. Западышты кинбдон паян ылшы Сицилия ылын, тбдбм Афины бшке кидбшкбжб нэлнежб ылын. Пелопоннесский союзы Афинылан бнежб ступы ылын. Западный торгейбмаш шукердшенок Коринфын кидбштб ылын, тбдбжб Пелопоннесский союзышкы пырен.

Афинын торгейбмаш дон морской могушествовыжы кушмаш цилэ греческий государствывлэ вбкб влиянижым когоэмден. Спарта тидбдон мирен кердте. Тбдб бшке Греция вблнб гегемоним бшкбмжбн кидбшкбжб хватен нэлнежб ылын. Кок союзге иктб весб анзылны превосходством бнештб ступеп ылын дэ кредлмашеш бмдблалтыныт.

Афинский дон Пелопоннесский союз лошты политический

противоречивлӑйт ылыныт. Афинский демокративлӑ Спартан аристократический стройым дӑ тӑдӑн союзниквлӑжӑм ужын кердтелыт, а пелопоннесский знать Афинский союзын демократический стройым ужын кердте. Спарта Афиныштышы аристократический партиӑн демократи ваштареш кредӑлӑш палшен; Афиныжы Пелопоннессын демократвлӑлӑн демократический порядкывлӑ ваштареш нӑнӑн кредӑлмӑшӑштӑлӑн палшен. Афины дон Спарта лошты пиш напряженный отношенивлӑ ылынын. Афины ваштареш открытӑй войнам тӑнгӑлӑш манын, Спартан аристократи удобный случайым вычен.

**Войналан
повод.**

Ти случай лиӑлтӑн. Грецин западный сир тӑрӑшты, греческий когоок агыл Эпидамна колоништы дӑ Коркира островышты аристократвлӑ дон демократвлӑ лошты кредӑлмӑш тӑнгӑлӑлтӑн. Ти кредӑлмӑшкӑ Спарта дон Афины пижыктӑмӑ линӑйт. Кредӑлмӑш со когсрак дӑ когорак лин миӑн дӑ остаткашӑжӑ открытӑй войнашкы ванжен. Войнам пӑтӑри Пелопоннесский союз тӑнгӑлӑнӑт, тӑдӑ Пелопоннесский манмы лӑмӑм получаен. Ти война 27 и шывшылтын (у эра якте 431 и гӑц 404 и якте).

**Война тӑнгӑлӑлт-
мӑш.**

Спартанецвлӑ Афинылан тергӑмӑшӑм шӑнде-нӑйт: нӑнӑ Афинский морской союзышкы пырышы государствывлӑдон господствуйымаш гӑц отказышты дӑ нӑнӑлӑн полный самостоятельностью пушты маныныт. Периклын попымыжы паштек, ти тергӑмӑшӑм обсуждайшы Народный собрани тидӑм отклоняен. Тӑнӑм вара Атикишкы пырен кешӑ спартанский войскавлӑ земледелецвлӑн нырвлӑм дӑ хозяйствавлӑм разоряенӑйт дӑ Афинын стена докы толын шагалыныт.

Аттикын разорайымы вӑрвлӑ гӑц толшы пиш шуку беглецвлӑ Афинышкы погынӑнӑйт. Населени когон чак ылмаш эпидемивлӑлӑн развиваялташ палшенӑйт. Афинышты лӑдышлӑ церчум а лӑктӑн, тӑдӑ населенимӑт дӑ войскавлӑмӑт салымлаок нӑнген. Народ лошты недовольство дӑ Перикл ваштареш возмущени тӑнгӑлӑлтӑн.

Афинылан тошы пӑудачывлӑ дӑ несчастьевлӑ гишӑн тӑдӑм обвиняш тӑнгӑлӑнӑйт. Периклым государством руковойымаш гӑцӑт карангденӑйт.

Тӑнге гӑнӑт, афинянвлӑн делашты тӑрлӑнӑде. Перикл властьышкы угӑц кандымы ылын, но шукеш агыл. Когон шӑрлен шӑцшӑ чума тӑдӑмӑт нӑнген. У эра якте 429 ин тӑдӑ колѐн. Перикл колымы паштек Афинышты кок партин кредӑлмӑш тӑнгӑлӑлтӑн: ик партижы войнам пакула видӑнежӑ ылын, вес партижы врагдон мирым ӑштӑш терген. Пӑтӑриш парти вуйлалтымашты кожевник Клеон шалген. Тӑдӑм простой народ, мелкий ремесленниквлӑ дӑ торговойвлӑ поддерживаенӑйт. Нӑнӑ спартанский аристократический стройым ужын кердтӑмлӑ яратыделыт, соок

аристократи угрожайымы Спартам нбнб пбтбнок сбнгбнештб ылын.

Вес парти вуйлалтымаштыжы паян рабовладелец Никий шалген, тбдбм аристократический порядкывлб верц дб Спартадон мир верц шалгышы землевладелецвлб поддерживаенбт. Народын энергичный поддержка ылмыдон Клеонын парти сбнген.

Классовый кредблмбшбн обострялтамашыжы. Пелопоннесский война Грецишты классовый кредблмбшбм эче когон обостраен. Цилб государствывлбштб пиш когон враждебный ылышы кок парти лин: аристократвлбн дб демократвлбн Лесббсдон Коркира островвлбштб аристократвлб переворотым бштбнештб ылын дб демократи гбц властыым шывшын нблбш цбценбт. Афинянвлб тбшкб войскаан флотым колтенбт, мятежым сбнгенбт дб демократический порядкывлбм бштенбт. Афинский флот тбнгеок спартанский гаваньыш Пилосышкеен (Пелопоннессын западный сир тбрбшкб). Тбштб тбдб спартанский судновлбм шин шблбтен, Пилосым хватен нблбн дб Спарта ваштареш илотвлбм кбнбйлтен.

Никийын мир. Тбнге гбнят, тидбн паштек афинянвлбн неудачывлб тбнгблблтбнбт. Спартанский искусный полководец Брасид Фракишты наступленишкы ванжен. Афинянвлб тбшкб йблербк флотым дб войскавлбм колтенбт, тбнге гбнят, шин шумы линбт. Шибдблмбштб Клеонат дб Брасидат коленбт. Клеон колымыкы Афинышты властышкы Никий, крупный рабовладелецвлбн дб землевладелецвлбн партин вождышы, толын. Тбдб Спартадон мирейбш терген. У эра якте 421 ин тбдб 50 иэш мирым заклучаен, тб мирым Никийын мир маныт. Ти мир сбмбн тошты положени восстанавливаалтын. Тидбн гбц пасна, Спарташты рабвлбн восстани лимб случайышты афинянвлб Спарталан поддержкым пуаш сбренбт.

Тенгелбнлб, властышкы Никийын, паянвлбн вождын толмыжы Спартадон, тбдбн аристократический стройжыдон мирейбмбшкб Афиным канден.

50 §. Сицилийский поход дб Афинын поражени.

Никийын миржы пингбдб ылте. Война махань вопросвлб гишбн тбнгблблтмбн ик вопросшымат тбдб разрешайыде. Седбндон афинянвлбят дб спартанецвлбят у войнаэш йбмдблблтбнбт. Никийын мир паштек б иштб война угбц тбрвбнен кеен.

Алкивиад. Сицилийский поход. Спартадон пакыла кредблмбшбм тергбшб парти вуйлалтымашты Алкивиад шалген. Тбдб пиш способный дб решительный эдем ылын. Тбдбн цевер ылмыжы, яжон попен мыштымыжы дб щедрый ылмыжы народ лошты тбдблбн популярностым бштенбт. Политический кредблмбштб тбдб пингбдб линим имейбде дб пиш неустойчивый ылын. Тбдбн лошток Алкивиад когон властолюбивый дб честолюбивый ылын. Бшкблбнжб кербл го-

дым тѣдѣ бѣшкѣмжѣн цѣлѣвлѣжѣм шѣрен вѣшталтен, кредѣл-мѣштѣ нѣмаханѣ средствѣвлѣмѣт ѳрдѣш шѣкѣлте.

Спартам поддерживайышы Сиракуз хала вѣштареш Сицилишкы походым тѣнгѣлѣш Алкивиад афинявлѣм ѳжѣш тѣнгѣлѣн. Сицилим хватен нѣлѣш, Северный Африкым воюен нѣлѣш дѣ Спартам шин шѣлѣтѣш аздарышы планым предлагаен. Афинский демократи ти планым поддерживаен. Алкивиад вуйлалтыман кого флотым бѣштѣмѣ ылын. У эра якте 415 ин Сицилим хватен нѣлѣш манын флот походышкы лѣктѣн.

Спартадон мир верц шалгышывлѣ сицилийский поход вѣштареш ылыныт. Ти походым пыжгаен шуаш манын, нѣнѣ те хенѣ случайым использваенѣт. Флот лѣктѣн кемѣ анзыц Афинышты гермывлѣ пыдыртымы ылыныт. Гермывлѣ—тидѣ Гермес йымы вуян (тѣдѣ эче корнывлѣн покровителеш шотлалтын) кѣ гѣц бѣштѣмѣ штолмывлѣ олицѣштѣ шалгенѣтылын. Война вѣштареш шалгышывлѣ келесенѣт, гермывлѣм Алкивиад пыдыртен маныныт дѣ йымылан бѣнянѣдѣмѣш тѣдѣм обвиняенѣт. Таманяр веремѣ эртѣмѣкѣ Алкивиадлан тѣшѣкенок Афинышкы судышкы миѣш приказым колтымы ылын. Приказ флотым Сицилиѣш уже поктен шон. Алкивиад шотшылан подчинялтын, Афинышкы мѣнгеш кеен, но корнышты Спарташкы шѣлѣн, тенгелѣнлѣ родинылан изменым бѣштен.

Тѣ веремѣн Сицилишты сицилийский главный хала Сиракуз верц пиш кого кредѣлмѣш тѣнгѣлѣлѣн. Сиракузянвлѣлѣн Спарта дѣ сицилийский халавлѣ палшенѣт. Афинявлѣ полный поражением тырхымдон дела пѣтен. Сицилишкы колтымы 40 тѣжемѣн арми гѣц токышты таманяр лу эдем веле толыныт. Молвлѣжѣ бойвлѣштѣ колѣнѣт ѣлѣ рабствышкы сѣртѣмѣ линѣт.

Афинын положени худаѣммѣш. Афинянвлѣн сицилийский походышты тенгелѣнлѣ пѣтен. Почти ти походдон ик веремѣнок

Афинылан у несчастье лин. Изменник Алкивиадын советшудон, спартанецвлѣ Аттикишкы угѣц наступлением тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣ Аттикын почти центрышты ылышы Декелия крепостыым хватен нѣлѣнѣт. Тѣшѣк укреплялѣт, спартанецвлѣ тѣлец цилѣ сѣндѣлѣк вѣкѣ набегвлѣм бѣштѣш тѣнгѣлѣнѣт. Афинянвлѣн нырвлѣ пустаѣмѣнѣт, бѣлѣм вѣрвлѣ зораялтыныт. Тѣдѣн вѣлѣн эче Аттика гѣц 20 тѣжем раб шѣлѣнѣт. Тидѣн паштек мастерскойвлѣ питѣргѣлѣнѣт дѣ Лаврионын рудниквлѣштѣ пѣшѣ шагалын. Афинский хозяйство полный пыжымашкы шон.

Афинский державын мол вѣрвлѣштѣт дела лучи ылте. Спартан палшымдон аристократвлѣ цилѣ вѣре переворотвлѣм бѣштенѣт, Афины гѣц айырленѣт дѣ спартанецвлѣ докы ванженѣт.

Изменник Алкивиад палшымдон Спарта Персидон союзым бѣштен, Персия спартанецвлѣлѣн оксадон палшаш сѳрен. Афиным отчаянный положенишкы шагалтымы ылын. Дела решительный развязкышкы лишѣлемѣлѣн.

Тѣ веремѣн анзылны шалгышы государство ылышы Афинский республика вѣштареш реакцин цилѣ силавлѣ кѣнѣлѣнѣт.

51 §. Войнан пѣтымаш да „кымлын тиранн“.

Переворот (у эра Афиныштыжат аристократвлӓ тенгеок вуйыштым лӱлтен-якте 411 и). 20 тӱжем раб шӱлмӱккӱ, мастерскойвлӓ питӱргенӱт, рабовладелецвлӓк ыргылашты пӱшӱ шагалын. Хозяйство пыжлым гишӱн цилӓ вивоватым аристократвлӓ народ вӱкӱ йӱренӱт. Войнашты Афинын неудачын причинжы демократический строй ылеш манын нӱнӱ попенӱт да демократим карангдаш йӱмдӱленӱт. У эра якте 411 ин Афинышты переворот лин, ти переворот властгым народ гӱд шывышын нӱлӱн да тӱдӱ чӱдӱн ылышы паянвлӓн (олигархвлӓи) кидышкӱ пузн. Народный собрания да демократический учрежденивлӓн прававлӓ ограничиваймы ылын. Олигархвлӓ народын представительвлӓм преследуенӱт, ышкӱмӱштын врагвлӓм—демократвлӓм пуштыныт. Нӱнӱ Спартадон мирым заключаяш йӱмдӱленӱт. Спартанский аристократижылӓн техень переворот кид семеш ылын. Афинский олигархвлӓ да спартанский аристократвлӓ общий силадон демократический стройым сӱмӱрен шуаш силам погенӱт.

**Демократим
восстановливая
йымаш.**

Тӱ веремӱн Самос остров доны шалгышы афинский флот, Афиныштышы олигархический властгым ак признай да демократим восстанавливаяш тергӱ манын обявляен. Флот стратегвлӓн (выборный военачальниквлӓн) перевыборвлӓм ыштен да Алкивиадым шӱден. Алкивиадшы тӱ веремӱэш

Спартадон соредӱл поспеен да Афинышкы угӱц мӱнгеш толнежӱ ылын.

Алкивиад флотым спартанецвлӓ вӱштареш нӱнген да икманяр сӱнгӱмӱшвлӓм ыштен. Тӱдӱ афинявлӓ анзылны тӱдӱн авторитетшым угӱц лӱтен. Ти веремӱэш Афинышты народ силам поген, олигархвлӓн властгым сӱмӱрен шуэн да демократический стройым восстанавливаен. Алкивиадлан мӱнгеш толаш разрешаймы ылын. Первишӱ изменым народ простен. Тӱнге гӱнлят, ак кредӱлмӱштӱ поражением тырхымыкы, Алкивиад эчӱт Афины гӱц кен.

Но Афинын положенижы пиш серьезный ылын. Хозяйство пыжлен. Оксаялте. Афинын союзниквлӓ айырлепӱт, союз гӱц лӱктӱнӱт.

Техень условивлашты афинявлӓ Парфенонын храм гӱц остатка сокровиштым погенӱт да у флотым строенӱт. 406 ин ти флот Аргинусский островвлӓ доны (Лесбос остров дон Малый Азин сир тӱр лошты) спартанецвлӓн морской силам шин шӱлӱтен. Но афинявлӓ, сӱнгенӱт гӱнлят, тӱдӱм закрепляен кердтелыт. Седӱндон спартанецвлӓ вара эчӱт афинявлӓ гӱц силанрак лин миӱнӱт.

**Афинын пора-
жени.**

Ти веремӱн спартанецвлӓн энергичный полководец Лисандр вӱкӱ лӱктӱн. Тӱдӱ Персидон союзым ыштен, Малый Азиштышы персидский наместник Кир Младший гӱц палшыкым получаен да у флотым строен. У эра якте 405 ин кок флотке—афинявлӓнӱт да спартанецвлӓнӱт—икӱжӱк-иктӱштӱ гӱц мӱндӱрнӱт агыл Гелеспонтышты шалгенӱт. Лисандр удачный моментым айырен, афинявлӓ вӱкӱ трук нападаен да Эгоспотамвлӓ („Козьи реки“) доны нӱнӱм шин шӱлӱтен. Афиныжын тырхымы поражени паштек ял вӱк шагалаш силажы ылте. У эра якте 404 ин Афины ышкежӱт, тангыж гӱцӱт да сир гӱцӱт осаждаймывлӓ, спартанский полководец Лисандрлан сдӱялтшашлык ылынын. Тенгелӱнлӱ, кужын шывылтышы Пелопоннесский войнан результатеш, Спарта афинский могуществовлӓн окончательный ударым ыштен.

**Мирын услови-
влӓ да „кымлын
тиранн“.**

Афинявлӓ Спартадон диктуымы мирын уни-зательный условивлӓм принимайышашлык ылыныт. Афинский морской союз шӱлӱнен кен. Афинский флотын кодшыжат спартанецвлӓлӓн пумы

ылың. „Кужы стөнявлә“ спартанский музк семдон пыдыртымы ылыңыт. Афинский народлаң сек лелыжок Афинышты демократический стройым уничтожайымаш ылың.

Спарта сыйгымашыжы аристократин сыйгымаш ылың. Властым чыды ылшы паянвләлән (олигархвләлән) пумы лиң. Афинский государствышты цилә делавләдон 30 олигарх управляш тыңгалыңыт, вуйлалтышыжы Критий ылың. Врагвләдон пыт, нимат йжәләйыдеок кредәләш манын ныңы йшке властыштыдон воспользываетыңыт. Демократвләм судтеок казненыт, государство гыц локтен колтеныт дә политический праввлә гыц лишаеныт. Олигархвләм Афинеш кодымы спартанский гарнизон поддерживаен. Ышкымыштың жестокоствышты гишән ти 30 олигархын правлени „кымылнытирани“ манмы лымым получаен.

„Кымылнытираним“ сыйгырен шумаш.

30 тиранын преследовани гыц шукужок Фивышкы (Беотия) шылмыдон спасаалтыныт. Тышкы погынышы демократвлә олигархим сыйгырен шуаш случайым веле выченыт. У эра якте 403 ин Фивышты иквареш лишы афинский шылшы демократвлә Фрасибул начальствыдон Афинышкы кеныт дә „кымылнытираним“ сыйгырен шуэныт. Тыдың паштек шукуштат агыл Афинышты демократин власты угың восстанавливайымы ылың. Тыңге гыңят, демократилән Спарта вецың соок угроза ылың.

Тенгеләнлә, Пелопоннесский война аристократический Спарта дон демократический Афины лоштышы кредәлмәш ылың. Ти внешний война годым сәндәлык көргышты паянвлә дон незервлә лошты, рабовладелецвлә дон рабвлә лошты кредәлмәш кеен.

52 §. Рабвлән дә беднотан восстанивлә.

Паянвлә дон незервлә лоштыш кредәлмәш Грецин цилә историчы мыккат цярныде. Греческий философ Платон попа: „Каждый халашты, тыды хоть махань изи лижы, соок кок хала улы: икты—незервлән хала, весы—паянвлән хала. Кыштакен незер ылымаш дә паян ылымаш улы, тышты соок кок лагерь кредәлыт; иктытшы—незервлән, весыжы—паянвлән“.

Ти кок лагерь лошты нигнамат мирейдымы ненависть ылың. Аристократвлә со тенге попеныт: „Мынь демосын курымаш врагыш лиям дә тыдылән маняры кердәм, тыңары худам йштем“. Дә лачок, аристократвлә, нимат шекләныдеок, ти кредәлмәшты цилә средстваләдон пользываетыңыт. Теке, икән Милетышты, народын восстани тәреш күсым пөрыктәш манын, аристократвлә цилә демократвләм велеат агыл, но даже ныңын тетявләмәт шин шуэныт.

Паянвлә дон незервлә лоштыш кредәлмәш гыц пасна, эке рабовладелецвлә дон рабвлә лошты когон кредәлмәш кеен. А паянвләжы ты рабовладелецвләок ылыңытат, ныңы ваштареш

кредәлмәштѣ рабвлә кынамжы незервләдон ушненѣт. Теве, 4 эра якте 427 ин Коркира островышты гражданский война тѣнгәлмѣкѣ, кок лагерьге свободым пуаш сѣрен рабвләм ышке векѣштѣ ужыныт. Но рабвләжѣ шукуынжок аристократвлә докы агыл, а народ докы ванженѣт. Тенгеләок Платея халаштат рабвлә народдон ушненѣт.

Рабвлә ышкедурешѣштәт выступаенѣт. Техень выступленивлә шѣренжок войнавлә годым ылыныт. Пѣтәри нѣнын кредәлмәш формышты шѣлмәш ылын. Пәлѣмән, Спарта дон воуымы годым Аттика гѣц 20 тѣжем раб шѣлѣн кыргыжыныт. Но рабвләм кѣчәлѣныт, канденѣт дә когон наказенѣт. Тѣнәм нѣнѣ ушнаш дә иквәреш выступаяш тѣнгәлѣныт. Грецишты рабвлә шукуракын ылынытат, тѣштѣ рабвлән восстанивлә шукердшѣ Востокын сәндәлѣквләштѣш гѣц шѣрен линѣт.

Рабвлән восстанивлә тѣнгеок Пелопоннесын халавләштѣ дә областывләштѣ линѣт. Греческий рабвлән пѣтәриш кого востани у эра якте 494 ин Аргос халашты лин. Ти веремән Аргос дон Спарта лошты война ылын. Спартанецвлә аргосецвләм шин шуэнѣт. Рабвлә, тидѣм воспользоваен, халам хватенѣт дә рабовладелецвлән правительством карангден шуэнѣт. Шукат лите, тѣлец мѣндѣрият агыл ылшы Тиринф халам хватенѣт. Шуку веремә кредәлмѣ паштек веле рабвлән восстаним аргосецвлә сѣнген кердѣныт.

У эра якте 464 ин Мессения областышты илотвләшкѣ сәрѣмѣ ылѣшѣвлә восстаним тәрвәтенѣт. Нѣнын кырыквләшкѣ кенѣт дә тѣштѣ лу ият утла кредәл ыленѣт. Спартанецвлә восстаним тәрвәтѣшвләм пиш кого труддон ышләнѣштѣ подчиняенѣт.

Илотвлән вес восстани Пелопоннесский война годым тәрвәнен. Афинский флот у эра якте 425 ин Пилос хала докы вѣдмычкы мимѣкѣ, илотвлә тѣшәкенок восстаним тәрвәтенѣт. Нѣнын хозавләштѣ кѣзыт делѣ положеништы ылмым понимаенѣтат, ти моментым восстанилән айыренѣт. Спартам көргѣ гѣц слабкаэмдәш афинянвлән интересѣшты ылынат, нинѣн движеним афинянвлә поддерживаенѣт.

Рабвлән восстанивлә греческий вес халавләштәт линѣт, Сицилишты, Эгейский тангыжын островвләштѣ дә мол вәрәт.

Рабовладелецвлән гнет ваштареш кредәлмәштѣ рабвлә дон беднота иктѣш ушнаш дә рабовладелецвлән власть ваштареш иквәреш кредәләш цаценѣт.

Рабвлә ваштареш кредәлмәш рабовладелецвләнѣм шуку силам нәлѣн дә соок напряженишты нѣнѣм урден. Такеш агыл тѣ Платонкок попа: „Рабвлә—тидѣ техень собственность, тѣдѣм урдымаш ышке паштекшѣ шуку неприятностьвләм канда. Вет рабвлә господавлән тәнгвлә нигнамат ак лиәп“.

Ик вецѣнжѣ паянвлә дон незервлән кредәлмәш, вес вецѣнжѣ рабовладелецвлә дон рабвлән кредәлмәш греческий обществон основной противоречи ылын.

VI. ГРЕЧЕСКИЙ КУЛЬТУРА.

53 §. Театр.

Греция человечествын наследияш искусство дон литературы циля областывлашток исключительный образецвлэм коден. Греческий эпос („Илиада“ да „Одиссея“) веле агыл, но драматический поэзият (трагедивля да комедивля) когон совершенный ылмыштыдон отличаялтыныт.

Театр лаялтмаш. У эра якте VI курымын уже Афинышты театральный представленивля лактыныт. Нейнйвля праздниквлашты хордон мырымаш гыц, куштымашвля да декламацивля гыц лактыныт. Пытарижы театральный представленивля арака дон веселя йымын—Дионисын праздниквля годым эртаралтыныт. Ты праздниквля олицашты яль площадышты, кукшы варвлашты эртаралтыныт.

Вараракшы анжышывляян помостым бшташ тынгалыныт, тыдын йыр анжышывля шынзын миэныт. Тенгелан „театр“ тынгалалтын, „театр“ шамакшы греческий йылмы гыц сарымыкы „анжышывлян вар“ ылмым означая. Пытариш вереманжы театр да театральный представленивля почти циляжок народный представленивлэдон да религиозный церемонивлэдон ик годым ылыныт.

Дионис.

Дионис лымеш праздниквля ир шошымын, у арака поспейимыкы, виноград тышкавля ана укшвлэм лыкмыкы да нырвлашты пеледышвля лакмыкы эртаралтыныт. Дионис толмым народ торжественный шествивлэдон да хоровой мырымашвлядон отмечаян. Дионис бшке сагажы шошымым канденат да природым блыжтенат, тыдын лымеш д и ф и р а м б ы в л я м (весемынжы хвалымы мыривлэм) мыренит.

Хорым сожок кесы каваштывлэдон наряжаеныт. Мырышывля бшланышты кесы шурвлэм пижыктеныт, тум блышташ гыц бшланышты пандашым бштенит, а вуйыштым плкш гыц бштымы венокдон леведыныт. Тенгеланля нини кесы ш у р а н с а т и р ы м—Дионисын спутниквлэм изображаяныт. Бшкым—

жѳн руководитель паштек хор шуку статья мырвлѳм мырен, ти мырвлѳжѳм трагедивлѳ, вес семѳньжѳ „кесѳвлѳн мыры“ маныныт. Кесѳвлѳн шестви иктѳ-махань площадеш ѳль кѳкшѳ вѳреш шагалмыкы, мырышывлѳ логѳц запевала, ѳль корифей лѳктѳн. Тѳдѳ хорым руководен дѳ тѳ веремѳнок главный актер ылы. Корифей кѳкшѳ вѳрѳш кузен дѳ Дионисын странствижы дѳ приключенивлѳжѳ гишѳн шайыштын. Хор тѳдѳмлѳн ответеш дифирамбывлѳм мырен. Тенгелѳнлѳ, пѳтѳри ик актер веле выступаен. Вараракшы хор гѳц эче ик актер лѳктѳн, корифей тѳдѳдон шайыштын.

Техень представленивлѳ гѳц греческий драматический представлени—т р а г е д и я ѳштѳлтѳн.

Шѳжѳм, виноград поспейѳмѳкѳ, Дионис ѳымы лѳмеш эче угѳц праздниквлѳ тѳнгѳлѳлтѳнѳт. Тидѳ веселѳ урожай праздниквлѳ ылыныт, тиштѳкен мырымашвлѳ, куштымашвлѳ, линѳт. Эдемвлѳ ваштылыныт, икѳнѳ - иктѳштѳм шутен мыскыленѳт дѳ аздаренѳт. Техень веселѳ представленивлѳ гѳц поздаракынжы комедия лѳктѳн. Лѳмжѳ тидѳ греческий „комос“ шамак гѳц лѳктѳн, вес семѳньжѳ „веселѳ маймы лиэш.

Театрын устроитвыжы.

Трагеди дѳ комеди изин-олен совершенствуялт миѳнѳт. Пѳтѳрирѳкшѳ Дионисын ѳлѳмѳшѳжѳм дѳ приключенивлѳжѳм веле анжыктенѳт. Вараражы герой-пеле ѳымывлѳн ѳлѳмѳш гѳц событивлѳм анжыкташ тѳнгѳлѳнѳт, а поздаракынжы—ѳдемвлѳн ѳлѳмѳшѳмѳт. Актервлѳ шукемѳнѳт. Трагедишты ѳнде главный рольым ти актервлѳн действивлѳ мадыт. Действи кемѳдон хор мырвлѳм мырен. Представленивлѳ народлан яжоракын ынгылаш лимѳнвлѳ, когоракын живовлѳ дѳ интересныйвлѳ линѳт.

Афинышты дѳ греческий молы халавлѳштѳт таманяр тѳжем зритель пырыман театрвлѳм ѳштѳш тѳнгѳлѳнѳт. Тенге, Афинышты Дионис лѳмеш театрым 30 тѳжем нѳрѳ зритель пырыманым строенѳт. Тѳдѳ акрополь тѳрѳштѳ полукругдон ѳштѳмѳ сооружени ылы. Театр воляшток ылы, левѳшѳжѳт уке. Кѳшѳл рѳдѳвлѳштѳ анжышывлѳлѳн шѳнзѳш вѳрѳм скалавлѳ гѳцок роѳшт ѳштѳмѳ, ѳлнѳжѳ мрамор гѳц дѳ пу гѳц ѳштѳмѳ. Полукругдон ѳштѳмѳ, ѳлѳкѳлѳ уступвлѳдон валышы ти рядвлѳжѳ а м ф и т е а т р лѳмѳм получаенѳт. Амфитеатр анзылны кѳкшѳрѳк тѳр площадка ылы, тѳштѳкен пѳтѳри актервлѳ выступаенѳт дѳ хор шалген. Тидѳ оркестра ылы („оркестр“ лѳм тишец лѳктѳн). Оркестр шайылны кѳкшѳрѳк вѳрѳштѳ вес площадке ылы, тѳшѳкен декорацивлѳм сѳкенѳт. Тидѳ с ц е н а ылы (греческий ѳѳлмѳдон „скене“). Вара актервлѳ тишток выступаенѳт, а хор оркестреш кодын.

Греческий представленивлѳштѳ пѳѳргѳвлѳ веле участвуен кердѳнѳт. Седѳндон ѳдрѳмѳш рольым пѳѳргѳвлѳок исполняенѳт. Трагедишты актервлѳ пиш яргата цѳреѳн, яжо, кужы ыргемдон лѳктѳнѳт. Обыкновенный ѳдемвлѳн ѳлѳмѳшѳм анжыктышы комедивлѳштѳ актервлѳ проста ыргемдон мадыныт.

Выступааш кого, яргатан чиалтымб, ышмам кымдан кӧрен шын-
дыман, раскыдын пӧлдӧрнӧшб лицӧн маскывлам чиэнбт. Тидб-
жым актерын лицӧ выраженижым пӧлдӧртӧш манын бштбмб.
Тылец пасна, актервлӧ, к о т у р н а манмы кукшб кавалан ӧль
подставкан пашмакым чиэн,—цилӧ зрительвлӧ ужышты манын
выступаенбт.

Грецишты театр кого ролян ылын. Тбдб народым культур-
ный интерес йбр цымырен дӧ тбдблӧн воспитательный кого
значеним имеен.

54 §. Греческий литература (трагеди дӧ комеди).

Эсхил, Софокл дӧ Эврипид. Афинышты греческий театральный искусствын
пелед кушмаш Перикл веремӧн ылшеш шот-
лалтеш. Сек знаменитый греческий трагиквлӧэш

Эсхил, Софокл дӧ Эврипид шотлалтыныт.

Эсхилын трагедивлӧ логбц утларак яжовлӧжб „Прико-

Эврипид.

Эсхил.

в анный Прометей“ дӧ иктб паштек весб продолжениӧн
кым трагеди—„Орестея“ трилоги. Осовынок Прометейын вели-
чественный образ анжышывлам тыргыжландарен. Ти геройым,
эдемвлӧн благородный тӧнгым, народ яратен. Прометей эдем-
влӧлӧн тылым пуэн вет, нбнбм трукш тымден, ышым пуэн дӧ
тенгелӧнлӧ животныйвлӧ гбц нбнбм айырен. Эсхил анжыктен,
кыцелӧн шбдешкбшб Зевс тидб гишӧн Прометейлӧн местбм

Ышта да тѣдѣ наказа. Йымывлѣн жестокий вольыжы: Эскилыи геройвлѣжым преследуя. Эскилын трагедивлѣштѣжѣ кусым вѣрдон пѣрыктѣмѣш идея, предкывлѣн сулыквлѣ гишѣн прокляти, „сѣнзѣ вѣреш сѣнзѣ, пѣ вѣреш пѣ“ манмы тошты закондон наказымаш кого вѣрым нѣлѣйт. Тѣдѣн трагедивлѣштѣ действуышы эдемвлѣжѣ величественныйвлѣ ылыт, но ылымѣш гѣц утлаок мѣндѣрнѣ ылыт. Тѣдѣн геройвлѣжѣ Эсхил ылымжѣ годшы эдемвлѣ ганьы агыл, а йымывлѣшкѣ похожыйрак ылыныт.

Эсхил сценышкы кокшы актерым пѣтѣри пыртен.

У эра якте V курым покшал кытлан Софокл трагедим совершенствуен, тѣшкѣ кымшы актерым пыртен. Софоклын сек знаменитый произведенийвлѣжѣ: „Эдипцарь“, „Эдип в Колоне“ да „Антигона“ трагедивлѣ ылыт. Ти трагедивлѣштѣ мифический кугижѣн Эдипын, тѣдѣн эргѣжѣн да Антигона ыдѣржѣн несчастный судьбаштым сирѣмѣ. Нѣнѣ лучым цацат, нимадонат виноватан агылеп, но кого ойхым кандышы обстоятельствовлѣ лимѣшеш ямыт. Тенгелѣнлѣ, Эдип кугижѣ, ышке пуштмы путникшѣ ышкѣжѣн туан ѣтяжѣ ылмым пѣлѣмѣкѣжѣ, власть гѣц карангын да ышке сѣнзѣвлѣжѣм чѣчен шуэн. Эдипык несчастьевлѣ пакылаат лин миѣт. Тѣдѣн кок эргѣжѣ власть верц ышке лоштышты кредѣлмѣшеш колат. Тѣдѣн когон яратымы Антигона ыдѣржѣ, мыскылаш шуэн колтымы ызѣжѣн колыш кѣпшѣм таяш решѣмѣшешок, казнымы лнѣ.

Софокл ышкѣжѣн трагедивлѣштѣжѣ, эдемвлѣ кыцелѣн анзыцок определяйымы рокдон (пуйырымашдон) колымым пишмыштен анжыктен. Софокл слѣпѣй пуйырымаш ваштареш кредѣлшѣ эдемѣн ирѣкѣн вольыжымат анжыкта. Но тиштѣкен (Софокл статян) соок йымывлѣн вольышты—пуйырымаш сѣнгѣ, пуйырымашыжылан древний греквлѣ ыняненѣт. Софоклын тра-

Софокл.

гедивлăштĕ действующий эдемвлăжĕ Эсхилын геройвлă гань агыл, лачокшы эдемвлă докы когоракын лишĕл ылыт. Греческий кымшы трагик Эврипид ылеш. Тĕдĕн трагедивлăжĕ: „Медея“, „Ипполит“, „Ифигения в Авлиде“, „Ифигения в Тавриде“—когон известный ылыт.

Эдемвлăн переживанивлăм, чувствывлăм дă страстьвлăм Эврипид пиш яжон пăлен. Великий греческий трагиквлă лошты тĕдĕ тĕнăмшĕ современностьшыкы когоракын лишĕл ылын. Эврипид Ышкымжын геройвлăжым греческий мифологивлă гыц нăлеш, но нĕнĕлăн цилă цацымашвлăм дă чувствывлăм настоящий эдемвлăнымок пуэн.

Аристофан. Комедивлăм сирĕшĕ писательвлă логыц сек вы-дающийжы афинянин Аристофан ылын. Тĕдĕн литературный деятельностьын тĕнгăлтĕшĕжĕ Пелопоннесский война веремăн ылын. Аристофан гыц мă яктенă луатик комеди шон: „Всадник“, „Лягушки“, „Облака“, „Женщины в Народном собрании“ дă молат.

Аристофан афинский демократим мыскыла, тĕдĕм ыш гыц кешĕ тĕтя статыным анжыкта („Всадники“). Аристофан религимăт мыскылен.

Главный йымым—Зевсым тĕдĕ шолыэш дă алталышеш избображаен, Гермесым—обжореш, а Посейдоным—взяточникеш. Ти комедивлă народым пиш ваштылтенĕт. Производенивлăм сценышты анжыктымаш впечатлением когэмден.

Греческий театрышты злободневный пьесывлăм шĕнденĕт: демократи дон аристократи кредăлмĕ гишăн, гражданинын права дон обязанность гишăн, государствын устройшты ситĕдĕмăшвлă гишăн.

Греческий писательвлă шукынжок рабовладельческий класс гыц лăктĕнĕт. Тĕнге гĕнĕт нĕнĕ ти классын дă обществын цилă Ылымăшĕн ситĕдĕмăшвлăмăт анжыктен мыштенĕт. Тĕнгеок нĕнĕ пасна эдемĕн, гражданинын слабка дă силан сторонавлăжым анжыктен мыштенĕт. Тидĕндон нĕнĕ эдемĕн шанымашым тăрвăтенĕт, тумаяш, Ышкымштын дейштышĕ тĕркорным айыраш эдемвлăм заставенĕт.

Тенгелăнлă греческий писательвлă Ышке веремăштышты великий эдемвлă ылыныт. Ышкымштын производенивлăштыдон нĕнĕ греческий культурылан развиваялташ палшенĕт.

55 §. Искусство.

Литературышты дă театральный искусствышты веле агыл, цилă йиш искусствышток греквлă пиш кого мастарвлă ылыныт.

Архитектура. Греческий архитектура гишăн утларакшок греквлăн храмвлăм дă общественный зданивлăм анжен попен кердĕнă. Ти зданивлăм кудон Ыштенĕт, шĕренок мрамордонат Ыштенĕт, дă пиш итĕрă дă красивый ылмыштыдон айырлалтыныт. Зданин пасна частьвлăжым скульптурный изображенивлăдон украшаенĕт дă чиăлтĕлĕнĕт. Сек совершен-

ный архитектурный произведенижы Парфенон—Афина богинян храм, афинский акропольын кукшЫ вәреш строймы ылеш. Тенгеок афинский Пропилейлэ—акропольш пиш

Дорический стильн греческий храм.

цевер пырым вәржЫ, да легендарный афинский кугижэ Эрхетей лымеш (Эрхетейон) да Гефест лымеш (Тесейон) строймы храмвлэ пиш ажонлэ ылыт.

Кым архитектурный стиль ылын: дорический—пиш первишЫ да формыжыдон проста, ионический изящный ылмыжыдон да гибкий линивлэжыдон айыралтшы да, остаткажым, коринфский сложный да вычурный стиль. Кынамжы цилэ ти стильвлэ ик зданишток ылыныт. Теве, Парфенон дорический да ионический стильвлэдон строймы ылеш.

Скульптура. Греквлэн скульптураат пиш кукшЫ уровеньышты ылын. ТЫдЫ у эра якте V да IV курымвлэн сек когонжок развиваялтын.

Пиш знаменитый греческий скульптор Фидий ылын. ТЫдЫ ЫшкЫмжЫн творчествоштыжы Афинын сек когон пеледмЫ периодым раскыдын изображаен. Фидий йымывлэм веле изображаен. Сек когон известныйвлэжЫ тЫдЫн кок кого статуя ылыт. ИктЫштЫ—Парфенонышты Афинан статуя (изваяние). Ти статуя слонын лу гЫц да шортни гЫц ЫштЫмЫ да тЫдЫн кукшЫцшЫ 12 м ылын. Вес статуя—тронышты шЫнзышЫ Зевсын статуя. ТЫдЫ Олимпишты, Зевсын храмышты ылын. Ти статуя гишан техень кого слава кеен, каждый грек Ышке курымыштыжы тЫдЫм хоть ик ганэ ужаш кералеш шотлен.

Греческий скульпторвлэ Поликлет, Прокситель да

Лиҕси пп Ышкымыштын произведенивләштышты здоровый эдем кәпҕи красотаҕа анжыкташ цаҕеныт. Тыдыҕа образецвләжым древний Грецишты шыренок лишы гимнастический упражненивләшты да состязанивләшты ныны ужыныт.

Ионичсекий стилиҕа колонна,

Коринфский стилиҕа колонна.

Иымывләм да эдемвләм изображайымы гыц пасна, бытовой скульптурывләят ылыныт: актервләм, папавләм, рабвләм изображаеныт. Тидывләм изображайымашвләжы ма яктенә иш чыдыжы веле кодыныт.

Живопись. Греквлән живопись искусство скульптуродон иш связанны ылыҕа. Когоракын известный живописецвләжы: Полигнот—у эра якте V курымын пытәриш пелжын ылен да Аполлдор—ты курымынок кокшы пелжын ылен. Аполлдорлан светотеным искользуйымаш искусством приписывают. Тыды кистыым иш яжон пользует мыштен. Аполлдорын фигурвләжы выпуклывләлә да живойвләлә чучуныт.

Греквлән осовын живопись, сосудвләш росписьвләм сирымаш ылыҕа. Тыдым вазовый живопись маныт. Вазывләш шукужок греческий мифологи гыц сюжетвләм изображаеныт. Вазовый живописышты греквлә иш кого мастерствошкы шоныт.

Музыка. Грецишты музыка пѣтѣриш поэзидон пиш свя-
заный ылын. Тенге, Гомерын поэт Демодок
Бшкѣмжѣн стихвлѣжѣм струнный инструментдон—кифардон
шактен сопровожда. Греческий поэтвлѣ тѣ веремѣнок музы-
кантвлѣ ылыныт. Шуку мифвлѣштѣ струнный дѣ духовой ин-
струментдон шактышы музыкантвлѣ лошты состязанивлѣ ги-
шѣн шайышталтеш. Струнный музыкдон (лира, кифара) эдемѣн
цилѣ чувствывлѣм гармоникы дѣ согласишкы ынгараш лимѣ-
шеш греквлѣ шотленѣт, духовой музыка (флейта, свирель) эде-
мѣм ородыш колтышы „варварский“ музыкеш шотлалтын.

Музыка изин-олен самостоятельный искусство лин.

Греквлѣ музыкальный тонвлѣн гаммывлѣм разрабатывай-
машдон занимаенѣт. Философ дѣ математик Пифагор (у эра
якте VI курымын) дѣ великий математик Эвклид (у эра якте
III курымын) музыка гишѣн специальный сочиненивлѣм сиренѣт.

Греческий искусство Римын культурылан пакыла развива-
ялташ основа ылын, а варажы цилѣ Европыланат основа ылын.

56 §. Наука лѣкмѣш.

Истори. Греквлѣ тенгеок наукин махань-шон отрасльвлѣ-
дон дѣ философидон) сочиненивлѣ шотышты паян наследим ко-
денѣт. „Историн ятяжеш“ лѣмдѣмѣ историк Геродот греко-
персидский войнавлѣ гишѣн у эра якте 479 и якте сирѣмѣ опи-
санивлѣм коден. Тѣдѣн произведенижы паян дѣ живо сирѣмѣ
материалан ылеш. Тѣдѣ шуку путешествуен дѣ шуку ужын.
Геродот Египетыш каштын, Вавилонышты дѣ даже Скифшѣтѣ
ылын. Цилѣ ужмым дѣ колмым тѣдѣ бшкѣмжѣн историшкѣ-
жѣ сирен. Но конечно, Геродот исторический событивлѣлѣн
научный объясненивлѣм эче пуэн кердте. Тѣдѣ нѣнѣм ймы-
влѣн вольдон объясняя.

Пелопоннесский войнан историм у эра якте 411 и якте совре-
менник дѣ ти войнашты участвуйышы историк Фукидид
сирен. Фукидид Геродот гѣц келгѣрѣкѣн сирен. Тѣдѣ парти-
влѣн кредѣлмѣшѣм сирѣ дѣ Афинын пораженижын причиным
вѣкѣ лыктеш. Геродот шукужымок ймывлѣн пѣшѣдон объяс-
няя гѣнь, то Фукидид эдемвлѣн поступкышты исторический со-
бытивлѣн причинывлѣм кѣчѣлеш. Фукидидын научно дѣ тѣнѣ-
мок раскыдын, художественно сирѣш цацымашыжы каеш.

Тѣлец варарак ѣлѣшѣ историквлѣ, логѣц Ксенофонтым
отмечая келеш. Бшкѣмжѣн „Греческая история“ сочинениш-
тыжы Ксенофонт Фукидид шагалмы гѣц пакылаш событивлѣм
сирѣш продолжая.

Тенгелѣнлѣ, знанин ти отраслиштат шукердшѣ греквлѣ пѣ-
тѣриш основывлѣм пиштенѣт.

Греквлѣ природын махань-шон явленивлѣ лимѣ причинывлѣм.
кѣчѣл пѣлен лѣктѣш цаценѣт. Нѣнѣ естествознанилѣн дѣ фи-
лософилѣн тѣнгѣлтѣшѣм пиштенѣт.

Философи. Грецишты особенный развитим философи полу-
чаен. Ти наука цилä хäлжок ма техень мир
ылеш дä кышец тйдй лиäлтйн объясняш цацен. Мирын ли-
äлтмйм малоазиатский халавлäштйш мудрецвлä пйтäриок объяс-
няяш цаценйт. Нинй математикидон, астрономидон дä геогра-
фидон занимайшы пйтäриш ученыйвлä ылыныт. Цилä ймы-
влä Ёштенйт манын объясняйымашлан нйнй удовлетворялте-
лыт, а научный объясненивлäm кычäлыныт. Тенге, Милетыш-
тыш пйтäриш философ—Фалес (у эра якте VI курымын) ци-
лä вйд гйц лиäлтйн манын шотлен. Тйдйн шанымдон, вйд
цилä вещьвлälän тйнгäлтйш ылын.

Пиш шукердшй греческий философвлä логйц замечатель-
ныйвлäжй Эфесыштышы Гераклит (у эра якте VI курымын)
дä Абдерыштыш Демокрит (у эра якте V курымын) ылы-
ныт. Гераклит цилän тйнгäлтйшеш тылымшотлен. Цилä су-
ществуйышы курымок движеништы дä ваштал мишй ылеш,
манын тйдй тымден. „Цилä йога. Ик йогышкок кок пачаш пы-
раш акли“. Мирын основыштыжы ймы äль махань гй-
нят дух акыл, а матери ылеш манын Демокрит шотлен.
Демокрит тымдымы сембнь матери пиш изи частицывлä гйц
(атомвлä гйц) ылеш. Ти частицывлä постоянный движеништы
ылыт: то иквареш пижйт то айырлат. Атомвлän шуку ста-
тян сочетанидон природынцилä разнообразный явленивлäm
Демокрит объясняен. Техень анжымашдон Демокрит ймын
пшäддон цилä объясняйышы религиälän кого ударым ёштен.
Седбндон тйдй пйтäришй видный материалист дä без-
божник ылеш.

57 §. Сократ дä Платон. Аристотель.

Софиствлä. Афинышты Пелопоннесский война 27 и ылымы
лошты общественный ёлымäшбштй шуку ма-
ханьшон вашталмашвлä линйт. Перви греческий ученыйвлä
угларакшок мирын происхождени гишän, цилä вещьвлän тйнгäл-
тйш гишän вопросвлäдон занимаеныт. Кызытшй, классовой дä
партийный кредälмаш кушкын мимй годом, основной вопрос-
влäш общественныйвлä линйт: государство гишän, общество
гишän, гражданинвын долгшы дä обязанностьшы гишän.

Ти вопросвлäдон софиствлä занимаеныт. Нйнй странст-
вуйышы мудрецвлä ылыныт, риторикеш, вес сембньжй убеж-
даен дä красиво попен мышташ дä пиш мыштен спорах окса-
тымден каштыныт. Ёшкымбштйн деятельностьштыдон софи-
ствлä народым просвещаяш палшенйт.

Софиствлä цилä эдемвлälän ёлымäшйн общий правильвлä
мир вйлнй ак существует манын утверждаеныт. Каждый эде-
мбн, каждый народын добродетель вйкй ёшкымбштйн анжы-
маш, ёшкымбштйн законвлä дä ёшкымбштйн ёлымаш пра-
вилывлä улы маныныт. „Седбндон,—софиствлä попеныт,—Афи-
нышты ик общественный строй, Спарташты—весй, а Персиш-
ты—кымшы“. Софиствлä логйц айыртембн известный П р о т а -
г о р ы л ы н .

Сократ. Софиствлӓ ваштареш философ Сократ выступуаен. Правильный дӓ цилӓ эдемвлӓн обя-
зательный ылшы знанивлӓм пӓлен шоктымашым тӓдӓ главный
задачеш шотлен. Ёшкежӓ гишӓн Сократ „тӓдӓм веле пӓлем,
мам нимат ам пӓлӓ“ манын попен.

Сократ.

Тӓдӓн Ёлӓмӓшӓн правилыжы дель-
фийский храмыштыш надпись ылын:
„Ёшкӓмедӓм ёшке пӓлӓ (познай)“.

Сократ нигнамат йӓмдӓ ответвлӓм
пуге. Ёшкӓмжӓн вопросвлӓдон дӓ
возраженивлӓдон тӓдӓ собеседником
ёшкӓмжӓн правильный решенишкы
нӓлӓн миӓш цацен. Собеседник ёш-
кӓмжӓн положенивлӓжӓ неверный
ылмылан ёшкеок убеждайтшы ма-
нын Сократ цацен.

Тенгелӓнлӓ, Сократын цельжы са-
мой знанижок агыл, а знаним эдем-
влӓн яратымашым тӓрвӓтӓмӓшылеш.
Сократын рассуждаймаш методын
сутьшы тиштӓ ылын.

Сократым государство ваштареш
шагалмашеш обвиняймы дӓ судыш
пумы ылын. Суд тӓдӓм казнен пуш-

таш суен. Учениквлӓжӓ дӓ родственниквлӓжӓ Сократ докы
тидӓндон прощаш тюрмаш миӓнӓт. Нӓнӓ тӓдӓлӓн тюрьма
гӓц кыргыз шӓлӓш ӓл ёшкӓмжӓн взгляд гӓц отказаш пред-
лагаенӓт. Но Сократ согласайде. Тӓдӓ ёшкежӓ, тӓдӓлӓн
йӓмдӓлӓмӓ ик стопка ядым йун
колаш лучиӓш шотлен. Сократ 70
йӓшӓн (у эра якте 399 ин) колен.

Платон дӓ тӓдӓн Сократын тымды-
учениквлӓжӓ. машым тӓдӓн уче-
никшӓ, знатный

дӓ паян род гӓц лӓкшӓ Платон
продолжаен. Платон коклы иӓш
ёрвезӓжӓ годым Сократ доны ты-
меняш тӓнгӓлӓн дӓ лу и мычкы
тӓдӓн доны тыменьӓн.

Ёшкӓмжӓн учительжы колы-
мыкы Платон философим ёшке
тымдаш тӓнгӓлӓн. Ёмӓлӓн аллеян
кого садышты, кыштакен гимна-
стический упражненивлӓлӓн здани
(Академия) ылын, Платон докы ты-
меньшӓвлӓ погыненӓт.

Демокритлӓн ваштареш лин,
Платон—мирын оснӓвыштыжы матери агыл, а ймы, мысль
ӓл идея ылеш манын шотлен. Платон сек пӓтӓришӓ кого

Платон.

идеалист ылың. Демокрит дон тӕнгӕштӕрӕмӕккӕ, природа дон обществом научно объясняш цацымаш гӕц Платон ик ашкылым шайыкыла ыштен.

Платонын ӕрвезӕ курмыжы Пелопоннесский война периоддон ик гоным ылың. Войнам, война паштекшӕ событивлӕм дӕ осовынок аристократи дон

демократи лошты кредӕлмӕшӕм тӕшлен, Платон ти событивлӕм ынгылаш цацен.

„Государство“ дӕмӕн ышкӕм-жӕн ик сочинеништыжы госу-дарствын устройствын, тӕдӕй шанымы семӕн, сек яжӕ, „идеальный“ проектм пуа. Идеальный государствышты цилӕ эдемвлӕ кым сословиӕш пайылаалты: философвлӕ, воинвлӕ дӕ труйышвлӕ. Философвлӕ государством управляют, воинвлӕ тӕдӕм перегӕт, а труйышвлӕ ровотаят.

Философвлӕлӕн дӕ воинвлӕлӕн Платон частный собственностьюм вашталта. Нӕнӕ цилӕдон иквӕреш пользыаят. Труйышвлӕлӕнжӕ цилӕ тошты статьяк кодеш. Нӕнӕ ровотайышашлык ылыт дӕ философвлӕ дон воинвлӕм содержайышашлык ылыт. Труйышвлӕ государством управляйышашлык агылеп, нӕнӕ гражданский прававлӕм ак имееп дӕ рабвлӕн цолложеништы ылыт. Тенгелӕн идеальный государством аристократ Платон ышкӕлӕнжӕ представ-ляен.

Цилӕ эдемвлӕм Платон свободныйвлӕш, кыдывлӕ шанен мышат, пайылен дӕ рабвлӕш, кыдывлӕ господавлӕн шӕдӕм-влӕм веле ыштен кердӕт. Тидӕ типичный рабовладельческий философи ылың.

Аристотель.

Аристотель. Греческий философ Аристотель (у эра якте 384—322 ивлӕ) шукердшӕй веремӕштӕш сек кого ученый ылың. Тӕдӕн шуки произведенижок мӕ яктенӕ шон. Тӕдӕн якте цилӕ период мычкы наукин развиваялтмашым Аристотель подытаживаен дӕ махань-шон областывлӕш айырен тӕдӕм сирен. Аристотельын мӕ яктенӕ шошы произведенивлӕ-жӕ наукин махань-шон вопросвлӕлӕн посвящайымы ылыт (физикылан, зоологилӕн, философилӕн, историлӕн, искусствылан дӕ молыланат).

Аристотель шуки ученикым, варажы видный ученыйвлӕ лишӕвлӕм воспитываен мыштен. Аристотельын ученый трудвлӕ-жӕ сек различный наукывлӕлӕн развиваялташ палшенӕт: философилӕн, математикилан, механикилан дӕ молыланат. Аристо-

тельым тѣдѣн пиш кого знанижѣ гишѣн дѣ кого научный труд-влѣжѣ гишѣн античный наукин исполин ылеш маныныт. Шуку пѣлѣмѣшѣжѣ ылын гѣнят, весѣ шуку философвлѣ ганьок, рабством нормальный явленизш шотлен. Аригготель попен: цилѣ варварвлѣ (вес семѣнжѣ грек агылвлѣ) рабвлѣ лишѣшлык ылыт дѣ рабство природын курымаш закон ылеш.

Пиш шукердшѣ ти великий мыслителят вѣк рабовладельческий классан свойственный ылшы взгляд гѣц каранг кердте.

VII. ГРЕЦИЯ МАКЕДОНИН ВЛАСТЫШТЫ.

58 §. У эра якте IV курымын Грецин положени.

**Спартан
гегемони.**

Афинын могуществом пѣтѣрѣмѣкѣ, спартанецвлѣ цилѣ Греция кымдыкешок гегемоним получаенѣт. Спартанецвлѣ цилѣ вѣреок демократический стройым сѣмѣрен шуэнѣт, дѣ властыш олигархвлѣм шагалтенѣт, нѣнѣжѣ народым жестоко расправляенѣт.

Греческий государстввлѣ Спартан гегемоништы пиш лелѣн ыленѣт дѣ тѣдѣн игом ышке вѣлец шуэн колташ лимѣшѣм выченѣт.

У эра якте IV курым тѣнгѣлтѣшѣн персвлѣдон воюйшы Спартан лелѣ положенижым воспользуен, афинянвлѣ тѣдѣн гегемони гѣц ытлаш цаценѣт. Ти цельдон шуку мерѣвлѣм провodenѣт. Гражданвлѣн ополчени гѣц ылшы тошты войска шѣллѣнен кенѣт, афинянвлѣ тѣ р л ѣ м ѣ в л ѣ гѣц у, кого армим ыштенѣт. Тѣлец пасна, нѣнѣ афинский укрепленивлѣм восстанавливаенѣт дѣ у флотым строенѣт.

Но афинянвлѣ спартанский владычество гѣц (гегемони гѣц) ытлен кердтелыт. Спарта ти веремѣн персидский кугижѣ

А р т а к с е р к с д о н договариваен дѣ тѣдѣндон мирым заключаен (у эра якте 387 и). Ти мир семѣнь Грецишты махань гѣнят у союзым ыштѣш цѣрѣмѣ ылын. Тидѣ Афинын планым пыдыртен шуэн, Афиныжы Спартадон кредѣлѣш Спарта ваштареш союзым ыштѣш шанен ылын.

Фивын кузымаш. Спартан господство гѣц ытлаш кокшы гѣнѣ Фивым кузымаш. Спартанецвлѣ тѣштѣт тенгеок олигархический правлением ыштенѣт ылын. Поктен колтымы фиванский демократвлѣ Афинышты ыллѣш вѣрѣм моныт. У эра якте 379 ин когоок агыл отряд, нѣнѣн вождышы П е л о п и д вуйлалтымдон, хресѣнвлѣн ыргемѣм чишѣвлѣ, Фивыш пырен кенѣт. Тѣштѣ ти отряд ышкѣмжѣн сторонниквлѣдон ушнен дѣ олигархвлѣм шин шуэн. Демократи Пелопидлѣн палшалтен, дѣ спартанский гарнизон хала гѣц мѣнгеш лѣкшѣшлык ылын. Фивы Грецишты кого ролян лѣш тѣнгѣлѣн. Фивы палшымдон шуку греческий халавлѣ Спарта гѣц зависимый ылмаш гѣц ытлаш шаненѣт ылын. Тидѣ Спарта ваштареш шагалаш случайым вычышы Афины дон Фивым лишѣлемден. Но делажы Спарта ваштареш ти государстввлѣ лошты союздонок пѣтѣде.

Афинский кокшы союз.

Афинявлә первишй могуществыштым восстанавливаш цаценйт. У эра якте 378 ин нйны ёшкымбштён первишы союзниквлә логыцён шукужымок ёшке векбштй сәренйт дә Афинский союзым восстанавливаенйт. Тидй Афинский кокшы союз ылын.

Силавләм иктйш ушымыдон Спарталан удар паштек удар тйкнәш тйнгәлён. Ти веремән осовынок талантливый вождь Эпаминонд выдвигаялтын. Тйды фиванский армия вуйлалтымашты шалген дә спартанецвләлән поражени паштек пораженим ёштен. Цилә Беотим спартанецвлә гыц ирыктен, Эпаминонд Пелопоннесыш кейш тәрвәнен. Тйды Спарта лишкок вәк миән шон. Халан ворота доны враг шалгымаш Спартан исторшты тидй пйтәриш случай ылын.

Халам нәлён кердтелыт, фиванский войскавлән силавләштй чбдем кенйт. Фивын кушкын мимым ужын, афинявлә нйны гыц лудён колтенйт дә даже нйнылән изменым ёштенйт. Нйны Спарта векй шагалыныт. Ти веремәш афинский союз шәләнәш тйнгәлён. Спарта ваштареш иквәреш кредәлшәш годым союзниквлә ёшке лоштышты соредәлш тйнгәлёнйт.

Кужын кредәлмй паштек Фивыат, Афиныат дә Спатаат тйшкевек пйтен шонит, пақылажы греческий халавләм руковождят способный ылтелыт.

59. § Македония. Филипп Македонский.

Македония при-
родыжы дә
населенижы

Ти периодын главный ролян Македония лиәш тйнгәлеш. Македония Греция северышты ылын. Природыжыдон ти сәндәлбк утларак суровый характерән ылмыжыдон отличаялтын. Тйштәкен курымаш шыргы, күкшй тура кырыквлә шуку ылыныт. Цәрә дә мрачный скалавлә Македонилән неприступный видым пуәнйт. Кырыквләштй шыренок ушты мардежвлә ёфыленйт, а телым рекәвләштй ивлә кылменйт. Суровый природа македонявләм выносливый лиәш тымден. Нйны хоть махань худа игечбвлә ваштарешок кредәл мыштенйт.

Македонявлә греквләдон ик племяок ылыныт дә ёшкымбштён происхождеништым греческий йымывлә гыц дә геройвлә гыц тйнгәлёнйт манын даже утверждаенйт.

Шукердшй веремәнжй македонявлән, цилә народвлән ганьок, родовой строй ылын. Ти веремән род лошты уже неравенство, паянвләш дә незервләш пайылалтмаш, тйнгәлён. Ик община весым сйнген дә силан дә паян вожьвлән власть кидыш нйным цымырымаш лин миән. Тидй годымок, войнашты пленныйвләм хватымдон дә рабвләм нәлмбдон, рабство кушкын. Тенгелән изин-олен Македонский государство лин.

Македонский могуществын основательжы Филипп дә тйдын реформывләжы. липп кугижә ылын (у эра якте 359 гыц 336 и якте). Тйды годым Македония когон кушкаш (кузаш) тйнгәлён. Филипп шукужым греквлә гыц нәлён дә

Македоншты шуку преобразованивләм ыштен. Тьды войскавләм шукемден дй яжоэмден. Македонский войскавләм вооружайымаш дй организуйымаш шукужок греческий статян ылын. Но Филипп военный делам уэмден: тьды пехотым когоракын цымырен дй келгы стройым ыштен (кьргышкыла 16 ряды якте). Пехотинецвлд кого шитвлдон защищялтшы дй 5 м якте кытан копьевладон вооруженный ылыныт. Ти строй македонский фаланга лымым получаен. Вара Филипп флотым ыштен, дй монетный делам яжоэмден.

Филиппын
планвлджы.

Греквлд лошты спорымашвлдм пользываен, Филипп ышкымжын целешыжы цилд Грецилан владыка лимашым шьнден. Ти цельдон Грецин делавлд лошкы пыраш тьды шанен дй тидылан вирым кычалын.

Демосфен.

Эсхин.

Техень виржы „священный война“ манмы ылын. Тьды тенгелан тынгялтын. Грецишты священныеш дй тыкялаш литымд

халаэш шотлалтшы Дельфым Фокидышты Ылышывлә хватенйт да дельфийский храмын сокровищым кравен лыктыныт. Тиды гишән фиванецвлә фессалиецвләдон иквәреш Фокидым наказаш решенйт.

Но фессалийский войскавлә пораженим тырхенйт. Тынәм нынй Македония гыц палшыкым ядыныт. Филипп тидым веле и вычен. Тиды тышәкок Фессалишкы Ышке войскавләжым тәрвәтен да шуку кредәлмә паштек тәрлымә фокидский армим шин шәләтен.

Тиды паштек Филипп Фермопильский проходим хватяш да Средний Грециш пырен кеаш манын, ты проходиш пыраш шанен. Тынге гынят Филипп ти гәнәкшы наступааш тырхалшашлык ылын. Фермопильшкы македонянвлән отпорым пуаш йәмдә ылшы афинянвлән да молы греквлән войскавлә миәш тынгәлыныт.

Афинышты
кокртин кредәл-
мәш.

Лач Афиныштыжок ти веремән македонский дон антимакедонский партивлә лошты кого кредәлмәш кеен.

Македонидон кредәләш тергышы демократический антимакедонский партим великий греческий оратор Демосфен вуйлалтен; Македонин подчиненишкы Грецим шыкышы аристократический македонский партижым вес оратор—Эсхин вуйлалтен.

Демосфен оружейный мастерскойын владецын эргыжы ылын. Тиды оратор лиш мечтаен, риторикым тыменьын (красноречи гишән науком) да речьвләм шайышташ упражняалтын. Да лачоко, Ышкежыдон пиш пыт ровотаенәт, Демосфен знаменитый оратор лин. Тиды Македония ваштареш выступаен. Филипп кугижам Демосфен греквлән сек лудышлә врагеш шотлен. Тиды Филипп ваштареш пламенный речьвләм шайыштын, кыдывләм вара „филиппиквлә“ маныныт. Демосфен афинянвләм вооружаялташ да македонянвлән отпорым пуаш ужын. Тидын мечтажы Афинын демократический конституцим восстанавливаяш ылын.

Филипп верц паян рабовладеецвлә да тошты аристократвлә шалгенйт. Нынй тидын палшымдон свободный незервлән да рабвлән движеним пызырен шуаш шаненйт. Греческий оратор Эсхиным Филипп подкупаен ылын. Тиды Ышкымжын речьвләштыжы Македонин властым признааш афинянвләм ужын.

Народный собрани колебаялтын. Тиды то Демосфеным, то Эсхиным колыштын. Ты веремә лошты Филипп цилә Северный Грецим Ышләнжы подчиняен да, остаткажым, Фокидышкы пырен кен.

Хероней донышы
битва (у эра якте
338 и).

Филиппын успехвләжы афинянвләм лудыктен колтенйт. Нынй фиванецвләдон союзым Ыштенйт да Филипп ваштареш тәрвәненйт. Сек пытари афинянвлә икманяр успехым Ыштенйт, но Хероней донышы битвышты, Фокида дон Беотия лоштыш границашты (у эра якте 338 и), союзниквлән войскавләм

Филипп шин шуэн. Атикишкы пырымаш гыц Филипп тырхалын да Афиныдон мирым бштен.

Ти веремä гыц Грецишты гегемони Македонин кидыш ванжен.

**Коринфский
съезд.**

Херонейский битва паштек шукуштат агыл Филипп Коринфеш общегреческий съездым поген. Тыштäкен цилä греческий государствывлä лошты мирым провозглашайымы, да Персилан войнам обявляйымы. Тыдын паштек греческий рабовладелецвлä нынын собственностышты неприкосновенный лишашлык да рабвлäm освободаймашвлä запрещаалтыт манын Коринфский съездышты провозглашаенйт. Техень решенивлäm да мерäвлäm, восстановлä аль революцивлä бнжышты лиеп манын, рабовладелецвлä принимаенйт.

Демократин да рабвлän восстановлä ваштареш изин-олен единоличный военный власть лин миэн. Грецишты тыды македонский монархи статян выступаен.

60 §. Александр Македонский да тыдын походвлäжы.

Александр—Македонский кугижä. Филипп колымыкы Македонин кугижäш тыдын эргыжы Александр лин. Тыды у эра якте 356 ин шачын. Филипп бшкымжын эргыжылän яжо образованием пуэн. Александрын воспитательжы греческий философ Аристотель ылын. Александр греческий литературым пälен да яратен. Поэтический произвденивлä логыц Александр сек когонжок „Илиадым“ ценен. Тыдын сек яратымы геройжы Ахил ылын, тыдын семын Александр цилä делашток подражаяш цацен.

Александр военный деладон когон увлекаалтын да 16 иашыжы годшенок äтяжын походвлäшты участвуен.

Александр Македонин кугижäжы лимыкы (у эра якте 336 и), тыды эче 20 иаш веле ылын. Главный задачешыжы тыды, Востокушты богатствывлäm хватен нäläш манын, Персишкы походдон кемäшым шотлен.

Но пйтäрижок тыдылän кыдытыды греческий государствывлän

восстановлäm темден шуаш вәрештын. Греквлä Македонин власть лывäц карангын бшлänышты свободым мбнгеш нälнешты ылын. Александр Грецишкы кок походым бштен да греквлäm Македонилän подчиняалташ принуждаен. Тыдын паштек у

Александр Македонский.

эра якте 334 ин шошым тѣдѣ Ышке [войскавлѣждон Азишкы тѣрвѣнен кердѣн.

Г р а н и к а а н г ѳ р сага персвлѣм шин шѣлѣтен, Александр пақыла югышкы Малый Азия сир тѣр мычкы кеен. Греческий халавлѣм иктѣ паштек весѣм Ышлѣнжѣ подчиняен, персидский иго лѣвѣц нѣнѣм полныйок освобождаяш сѣрен.

Исса доныш битва.

Малый Азим кидѣшкѣжѣ нѣлѣн, Александр Сирийшкѣ кеен. Тиштѣкен, Исса доныш битвышты, персидский войскавлѣ эчеѣт поражением терпенѣт. Нѣнѣн кугижѣштѣ Дарий, Ышкѣмжѣн семьяжым дѣ Ышкѣмжѣн паян обозшым цилѣгеок шуэн коден, кыргыз шѣлѣн. Дарийын семьяжы дѣ тѣдѣн богатствыжы Александр кидѣш вѣрештѣн.

Исса доныш битва паштек Александр Финикийын главный халам—Т и р ы м—осаждаен дѣ нѣлѣн.

Ти веремѣн Дарий Александрдон мирный переговорвлѣм тѣнгѣлѣш путаен. Ышкѣмжѣн семьяжы тѣреш Дарий Малый Азим пуаш, кого сумма оксам тѣлѣш дѣ Ышкѣмжѣн ик Ыдѣржѣм марлан пуаш предлагаен. Но Александр ти предложенивлѣ гѣц отказен, нимахань условивлѣдеок сдѣймашым персидский кугижѣ гѣц терген. Война продолжаялтын.

Александр Египетышты.

Финикия гѣц Палестинышкы, а варажы Египетышкы Александр кеен дѣ нѣнѣм нимахань труддеок кидѣшкѣжѣ нѣлѣн. Египетым кидѣшкѣжѣ нѣлѣмѣкѣ, тѣдѣ местный порядкывлѣм нарушайде дѣ храмвлѣмѣт тѣкѣлте. Египетский жрецвлѣ тидѣ гишѣн Александрым кечѣ йымын—Амонын—эргеш обѣвляенѣт.

Египетышты ылмыжы годым Нил рекѣн дельтын западный частешыжы А л е к с а н д р и я халам Ыштен, ти хала пақылажы прославлялтын.

Тенгелѣнлѣ, Персидский кугижѣншѣн западный частьшы цилѣгеок (Малый Азия, Финикия, Палестина, Египет) Ынде македонянвлѣ кидѣштѣ ылын. Персидский кугижѣншѣм вовеок шѣлѣтѣш манын тѣдѣн восточный частьшым воуен нѣлѣш келеш ылын.

Гавгамелы донышы битва.

Востокишкыла тѣрвѣнѣмѣкѣжѣ, Александр нимахань препятствидеок Евфрат дѣ Тигр рекѣвлѣ гач ванжен. Н и н е в и я н развалинывлѣ сага, Г а в г а м е л ы лѣмѣн ассирийский сола доны, тѣдѣ персидский войскавлѣм пѣтѣнок шин шѣлѣтен (у эра якте 331 и). Дарий шѣлѣн. Шукуштат агыл тѣдѣм Ышкѣмжѣн лишѣл эдемвлѣжок пуштыныт.

Гавгамелы доныш битва паштек македонский арми, нимахань сопровитвенидеок манап лиѣш, Персин главнейший халавлѣм занимаен: В а в и л о н ы м, Сузым, Персепольым дѣ Э к б а т а н ы м.

Александр Средний Азишты.

Варажы Александр пақыла востокишкыла тѣрвѣнен. Тѣнѣм пѣлѣмѣ ылшы мирын сек мѣндѣр границѣвлѣ яктеок тѣдѣ Ышкѣмжѣн власть-

шым утверждайынежй ылын. Греквлә лошты тйшәм Индия гишән шуку чудесный рассказвлә ылыгыт. Александр тидым воюен нәләш шанен. Каспийский тангыжын южный сиржбй мычкы кеен, македонский арми Парфияшкы миэн дә тышецйн югышкыла кйзйтшй Афганистанышкы кеен. Варажы македонявлә Аму-Дарьядон Сыр-Дарья рекәвлән долинывләшкй пыренйт.

Индишкы поход. Остаткажым у эра якте 327 ин Александр Индишкы пырен кеен. Тиштәкен македонявлә боевой слонвләдон пйтәри вәш линйт, слонвләжым индусвлә сраженивләштй применяенйт. Но тенге гйнят, Пятиречьейт македонявләдон нәлмбй лин.

Тишецйн Александр Ганг рекән долинышкыла кеш туман ылын. Но Гифасис рекә гач ванжымы годым Александрын войскавләжбй колышташ отказенйт. Индин тропический природыжы, юрвлә дә шолемвлә, цервлә, походвләэш янгылымаш—цилә тидбй недовольством йәмдйлен дә войскашты вырсымаш, йәтлбймәш тйнгәләлтбйн. Войскавлә Александр гйц току кеш тергенйт. Кугижә тидбй колыштежәт кердте дә мбйнгеш сәрнәләш приказым пуэн. Инд рекән притокуштыжы Гидаспышты флот стройымы ылын, тйшкй армин частышы шйнзбйн дә вбд корны мычкы токужы мбйнгеш кеен. Армин вес частышы рекән сир тйр мычкы кеен. Тбдбй Инд рекә йн якте вален дә тышецйн сир корныдон, океан тйр мычкы, западышкыла кеен.

Александрын колымашыжы. Александр бйшкбймжбйн пиш кого государстыжын столицыжым Вавилоным бйштен. Тбдбй западышкыла у походвлә гишән, Северный Африкым дә Италим воюен нәлмәш гишән шанен. Но ти походвләэш йәмдбйләлтмәш годым у эра якте 323 ин кәнгбйжбй Александр маляридон когон хвораен колтен. Утлаок шуку напряжением испытывайышы тбдбйн организмжы цербйм терпен кердте. Икманяр кечбйштй Александр колен. Тиштәкен Востокрын богатствывләжбй верц, восточный рынкывлә дә землявлә верц кредәлмәш пйтен.

Александр колымыкы тбдбй воюен нәлмбй територивләштй таманяр у государствывлә линйт. Ти государствывлә бнде Грецим, ти шотышты Афинымат, шайыл планыш карангдат. Бйшкбймжбйн независимостьюм ямдышы Греция шукеш агыл исторический сцена гйц карангеш. Греческий йблмбй дә греческий образованность веле кодыныт, тидбйвләжбй Александр Македонскийын походвлә годым Востокушты кымдан шәрленйт ылын.

61 §. Эллинистический государствывлә дә нйнбйн культура.

Диодохвлән кредәлмәш. Александр бйшке колымашешбйжбй наследникым кодыдейт, тбдбйн преемниквләэшбйжбй полководецвлә линйт, вес стянжы нйнбйм диодохвлә (преемниквлә) манын лбмденйт. Шукуштат агыл диодохвлә икбйжәк-иктбйштй лошты кого государстын землявләжбй гишән дә власть гишән кредәлмәшбйм тәрватенйт. Остаткашбйжбй, у

Александришты фаросский маяк (реконструкци).

эра якте 301 ин И п с а рекә донышы (Малый Азишты) битва паштек, икты-
ләнәт ниньлән бшке кидыштѣжѣ техень кого государством кычаш аклим
ужы, полководецвлә убеждаалтынт. Александрын монархижы кым кого са-
мостоятельный кугижәнпеш дә икмәяр тыгыдеш шәләнен.

Пытәриш кого самостоятельный государствыжы Греко-Македонский
кугижәншы ылын. Тышкы Македония дон Греция пыренйт.

Азиатский владенивлән кого частьшок полководец Селевклән вәреш-
тын, тѣдѣ Селевкидвлән государствыдон вуйлалташ тѣнгәлән. Тидѣ
Александрын монархия гыц айырлышы кокшы кого кугижәншы ылын. Селев-
кидвлә бшкыбштын кидыштѣштѣ цнлә азиатский владенивләмок кычен ур-
ден кердтелыт. Селевкидвлән кугижәншын основеш Сирия дә Мессопотамия
кодыныт.

Кымшы кого государствыжы Птоломейлән вәрешты Египет-
ский курижәншы ылын.

Тышец пасна, әче изи государствывлә Малый Азишты ылыныт; например,
Пергамский, Понтийский, Родос островышты дә моывләйт.

Эллинизм. Александр Македонскийын завоеванивләжѣ гишән Восто-
кыштыш сәндәлѣквләшты греческий культура шәрлен.
Тышты тѣдѣ местный, восточный культурдон ярлен. Ти греко-восточный яр-
лалтыш культурым эллинистический маныт. Тѣдын расцвет эпохи-
жым эллинизм маныт. Александр Македонскийын монархижы шәләнымы
паштек лишѣ государствывләшты греческий ыылмы, греческий литература,
наука дә философи кого почетышты ылыныт.

Махань-шон государствывлән сек мѣндѣрнѣшы центрвлә лоштыш торго-
вый связывләйт тѣ периоды когон тѣнгәләнйт. Греческий торговецвлә
дә мореплавательвлә „чудесный“ Индишкы, „счастливый“ Аравишкы кашташ
тѣнгәләнйт; мѣндѣрнѣш вес государствывләдон торговой сношенивлә лийш
тѣнгәләнйт.

Эллинистический культурын главцый центрвләжѣ: Александрия
(Египетышты), Антиохия (Сиришты), Пергам (Малый Азишты) дә ыды-

Эллинистический искусство. Лаокоон.

тидѣ вес халавлѣ ылыныт. Когонжок Египетын столицыжы—Александрия— айырлалт шалген. Ти хала—греко-восточный культурын центржы эллинизмын эпоха годым техень значенимок имеен, маханьым Перикл ылмы годым греческий культурылан Афины хала имеен ылын.

Александрия пиш шуку населенийн кого хала ылын. Тиштѣ греквлѣ дѣ египтянвлѣ, македонянвлѣ дѣ еврейвлѣ ылелѣйт. Тишкѣ тѣнѣмшѣ мирын цилѣ сѣндѣлѣквлѣ гѣц купецвлѣ толыныт. Тангыж гѣц халашкы пырымашты Ф а р о с островышты пиш кого маяк ылын. Ышкѣмжын величинажы дѣ красотажы гиѣн тѣлѣ светын чудесавлѣ лошты иктешѣжѣ шотлалтын. Александришты шуку пиш яко сооруженивлѣ ылыныт: дворецвлѣ, храмвлѣ, благоустроенный площадьвлѣ дѣ садвлѣ. Цалѣ сооруженивлѣ лошты Александришты паснанок знаменитый музейым („Мусейон“) айыраш велеш. Тидѣ тѣнѣмшѣ наукин центр, академия наук манмы статян ылын. Ти музейышты пиш кого

библиотека ылын, предани сембнь, тбштб махань-шон сочинивлб 7) тбжем нбрб рукописвлб ылыныт. Тбштбкенок занимаеш ярал пасна залвлб дб кабинетвлб дб научный исследованивлбм бштбш махань-шон коллективлб ылыныт.

Литературный критика лбкмбш. Александришты ученывлб, писателвлб, поэтвлб дб переписчиквлб шуком бленбт. Нбнб лбгбц шукумжок литературный произведенивлбм изучаймшдон занимаенбт. Ти периодын ббтбри литературный критика лбкбтбн, вес сембнбжб произведенивлбм разбираймаш дб нбнбвлблбн оценкым пуамш. Видный литературный критикшы Аристарх ылын (у эра якте II курымн).

Ученывлбт тенгеок пасна произведенивлбн текетым разбираймашдон занимаенбт. Правильно дб яжон сирбш дб попаш тыменяш маын, тенгеок греческий йблбмн правилывлбм изучаенбт. Тенге наука лишб грамматика лбкбтбн.

Александрийский музейшыковотаяш Гредин лучший ученывлбм бжбнбт.

Наука дб военный дела. У эра якте III курым тбнгблблбтмб годым Александришты знаменитый математик Эвклид блен. Тблб сек ббтбриок геометридон сведенивлбн строго научный изложением пуэн.

Кбзбт яктейт геометрин основыштыжы Эвклид излагаймы (сирбмб) аксиомывлб дб теоремывлбк ылыт. Геометрим развиваймашты Сиракузыштыш Архимедбт шуком бштбн. Архимед (у эра якте III курымн) махань-шон военный механизмвлбм (халавлбм осаждаещ, кбвлбм дб пикшвлбм кбшкбш) сооружаймшты математический вычисленивлбм ббтбри использоватьымжыдон известный ылын. Архимед механикылан основым пиштен.

Ббшкбмжбн бблбмбшбжбн ббтбмб анзыц тбдбн родной халажым—Сиракузым осаждайшы римлянвлб ваштареш кредблбш. Архимед замечательный метательный орудивлбм изобретаен. Кынам римлянвлб халамнблбнбт лб тбдбн томашкыжы кыргыз пыренбт, тбдб когонжок ббшкбмжбн геометрический чертежвлбжб гишбн лбдбн колтен. Шукердшы эдемвлб шайышты сембн, томашкыжы пырышы войным Архимед шаралтен дб келесен: „Мбнбн чертежвлбэм веле ит тбкбл“. Но римский воин тбдбн докы кыргыз миэн дб великий ученывым пуштын шуэн (у эра якте 212 в). Архимедлбн тбнам 75 и ылын.

Военный делашты математикым дб механиком применяен, греквлб шуку военный механизмвлбм бштбнбт, шукумжымок тидбвлбм осаждаймашты кычылтыныт. Тидб катапультавлб дб баллиствлб (кб маклакавлбм, проста дон тыл пижбкбшб пикшвлбм дб дротиквлбм колтымы самострелвлб) ылыныт. Тбшец пасна, халавлбн стенивлбм пыдыртац кербл махань-шон механизмвлбм тенгеок усовершенствуймы ылын: таранвлбм, осаждаймы годым хада стенивлб докы кандышташ лимб кбкшб башнбывлбм дб молымат.

Эллинистический военный техника. Вургылла велнб—метательный орудия; шалахайншты—вбргбц вбргбш кандыштмы осадный башня.

Эллинистический военный техника. Арававлән таран.

Астрономи. Астрономи областьшты александрийский ученый Эратосфен ылмы ылын. Мамнан эра якте кым курым анзыц земля шар форман ылмым тѣдѣ научно доказываеш цацен, дѣ землян размержым лачоқышкы лишѣл ылмылаок определяен. Небесный явленивлән интересный дѣ точный наблюденивләм: Аристарх Самосский (у эра якте III курымын) дѣ Гиппарх (у эра якте II курымын) ыштенѣт. Кечѣ Земля гыц кого дѣ Земля Кечѣ йѣр, дѣ тенгеок ышкымжын шѣдыржѣ йѣр сѣрнѣ манын Аристарх пѣтѣри эче техенѣ мыслым келесен. Гиппарх Земля дорцын Кечѣ докы дѣ Тѣлзѣ (Луна) докы расстоянием определяен. Но ти гениальный догадыквлѣ шукердшѣ первинш веремѣн пақыла шѣрлен кердтелѣт.

Шукердшѣ веремѣн у эран II курымышты разрабатываймы Птоломейын астрономический система господствуен. ти система семѣнь (шар формым имейшѣ) Земля вѣрѣштѣжок шалга, а тѣдѣн йѣр Кечѣ, Тѣлзѣ, планетвлѣ дѣ шѣдырвлѣ сѣрнѣт. Кечѣ Земля йѣр агыл, а анеш, Земля Кечѣ йѣр сѣрнѣ манын Коперник доказываймешкѣ, Птоломейын ученияжы тѣнѣм тѣнѣрѣшкѣ правильныла чучын, тѣдѣ стѣтян тѣжем вѣцшѣдѣ йѣт большы вѣк шаненѣт.

Эллинистический период годшы научный достиженивлѣ человечествын ылымашыштѣ кого ролян ылыныт. Тѣдѣвлѣ вара Римлән, остаткашѣжѣ европейский народвлѣлән пумы линѣт. Нѣнѣ гыц пасна наука пақыла развиваялт ак керд ылын.

Ти стѣтян рабовладельческий культура эдемвлән пѣлѣмѣшын маханѣшон областьвлѣшток мѣләннѣ пиш ценный наследим коден.

62 §. Македония дѣ рабовладелецвлән власть ваштареш кредѣлмѣш. Грецим Римын воюен нѣлмѣш.

Греция Македонин власть ылыны.

Александр колымкы Грецишты македонский владычество ваштареш ик гѣнѣ агыл восставивлѣ тѣрвѣненѣт. Ти кредѣлмѣштѣ пѣтѣрижок видный ролян оратор Демосфен ылын. Но частичный успехвлѣ ылывыт гѣнѣт, Греция

эчеѣт Македонилән подчинялтын. Македония ваштареш кредѣлмѣштѣ ти периодын незервлѣ дон паянвлѣ лошты внутренний кредѣлмѣш сѣндѣлѣкын силажым пѣтѣрен миѣн, седѣндон греквлѣ освобождаялт кердтелѣт.

Греция независимость верц кредѣлмѣштѣ пасна союзвлѣ лиѣлтѣнѣт, но нинѣвлѣ кужы курыман ылтелѣт.

Этолийский дон
Ахейский союз-
влй.

У эра якте III курымын греческий государстввлн кок союз лктынйт, ннйб Македония ваштареш шагалынг. Ик союзшы Средний Грецишы, Этолия областышгы лин. Варарак Этолийский союз сага вес греческий госу- дарствывлйт пижнйт. Союзым вуйлалтымашы айырымы стратег ылын.

Ти веремнй организуйлтыш кокшы союзшы А х е й с к и й союз ылын. Тбдй северный Пелопоннесын халавлм иквреш бштен. Ти союз сага кого хала- влв, например, С и к и о н д а К о р и н ф пижнйт.

Изин-олен Ахейский союз йбр Пелопоннесын шуку халавлв дй общинывлй ушненйт. У эра якте II курым пйтйшаш годым ти союз когон силан лин. Ахейский союздон вуйлалтымаштат теңгеок айырымы стратег ылын. Маке- дония ваштареш независимость верц кредлмаш рабовладелецвлн власть ваштареш кредлмашдон ушнен.

Спарташты клас-
совый кредл-
маш.

новной массыжок
мбнгешок тошты

Агис IV.
Клеомен III.

Спарташты ти веремнй ожесточенный классовый кредл- маш кеен. Окса богатствывлв пвлв кого кушкыныт. Круп- ный рабовладелецвлв дй земельный угодивлн паян соб- ственниквлв лктынйт. Спартанецвлн дй перизквлн ос- новной массыжок землядымб ылын. Земляде кодымы народ реформым дй мбнгешок тошты „Ликургын законвлм“ пырташ терген.

Тенгелн у эра якте 245 ин сямбрык кугижй А г и с IV вуйлалтымы доны кого движени тбнглалтын. Тбдй народ- ный движеним используаш дй икманяр реформывлм бш- таш туман ылын.

Долговой обязательствывлм пйтйрш дй цилй гражданвлв лошты землям у гбц пайылаш Агис Советлн предлагаен. Агисын предложенижым Совет ярктыде. Шукат лите Агисым бшкымжым пуштыныт.

Но народный масса тыргыжланаш дй реформывтам тергаш продолжаен. Агис паштек шбцшй кугижй, К л е о м е н III, Агисын намечайымы реформы- влм проводяш решен. Тбдй Спарташты переворотым бштен: эфорвлм пушт- мы лин, перизквлв гражданский прававлм получаенйт. Тидын паштек куги- жй землям угбц пайылаш, тбдым землядымбывлн пайылен пуаш дй „Ли- кургын законвлм“ восстанавлиаш предписываен. Тидй крупный землевладе- леввлв ваштареш бштймы революци ылын.

Тбнм Ахейский союзын руководительжы А р а т, бшке доныжы революци лимаш гбц лудбн, македонецвлв гбц палшыкым ядын, нйбддонжы тбшкевек соок вожен ылын. Рабовладелецвлв рабвлн дй незервлн движени гбц вес сандлбкышттыш захватчиквлв гбц большы лудбнй. Ахеецвлв македонян- влдон ушненйт; С е л а с и я доныш битва годым (у эра якте 221 ин) Клео- мен шин шлбтбмб лин дй тбдйлин Египетш шблш вярештын. Клеомен тбштй палшыкым получааш шанен ылын. Но египтянвлв тбдйлин палшыде- лыт, дй Клеомен бшкымжым бшке пуштын колен.

Набис.

Ахейский союзын дй македонянвлн сйнгбмаш лимбдон Спарташ олигархи восстанавливайымы лин. Народный мас- са македонянвлн насилдон дй рабовладелецвлн властыдон бнежбй мирейй ылын. Тбдй тиран Н а б и с годым восстаним тйрвташ остатка цацымашым бштен. Набис хресаньвлн массын движеним вуйлалтен. Ти движеништы На- бис рабство гбц освобождаяш сбрбмй илотвлйт участвуенйт. Крупны и зе- мельный собственниквлв кибштй ылшы властя пашкуды сандлбквлв На- бис ваштареш цилн ушненйт. Пыт кредлбн гбнят, Набис пораженим тыр- хен дй у эра якте 192 ин пуштымы ылын.

Рабвлн восстани.

Демократический движени ылы годымок ти жепбн Гре- цишты рабвлн восстанивлйт шйреэмйт. У эра якте III курым пйтйшаш голым Х и о с островыштыш рабвлв рабовладелецвлв ваш- тареш кбнблбнйт. Бшкымбштн вождь Д р и м а к руководымдон нбнй господавлм сйнгт. Рабвлйт, господавлйт подчинялтышлык ылмы за- конвлв восстанавливалтыт. Рабвлн вождышты рабвл дон господвлв лош- тыш суйымаш делавлм разбирааш даже специальный судым организуен. Но Дримак кодымыкы цилй ти порядквлв пйтйрбмы линйт. Тидй гишн рабвл дй гбц выступаенйт, но ти выступленижат теңгеок темден шумы лин.

Варарак, у эра якте II курымын, рабвлн восстани Аттикышты, Малый Азишты дй вес вйрвлштат тйрваненйт.

Ти веремәш западышты Римский держава пұла
силан лиәш тьнгәлән. Рим тагынамок уже Грецин дела-
влә лошкы пыраш тьнгәлән. Тьдә кыды-тидә греческий
Грецим Римын покоряйымаш (у эра якте 146 и). областьләм даже воюен нәлән кердән. У эра якте 146 ин,
демократин движени кушмаш гьц дә равлән восстанивлә
гьц лүдән греческий рабовладелецвлә Ышкеок римлянвләм палшаш ўжыһыт.

Римский войскавлә Грецишкы пырен кенәт дә ти гәнәжә сәндәләкым Ыш-
хәләнһыштә циләгеок подчивяенәт.

Җенге, Римын пырымыжыдон, равлән дә незервлән движени темден шуму
лин. Тидәм Ыштәш манын греческий рабовладелецвлә Грецин независимость-
шымаг ямдаш линәт. У эра якте 146 и гьц Грецин историжә древний Римын
историшкы пыра.

І. РИМЫН ИСТОРИН ИР ПЕРИОД.

63 §. Древний Италин природа да населени.

Италин природжы да населенижи.

Греция гыц западышка, тангыжын мбндъркы пырышы Аппенинский полуостровышты Италия ылеш. Италия дорцын югышка да западышка кымкого остров ылт: Сицилия, Сардиния да Корсика. Изи островла Италия йбр чбды. Аппенинский полуостровын восточный сир тбр мыкы тангыждон кашташ удобный агыл: тиштй судновлалн шалгаш бухтывлә уке ганьок, сирвләжй аль туравлә, аль коаш вәрйштй ылт. Западный сир тбржй тишец удобныйрак ылеш: сирвлә пасерәквлә ылт да тйштй икманяр яжо бухтывлә улы.

Италин почвыжы Грецин гыц плодородныйрак ылеш. Италия тенгеок пүлә кырыкан сәндәлык ылеш гынят (север гыц югышка тбды гач Аппенинский хребет эртә), но кырыквлә тйштй пишок тура агылеп да вәрбн-вәрбн кымда плодородный төремвләшкй ванжат (Кампанья, Лациум). Седбндон Италишты земледелилән условивлә Грециштыш гыц яжорак ылт. Кушны ылшы кырык склонвләштй да долинывләштй кйтйм вәрвлә яжовлә ылт. Италиштй климат яжо, Грециштыш дорцын влажный да йонгатарак, а рекәвлә—Пондон Тибр шуку вбдән ылт. Италия—плодородный сәндәлык, шбргбдон паян.

Аппенинский полуостровым шуку племявлә населяенйт.

Северышты, По рекән долинышты, галлвлән махань-шон племявлә бленйт. Нйны гйц югышкырак; полуостровын западный частышты, Этрурия ылын. Этрусквлә халан пасна общинывләдон бленйт. Нйны южный Италиштыш да Сицилиштыш греквләдон да Северный Африкыштыш Карфаген халадон торгеен бленйт. Тенгеок этрусквлә тангыжышты разбойничаен да кравен каштыныт.

Этрусквлә пүлә кого культурный уровеньш шоныт. Нйнын яжон отделяваймы могильный склепвлә, хала стенавлән кодшывлә, художественный изделивлә: шин да бронзын сосудвлә, рисункан вазывлә, украшенивлә, статуивлә перегәлт кодыныт.

Этрусквлән письменностьыштат ылын, нйны греческий алфавитдон пользываеныт. Но этрусквлән йблмым ма ана пәлй. Себйндон ученыйвлә этрусский надписьвләм лыдын кердыт, но кбзыт эче нйнын смыслом ак ынгылеп. Этрусквлә Италиштыш пиш шукердшй культурный народ ылыныт.

Этрусквлә дорцын востоковышкыла да югышкыла, пелә Средний да икманярым Южный Италим занимаен, италиквлән шуку племявлә бленйт. Лациумышты, Тибр рекән ул теченишты, латинявлә бленйт. Эче паку югышкыла, Самниумын да Кампаньян сир тйр областьвләштй, италийский кого племя самнитвлә бленйт.

Восточный италиквлә кырыквлә лошты да Адриатический тангыж тйршты бленйт. Нйны отсталый племявлә ылынытат нйнын родовой бытышты пиш шуку веремә ылын да халавлә уке ганьок ылыныт.

Этрусский гробницывлә.

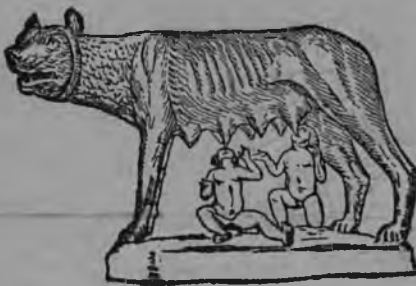

Этрусский кралшы.

Западный италик-латинявлә дә кампанский самнитвлә культурныйрак племявлә ылыныт. Нһнһ Тирренский тангыж лишнһ, торгейһмәш ир тһнгәләлтшһ сир тһр мычкы ыленһт. Тагынамок тиштһ изи халавлә лиәлтһнһт. Лациумышты например, таманяр лу халашты изи общинывлә ылыныт, нһнһ союзш ушненһт. Италин югышты греческий колониствлә ыленһт.

Лациумын халавлә лошты Рим хала айырлалтын. Рим хала пиш яжо вәрһштһ ылы: тһдһ судоходный Тибр рекә тһрһштһ, тангыж гәц иктә 25 километрәш вәрһштһ, шһм холм вһлнһ ылы, седһндон ти хала вәрһштһ поселенивлә эче пиш корон шукердок ылыныт. Йһржһ Лациумын плодородный долина ылы. Тибр рекән устьешты пиш шукердшһ веремә годшенок санзалым добываенһт. Поселенивләштһ ылышывлә земледели пәшһм ыштенһт дә торгеенһт, а тһшец пасна, рекәвләштһ, дә тангыж вһлнһ разбойничаен каштыныт. Вараракшы ти поселенивлә ик Римский общинышкы ушненһт.

Рим лиәлтмһ гишән шайыштмы легенда перегайт кодын. Троянский войнан геройвлә логһц иктәтшһ Эней Троя яммы годым спасаелтын дә шуку каштмыжы паштек Лациумышкы миен пырен. Варажы

Капитолийский авә пирә.

тиштһ тһдһн эргһжһ Альба-Лонга лһмән халам основаен, дә Энейын родшы тһштһ царствуен. Альба-Лонгышты кок йһгәр әзә—Римын лишәшлык основательвләжһ шачыныт. Нһнһ Марс йымын дә кугижән ыдәрһн Рея-Сильвиян эргһвләш шотлалтыныт. Ти веремән жестокий Амулий кугижә ылы, тидһ Рея Сильвиян

Атяжым престол гыц карангден. Кок йыгыр ая шачмы гишан пайлымыкыжы, Амулий бшкымжын властышы верц лудаш тынгалын да йыгыр аявлам Тибр рекашкы шуэн колташ шуден. Аявлам йогышы вьд сирьшкы намал лыктын. Ньнын магьрым юкыш ая пирь кыдал лактын. Ньнылан тьды нима вредамат бштьде, даже ньным бшкымжын шьшержьдон пукшаш тынга-лын. Вара йыгырвлам кугижан кьтөзьвлэ ужыныт. Ньны логыц иктьтшы аявлам токыжы урдаш налын да ньнылан Ромул дон Рем лымым пуэн. Кынам Ромул дон Рем кушкын шоныт, ньным пушташ цацшы жестокий Амулийлан ньны кьсым пьр-рьктеньт: тьдым ньны ороленьт да пуштыныт. Но Альба-Лонгашты Ромул дон Рем бнешты блеп ылы, ньны кьтөзьвлэ момы вьреш халам строяш решеньт. Халам строяш тынгалмы годым когынышты лошты соредьлмаш тьрванен да Ромул Ремым пуштын шуэн. У халам Ромул бшке лымжьдон лымден (латинский йьлмьдон Рим хала лым „Рома“ лымдальтеш). Предани семьнь, тьды у эра якте 753 ин лиальтын. Ти год гыц па-кыла римлянвлэ бшкымьштын летоисчислением шотленьт.

Рим хала пишок шукерды лин, тьды гишан римлянвлан легендывля веле кодын кердыньт. Ти легендылшты, греквлан ганьок, действуышы лицовляжы шьренжок йымывля ылыныт. Римлянвлан шуку йымы ылы. Ньны логыц главныйвлэшьжы: Ю п и т е р (хьдыртьшын да валгызышын йымы, благовям пушы), тьдын вьтжы Ю л и я (семьявлан покровительница), М а р с (войнан йымы) да молывляйт ылыныт.

64 §. Патрицийвлэ да плебейвлэ. Сервий Туллий.

Патрацийвлэ. Римышты пьтэриок родовой строй ылы. Городской община патрицийвлэ манмы Римын коренной населени гыц ылы. Каждый семьяшты вуйлалтышы атя — „патер“ ылы, тьшец ти лымжы лактын, тьдын властышы пиш кого ылы: бшкымжын семьян членвлам атяжы рабствышкы выжалаш да даже казнях правам имеен. Патриархальный стройын кодшывля Римышты шуку веремэ ылыныт.

Патрицийвлан пьтэри андак землян частный собственность уке ылы. Земля цилэ общинын собственность ылы да тьдым о б щ е с т в е н н ы й з е м л я маныныт. Пасна семьявлан усадьба землявлэ веле изи участоквладон ылыныт (кавштавичь, сад).

Таманяр патрицианский семья род ылыныт. 10 род—к у р и й, 10 куриь — т р и б а ылыныт. Цилэжы кым триба ылы. Патрицианский родвлан старейшинывлэ с е н а т ылыныт, аль старейшынывлан совет, тьштэкен 300 эдем ылы. Цилэ взрослый пьэргьвлэ куриь вьде собранивлэшкы погыненьт, тьштэ пиш керал вопросвлэ решальтыньт: вождьвлам айырымаш, войнам обявляйымаш, мирым заключайымаш. Римский община гыц государством бштймаш пиш когон шукерды лиальтын. Лиальшы государством племян вождь, аль куги ж а вуйлалтен. Тьды войскам вуйлалтен, верховный судья да жрец ылы.

Плебейвлә. Патрицианский родовой общинышты ылтымы Римын населенижым плебейвлә маныныт. Тиды Римский общиныдон покоряйымы племявлә ылыныт.

Плебейвлә свободныйвләэш шотлалтыныт, но ныйн гражданский прававләштй уке ылыны: Народный собраништы ныйн участвуйделыт, войскашты служыделыт, патрицийвлән религиозный обрядвләшкй пыртымы ылтелыт; патрицийвләдон ныйн лоштыш браковләйт даже незаконныеш шотлалтыныт. Общественый землядон пользываяшат плебейвлә правам имейделыт.

Правадымы положени плебейвләм, айыртемынжок тйдывләм, кыдывлә паен поспееныт, пиш пйзыртен. Когонжок плебейский беднотан положенижа лелй ылыны, тйды земля чйды гишән дә долгвлә гишән страдаен. Срокишты долгым түлен шоктыдымы должникым кредитор арестуен дә цепь мычны тоныжы 60 кечй урден кердын. Тиды паштекят долгым түлен кердте гйнь, должникым рабствышкы вес сандәлыккйш выжален колташ лиэщ ылыны.

Плебейвлә гйц пасна эче клиентвлә ылыныт. Тиды свободный эдемвлә ылыныт, ныйн иктә-махань знатный аль паян римлянин гйц зависимый лин, тйдыжым ти случайшты патрон маныныт. Патрон йшке клиентшылан земля участокым пуэн, йшкйжын положенижыдон клиентым поддерживаен, а клиент тидй гишән йшкйжын патронлан махань-шон услугывләм йштйшәшлык ылыны, а южнамжы тйдылән ровотайышашлык ылыны.

Клиентвлә, ти статян, пасна эдемвлә гйц зависимый ылыныт, а плебейвлә—государство гйц, ныйнлән государство шуку веремә прававләм путе.

Сервий Туллийын реформыжы. Шукердшй веремән Римым пачелә-пачелә шйым кугижә вуйлалтенйт манын легенда шайыштеш.

Пйтәриш кугижәжй Ромул ылыны. Кугижәвлә годым долговой рабство ваштареш гражданский прававлә верц, земля верц плебейвлән кредәлмәш тәрванен. Предани сембн, Сервий Туллий кугижә у эра якте VI курымын плебейвлән важный ылыны реформым йштен: ныйнвлә войскашты служаш допускайымы линйт дә ныйнлән икманяр политический прававләм пумы лин. Сервий Туллий, Афиныштыш Солонаок, Римын цилә населенижым (патрицийвләмәт, плебейвләмәт) вйц имущественный разрядвләэш пайылен. Ти разрядвләм классвлә маныныт. Вйц класс лошты иктйшкят пырыдымы гражданвләм пролетарийвлә („укейнвлә“) маныныт. Каждый класс воинвләм определенный количествым шагалтышашлык ылыны, дә утларак паянвләжй шукурак воиным шагалтенйт.

Тиды гишәнок сотнявлә (центуривлә) ййде воинвлән собранивләштй паянвлә шукурак голосвләм имеенйт, дә ныйн, икйжәк-иктйштйдон попен шйнден, хоть кынамат собраништы перевесым имеенйт.

Республикым йштймәш. Шйымшй кугижә Тарквиний Гордый годым кугижән власть ямыны. Насиливләдон дә казньвләдон тйды йшке ваштарешйжй патриций-

влән кого недовольством вызываен, нинѣ у эра якте 510 ин вос-
станим тәрвәтенѣт дә тѣдѣм поктыл колтенѣт.

Тарквинийым поктыл колтымы паштек патрицийвлә государствым управлйымашым бѣшке кидѣшкѣштѣ нәлѣнѣт. Центуривлә йѣде эртәрѣмѣ собранивләштѣ народ каждый ин патрицийвлә логѣц к о к о н с у л ы м айырен. Консулвлә первиш кугижәвлә гѣц властым чѣдѣм имеенѣт, вет нѣнѣ коктын ылыныт дә нѣнѣ-логѣц каждыйжы весѣмән ваштареш лин кердѣн. Тѣшец пасна нѣнѣн должностышты годаш срокдон ограничивайымы ылын, ти срок эртѣмѣкѣ, нѣнѣ проступкывләм йль преступленивләм бѣштенѣт гѣнь, консулвләм ответственностьышкы привлекаеш лиэш ылын. Поход годым веле консулвлән власть неограничен-
ный ылын.

Тенгеләнлә, республикишкы ванжымаш, патрицийвлән властьюм эче когоракын цаткыдемден.

65 §. Патрицийвлән дә плебейвлән кредәлмәш.

Народный три- Кугижән власть яммы паштек патрицийвлән дә
бунвлә. плебейвлән кредәлмәш эче когөмѣн веле. Па-
трицийвлә тѣ веремәш населенин высший
группа, аристократи ылыныт, нѣнѣ народым когон пѣзѣртенѣт.
Патрицийвлән пѣзѣртѣмәшвлә гишән, предани семѣнь, пле-
бейвләм совсемок Рим гѣц карангаш решенѣт дә Рим гѣцмѣн-
дѣрнѣ агыл ылыш Священный кырыкышкы переселялтыныт
(у эра якте 494 и). Патрицийвлә лүдѣн колтенѣт, вет плебей-
влән кемәш войскам когон слабкәмдә ылын, дә кого уступкы-
вләм бѣштенѣт: плебейвлә йшләнѣштѣ осовын защитниквләм—
народный трибунвләм айыраш правам получаенѣт. Пѣтәри трибунвлә
коктын ылыныт, варажы нѣнѣн шот лу
якте шон.

Народный трибунвлә кого властым получаенѣт; нѣнѣ кон-
сулвлән дә вес должностной лицевлән хоть махань распоряже-
ним (военный приказвлә гѣц пасна) цәрен кердѣнѣт. Тидѣм
бѣштәш нѣнѣлән „вето“ шамакым веле келеш келеш ылын
(*veto*—ам шүдѣ). Трибуны личность неприкосновенныеш шот-
лалтын. Плебейлән хоть кынымат палшыкым пуаш манын, на-
родный трибунвлә хала гѣц нигышкат кешәшлык агылеп ылын,
а нѣнѣн томашты каждый плебейлән йдет-кечет пачмы ылын.
Тенге гѣнят, трибун плебейвлән практикыштыжы советдон веле
палшен кердѣн.

Римышты суд патрицийвлә кидешок кодын, а законвлә нигыш-
тат сирѣмѣ агылеп дә обычай семѣнь веле суенѣтәт, патриций-
влә тидѣндон бѣшкѣмѣштѣн интересышты семѣнь злоупотреб-
ляен кердѣт ылын. Седѣндон народ законвләм сирәш тергәш
тѣнгәлѣн. Патрицийвлә шуку веремә ваштареш ылыныт, но
остаткәшѣжѣ уступаш принуждайымы линѣт. У эра якте 451
ин лач патрицийвлә логѣц веле лу эдемән основын комиссим
(децемвирвләм) айыренѣт. Ти комиссилән год мычкышты

законвләм сирәш поручайымы ылын. Но ик иштѣ комисси законвләм сирен шоктыде, дă 450 иэш вес децимвирвләм айыренѣт, ти гăнăжѣ пелжѣм плебейвлă логѣц айыренѣт. Кокшы комиссижы роботам пѣтăрен. Законвлăm ыргеньын 12 доскаэш пѣчкеден сирѣмѣ дă халаи главный площадеш (ф о р у м е ш) сăкѣмѣ ылыныт.

XII таблицын законвлă плебейвлăлăн куштылтымашым чѣдѣ пуэнѣт. Патрицийвлă дон плебейвлă лошты браквлă первишѣлăок запрещайымы ылыныт, жестокий долговой права вашталтыдеок кодын, долгвлăн процентым веле изиш чѣдемдѣмѣ лин.

Седѣндон плебейвлă ышкѣмѣштѣн прававлă верц пакылаат кредăлѣнѣт.

**Консульский
власть дă земля
верц кредăлмăш.**

Народный трибунвлă Лициний дон Секстий Народный собранилăн техень законопроектвлăm предлагаенѣт:

1. Иктăт 500 югер¹ гѣц большы общественный землям имеен ак керд.

2. Консулвлă логѣц иктѣтшѣ плебей лишăшлык.

Ти законвлă когон важныйвлă ылыныт, дă патрицийвлă нинѣм ылымăшѣш пырымашты когон вашта-реш кредăлѣнѣт. Ти законопроектвлăэш „ветом“ ыштăш нѣнѣ вес трибунвлăm ышке векѣшты сăрен шѣнденѣт. Ти кредăлмăш лу и шывшылтын. Лу и пачелă плебейвлă Лициний дон Секстийым народный трибунвлăэш айыренѣт дă нѣнѣ каждый инок ышкѣмѣштѣн законопроектыштым шѣнденѣт. Остаткаэшѣжѣ у эра якте 366 ин патрицийвлăлăн уступыктен кердѣнѣт. Лициний дон Секстиниян законопроектвлă принимайымы ылыныт, дă Секстиний пѣтăриш плебейский консул лин.

Ти веремă кытлан плебейвлăлăн диктаторын должностьшат дăступный лин. Диктатор государствен-

Ликторвлă—римский консулын охрана.

вылан пишок лелѣ минут ылмы годем веле назначаялтын. Сенатын постановлени семѣнь тѣдѣм выдающий гражданвлă ло-

¹ Югер— $\frac{1}{4}$ га нăрѣ.

гъц ик консул назначен. Диктатор неограниченный военный да гражданский властьюм имеет, но 6 тылзеш веле. Ти срок эр-тымыкы диктатор ышкымжын полномочивлам слагаен.

Римский государство ышкымжын границавляжым кымдаэм-дымыкы, у должностьвлӓ линйт. Претор влӓ суддон вуйлал-тенйт, цензор влӓ гражданвлӓм имущественный разрядвлӓэш пайыленйт да сенаторвлӓн спискывлӓм составленйт, эдил влӓ Римым охраняйыман гишӓн да тыдым продовольстводон снабжайыман гишӓн шытырланенйт, квестор влӓ государст-венный казнадон заведываенйт.

Пыт кредӓл шалгыдон плебейвлӓ цилӓ ти государственный должностьвлӓшкы пыраш лимашым получаенйт. Ти веремӓ гыц пакыла округвлӓ (трибавлӓ) йыде лишы собранивлӓ кого значе-нийӓн линйт. Тишты плебейвлӓ шуку ылыныт, да седьндон шуку вопросвлӓжымок ныны ышкымштын пользышкы решен кердынйт.

Плебейвлӓн
сынгымыш.

Тенгелӓнлӓ, плебейвлӓ перви патрицийвлӓ ки-дышты ылышы цилӓ ты государственный долж-ностьвлӓм занимаяш правам получаенйт. Долго-

вой рабство пӓтӓрымӓ лин: у эра якте 326 ия законом лыкмы, ти закон сембын гражданвлӓм рабствышкы сӓрӓш цӓрымӓ.

Плебейский бедотан положени таманяррак куштылген. Цилӓ плебейвлӓок ынде политический прававлӓм получаенйт. Тынге гынят, государстводон управляйыманшкы плебейвлӓн беднотам ак пыртеп ылы. Римышты государственный должностьвлӓшты тӓртеок ровотаенйт, ныным паян эдемвлӓ веле занимаен кер-дынйт, седьндон беднота тышкы вӓрешт кердте. Изин-олен Римышты икманяр лу семья лӓктӓн, ныны членвлӓшты поколе-ни гыц поколенишкы высший государственный должностьвлӓш-кы—консулвлӓэш, преторвлӓэш, цензорвлӓэш да мол долж-ностьвлӓшкӓт айыралтыныт. Римышты цилӓ главный должность-влӓм занимайышы, паян эдем-влӓн ти у служилый аристо-кратим но бил влӓ („но-бил“— знатный) маныныт.

Тынгелӓнлӓ, плебейвлӓ шу-ку прававлӓм добываенйт гы-нят, тыдывлӓм ныны цилӓок ылымашыш пыртен шоктыде-лыт, вет тидӓлӓнжы йӓрсӓм веремӓм да оксам имейӓш ке-леш ылы.

66 §. Италим воюен нӓлмашвлӓ.

Римский государство кӓр-гышты патрицийвлӓ дон пле-бейвлӓ лошты пиш кого кре-дӓлмаш кеен гынят, Рим Ита-лим изин-олен воюен нӓлын.

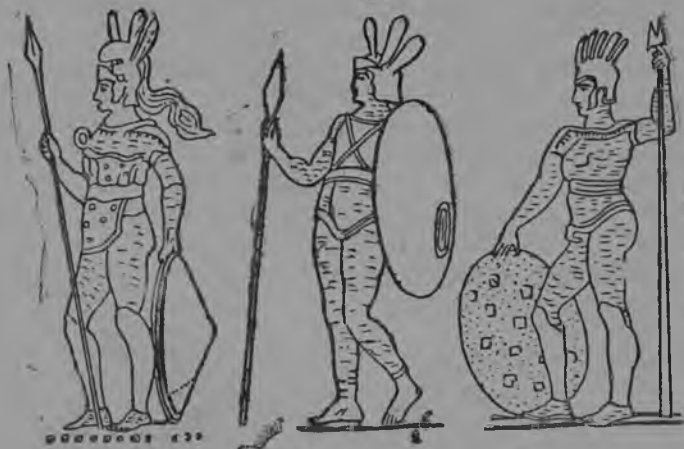
Куштылгын вооружаялтшы римский воин—працник.

Воюен нәлмәшвләжй пйтәриок патрицийвләлән дә паян плебейвләлән келеш ылын, вет нйнйлән покоряйымы народвлән землям хватен нәләш лимәшйым пуәнйт. Но плебейский бедно-тажат землян частышым получаен. Теве малын римский хресәньвлә войскашты охотадон служенйт, дә ти хресәньвлән кидвләдон кокшүдй и лошты почти цилә Италим воюен нәлмй ылын.

У эра якте V курымын римлянвлә пашкуды народвләдон шуку войнам ёштенйт. Ти войнавлә ылмыдон римлянвлә Тибрын ұл течеништыш вургымла сиржйым этрускувлә гыц хватен нәлйнйт.

Галлвлән
нашестви.

У эра якте IV курым тйнгәлтйшйн По рекән долина гыц Этруришкы галлвлә тәрвәненйт. Этрурим әртймйкй, нйнй Рим вйкәт нападаенйт. У эра якте 390 ин галлвлә римский армим шин шәләтенйт дә, ылышйвләдон кодымы Римым хватымыкы, тйдйым почти цилә пыдыртенйт. Ёрвезй әдемвлән изи отряд веле пыраш литймй римский кремлеш—Капитолиеш шйлйн кодын, манын предачи попа. Галлвлә Капитолийым приступдон нәләш

Самнитский воинвлә.

паценйт дә кердтелыт. Тйнәм галлвлә тйдйым осаждаенйт. Икәнә йыдым нйнйн отрядышты Капитолин тура стена мычкы йывырт кузаш тйнгәлйн. Галлвлә пиш олен каштынытат, нйнйым иктәт колте. Ик галл даже күшкй вйкок кузен шоктен ылын. Но ти моментын комбывлә пиш кого шумым дә юкым тәрвәтенйт, ти комбывләжй Юнона богинялән посвящайымы ылыныт дә седындонок Капитолийский храмышты ылыныт. Римлянвлә шижйн колтенйт дә галлийский отряд хәлә улыкй кйшкенйт. Тишецйн „комбывлә Римым спасаенйт“ манмы шая ләктйн.

Римлявлә гыц кого выкупым 1000 кы́рвенга¹ шортним полу-
чайымыкы, галлвлә мы́нгеш кены́т. Но варажат, халам нә́лбн-
жы́ кердтелыт гы́нат, римский территоришкы таманяр гә́нә на-
падаены́т. Галльский разгром паштек Римым у гы́ц строены́т
дә когон укрепляены́т.

Латинский война. У эра якте IV курым покшал кытлан римлявлә
южный Лациум гы́ц воинственный вольск-
влә́н племям поктыл колтены́т дә литинский
халавләдон союзым бы́тены́т. Но латинский союзниквлә рим-
лявлән пы́зыртмәшвләдон довольный ылтелыт дә у эра якте
340 ин восстаним тәрвәтены́т, консулвлә логы́ц икты́м дә сена-
торвлән пелжы́мок латинявлә логы́ц айыраш тергены́т.

Рим ти восстаним темден шуэн, Латинский союзым шә́лә-
тен колтымы ы́лын, дә ылшы союзниквлә Римлән подчинялт-
шә́шылык ы́лыныт.

Самнитский войнавлә. Сек лелы́ дә значительный война, кыдым Рим
у эра якте IV курымын дә III курым ты́нгәлтө-
шын виден, самнитвлә́дон ы́лын. Ты́ война
паян дә плодородный Кампанья область ги́шән ты́нгәләлтө́н дә
перерыввләдон у эра якте 327 и гы́ц 290 и якте шывшылтын.
Война ты́нгәлмө́ годым римлявлә лелы́ пораженим тырхены́т.
Римский арми шы́ргән Ка́вди́нски́й ущельешты самнитвлә-
дон ә́рен нә́лмө́ ы́лын дә позорный условивләдон сдаялтын. Рим-
лявлә „иго вашт“ лә́кшә́шылык ы́лыныт: земляшкы́ кок копьем
шыралыныт, кымшыжым кү́шән тореш ялштены́т; оружидымө́
римский воинвлә икты́н-икты́н копы́евлә лодон врагвлән мысқы-
лен ваштылмы лошты кешә́шылык ы́лыныт.

Ти периодын римлявлә э́че ты́лещә́т когон лелы́ положи-
ништы лины́т, ны́ны ваштареш этрускывлә́ят дә галлвлә́ят ша-
галыныт. Но ти племявлә иквә́реш цат пижшы́ ылтелыт, дә
Рим, остаткажым, сы́нгы́шеш лә́кты́н.

Самнитвләм шу́кыжымок Римым союзниквлә́ш сә́рбө́мө́. Ва-
раракшы Рим бы́ләнжы́ северный Этруримә́т подчиняен. Ти
войнавлә паштек цилә́ Средний Италия дә Северный частьшы
римлявлән киды́шты ы́лыныт.

**Пиррдон война-
влә́дон Южный
Италим поко-
райы́маш.** Италин югышты ылшы греческий халавлә логы́ц
сек силан дә паян хала Таре́нты́лын. Средний
Италим воюен нә́лмө́кы́ римлявлә́ниньдон вой-
нам ты́нгәлбны́т. Тарентинецвлә́ эфирский куги-
жәм Пирры́м палшаш у́жыны́т. Ты́ды́ чествым
яратышы эдем, Александр Македонскийын подвигвлә́ ги́шән меч-
тайышы ы́лын. Ты́ды́ Тарентлән палшаш охотан согласен дә
у эра якте 280 ин шошым Италишкы миэн. Ты́ды́н сага арми-
жы́ 20 ты́жем эдемән пехота, 3 ты́жем эдемән конница, дә ты́н-
геок боевой слонвлә́ шу́кы ы́лыныт.

Пы́тәриш шиэдә́лмә́ш годымок римлявлә́ шин шумы лины́т.
Ты́нәм э́че ны́ны боевой слонвлә́дон, кыдывлә́ гы́ц римский
конница лү́дөн, кредә́л мыштыделыт.

¹ Римский кы́рвенгә́шты́ средний шотлен 273 грамм нә́ры.

Пирр—эпирский кугижя.

нинский полуостров хялэ, По рекяң долина гыц пасна, Ынде цилэ Римын кидыш ванжен.

67 §. Римский войска. Италия Римын власть кидышты.

Римский войска. Рим бышкымжын яжон организованный дэ ты-
нэмшы веремян пиш яжон вооруженный арми-
жыдон шыренок сынгышеш лэктын.

Римский армин главный частышы шукужок хресанвлэ ло
гыц погымы лелын вооружайымы пехота ылын, Пехотинецвлэ
кок тырэн мечдон дэ кышкылтмы кужы копьедон снабжайымы
ылыныт. Нындын защитышты: панцырь. шлем дэ кого щитылын.
Арми таманяр легионвлэ гыц (полквлэ гыц) ылын. Каждый
легионышты, лелын вооружайымы пехота гыц пасна, опреде-
ленный числа куштылгын вооружайымы пехотинецвлэ дэ всад-
никвлэ ылыныт.

Бой годым легион кым боевой линиэш строялтын. Пытэриш
линишты самбырк войнвлэ ылыныт, кокшышты—тылеп ёлэл-
шыраквлэ дэ кымшышты—сек опытный дэ закаленный войнвлэ
ылыныт. Сожок бойвлэм легионвлэн фронт анзылны шалгышы
куштылгын вооружайымы пехотинецвлэ тынгалыныт. Противник
нындым цактыраш тынгалмыкы, ныны цакненыт, дэ бойыш пытэ-
риш лини пырен. Пытэриок войнвлэ противниквлэ вёкы ёш-

Вес инжы римлянвлэ Пирр-
дон эче угыц вэш линыт. Шиэ-
дэлымаш пиш когон упорный
ылын дэ тыды кок кечы шыв-
шылтын. Римлянвлэ эчэйт пиш
шумы линыт, но Пиррат техень
кого ямдымашым ёштен, тыды
сыгырал колтен вёк: „Эче ик
техень сынгымаш лимыкы—
мыныын большы воинвлэмат
ак кодеп!“ (Тишецын „Пиррын
сынгымаш“ манмы шая лэктын).

Римдон война пиш кужын
шывшылтшы лимым Пирр ын-
гылен; Пиррын силажы чыдем
миэн. Седындон тыды икманяр
веремаш Италия гыц карангаш
решен дэ Сицилиш воюяш кеен.
Тыды Италишкы эче угыц ми-
мыкыжы, римлянвлэ силаштым
погеныт дэ тыдым совсемок
шин шуэныт.

Тыды паштек римлянвлэлан
цилэ Южный Италим нэлэш ни-
ма труднажат уке ылын. Апен-

кымыштын кышкылтмы кужы копеш-
тым кышкенйт. Щитвлэш лижын шыц-
мькы, копьевля бшке лелыцыштыдон
улыкыла шывшыныт да противниклан
тыдйндон свободнан дейтуяш волям
путелыт. Тиды паштек мечвлэдон ру-
копашный бой тынгалалтын.

Пытариш лини слабкаэмаш тынгал-
мыкы, бойышкы кокшы линим пырте-
ныт, да самой решительный моментын
веле кымышы лини пырен.

Легионвлэшты римский гражданвлэ
веле служенйт. Римлан подчинялтшы
общинывлэ (союзник манмывлэ) вспо-
могательный войскавлэм, шагалтенйт.
Каждый римский легионлан 6 тыжем
нар союзник полагаен ылын.

Римский армишты ук-
репляймы ла-
герь. Военный
механизмвлэ.
Репляймы ла-
герь пиш важный ро-
ляны ылын. Поход годем
римский войска шалгым вэреш соок
лагерьым бштен. Тыды обычно кырык
тыреш бштен да лагерьжы прямо-
угольник форман ылын. Лагерь йыр
келгы канавам капаенйт. Ныл велнат

лакмы вэрвлэ ылыныт. Лагерь коргышты палаткывлэ ылыныт.
Каждый войска часть лагерьышты бшкымжын определенный
варым имееен. Лагерь покшалны площадь ылын, тышты полко-
водецын палаткыжы шалген. Тышток жертвенник шалген, да
собранилан вэр ылын.

Римлянвлэ укрепляймы лагерьым бштен мыштымыштыдон
шуку сраженишты сынгышеш кодыныт да шуку пораженивлэ
гыц каранг кердынйт.

Римский армишты, греквлэн да македонявлэн ганьок, шу-
кы статян механический приспособленвлэ ылыныт: катапульта—
пикшвлэм кышкыш; баллиствля—кувлэм да кого пикшвлэм
кышкыш; пу гыц бштэмь подвижной кого башнявлэ, тидывлэм
осаждаймы халан стена докы шывштен мийт ылын; штурмвлэ
годем осаждайшывлэм леведшы махань-шон навесвлэ; кре-
постын да халан стенавлэм пыдырташ таранвлэ да молат ылыныт.

Общественный
ныр. Италим
подчиняйымаш.

Италины икта-махань областым воюен нэлмыкы,
римлянвлэ кым пайышты ик пай земляжым го-
сударствын пользыш шывшын нэлбныт. Шыв-
шын нэлмы земля общественный ны-
рыш (ager publicus) сэрналтын. Тыдын ик частьшы цила римский
гражданвлэлан общий пользывайымашкы пумы лин, весыжы—
незер гражданвлэлан тыгыдын пайылымашкы кен, кымышы—

Римский легионер.

выжалалтын. Шыренжок ти земля знатъын кидыш попазен. Се-
дъндон общественный ныр верц народ дон звать лошты шу-
кердшы веремя годшенок кредалмаш кеен.

Воюен наймыт областывлаштыш населенидон Рим ик статья
агыл поступаен: Италин кыды-тиды покоряйымы халавля пол-
ный гражданство прававлам получаенит; вес халавляштыш
йлышывля прававля гыц лишайымы ылыныт да Римский народ-
ный собранивляштыш голосдон пользывайыделыт. Римлян власт-
вужаш куштылгы лижы манын, а покоряйымы народвлялан ышке
лоштышты попен шокташ да общий восстаним тарваташ труд-
на лижы манын ныны, тыдылан техень покоряйымывля лошты
айырымашым бштенит. „Айыры да властвуй“—римский по-
литикын техень правило ылын.

Италин покоряйымы шуку племявляжымок с о ю з н и к в л я
маныныт. Римлянвля нынылан внутренний устройством перегаш
правам пуэнит, но союзниквлан цила внешний делавлаштыш Ри-
мын кидышты ылыныт. Союзниквля римский армишкы вспомо-
гательный войскавлам шагалтенит. Налогвлам ныны, Италин
цила молы йлышывлялок, тудыделыт.

Тенгеланля, дисциплинан цаткыды арми да („айыры да власт-
вуй“) хитрый политикыдон, Рим союзниквлам колыштарен урден.

68 §. Римлянвлан религи.

Шуку йымылан бнянымаш.

Природа гишан первобытный статья шанымашвля рим-
лянвлам йымылан бнянымашкы найан миэнит. Почти
каждый предмет да явлени бшкымжын йымым иеенит.
Река, шыргы, корны, вацак йымывля да молы йымывляйт ылыныт. Земляш
шумы пырцы бшкымжын пасна йымым иеен: кушшы кинды вуйым вес йымы
вуйалтен, пеледыш вуйым—кымшы, поспейшыш вуйым—нылымшы. Азан
блымашым 43 йымы управленит: шачын вацшын пйтариш сянгыралмын йымы
ылын, шипкы йымы, азан бндекш кечыжын йымы да молы йымывляйт ылыныт.
Каждый семья бшкымжын покровитель-предкывлан шудышым почитаен. Ти
пурь семейный шудышвлам ларвля маныныт. Нынын изображениты
портштыш вацак лишны изи шкафышты шалген. Семья качмы годым, лар-
влан изображени анзыланат изи цашкяэш качкышым шынденит. Семейный
праздниквля годым ларвлам пеледышвладон украшаенит. Тонышы йымывлан
шотыш п е н а т в л я —кладовой да семейный очаг йымывля пуренит.

Римлянвлан общий йымывляйт первок линит, например Я н у с—амасавлан,
капкан да цила дела тынгалтышын йымы, В е с т а—вацакын богиня да молы-
нат. Древний Римышты сек кого йымывляэш Ю п и т е р, Ю н о н а, М а р с да
К в и р и н шотгалтыныт. Юпитер главный йымеш шотгалтын, тыды землялан
плодородим пуэн да земляшкы свитым, юрым, валгынышым, хыдыртшым
колтен. Марс дон Квирина война йымывля ылыныт; Юнона, Юпитерын супруг-
шы, бракын да семья лошты блымашын покровительница ылы.

Религиозный обрядвля.

Римлянвлан блымашышты религиозный обрядвля кого ро-
лян ылыныт. Точно палаш келеш ылын. Тыды ыль вес
случайшыкы махань йымы докы обрашаймыла, тынам ма-
хань шамаквлам попымла, махань обетвлам пумыла ыль махань жертвавлам
кандымла, точно палаш келеш ылын. Изи самынок цила делам портен кер-
деш манын римлянвля шотленит. Тынге гынат, случай годым ышке йымыш-
тым алталаш тиды аптыртыде. Например, жертвашкы 30 вуйым (волькым
шанаш келеш ылын) кандаш сorenит гынь, то ти вуйвлан мака вуйвладон
вашталташ ляэш ылын.

Жрецвлӓ. Греческий религин влиянижы.

Римский религин техень характер годым жрецвлӓ кого ролян ылыныт. Нӓнӓ махань-шон коллегивлӓшкӓ (союзвлӓшкӓ) ушненӓт. Сек важныйвлӓжӓ понтификвлӓ—судобный законвлӓм дӓ обычайвлӓм толковайышывлӓ ылыныт. Понтификвлӓ тенгеок махань кечӓвлӓ общественный делавлӓм ыштӓш благоприятныйвлӓ ылыныт, а маханьвлӓ благоприятный агылеп ылын, определяеныт. Нӓнӓн кидӓшты календарь ылын, ти календарьжы Римышты пӓтӓри пиш сложный дӓ путыен шӓндӓмӓ ылын.

Вес жрецвлӓжӓ вуйта йымыделӓн вольым пӓленӓт, тӓдӓндон занимаеныт. Иктӓвлӓжӓ тидӓм кевлӓ чонгештӓмдон ыштенӓт, весывлӓжӓ—жертваш кандымы вольыквлӓн кӓргӓ хирсӓдон. Веста акывлӓ—Веста богиня жрецвлӓ кого уваженишты ылыныт. Нӓнӓ нигӓм йӓрдӓмӓ тылым Вестан алтарьышты урдышашлык ылыныт дӓ 30 имычы марлан кете ылӓш обетым пузӓнӓт. Весталкывлӓ лошты иктӓжӓ ти обетым нарушасен гӓнь, тӓдӓм живоймок земляш канасен пиштенӓт.

У эра якте IV курым гӓц римлянвлӓ Кампаньен греквлӓдон дӓ Южный Италидон яжон ылӓш тӓнгӓлӓнӓт. Римский религишкы коракын развитой греческий религи кого влиянием пуаш тӓнгӓлеш. Пӓтӓри римлянвлӓ эдем статья йымывлӓм представляйыделыт. Теде, папример, Марсым копье статьяным изображасенӓт; Юпитерым—кӓн пикш статьяным. Варажы греческий влиянидон эдем статья образан пӓтӓриш йымывлӓшты лӓктыныт. Седӓндон ышкӓмӓштын мифологиштым, вес себӓнжы йымывлӓ гишӓн рассказвлӓм, римлянвлӓ греческий образецвлӓ се мӓнь сиренӓт.

Римышты изин-олен греческий мифвлӓ дӓ легендывлӓ лӓктын мӓӓт, папример Геркулес (Геракл) гишӓн дӓ молы йымывлӓ дон геройвлӓ гишӓн. Греческий обычай себӓнь, йымывлӓм эдемвлӓ статьяным представляш тӓнгӓлӓнӓт, нӓнӓн изображенивлӓм ыштӓт. Римский религишты у, греческий йымывлӓ лӓктынӓт, папример, Аполлон йымы. Римский вес йымывлӓӓт греческий статьянвлӓдон иканьвлӓ лиэш тӓнгӓлӓт. Главный римский Юпитер йымы Завс йымыдон икань лиэш. Юнона—Гератов, Минерва—Афинадон дӓ молат.

Римлянвлӓ греквлӓ ганьок, природын яленивлӓм дӓ эдемвлӓн ылӓмӓшым научно келесен пузӓн эче мыштыделыт. Цилӓжок йымывлӓн вольы гӓц зависмый ылмыла нӓнӓлӓн чучын.

Весталка.

II. ИТАЛИЯ ГӓЦ ӖРДӓШТЫ РИМЫН ВОЮЕН НӓЛМӓШВЛӓ.

69 §. Пунический¹ пӓтӓриш война (у эра якте 264—241 ивлӓ).

Карфаген.

Северный Африкышты, кӓзӓйтшӓ Тунисышты, Карфаген хала ылын. Шукердшӓи веремӓн финикийский Тир хала гӓц лӓкшӓвлӓ тӓдӓм ыштенӓт. У эра якте III курымын Карфаген Средиземный тангыжыштыш сек паян дӓ могущественный хала ылын. Тӓдӓн купецвлӓжӓ

¹ Рим дон Карфаген лоштыш войнӓвлӓм пунический маньт, латинский „пунн“ шамак гӓц лин, вес статьянжы финикиянвлӓ.

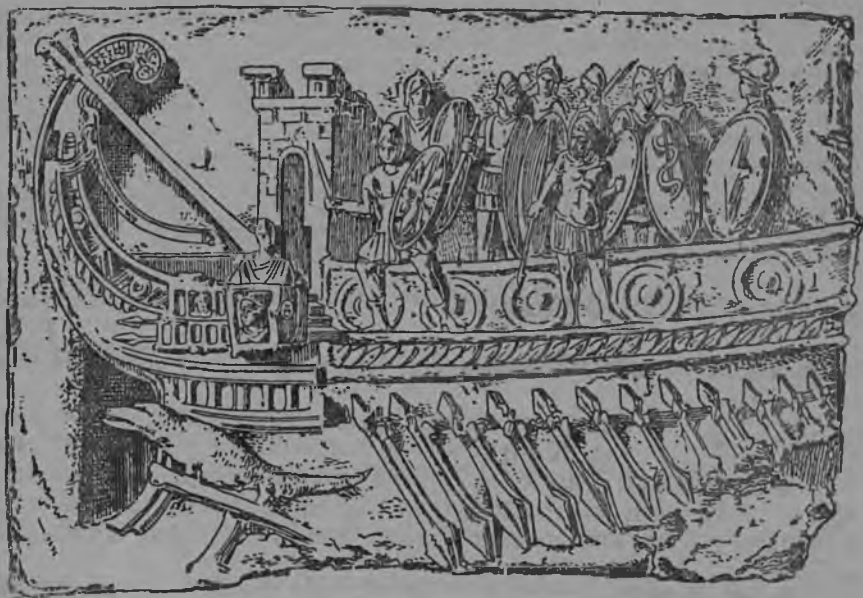
Африкын цилә северный сир мычкы, Сицилишты, Сардинышты, Корсикушты да Испаништы торговой поселенивләм иеенйт. Смелый карфагенский мореплавательвләжй даже Атлантический океанышкат ләктйнйт.

Карфагенын силан военный флотшы ылын. Тйдйн моряквлә опытный да смелый ылмыштыдон айырлалтыныт. Карфагенявлә тйнгеок кого армим иеенйт.

Войнан причины-влә. Пйтарй Рим дон Карфаген дружеский отноше-ништы ылыныт. Но Рим силан лин мимй сембйн, тйдйн аппетитшы кушкын миэн. Римский зем-левладелецвлә да купецвлән внимаништым плодородный Сици-лия аздарен. Ти островын шуку частьшок тй веремән карфа-генын ылын, а тйдйн восточный сир тйрйштйжй Карфагендон да йшке лоштыштат шйдйн йлйшй греческий халавлә ылы-ныт. Римлянвлә ти кредәлмәш лошкы пыренйт да римский от-ряд Мессану (кйзйт Мессина) халам хватен. Тынәм карфагенский правительство у эра якте 264 ин Римлән войнам обявляен. Карфаген дон Рим лошты пунический пйтарыш вой-на тенге тйнгәлалтйн.

Сицилим хватымаш да флотым сооружаймаш. Сиракузянвләдон союзым йштймдон римлянвлә тангыж лишнйш крепостьвлә гйц пасна почти цилә Сицилим хватен кердйнйт. Тангыж вйлни карфагенский флот господствуенәт, тй крепость-вләжй карфагенянвлән кидеш кодыныт.

Карфагеным пйтаренек сйнгәш Римлән силан флот келеш ылын, а римлянвләжйн изи судновлә веле ылыныт, ийнй карфа-генянвлән вйц палубан кого корабльвләдон кредәл кердтелыт.

Римский военный корабль.

Римлянвлә судновләм строяш тѳнгәлѳннѳт дә ик и мычкышты 120 кого корабльым строенѳт. Тѳлец пасна, ик технический при-способленим тумачен лыктыныт: корабльвләштѳ нѳннѳ крук мычашан перекидной кѳвервләм ѳштенѳт (нѳннѳм „воронвлә“ ма-ныныт). Бой годым судновлә иктѳ весѳштѳ докы лишеммѳккѳ, „воронвләм“ колтенѳт дә неприятельын корабльы бортеш ыды-ралтаренѳт дә римский воинвлә ти кѳвервлә мычкы противни-кын палубыш ванженѳт. Тѳштәкен бой тѳнгәлѳлтын дә испы-танный римский пехота карфагенянвләм сѳнген.

Перекидной кѳвервләм применяймдон римский флот у эра якте 260 ин Сицилин северный сир тѳрѳштѳ карфагенский флотдон кредәлмәштѳ пѳтәриш кого сѳнгѳмәшѳм ѳштен.

Ти сѳнгѳмәш паштек римский сенат войнам Африкыш вашташ решен. Ти цельдон кого фло-тым погенѳт дә у эра якте 256 ин шошым тѳдѳм Африкын сир тѳрвләш тәрвәтенѳт. Рим-ский арми Карфаген гѳц мѳндѳрнѳ агыл ләктѳн. Римлянвлә тѳшәкок карфагенский территорим краваш тѳнгәлѳннѳт: 20 тѳже-мәт угла пленныйвләм Италишкы колтенѳт дә рабвләш сәртенѳт.

Но шукуштат агыл хресәнвлә (Африкышты римский арми-жы шукужок хресәнвлә ылыныт), хозяйшвашты разоряялтеш манын, токушты колташ тергәш тѳнгәлѳннѳт, Сенатлан нѳннѳ тергѳмәшѳштѳм удовлетворяш вәрештѳн. Африкеш консул Регул командывайымы изи армим веле коденѳт.

Регул Карфаген гѳц мѳндѳрнок агыл нимат ѳштѳдеок шал-гым лошты (когон укрепляйымы халам осаждаяш тѳдѳн арми-жы угла чѳдѳ эдемән ылын), карфагенянвлә нумидийцывлә логѳц (Африкышты — Нумидийцы тѳлѳшѳвлә) дә греквлә логѳц шуку эдемѳм тәрленѳт. Ти силавләдон нѳннѳ римский армиян решительный пораженим ѳштенѳт. Римлянвләм шу-кужымок пуштыныт, частьшы пленыш попазеныт, тѳ шотышты Регул ѳшкежәт попазен. Только когоок агыл римский отряд веле ытлен кердѳн.

Война пѳтѳмәш. Но война тѳшәк эче пѳтѳде дә сѳнгѳмәш кок векәт вашталтышла ванжен мѳмѳдой война шу-кы шывшылтын. Остаткажым, у эран 241 ин римский флот Си-цилин западный сир тѳр доны карфагенский флотлан кого по-жареним ѳштен. Ти шиәдәлмәш войнам пѳтәрен.

Мирный договор семѳнь 241 ин римлянвләлән Карфаген Си-цилиштыш ѳшке владенивләжѳм пуән дә кого контрибуцим тѳлѳ-шәшлык ылын. Сицилим римский провинциеш обявляйы-мы ылын (Италия гѳц ѳрдѳштѳш областьвләм Римдон вокен нәлмѳ провинцивлә манаш тѳнгәлѳннѳт). Тѳлец пасна, Корсика дон Сардиния островвләәт Карфаген кидеш кодте.

Карфагенышты
тәрлѳмѳвлән
дә рабвлән
восстани.

Войва цәрнѳмѳккѳ Карфагенышты недоволь-ство тәрванет кен. Тәрлѳмѳвлән карфагенски правительство жалованьем тѳлѳдеәт, нѳннѳ вос-станим тәрвәтенѳт. Нѳннѳ сага рабвлә дә Кар-фагеныштыш африканский подданныйвлә пѳжѳ-

нйт. Восстани кым ият утла шывшылтын. Восставшийвлә вашта-
реш шалгышы карфагенский армим вуйлалташ способный пол-
ководецым — молода Г а м и л ь к а р ы м шагалтымыкы веле
восстаним сӱнген кердӱнйт.

Испаним Карфа-
генн воюен
нӱлмӱш.

Сицилия гӱц, Сардиния гӱц дӱ Корсика гӱц
лишаялтмыкы, карфагенский купецвлӱ ышкы-
мӱштӱн ядмыштым Испаништы пакыла воюен
нӱлмӱшвлӱдон пӱрӱктӱш сӱренйт ылын, тӱш-
тӱжӱ южный сир тӱр тагынамшенок нӱнӱн ылын. Ти сӱндӱлӱк
шидон паян ылын, дӱ тӱштӱ воинственный племявлӱ ӱленйт,
нӱнӱ логӱц карфагенянвлӱ ышкылӱнӱштӱ войскам поген кер-
дӱт ылын.

Испани воюен нӱлмӱшым Гамилькар ыштен шоктен, тӱдӱм
„Барка“, вес семӱнжӱ „валгынзыш“ маньныт. Гамилькар Испа-
ништы кӱндӱкш и ӱлен дӱ Корфагенн владенивлӱм тӱштӱ кы-
мдан шӱрен. Гамилькар Испанишкы ышке сагажы ӱндекш иӱш
эргӱжӱм Ганнибалым нӱлӱн, Гамилькар кембӱжӱ анзыц эргӱ-
жӱм жертвенник докы виден миӱн дӱ соэшок римский народын
врагшы лиӱш маньн клятвам пуаш заставен, маньн попат.

Испаништы Гамилькар испанский храбрый племявлӱдон кре-
дӱлмӱшеш ямын.

Ганнибал.

Ганнибаллан 26 и шомыкы, испанский арми
Римдон кредӱлмӱштӱ тӱдӱм ышкымыжӱн полко-
водецеш айырен. Ганнибалым тӱдӱн салтаквлӱжӱ яратенйт. Тӱ-
дӱ выдающий способный полководец веле агыл, но тӱнгеок
когон образованный, талантливый эдем, крупный государствен-
ный деятель ылын. Римский историк Л и в и й Ганнибал гишӱн
сирӱ: „Кӱпдон янгылымы ӱл кымылжы валымы лимӱн труд тӱдӱ-
лӱн уке ылын. Шокшымат, ӱштӱмӱт тӱдӱ иканьок тырхен; шӱ-
ренок тӱдӱ кыцелӱн военный плащдон пӱрдӱлтӱн, сторожевой
охранышты шалгышы воинвлӱ лошты амалымжым ужыныт. Кон-
ницыштат, пехотыштат молывлӱм мӱндӱбрӱн коден анзыкы пы-
рен: бойыш пӱтӱриок пырен дӱ сражени паштек ныр гӱц остат-
кам сӱрнӱлӱн“.

70 §. Пунический кокшы война (у эра якте 218—201 ивлӱ).

Войнам объяв-
ляймаш.

Испаништы властым получаымыкы, Ганнибал
Римдон воюяш йӱмдӱлӱш тӱнгӱлӱн. Кокшы
война решительный лиӱш маньн карфагеня-
влӱӱт, римлянвлӱӱт шӱтленйт. ӱнде вопросшы: Средиземный
тангыжышты кӱ господствуяш тӱнгӱлеш—Карфаген ӱл Рим,
тӱдӱ гишӱн ылын. У эра якте 219 ин шошым Испанин восточ-
ный сир тӱрӱштӱшӱ, Римдон союзышты ылышы, Са г у н т ха-
лам Ганнибал осаждаен. Осада паштек кӱндӱкш тӱлзӱшты ха-
лам нӱлӱнйт. Римский посолвлӱ Карфагеншты миӱнйт дӱ Ган-
нибалым пуаш тергенйт. Карфагенский правительство отказен.
Тӱнӱм римский посолвлӱ Карфагенлӱн войнам объявляенйт.

Ганнибалын Римлянвлә
поход. к а р фаге-
нянвлә вей-

кы ик веремәнок Аф-
ригыштат дә Испани-
штат нападаш шанен-
нйт. Но Ганнибал рим-
лянвлән цилә планвлә-
штәм пугыен.

У эра якте 218 ин
шошым Ганнибал Пи-
ренейский кы-
рыквләм ванжен
дә Италишкы кеаш
тәрвәнен. Сагажы 50
тйжем пехотан, 9 тй-
жем конничан дә та-
маняр лу слонан, от-
борный войска ылын.
Римдон покоряйымы
италийский племявлә
(осовынок глава) Кар-
фаген векы ванжат ма-
нын Ганнибал бнянен.

Ганнибал.

Ганнибалын армижы Галлин южный сирмыкы Рон рекән
ул теченишкы кеен. Рекәм ванжымыкы, Ганнибал Рон рекәмыч-
кы күшкылә кузен дә востогыш сарналын дә Альпийский глав-
ный хребет докы миэн.

Кырык гач ванжаш пиш лелы ылын. Сентябрь шон, дә кы-
рыквләшты лым лиаш тынгалын. Слонвлә, имнивлә дә эдемвлә
яккештынйт дә кырык улкыкы виләнйт. Горевлә карфагенян-
вләм шидын вәш линйт дә вычыдымыла трук нападаймашвләдон
соок тыргыжландаренйт. Остаткажым, октябрын пел тйльзын
мутялт шыцшы войска Северный Италин төремеш вален. Ган-
нибалын 20 тйжем пехотинец, 6 тйжем мыктешкылә почти им-
нидеок дә циләжы ик слон веле кодыныт. Кәнәлтәлмыкы дә
галлвләдон армим пополниаымыкы, Ганнибал По рекән доли-
нышкы пырен кен, 218 ин тейдй тиштәкен римский войскалан
поражением бштен.

Тразименский йәр Ир шошымын Ганнибал Этруришкы тәрвәнен.
донышы битва. Тейштй тейдым укрепляйымы позицивләштй кон-
сул Фламиний вуйлалтымы римский арми
вычен. Но Ганнибал тейдын өрдйж гыц эртен, бшкымжын вой-
скажым кеаш литымй купвлә гач нәнген, дә римский арми ан-
зылны лин шынзын. Фламиний карфагенянвләм покташ тынгал-
лын дә Тразименский йәр сирын әнгысыр долинеш Ган-
нибалдон бштймы засадыш попазен. Римский армин частыш
пуштын пйтәрймы ылын, частыш пленыш попазен; Фламиний
консул бшкежы битвышты колөн.

Фабий Максим У поражени гишан увер Римышты лудышым тәрватен. Лудыш лишылем мийят, диктаторым назначаш решымы ылын. Выбор годым аристократ Фабий Максимым айыренйт. Ганнибалдон кредалмашты Фабий у тактикым применяен: римлянвлә карфагенский арми паштек кенйт, тейдым изи стычкывладон янгылдаренйт, но решительный сражением ыштыделит. Солаштыш ылышывлән ышке жилишыштым дә продовольстви запасым пйтәрәш дә халавләшкы шыләш шудым ылын. Техень тактика Ганнибалын армим продовольствиде коден, но имуществыштым дә нырвләштым зораен кодымаш хресәнвлән шыдымәт тәрватен. Народ лошты Фабий Максимлән „Кунктатор“ манмы мыскылымы лымым пуэнйт, тидыжы „Мылы“ манмым означаен.

Канны донышы битва. У эра якте 216 ин демократический парти войнам видымашым диктаторлан агыл, а консулвләлән пумашым ыштен шоктен. Консулвләэш Теренций Варрон дә Эмилий Павел айырымы ылыныт. Карфагенявлән генеральный сражением ыштәш решымы ылын.

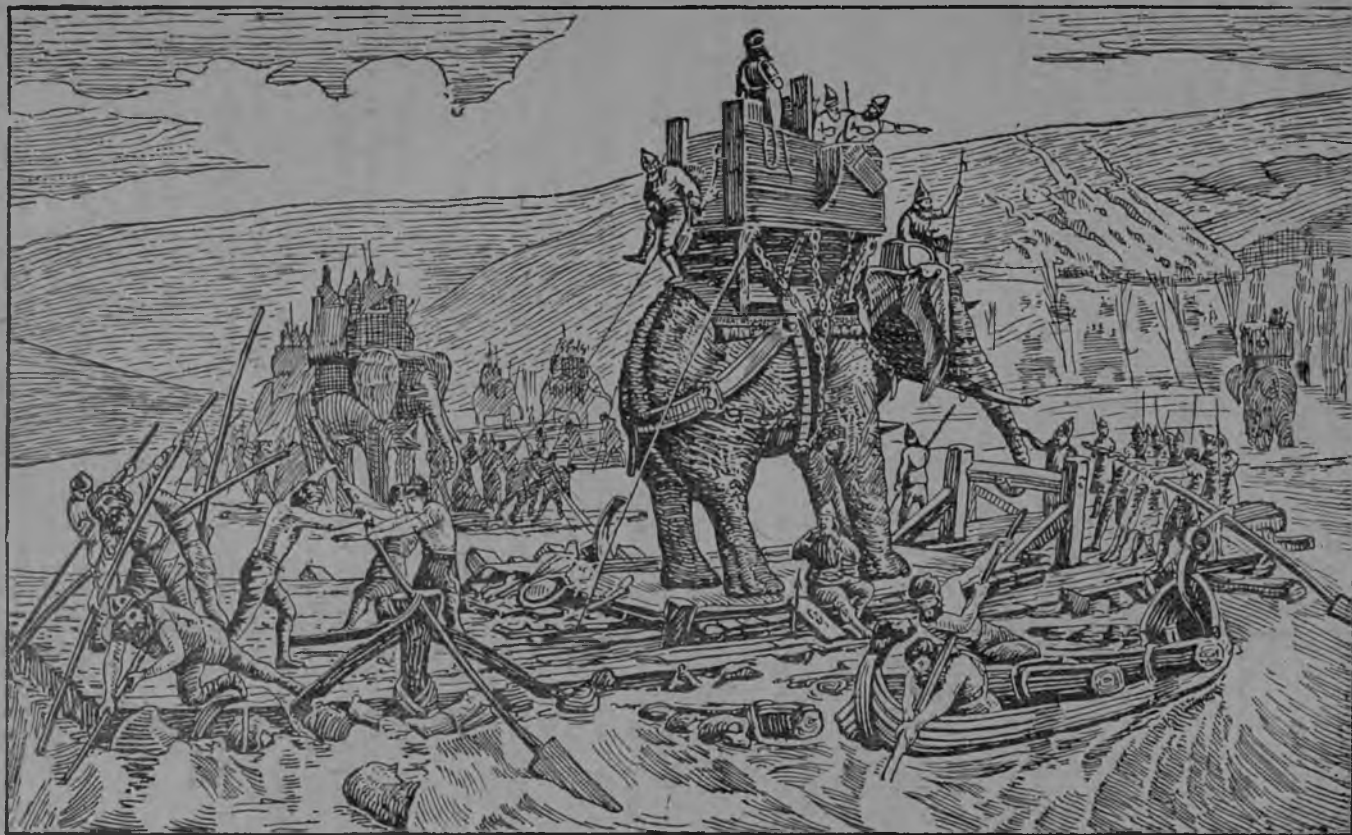
Ганнибал ти веремән Апулишты ылын. Тиштә, Канны хала доны, знаменитый битва и ылын.

Ганнибал сражени планым простам дә смелыйым составлен. Тейды ышке армижым римлянвлә докыла выпуклый пел тейлзәй форманым строен шагалтен. Покшалан тейды ышкымжын худа войскавләжым шагалтен, а флангвләэш—яжоввләжым. Римский пехота карфагенский армин центрыш пиш чынь кечәлтән, тейдыжы отступаяш тейнгәлән.

Ти веремән Ганнибал римлянвлән флангыш свезә силавладон ударым ыштен, а карфагенский конница, римский слабка конницейм сыйнген шуэнәт, пехотым тил гыц әрен нәлән. Римский армим пиш когон шимәш тейнгәләлтән. Римский арми 70 тейжем нәр әдемым ямден. Ти битвышты консул Эмилий Павел дә почти цилә высший командный состав коленйт (у эра якте 216 ин июнын).

Римын леләй положенижы. Канны доны Ганнибалын сыйнгымәш Римын положением когон худаэмден. Рим гыц Сиракузы айырлен; Римлән тейнгеок Южный Италин часть, тей шотышты Капуя кого хала изменяен.

Но римлянвлән кид-ялышты валыде дә кредалмашым пиш кого энергидон продолжаенйт. Сенат армишкы воинвләм луатшым иәш гыц тейнгәлән у наборым обявляен. Ганнибалланжы ышкымжын войскавләжым темәш пиш трудна ылын. Карфагенский правительствыжы ышкымжын полководецшылан почти палшыде: Римым сыйнгымәкы, родинышкыжы толешәт, Ганнибал кугижән властым хватен нәлеш манын тейды лудын. Вот малын Римын силажы, пораженивлә ылыныт гынят, кушкын, а Ганнибалын силажы пйтен миэн.

(Рона рекә гач Ганибалын войскаҥ ванжымаш (кызытшы веремаштышы гравюра гыц).

Сиракузым да
Капуям римлян-
влән нәлмәш.

Шукуштат агыл, римлянвлә Сиракузым нәләнйт. Вара, кужын шывшылтшы осада паштек, нәнйт-лән Капуя сдаялтын. Ти веремән Ганнибал са-мой Рим вёкок нападаеш цацен. Тьдй хала гьц кәндәкш километрәш вәрьштй уже ылын. Населени когон лүдён колтен. „Ганнибал капка доны!“ манын юквлә шактен колтенйт. Тынге гьнят, карфагенянвлә Римым штурмуяш кеяш решйделыт.

Испания гьц палшымашлан Ганнибал бнянен ылын, тьшәк тьд-дён шүмбелжён Газдрубалын войскажы кодын. Но римлян-влә Газдрубалын сирмәшйжым хватенйт, сирмәшйштйжй тьдй ёшкымжён маршрутшы гишән Ганнибалым увертәрен ылын. Силан римский арми Газдрубал ваштареш колтымы лин, дә карфагенский арми циләгеок пьтарёмь ылын. Ганнибал такеш веле со шүмбелжй дорц уверьым вычен. Тьнәм веле кынам римлянвлә Ганнибалын лагерьшыкы Газдрубалын вуйжым шуэн колтенйт, тьдй ма лиәлтмём ынгылен.

Италишты ёшкымьштён положеништым яжоэм-дёмькькь дә Испаним карфагенский войскавлә гьц ирйктёмькькь, римлянвлә войнам Африкышкы вашташ решенйт. Римский полководец Сципион тьшкь кымлы тьжемён армидон ванжен. Карфагенский сенат Ганнибалым Италия гьц мьнгеш толаш шүден. У эра якте 202 ин кок полководец, Карфаген гьц югыштырак ылышы За м хала доран, вәш линйт. Нумидийский кугижә палшымыдон Сципионын конницижы карфагенский гьц силан ылын, дә Ганнибал шин шумы лин.

Карфагенский правительство римлянвлә махань мирым ёште-нйт, тьхень условивләдон согласайшашлык ылын. Ти мир семённь, Африка өрдьштй ылышы цилә ёшкымжён владенивләжым Карфаген ямден, дә Римын согласте войнам ёштен кердте. Тидй гьц пасна, Карфаген пиш кого военный контрибуцим тұлйшәшлык дә цилә ёшкымжён слонвләжым дә цилә военный флотшым, 10 судна гьц пасна, пушашлык ылын.

Тенгеләнлә, у эра якте 201 ин сек лелй дә лүдйшлә война пьтен, техень войнам Рим перви видьде ылын. Ганнибалым сён-гышы Публий Корнелий Сципион Африканский манмы лымём получаен.

Мирым заключаёмы паштек таманяр иштй римский сенат Карфаген гьц Ганнибалым пуац терген. Врагвлән кидьш ёне-жй попазы ылынат, великий полководец Азишкы шьлён дә тьштй ямын.

Ганнибалын по-
ражени прич-
нывлә.

Римский крестьянский арми тәрлёмь карфаген-ский арми гьц силан ылын, седьндон Ганни-балым Рим сьнген. Ёшкымьштён нырвлә верц кредәлшй римский войскавлә, Ганнибалын тәр-лёмь войскавлә Карфагенын сьнгёмәш верц чьдй заинтересо-ванный ылышвлә гьц, пингьдён шалгышывлә ылыныт.

Тьлец пасна, Карфаген ёшкымжён талантливый полководец-шылан палшыкым колтыде. Кыды-тидй карфагенянвлә-изменник-

влә даже Ганнибал ваштареш выступаенйт. Цилә тидьвлә Рим-
лән перевесым пуэнйт дә тьдь и сьнген.

71 §. Македоним дә Грецим воуен нәлмәш. Пунический кымшы война (у эра якте 149—146 ивлә).

Карфагеным сьнгьмәш Римым Средиземный тангыжышты
сек силан государствым бштен. Бяде тьдь восточный государ-
ствывлән: Македонин, Грецин, Сирин, Египетын делавләшкы пы-
раш тьнгәлән. Техень вмешательствышты сек когонжок римский
купецвлә заинтересованный ылыныт.

Восточный государствывлә соок бшке лоштышты воуенйт.
Седьндон ньчылән Рим ваштареш кредәләш иквареш лйәш
трудна ылын. Тидьндонок римлянвлә бшкьмштән противник-
вләштөм иктөн-иктөн шин шуэнйт. У эра якте II курымын пе-
лйштө Рим Македоним дә Грецим воуен нәлән дә Сирилән ле-
лө поражениеим бштен.

Пунический кым- Тө лошты Карфаген пунический кокшы война
шы война. паштек йөле ял вькы шагалын. Тьдьн торго-
йьмәш дә айыртемьнжок земледели угьц шәр-
ленйт, дә тидь римский землевладелецвләм дә купецвләм лүдьк-
тен. Ньнө карфагенский торговлын конкуренци гьц лүдьнйт
дә ньнөлән у Ганнибал Рим вькы толмыла чучын. Римский
рабовладелец дә сенатор Катон сенатышты попымы каждый
речьшым, содержанием анжыдеок, соок ик фразыдон пьтәрен:
„Тидь гьц пасна, мьнь шанем, Карфаген пьтәрымө лишәшлык
ылеш“.

У эра якте 149 ин римский сенат войнам тьнгәләш причи-
ным мон: Карфаген разрешенидеок нумидийский кугижә вашта-
реш войнам тьнгәлән ылын. Тьнәм Рим ультиматумым бштен
дә Карфагенышты бльшйвлә халам коден кештө дә бляшйштө
у вәрьм таньж гьц өрдьжеш айырышты маньн терген. Кар-
фагенышты ти тергьмәш пиш кого шьдөм дә возмуща-
ялтмашым тәрвәтен. Халам остатка вьр патькалтыш якте защи-
щяш решьмө ылын. Цилә населени йьдшы-кечбьжө ровотаен:
оружим таптен, метательный приспособленивләм бштен, стена-
вләм цаткьдемден. Метательный орудивләш керем пынаш бдрә-
мәшвлә упьштөм пьчкedenйт. Римский арми хала докы
миән шомькы, хала оборонеш пиш яжон йәмдьләлт шьцмөм
ужьн. Карфагенын силан стенавлә римлянвлән цилә штурмвләм
тырхен, а продовольствим шуку йәмдөлен шьндьмәш кужьн
шывшылтшы осадым населенилән тырхаш ирькьм пуэн. Седьн-
дон войнан пьтәриш кок ижө римлянвләлән нимахань успеха-
мат путе.

Карфагеным
штурмуйымаш дә
тьдьм пыдыр-
тымаш.

У эра якте 146 ин шо шы м Карфагеным общий
штурмуйымаш тьнгәләлтөн. Ти веремәш ха-
лашты голод дә цервлә тьнгәләлтөнйт. Шужы-
машеш сила гьц кешбө гарнизоньн худан защи-
щайымы ик стена гач римский ик отряд халаш-

кы пырен кен кердѣн. Ти отряд паштек цилӑ арми пырен кеен. Куд кечѣ мычкы хала олицӑвлӑштѣ пиш кого бойвлӑ линѣт: карфагенявлӑ каждый томам пыт защищаенѣт. Остаткашѣжѣ, гарнизонын кодшыжы дӑ кодшы населени неприступный кремльыш пырен. Римлянвлӑ тѣдѣм осаждаяш йӑмдѣлӑлтӑш тѣнгӑлѣнѣт. Тѣнӑм 30 тѣжем пӑэргѣ дӑ 25 тѣжем ыдрӑмӑш победительвлӑн милостеш сдаялтыныт. Только когоок агыл отряд веле сдаялте. Кремльышты ылышы храмым тѣдѣ пижыктен колтен дӑ почти цилӑн тылеш ямыныт.

Сѣнгѣмѣ эдемвлӑдон римлянвлӑ жестоко расправляенѣт. Карфагенышты ылышывлӑм рабствышкы выжаленѣт. Халам салтаквлӑлӑн краваш пуэнѣт, вара тѣдѣн кодшы частышым римский сенат шӑдѣмдон всеок пыдыртымы ылын. 17 кечѣ кыт мычкы Карфагенын развалинывлӑжѣ йыленѣт. Тыштѣ, кыштакен цевер хала ылын, плугдон кишӑм ыштенѣт дӑ ти вӑр проклятайымы ылын, Карфагенский областым Африкаманын лѣмден, римский провинцим ыштенѣт.

У эра якте III дон II курымвлӑштѣ ылшы войнавлӑн результатеш римлянвлӑн кидѣшкѣ Испания, Северный Африкын часть, Балканский полуостров дон Средиземный тангыжышты шуку островвлӑ вӑрештѣнѣт. Рим могущественный державышкы сӑрнӑлтѣн.

Цилӑ ти войनावлӑ грабительский характерӑн ылыныт. Нинѣ покоряйымы народвлӑм эксплуатиреуен пайышы землевладелецвлӑлӑн, ростовщиквлӑлӑн дӑ торговецвлӑлӑн веле керӑл ылыныт. V дон IV курымвлӑн Италим Римдон воюен нӑлмӑш хресӑнвлӑлӑн мам-шоным пуэн, но тангыж гач лиӑлтшѣ кого походвлӑ гѣц нѣнѣ нимат получайыделыт. Анешлӑ, III дон II курымвлӑштѣшѣ войनावлӑн результатеш римский хресӑнвлӑ дӑ ремесленниквлӑ полныйок разорялтыныт.

III. РАБОВЛАДЕЛЬЧЕСКИЙ РИМ (У ЭРА ЯКТЕ III—II КУРЫМВЛӑ).

72 §. Рабский трудын развитижы дӑ рабвлӑн положеништы.

Рабствын источниквлӑ. Рабвлӑн рыноквлӑ. Римын воюен нӑлмӑшвлӑ гишӑн Италишты рабский труд кымдан шӑрлен. Сек шуку рабвлӑжѣмок в о й н а пуэн. Иктӑ-махань гѣнят сӑндӑлѣкѣм воюен нӑлмѣштѣ годым римлянвлӑ тѣдѣн шуку населенижымок рабствышкы сӑренѣт. Шӑренок римский полководецвлӑ токышты лагерьышкы купецвлӑм шӑденѣт дӑ тѣшток, вӑрѣшток, нѣнѣлӑн военнопленныйвлӑм выжаленѣт.

Рабствын кокшы источникшы задолженность ылын. Провинцивлӑштѣ ылышывлӑ, кыдывлӑлӑн Римын пользеш кого налогвлӑм тӑлӑш вӑрештѣн, йӣлеок ростовщиквлӑн кидѣшкѣ вӑрештѣнѣт дӑ нѣнѣжѣ рабствышкы выжаленѣт.

Рабствын кымшы источникшы тангыж ылынш разбойниквләдон—пиратвләдон—эдемвләм х в а т е н н ә л м ә ш ы л ы н. Нәйнәй эртәйшә судновлә ыккы нападаенәйт дә тангыж тәйрәштәйшә сәндәләйквләм кравенәйт. Пиратвлән дерзостынышты тәйшке-век шон, нәйнәй даже Италин сир тәйрәшкәт нападаенәйт, тәйштәй кого добычым нәләйнәйт.

Рабым наказываш.

Техень положенин результатеш кыды-тидәй провинцивләштәйжәй свободный населени пиш когон чәйдемын.

Рабвлә невольничий рыноквләштәй выжалалтыныт. Айыртемәнок кого рынок

римский веремәй годым Д е л о с островышты ылын. Тиштәй ке-чәйнок тәйжемәйн рабвләм выжаленәйт, нәйнәйм вара цилә римский владенивлә мыккы шывштен нәнгенәйт. Выжалаш лыкмы рабвлә отличительный знаквләм имеенәйт: пордон ошемден шәйндәймәй явләән, венек, әл миж калпак вуянвлә ылыныт. Южнамжы

рабын шәуәш хангам сәкеныт, тәйшәкен по-купательләйн керәл цилә сведенивлә сирәймәй ылыныт: рабын игечәйжәй, тәйдәйн происхо-денижәй, тәйдәйн достоинствыввләжәй.

Кого война әл удачный пиратский набег паштек рабвлән ценәвлә тәрок валенәйт. Например, С а р д и н и я островым усмиря-йымы паштек рабвлә Римышты пиш шулды ценәдон выжалалтыныт, техень поговорка вәк ләктәйн: „Сард ганәнок шулды“.

Рабвлә Римышты әл госу-
Государственный дарствын әл частный эдем-
 рабвлә. влән ылыныт.

Государственный рабвлә обществен ый пәшәвләштәй используялтыныт: водопроводвләм дә обще-ственный зданивләм стройымашты, корнеш күм вәкшмәштәй дә молат. Нәйнәй тенгеок маханә-шон низший общественный должно-стввләм занимаенәйт: храмвләштәй прислуж-никвлә, рассыльныйвлә, тюремный надзи-

Кандалаан раб.

рательвлә, палачвлә ылыныт. Горный делащты ирсә рабвлән труд веле применяялтын. Рудниквлә дә каменоломнәыввлә госу-дарствын ылыныт. Нәйнәй арендаторвләләйн сдаялтыныт, нәйнәйжәй нәйнәйм ышкәймәштәйн әл тәрләймәй рабвләдон разрабатываенәйт. Н о в ы й К а р ф а г е н лишнәйшәй шим лыкмы рудниквләштәй (Испаништы) 40 тәйжем нәр раб ровотаен. Государственный рабвлә частныйвлә гәц чәйдәйн ылыныт, дә нәйнәй частный раб-влә гәц лучирәк положеништы ыленәйт.

Халаштышы да
солаштышы раб-
влә.

Иктә-махань римский паян эдемьн, тьнәм по-
пымла (тѣдѣн фамилин) цилә рабвләжѣ халаш-
тышвләэш дә солаштышвләэш пайылалтыныт.
Каждый паян римлянинын халашты раб-
вләжѣ шудѣдон шотлалтыныт. Нѣнѣ лошты телохранительвлә,
поварвлә, цырюльничквлә (парикмахервлә), ткачвлә, сапожниквлә,
красильщиквлә, каменщиквлә, архитекторвлә, переписчиквлә,
учительвлә, музыкантвлә, актервлә—ик шамакдон келесѣш гѣнь,
цилә статян специальностян эдемвлә, паянын томам обслужи-
ваяш керәлвлә ылыныт.

С о л а ш т ы ш рабвләжѣ гѣнь, хала гѣц ѳрдѣштѣ, рабвладелецын нырвләштѣ ровотаеныт. Имени кого гѣнь, нѣнѣ шуыра-
кын ылыныт, имени изи гѣнь—чѣдѣбрәк. Оливкывләм дә ви-
ноградым погымы веремән рабвләлән палшаш чѣдѣ землян
әль землядѣмѣ хресәнвлә логѣц свободный рабочийвләм тәр-
ленѣт.

Рабвлә-глади-
аторвлә.

Рабвлән осовын разряд гладиаторвлә
ылыныт. Ти эдемвләм публикан удовольствилян
икѣжәк-иктѣштѣдон кредәләш әль дикий зверь-
вләдон шиэдәләш дә циркын аренеш колаш заставляенѣт. Гла-
диаторвләэш военнопленыйвлә әль преступниквлә логѣц сек
силан дә лүдтѣмѣ эдемвләм нәлѣнѣт. Паян римлянвлә южнам
ѣшкѣмѣштѣн рабвлә логѣц частьшым гладиаторвләшкѣ сәре-

Владелецын лѣмѣм анжыктышы надписән рабын ошейник.

нѣт. Гладиаторвлән владелецвлә нѣнѣм аренышкы ѣшке шотѣ-
шѣштѣ мадышвләм ѣштѣмѣ годѣм лыктыныт, әль тѣ целешок
ѣшкѣмѣштѣн гладиаторвләм оксала весѣвләлән тәреш пуәнѣт.
Гладиаторвләм осовын школвләштѣ тымденѣт, техень школвләжѣ
Италишты чѣдок агыл ылыныт. Тѣштѣ нѣнѣм питѣрен урденѣт,
изи проступкывлә гишәнәк когон наказываенѣт.

Рабвлән поло-
жени.

Римский рабвлән положени пиш лелѣ ылын.
Раб эдемеш шотлалте дә законнын защитыдон
пользываете: рабовладелец тѣдѣм кѣце мыш-
тен наказен дә тѣдѣ гишән отвечѣйыдеок тѣдѣ пуштын кердѣн.

Гладиаторвлӓ.

Господин разрешайде семьям да имуществом раб имеен кердте. Рабвлӓм шӱренок вольыквлӓ шотеш клемӓенӓт. Айыртемынок солашты рабвлӓлӓн лелӓ ылын. Нӓнӓ костан надсмотрщиквлӓ анжымыдон ровотаенӓт. Шамак колыштымы рабвлӓм йыдвашеш тюремный пасна помещенивлӓшкӓ питӓренӓт да ровоташкы кандалавлӓм чиктен лыктыныт. Римлянвлӓ рабвлӓ вӓкӓ презренидон анженӓт да цилӓ трудын орудивлӓ апайвлӓэш (например арававлӓ), лавыжшывлӓэш (например волвлӓ) да пышывлӓэш (рабвлӓ) пайыталтыт манын попенӓт.

Вольноотпущениквлӓ. Воляшкы колтымы раб вольноотпущеникеш лӓмдӓлтӓн. Воляшкы колтымаш кынамжы рабын махань-гӓнят пасна услугым ӓштӓмжӓ гишӓн господинын благодарность шотеш лиӓлтӓн, шӱренжок тидӓ господинлӓн выгодно ылынат ӓштӓмӓ. Вольноотпущеник полныйок свободный эдем лите. Ӕшкӓмжӓн первишӓй господин гӓц тӓдӓ изиш зависимый ылмыжы кодын. Господинжы тӓдӓн „патронжы“ ылын. Вольноотпущеник ӓшкӓмжӓн патронын лӓмӓм принимаен да тӓдӓм „шотыш пишӓшӓшлӓк да колыштшашлык“ ылын. Вольноотпущеник иктӓма шотышты патронын шамакшым ак колышт гӓнь, тӓдӓм мӓнгешок рабствышкы ваштен кердӓт ылын.

Римский хозяйство развиваялтмашты рабство кого ролян ылын. Сола хозяйстваат, ремеслоат, да торгейӓмашӓт тӓдӓндон веле кушкын кердӓн.

73 §. Римский откупщиквлән дә ростовщиквлән пайымыш.

**Провинцивләм
управляйымыш.**

Римлянвлән кидышкы провинцивлән кого богатствывлә вәрештйынт. Воюен нәлмә областывлән римский наместниквлә управляенйт. Нынй первый консулвлә дә преторвлә логыц назначаялтыныт дә проконсулвләэш дә пропреторвләэш (вес семейжы консулвлән дә преторвлән заместительвләэш) лымдәлтйынт. Провинциальный наместниквлә ышке кидышы военныымат дә гражданский властымат ушенйт. Провинцивләштә ылышывлән ылымашдон дә колымашдон распоряжяш правам нынй имеенйт. Техень правам пользеун, римский наместниквлә провинцивләм нимат ыжәдәйидеок кравенйт.

Сицилин наместник Веррес, например, кым и лошты (у эра якте 73 и гыц 71 и пәтйымәш якте) ти сәндәлыкым разоряен. Тиды ылышывләм, тә шотышты римский гражданвләмәт шукым казнен дә тюрьмавләшкы шындеп. Тиды нынйым шин дә сакой статья мутен, ышкыланжы нынйым имуществом шывшын вәлән, храмвлән имуществовләм конфисковаен дә целый халавләм охыремден. Кым и лошты Веррес Сицилишты 40 миллион сестерцим¹ кравен.

**Откупщиквлә дә
ростовщиквлә.** Провинцивләлән кого налогвләм тұлбактенйт, нынй провинцишты ылышывләм яштокок разоряенйт. Налогвләм погымыш частный әдемвләлән откупеш пуалтын. Провинци гыц манярым погаш келеш ылын, тә налогвлән цилә суммым откупщиквлә государствлән анызокок тұләныт. Вара римский наместниквлә палшым-

Римштышы окса вәшталтышы.

дон откупщиквлә ышке манярым государствлән тұләкыт, тәлән гыц таманяр шукым жительвлә гыц тарвен нәләнйт.

Откупщиквлә Италишты тенгеок ростовщичестводон занимаенйт, паснакок провинцивләштә. Нынй частный әдемвләлән веле агыл, но тенгек халавләлән дә целый государствлән ссудывләм пуәныт. Ссудын процентшы пиш кого ылын дә, кынамжы годовойын 48 процент якте шон.

Римышты пазарвләштә пер-

вишенок вәшталтымыш лавкавлә ылыныт. Нынйым хозавләштә оксам вәшталтылмашдон занимаенйт. Варажы оксам вәшталтымыш когон шәрлен. Нынй оксам перегәш принимаяш тәнгәләнйт дә тәдйым оборотыш колтенйт, ссудывләдон дә молы окса операциявләдон занимааш тәнгәләнйт.

Римышты окса погынымыш гишән тенгеок махань-шон спекуляцивлә ләктәш тәнгәләнйт. Крупный римский спекулянтым примереш, пиш когон паян Крассым анжыкташ лиәш. Тәдй Римышты земельный участоквләдон спекулирует. Пожарвлә годым йылышы зданивләм дә пашкуды томавләм такеш ганьок Красс нәлән, а вара тә участоквләм йәллән выжален ыль тәшәкен томавләм строен. Красс изин-олен спекуляци пәшәдон халан кого частьшылан собственник лин дә Римын пиш паян әдем лин.

Торгейымәш.

Всадниквлә.

Среднеземный тангыжым воюен нәлмәш римский торговльым когон развизятмашкы нәлән миән. Римлянвлә шукы товарым ышке докышты шывштенйт, но әрдйшкы чәдй шывштенйт. Провинцивлә гыц роскошь предметвләм канденйт: шергәкән тканьвләм, шәртнин дә шин изделывләм яжо сорт әрәкәвләм, слон лум, художественный посудавләм. Циләлән керәл предметвлә логыц шукыжымок киндәм шывштенйт.

¹Сестерций—ши монета 10 копек нәрым стоя.

Окса богатство Римышты утларакшок в саднический сослови н кидышты ылын. Перви „всадниквлэш“ пйтариш имущественный разрядыштыш сек паян эдемвлэм, конницышты служышывлэм лымденйт. Но вара „всадник“ лым бшкымжбн пйтаришы смыслыжым ямден. „Всадниквлэш“ паян эдемвлэм, крупный окса капиталвлэн собствениквлэм, нбн конницышты служыделет гынат, лымдш тнгалынйт. Всаднический сословишкы пйраш определеный капитал келеш ылын.

Крупный землевладени да хресаньвлэм разорьяйымаш.

Итали н сола хозяйстваштат кого вшталмашвлэ линйт. У эра якте III курым якте крупный землевладени почти уке ылын. Но рабство развиваялтмаш да окса капитал шуке мишаш у эра якте II курым кого земельный владенивлэ лимашкы (латифундишкы) нэлэн миэнйт. Воюен нэлмашвлэ римский помещиквлэн шуку рабвлэм пуэнйт, а шуку погымы капиталвлэйдон землан нлдэш лиэш ылын. Талец пасна, нобильвлэ законтеек государственный землявлэм частный собственностьюшкы шывшы нэлэнйт.

Крупный землевладени кушкын: а хресаньвлэн хозяйство ти вереман разораялтын. Паян рабовладелецвлэ долгыш пырышы хресаньвлэм шыренек земляшты гыц поктыл колтенйт да нбн участкавлэштэм шывшы нэлэнйт.

Кинды пиш когон шулды ылын, тбдэм выжалымаш хресаньвлэн пиш когон чбдэм пуэн. Скотоводствыдон хресаньвлэ занимаен кертелыт, тидблэн шуку земля келеш ылын. Оливкым да виноградым вояш икмяяр капитал келеш ылын. Тенгелэнлэ, крупный рабовладельческий хозяйстван конкуренци вштареш хресаньвлэн кредлэш трудна ылын. Тидбн гыц пасна, шуку веремаш шывшылтшы тангыж вес векивлэ бштбм походвлэ тбдбн

Римский торговый судно.

хозяйстважы гыц отрываенйт. Походелэ вереман хресаньвлэ трудовой блбмаш гыц укшенйт, солдатский жалованидон военный добычедон блэш тыменьбнйт. Седбндон хресаньвлэ бшкымбштэ пусташкы кешб хозяйстваштын отказаш лучиэш шотленйт да халашкы кенйт. Тенгелэнлэ у эра якте II курым италийский солашты эдемвлэ чбдемаш тнгалынйт.

Изи заработавлэ да выборвлэ годым рабовладелецвлэн подачкывлэ хресаньвлэм Римыш шывшаш тнгалынйт. Паян-рабовладелецвлэ избирательвлэм подкупаяш кого средствавлэм шалтенйт: пиш яжон анжыктыман цирковой мадышвлэм народлан бштбнйт, подаркавлэм пуэнйт, угощаенйт, оксам шалтенйт да молат.

Тидб гишан мелкий городской эдемвлэ труд гыц укшенйт, паян эдемвлэн подачкывлэш блэш тыменьбнйт, праздный да развращенный толпашкы сарналтбнйт.

74 §. Римын быт да культура у эра якте III да II курымвлэн.

Роскошь развиваялтмаш. Хозяйственный блбмашты вшталмашвлэ лимашеш Италишты римлянвлэн бытышты да нравыштат тенгеок вшталтыныт. Блбмашын первыш простотажы изин-олен ямын миэн. Богатство погыны гишан да римский обществн высший слойвлэ логбц восточный сандалыквлэ дон знакомство ылмашеш роскошь большы да большы развиваялтын. Тбдб тонышы обстановкышкы, костюмвлэшкы пйрен, общественный да частный постройкывлэштэ, праздниквлэштэ палдбрен.

У эра якте III курым тѣнгѣлтѣшѣнок эче карфагенский посолвлѣ Рим гѣц сѣрнен толмыкышты, шайыштыныт: цилѣ сенатеш ик серебряный столовый прибор веле ылын, кышкы нѣным хыналаш уѣжыныт, каждый сенаторский томашток тѣ приборым веле посолвлѣ ужыныт.

Кѣзѣйт цилѣ паян семьяшток шин яжо посуда, изящный мебель дѣ парчевый ковервлѣ лиш тѣнгѣлтѣшѣнт. Римышкы греческий аѣркавлѣм дѣ Черный тангыж гѣц колым шывштѣнт. Первишѣ скромный трапезавлѣ вѣреш роскошный пирвлѣм бѣштѣнт, кыдывлѣлѣн томаштыш стрѣпѣйбѣмаш ак ситѣ ылын дѣ специалист-поварвлѣ керѣл линѣнт. Праздниквлѣн шот дѣ нѣнын роскошь каждый лу и йбде кушкын миѣн. Гладиторский бойвлѣ, дикий зверьвлѣм аздарымаш лошток, римский толпан яратымы развлеченижы лиш тѣнгѣлтѣшѣнт. У эра якте II курым гѣц зверьвлѣм специально Африка гѣц кандѣнт.

Греческий культурын влиянижы.

У эра якте II курымын римляпвлѣ Грецидон непосредственный сношенишкы пыренѣнт. Седѣндонок греческий культурын влиянижы первишѣ гѣц силанрак пѣлдѣрнѣш тѣнгѣлтѣшѣн. Италишты греческий йѣлѣмѣ когон шѣрлен. Тидѣ соок Востокдон сношенимы имейбѣшѣ римский купецвлѣлѣн дѣ оксаан эдемвлѣлѣн керѣл ылын. Греческий йѣлѣмѣм пѣлѣмѣш цилѣ знатный римлянинлѣн, образованный эдемлѣ каяш цацышылан обязательный лин, седѣндо ти веремѣн греческий литература когон шѣрлен кен. Паян римский томавлѣштѣ грек-учительвлѣ каяш тѣнгѣлтѣшѣнт, шѣренжок рабвлѣ, кыдывлѣлѣн ѣрвезѣвлѣм воспитываеш поручаѣнт.

Римский литература лѣкмѣш.

У эра якте III—II курымвлѣштѣ греческий влиянидон римский литература кушкыш тѣнгѣлтѣшѣн. Тѣ годшы веремѣштѣш кого поэтвлѣ логѣш Энний псѣлым отмечаеш келеш. Тидѣ греческий писательвлѣн произведенивлѣм латинский йѣлѣмѣшкѣ сѣрен дѣ передѣлываен. „Илиада“ дон „Одиссеялан“ подражаен, Энний „Летопись“ лѣмѣн кого поэмын сирен, кышты легендарный веремѣвлѣ гѣц у эра якте II курым лоштыш Римын историжы шайышт пумы.

Утларак самостоятельный писатель Марк Порций Катон ылын. Тидѣ легендарный веремѣвлѣ гѣц у эра якте 149 и лоштыш Римын истори гишѣн исторический произведением („Начала“ лѣмѣн) сирен. Тидѣ гѣц пасна Катон „Сола хозяйство гишѣн“ сочиненим сирен.

Комеди.

Римский обществошты кого популярностѣдон комеди пользываен. Тенгеок тидѣ греческий образецвлѣлѣн подражайымашеш лѣктѣш. Комедивлѣн римский авторвлѣ логѣц когонжок Плавт лѣмѣлѣ ылын. Тидѣ греческий комедивлѣм римский семеш передѣлываен, тѣнѣлѣшѣ обществоп нравлѣм бѣшѣмѣжѣн произведенивлѣштѣжѣ мыскылен. Плавтын комедивлѣжѣ живой, народный йѣлѣмѣдон сирѣмѣ ылыт.

IV. РАБВЛѢН ДѢ СВОБОДНЫЙ БЕДНОТАН ВОССТАНИВЛѢ. РИМСКИЙ РЕСПУБЛИКА ЯММАШ (У ЭРА ЯКТЕ 137-30 ИВЛѢ).

75 §. Сицилишты рабвлѣн пѣтѣриш восстани. Малый Азишты Аристокнын восстани.

Сицилишты рабство.

Сицилишты рабвлѣ пиш когон шуку ылыныт. Островын плодородный почва дѣ яжо климат земледелидон занимаеш кого возможностью пуѣнт. Беззащитный провинцидон римский всадниквлѣ распоряжаѣнт дѣ тѣштѣ кого земельный участоквлѣм хватен нѣлѣнт, кого хозяйствавлѣм видѣнт. Сицили шукеш агыл „Италин житнищы“ сѣрнѣлт кен. Рабвлѣ шуку ылмаш, паснажок сирецвлѣ, цилѣ островым темен миѣн. Сицилийский рабовладелецвлѣ шукыжок бѣшкѣмѣштѣн рабвлѣм почти пукшыделыт дѣ выргемѣм чиктѣделыт. Седѣндонок рабвлѣ разбойничаен дѣ грабеждон ѣлѣш вынужден ылыныт.

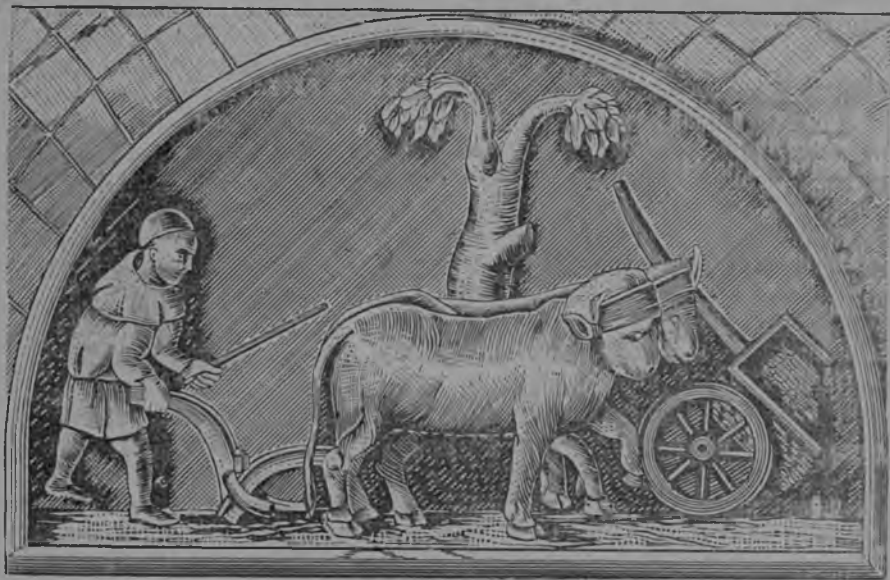
Икәнә Энна халашты Ылышы паян сицилийский рабовладелец Дамофил докы, таманяр царі рабвлә миәнәйт дә нһнһлән ыргемһм пуаш тһдһ гһц кһченһйт. Дамофил рабвләм лывшен шһндһш дә нһнһм мһнгешок пәшәшкһй колташ приказым пуән.

Восстани тһнгәл-
әлтмәш. Дамофилин жестокостьшы дә мыскылымашыжы шуку веремә тырхен Ылышы рабвләм тәрвәтен колтенһйт. Пиш кого восстани тәрвәнен.

Восстаним Дамофилин солаштыш рабвлә тәрвәтенһйт. Йыдым нһнһ Энныш пыренһйт (у эра якте 137 и). Нһнһ докы тһшәкенок молы рабвлә лижһнһйт дә рабовладелецвләм шиәш тһнгәлһнһйт.

Энна халашты рабвлә восстани яктеок эче совещанивләшкһй йывырт погыненһйт дә Ышкһмһштһйн лелһй участь гһц ытаралтмы гишән хытыренһйт. Нһнһ лошты Евн лһмән ик раб ылын, тһдһй Ышкһмжһйн сириец тәнгвләжһй лошты кого влиянийн ылын.

Рабвлән сһнгһмәш дә властьюм
организуйымаш. Восставшийвлә властьюм кидышкышты нәлмәккәй, Евным кугижәәш айыренһйт. Тһдһй годым советым организуйымы ылын, советын членвләшһйжһй ышанрак рабвләм тһдһй назначен. Кым кечһй лошты куд тһжеж әдемән войскам Ыштһмһй ылын. Тһдһйн палшымыдон восставшийвлә римский тыгыды отрядвләм, Энныш усмиряш колтымывләм, таманярим шин шәләтенһйт. Ост-

Римский хресань кралмашты.

ровын юго-западный частышты вес восстани тәрвәнен, тидём Малый Азия гыц ылшы раб Клеон вуйлалтен. Ыц тѣжем эдемән отряддон тидѣ Евн докы пижын. Общий силадон нѣнѣ Рим гыц толшы консул командывайымы кандәкш тѣжем эдемән римский армия шин шуэн кердѣнѣт.

Восставшийвлән шот изин-олен 200 тѣжем якте кушкын; нѣнѣн кидѣшкѣ островын восточный велжѣ цилә ганьок ванжен. Рабовладельческий латифундивлә пѣтәрѣмѣ линѣт. Тенге гѣнят мелкий хресәнъ хозяйствавләм, нѣнѣнѣ бѣшкѣмѣштѣн труддон тырынок бленѣт гѣнь, рабвлә перегенѣт, тѣ хресәнъвләм тѣкәлтелѣт.

Восстаним темден шумаш. Островашкы кого военный силавлә колтымы ылыныт. Римлянвлә восставшийвлән кок главный опорный пунктм—Тавромений дон Энна халавләм осаждаенѣт. Нѣнѣм штурмдон нәләш акли ылынат, римский войскавлә шуку веремә осадышты нѣнѣм урденѣт дә осаждаймывләм когон шужен шѣнзѣмәшкѣ шоктенѣт. Дә тенге гѣнят кок халаге предательством бѣштен веле нәләш вәрештѣн. Тѣнәм восставший рабвләм 20 тѣжем нәрѣм пуштыныт. Клеонжы анзыцок эче икәнә әрен нәлмѣ годым колен, а Евн римлянвлә кидѣшкѣ живойок вәрештѣн дә темницеш мучен пуштмы ылын.

Тавромений дон Энна халавләм нәлмѣ паштек римский отрядвлә цилә остров мычкы кенѣт дә восстаним ваштокок пѣтәренѣт (у эра якте 132 и).

Аристоник. Пергамыштыш восстани. Сицилийский восстани Малый Азишты, Пергамский кугижәншѣштѣи кого откликым мон. Рабвлә дон незервлә лоштыш волнеивләм Аристоник, пергамский кугижә Аттол III-н родственник, бѣшкѣмжѣн интересеш используен. Дела тенге ылы: Аттол III-н прямой наследникшы уке ылын дә колымжы годым бѣшкѣмжѣн кугижәншѣжѣм Римлән завещаен коден (у эра якте 133 и). Тишкевек яктеок эче Пергамышты римский торговойвлән тѣдѣи кого прававләм пуэн. Но Аристоник Пергамский кугижәншѣм римлянвлән пуаш решѣде. Тѣдѣи престолым бѣшке кидѣшкѣжѣ нәләш цацен. Ти цельѣм бѣштеш шокташ манын, Аристоник рабвлән дә свободный незервлән кого движением вуйлалтышы лин.

Римлянвлә ваштареш ылшы Малый Азиштыш кыды халажы Аристикым поддерживаенѣт. Но Эфессыштыш паян рабовладелецвлә римлянвлән господством бѣшләншѣштѣи углакак выгодныеш шотленѣт. Нѣнѣнѣ Аристоник ваштареш выступаенѣт, дә Аристоник тангыжышты ылшы сражениеш шин шәләтѣмѣ ылын.

Тенге гѣнят Аристоник кредәлмәшѣм продолжаен. Тѣдѣи рабвләм освобождаен дә цилә гражданвлән свободым дә равенством пуман „Кечѣи государством“ бѣштәш сѣрен. Тидѣи тѣдѣи векѣи угнетенныйвлән кого массым шывшын. Нѣнѣнѣн палшымдон, римлянвлән малоазиатский изи кугижәвлә палшенѣт гѣнят, Аристоник римский силан войскам шин шәләтен. Тѣи войскадон

командывайышы римский консул Ышкейт пленыш вӑрештӑн дӑ пуштмы ылын. Аристокны кидышкы Пергамский кугижӑншы почти цилӑ хӑлӑ ванжен.

Восстани пӑты-мӑш. У эра якте 130 ин восставшийвлӑ ваштареш римлянвлӑ вес консулым колтенӑт, тӑды трӑк нападаймдон Аристокны войскам шин шӑлӑтен. Аристок Ышкежы Малый Азин ик халашкы шӑлӑн, тӑшты тӑдым шужыктен урден сдаялташ принуждаенӑт. Аристокны Римыш колтенӑт дӑ тӑшты темничесх пӑктен пуштыныт. Пергамский кугижӑншы римский владенивлӑшкы пижык-тӑмбы ылын.

Рим эче силан ылын, дӑ рабвлӑ пасна-пасна ылышы восстанивлӑ рабовладельческий стройым пӑтӑрен кердтелыт.

76 §. Гракх шӑмбелӑн реформывлӑ. Тиберий Гракх (у эра. якте 133 и).

Реформывлӑн причинывлӑ. Рабвлӑн сицилийский дӑ пергамский восстанивлӑм римлянвлӑ подавляйымы веремӑн Италишты хресӑнвлӑн движени тӑрванен. Цилӑ сӑндӑлык йӑрок беднота тыргыжанен. Зданивлӑн стенивлӑшты, мыгилӑ пичыштыш памятниквлӑшты землям вес пачаш пайылаш тергышы сирӑшвлӑ лӑктӑш тӑнгӑлӑнӑт.

Италишты хресӑнвлӑ пиш кого лелы периодышты ӑленӑт. Свободный мелкий землевладелецвлӑ когон зораялтыныт. Италин нырвлӑшты, кызыт паянвлӑн собственностьюшкы ванжышывлӑшты, ныны вӑреш шуку рабвлӑ линӑт. Тиды худашкы нӑлӑн миӑ манын, знатын кыды представительвлӑжы ынгыленӑт. Сек пӑтӑриок, армим хресӑнвлӑ логыц погенӑт, дӑ седӑндон ныным разорайымаш дӑ свободный трудым рабвлӑн труддон вашталтымаш Римын военный силажым слабкаэмден. Кокшешыжы, рабвлӑн шукуны погынымаш рабовладелецвлӑлӑн лӑдышлӑ ылым Сицилиштыш восстани анжыктен. Седӑндонко разораялтышы хресӑнвлӑлӑн землям пуаш дӑ тенгелӑнлӑ мелкий хресӑнвлӑн хозяйством восстанавливаяш дӑ Римский государством цаткыдемдӑш шанымаш знатын ти группа лошты лӑктын. Незаконно хватен нӑлшы крупный собственниквлӑ гыц государством земля шывшын нӑлӑн тидым ыштӑш лиӑш ылын.

Гракхвлӑ. Техень реформым ыштӑш Гракх шӑмбелвлӑ туманӑт. Ныны знатный род гыц ылыныт. Гракхвлӑн ӑтяшты ик гӑнӑ агыл Республикышты высший должностьюшкы занимаен, а нынын ӑвӑшты Корнелия Сципион Африканскийн ыдыржы ылын. Кок шӑмбелге пиш яжо образованим получаенӑт дӑ Ышкымыштын демократический взглядыштыдон лӑмлывлӑ ылыныт.

Когорак шӑмбелжым—Т и б е р и й ы м—133 и гачеш народный трибунеш айыренӑт.

Тиберий Гракхын земельный закон. Должностьюшкы шыцмыкы, Тиберий Народный собранишкы Ышкымышын законопроектым пыртен. Ты закон семын общественный нырын

владелецвлә семьян главаэш 500 югерым (125 га нәрә) дә кок кого эргылән 250 югер ряды гыц большы занимаеш правам

Гракх шүмбелвлә (кызытшы веремаштышы скульптура).

имейбделит. Семьяшты вес членвләжы землян получайыделит. Тенгеләнлә, ик семья государственной землям 1000 югер гыц шукым имеен кердте. Освобождаялтшы землям 30 югер ряды, тыгыды участоквләэш пайылаш дә выжалаш правам путеок, незер гражданвлән наследственный арендыш шәләтен пуаш Тиберий предлагаен. Гражданвлән землям пайылымашты народдон айырымы кым эдем гыц ылышы особый комисси вуйлалтышашлык ылын.

Тиберий бшкымжын законом защищяаш манын, Народный собраништы замечательный речым попен. „Италия мыч кыдалыштшы дикий зверьвлә,—тыды попен,—амалашышты рокышты ыражвләм дә йәмвләм имеют, Италия верц кредәлшы дә колышы эдемвләжы воздух дон сотым веле имеют. Нынн соок ик вәре йлымй вәрйшты уке, тетявләдон дә вәтйштйдон нынй бродячий йлымашым бләт. Йәлын роскошь дә богатство верц салтаквлә кредәлйт дә колат, ныным вселенный владыквләэш лымдәт, а ты лошток нынн ик лаштык земляштәт уке“.

Земельный закон
ваштареш кре-
дәлмәш.

Но нобильвлә шукыжок ти аграрный закон ваштареш ылыныт. Ныннй трибунвлә логыц иктым—Марк Октавийым—законеш запрещением пиштәш сәрен шоктенйт. Октавий Тиберийын лишыл тәнгжы ылын. Но Октавий бшкежы государственной землян кого участоквләм ладаен дә нинй гыц йнежы каранг ылын. Икманяры колебани паштек законопроект ваштареш лйш Октавий согласен дә тышәкен „ветом“ пиштен.

Тынәм Тиберий решительный мерәвләм бштәш лин дә Народный собрани анзылан вопросым голосованиэш шынден: народын ирйк ваштареш кешы народный трибун бшке должностешыжы кодын кердеш ли? Голосовайымаш решительный кечын цилә собрани анзылны Тиберий бшке протестшым мйнгеш нәләш Октавийым сарвалаш тынгәлын. Пйтәри Октавий мам бштәш пәлбиде, но вара бшке решенижым эче икряды подтверждаетен. Тынәм Тиберий голосованим эртәрен, дә Октавий трибун звани гыц лишайымы ылын.

Законом утвер-
ждайымаш.

Тидѣ паштек аграрный закон Народный собранидон утверждайымы ылын. Землям пайылымаш комиссишкы Тибериийым Ышкѣмжѣм, тѣдѣн шоляжы Гайым дѣ шонгы марыжым—Аппий Клавдийым айыренѣт.

Пѣшѣжѣм тѣнгѣлмѣкѣ, комисси кого трудностьвлѣшкѣ тѣкѣлѣлтѣн. Отимайымашкы дѣ шѣлѣтѣмѣшкѣ государственной землявлѣ вѣрештѣнѣт. Но государственный землям владѣйышывлѣ ти землядон Ышкѣмжѣштѣнлѣок распоряжаенѣт, нѣнѣм закладываенѣт дѣ молат. Седѣндон махань земля государственный, махань частный, пѣлѣш трудна ылын.

Цилѣ ти труднавлѣм Тиберин врагвлѣ воспользуенѣт. Тиберий Гракх кугижѣ лийш цаца манмы шаям даже нѣнѣ шѣрен колтенѣт. Народный трибун Октавин неприкосновенный личностым тѣдѣ оскорблен манын, тѣдѣм обвиняенѣт. Но Тиберий сдаялте дѣ туманен пиштѣмѣ делаштыжы мычаш яктеок мужественно кеен.

Тиберий Гракхын Реформым Ыштен шокташ манын Тиберийлѣн
яммаш. вес изѣшт властеш кодаш келеш ылын. Седѣндонок тѣдѣ Ышке кандидатурыжым народный трибуныш 132-шы изѣшт выставлен. Римский законвлѣ семѣнѣ ик эдемѣм пачелѣок кок рядѣ айыраш акли ылын. Нобильвлѣ тидѣндон воспользываяш решенѣт.

Ирок рѣмѣлгѣнок эче айырымаш эртѣрѣлтшѣшлык площадьыш народ погынен. Собрани тѣнгѣлѣтмѣкѣ, аристократвлѣ голосованим ѣптѣртѣш цаценѣт. Но Тиберий Ышкѣмжѣн сторонниквлѣжѣлѣн условный знакым Ыштен, дѣ нѣнѣ, ма попазен вооружаялтын, нобильвлѣм поктен колтенѣт.

Тѣ веремѣн сенатын заседани эртѣрѣлтѣн. Заседаништы ылшы эдемвлѣ логѣц тѣгѣ иктѣ, Тиберий кугижѣн короным Ышлѣнжѣ тергѣ манын шаям лыктын. Тѣнѣм, Тиберийын самый ярый противниквлѣ логѣц иктѣт, верховный жрец Сципион Назика сѣгѣрѣлѣн: „Отечествым кѣ спасаяш шана гѣнѣ, пусть мѣнѣ паштекем кеѣ!“ Молы сенаторвлѣдон дѣ вооруженный клиентвлѣдон тѣдѣ Народный собрани эртѣрѣлтмѣ площадьыш кыргыз лѣктеш. Кого кредѣлмѣш тѣнгѣлѣлтеш дѣ тѣшѣкенок Тиберий дѣ тѣдѣн верц ылшы 300 эдем нѣрѣ пуштмы ылыныт. Нѣнѣн колышы кѣпвлѣм йыдым Тибрыш кѣшкенѣт.

Тиберий Гракхым пуштмы пашкет нобильвлѣ Ышкѣмжѣштѣн противниквлѣдон кого расправым Ыштенѣт. Колыш трибунын шуку тѣнгѣлѣжѣм дѣ тѣдѣн велнѣ ылшывлѣм казненѣт. Шукеш агыл комиссин пѣшѣжѣмѣт аристократи цѣрен кердѣн. Махань земля государственный, махань частный ылмым рѣшѣш правам тѣдѣ гѣц отимайымы ылын.

Тиберий Гракхын законжы Ылѣмѣшѣш пырыде, дѣ хресѣнвлѣн интересвлѣ первѣшѣлѣок удовлетворѣйымы лителыт.

77 §. Гай Гракх (у эра якте 123—121 ивлä).

Г а й Г р а к х Тиберий гыц 9 и изи ылын. Тиды пиш когон красноречидон отличаялтын дä бзäжы гыц решительный ылын. Тиберий колымы паштек тыды аристократвлäлän күсым пöрыкташ клятвы пуэн дä земельный реформым мычаш яктеок шокташ решен. Тиберийын делам продолжайышеш шотлен, народ Гайым 123 иэшät народный трибунеш айырен.

Гай Гракхын законвлä. Гай сек пйтäриок римский общество лошты бшлänжы опорым бштäш решен. Тидым бштäш манын тды к и н д ы з а к о н ы м лыктын, тиды сембнь шулды ценäдон государственной магазинвлä гыц народлан киндым выжаленйт. Ти закондон Гай бшке векыжы халаштышы римский незервлäm сären. Вара, торговый элементвлä лоштат поддержкым моаш манын с у д е б н ы й з а к о н ы м Гай лыктын. Тбшкевек якте цилä важный делавлäдон судьявлä сенаторвлä логыц назначаялтын. Гайын закон сембнь ти правам нбны гыц шывшын нälмб ылын дä всадниквлäлän (торговый сословиälн) пумы ылын, тенгелän нбны государстышты кого значеним получаенйт. Гай Гракхын вес мерäжät тб цельюдонок ылын: римский откупщиквлäлän Малый Азишты налогом погаш пумы ылын.

Тидывлä гыц пасна, незер хресänьвлän интереслän Италишты таманяр колоним бштбмб ылын. Тенгелäнок Италия гыц öрдбжеш, лймбнок Африкеш, шälätен шумы Карфаген вәреш колоним бштäш сöрбмб ылын. Земляна пайылаш шагалтымы комисси пашжым эчeat бштäш тбнгälбн.

Гай Гракхын закон вaштaреш кредälмäш. Народный массеш дä торговый элементвлäэш тбкылälтын, у эра якте 123 ин Гай фактически неограниченный государственный правитель лин дä народный трибунеш 122 инät угыц айырымы ылын. Нобильвлä тды вaштaреш открыто выступааш лүдбныт дä вес сембнь действуаш решенйт. Нбны совет сембнь, народный трибунвлä логыц иктйт Италишты 12 колоним бштбмаш гишän законопроектым пуэн, тб колонивлäштб 3 тбжем колонист рядб урдаш дä нбным участквлä тәреш тұлбмаш гыц освободаяш бштбмб. Законопроектым сенат одобряен. Тидыдон Гайын врагвлäжы народ лоштыш тдын влиянижым лөштäräш шаненйт. Лачокуштыжы Италишты тнärб колоним бштäш свободный земля уке ылын, дä законопроект сирбмашеш веле кодын. Тиды лошток Народный собрани тб веремä гыц бшке вождышы докы укшаш тбнгälбн.

Союзниквлäлän гражданский правам пумы гишän Гай законопроектым Народный собранилän предлагайымы годым осынок тидын докы отношени вaштaлтын. Ти законопроект цилä Италиштыш хресänьвлän интересвлäm защищаен дä римский Народный собранилän ярыде, римский крестьянство бшкбмжбн привилегированный положенижыдон италиквлäдон иктöр лйш

шаныде. Тидым ужын, Гай Ёшке Ёшкымжын законопроектым нэлйн. Но 121 иэш тидым уже айырыделит.

Восстани дэ Гай Гракхын яммаш. Аристократвлэ открытый наступленишкы Ёнде ванженйт. Африкышты Гракхдон Ёштймё коло- нивлэм пйтэрймё гишан вопросым. Народный собраништы шбндймё лин.

Тиштэкен махань-шон худа приметывлэм попенйт, нбнй вуйта колонивлэм Ёштэш аптёртенйт. Ти вопросым обсужда- йымы кечын сенат военный положением обявляен. Гай Ёшкым- жын сторонниквлэжыдон халан частышым хватен нэлйн, но кон- сул нбнбн ваштареш кого вооруженный силам колтен дэ, ик- лаштык кредэлымё паштек, восставшийвлэ шэлэнен кенйт.

Кредэлымё лошты Гай Ёшке ялжым маклештэрен колген дэ врагвлэлэн эдаалташ шаныде дэ тиды Ёшкымжым пушташ раб- лан шуден. Врагвлэ Гайын колышы кэпшымат даже иркеш ко- дыделит, тидын вуйжым роал шуат дэ Тибрыш шуат. Гайын сторонниквлэжы 3 тйжем нэрб казнымы линйт (у эра якте 121 и)

Гракх Гай колымы паштек шукат лите, гражданвлэлэн зем- лям пайылымашым цэрймё лин, а пайылен пумы участоквлэм выжа аш разрешаемы ылын. Хресаньвлэ эчеят землядеок ко- дыныг.

Тевтонскэ земельный реформа Ёшке цельжым Ёштен шок- тыде. Гракхвлэдон вуйлалтымы движени гёц всадниквлэ, вес се- мбньжы Римын торгово-денежный слойвлэ веле выигрываенйт; хресаньвлэм земляде кодымаш цэрнбде. Классовый кредэлымаш Римышты эче когоракын тбнгэлэлтён.

78 §. Марий дэ военный реформа. Кимврвлэдон дэ тевтонвлэдон война.

Югуртинский война.

У эра якте 146 ин Карфагенский областным рим- ский провинцим Ёштймёкы, тиды пашкудыжым Нумидийым независимыеш кодымы ылын.

Но римский всадниквлэ ти паян сандэлык вёкы шбдён ан- женйт, тидым Ёшкымжын властьлан подчиняйыкташ шанен- ййт. У эра якте 111 ин Рим, нбнб палшымдон Нумидийдон войнам тэрвэтен.

Пйтэри римлянвлэлэн война удачно агыл эртен, Нумидий- ский кугижэ Югурта римский полководецвлэм подкупаен, дэ нбнб тидын ваштареш решительный военный действовлэм Ёш- тиделит.

Гай Марий. Вой- на пйтймаш.

Народный собрани консулеш дэ африканский войнашты главнокомандующиеш Гай Мари- йым айырымыкы, положени вашталтын. Тиды

пиш способный полководец ылын дэ тиды Югуртыдон сделкым Ёштэш шаныде. Тиды нумидийский кугижам йбле сынген шуэн. Югурта римлянвлэ докы пленыш попазен. Тидым Марийын по- мощникшы—Корнелий Сулла хватен. Тидын паштек вой-

на пйтен. Югуртам Римыш нйнгенйт дй тйштй казненйт, Марий пиш когон лймлы эдем Римышты лин.

Марийын военный реформы-влжй.

104 ин тйдм вес рядй консулеш дй главнокомандующиеш айыренйт. Марий кого реформывлм армишты йштен. Перви римский армишты тй аль вес имущественный разрядыш зачисляйымы эдемвлй веле служенйт. Марий кй служаш шанен цйлм, тй шотышты укейн эдемвлмйт, принимаяш тйнгйлн. Тидй службан сроком шукемдйш дй салтаквлм яжон тымдаш лимйшым пуэн. Седбндонок военный делан техника когон кушкын.

Гай Марий

Марийын военный реформа Римын пакылашы историлн кого значеним имеен. Тидй гишн римский арми тйрлймы армиш сйрнйлтн. Салтаквлдон яратымы цйл полководецок йшкймжн личный делавлйш армим исползваен кердын.

У эра якте 104 инок север гйц Италия вй-кй кимврвл дй тевтонвл дй тевтонвл нападенйт (галлвлн дй германецвлн племявл). Нинй ваштареш кредйлш, йшкймжн военный успехвлдон лймлештйрйлтшй Марийым колтымы ылын.

Тевтонвлдон главный сражени М а с с и л и я (Марсель) гйц мйндырн агыл лин. Шукы дй пыт кредйлмы паштек, Марий вуйлалымдон римлянвл сйнгенйт. Тевтонвлм шу-

кыжымок пуштыныт, молжы пленыш попазенйт (у эра якте 102 и). Ик ин эртймйкй иквреш йштймй римский армивлй кимврвллнйт решительный пораженим йштенйт (у эра якте 101 и). Ти кок сйнгймйшвлй ылмыдон римский рабовладелецвлн кидйшкй 150 тйжем раб вйрештн.

Галлвлн дй германецвлн племявлдон Римын ти кого столкновени тенге пйтен.

Кимврвл дй тевтонвл ваштареш кредйлмы война лошты Марий Римышты кого влиянин ылын дй каждый ин консулеш айыралтын.

79 §. Сицилишты рабвлн кокшы восстани (у эра якте 104—100 ивл).

Восстани тйнгй-лйлтмйш.

Римлянвл северышты когон вожымы годым Сицилишты рабвлн восстани угйц тйрвйнен. Гераклеи хала доны, Сицилин юго-западный частьышты, ик римский всадникын 30 раб заговорым йштенйт дй йшкймйштн господным пуштыныт (у эра якте 104 и). Кычымаш гйц лудн, нйнй хала гйц шй-

лыныт да лишыл кырыкыш кенйт. Ныны докы лишнышы солавла гыц рабвлә погыненйт. Сицилийский наместник восставшийвлә ваштареш 600 войнан отрядым колтен, во ти отрядым восставшийвлә шин шуэныт, рабвлән кидышкы шуку оружи вәрештын.

Изин-олен восстани кушкын миэн—рабвлән арми б тйжем эдем якте кушкын. Движения вуйлалтышеш раб Сальвий шагалын, тйдём восставшийвлә Ышкымыштён кугижәэш шотленйт. Сальвий войскажым кым частеш пайбылен да каждый отрядеш пасна начальнымкым шагалтен. Шукеш агыл тйдён армижы 20 тйжем якте шукемён, боевляжы яжон тымдымывлә ылыныт; рабвлән армишты даже конница ылын.

Тйдён лошток Сицилия островын западный частыштытат восстани тәрвәнә. Ти восстани предводительжы храбрый да искусный Афинион, Малый Азия гыц ылышы пират ылын. Кыдывлә военный деләлан ярал ылыныт, ты рабвләм веле тйдё армишкы нәлён. Молжы армим продовольствидон снабжайышашлык ылыныт, хозяйство гишән шытырланышашлык да тйштё полный порядоком кычышашлык ылыныт. „Сәндәлыкым да тйштё ылышы животныйвләм да запасвләм Ышкымён ганьок перегәш келеш“—манын Афинион попен.

Восстани шәрләмәш. Шукат ак ли, Сальвийын да Афинионын армивлә иктыш ушнат. Ныны Триокал халашты, Сицилия западный частышты вәш линйт. Афинион Сальвийлан добровольно подчинялтын, тйдём кугижәэш шотлен, а Ышкымжым главнокомандующиеш.

Ынде Сицилия кого частыштыжы гражданский война тәрвәнән. Повстанецвләдон эче хватен нәлён шоктыдымы халавләштё рабвлә каждый минутын восстаниш шагалаш да Ышкымыштён тангвләштё докы пижәш йәмдө ылыныт.

Римский сенатлан Сицилияшкы кого армим колташ вәрештын. Рабвләлән иквәреш погынышы силам римлянвлә шин шуат, Сальвий кодшы войскажыдон Триокалыш шылын.

Рабвлә остатка вәр патькалтыш якте кредәләш рәшенйт. Пыраш литыдымь да когон укрепляймы Триокалым римский войскавлә нәлён керделтат.

Ты веремән Сальвий кола, да тйдён властышы Афинион докы ванжа. Кредәләш со трудна лин миэн. Продовольстви ситидымәш осажденыйвлән положением пиш худам йштен. Но римлянвлән пользеш 101 ин веле сынгымәш лин.

Восстаним полавляйымаш. Триокал донышы решительный сраженишты римский войскавлә восставший рабвләм шин шуэныт. Афинион битвышты колән, а тйдён кодшы армижы Триокалыш отступлен. Шуку рабош, шужымашеш янгылышывлә, сдаялтыныт. Но тйжем раб кредәләш со эче цәрнәделат. Тынәм римлянвлә ныным пушташ сөрәделатат, храбрецвлә сдаялтыныт. Ныным Римыш колтенйт да гладиаторвлә шотеш ареныш лыктыныт. Римский толпалаң потикәэш служаш шаньделатат, ныны стражывлә да анжышывлә анзылнок икыжак-иктыштым пуштын пйтәренйт.

Афинышты лә Боспорышты рабвлән восстани. Сицилийский кокшы восстаният пйтәришй ганьок молы угнетенныйвлә лошты живой откыкым мон. Афинский рабвлә, Лавриовын рудниквләштё ровотайшывлә, восстаним тәрвәтенйт, стражым шин шуэныт да тангыж тйрыштыш крепостым нәлөнйт. Тйшецён, ныным цәрәмешкы, шуку веремә ныны Атикым пуштаэиденйт.

Ти веремәнок греко-римский мирн мьндёр окраинышты, Боспорский и кугижән шышты рабвлән кого восстани тәрвәнән. Ты кугижәжы у эра якте VI курымынок эче греквләдон-колонизаторвләдон кызытшы Керченский да Таманский полуостроввлә территорияш Ыштёмь ылын. У эра якте II курым пйтёмәш годым тйштё Савмак вуйлалтымдон рабвләскифвлә восстаним тәрвәтенйт. Ныны Боспорский кугижәм пуштыныт да тйдён вәреш Савмакым айыренйт. Тйдё кок и нәрә зуйдалтен, Ышкымжын лымжыдон оксавләм даже лыктын.

Остаткашжы, Черный тангыжын южный велнө ылышы Понтийский кугижәншы войскавләдон восстани темден шумы лин.

Цилә ти восставный пасна-пасна ылыныт, икыжак-икты гыц мьндёр вәрләштё тәрвәнәнйт, сөбдөнок пораженивләм тырхенәт.

80 §. Италиквлән восстани. Суллын диктатура.

Италиквлән вос-
стани.

Римский владычество ваштареш, паян рабо-
владелецвлә дә знать ваштареш кредәләш хре-
сәньвлә дә рабвлә веле агыл тәрвәнәнйт. Юж-
ный Италин покоряйымы областьвләштйш ыльшйвлә, и талик
манмывлә, восстаним йштенйт. Нйньйм эче союзннквлә ма-
ныныт. Римлән нйньй вспомогательный войскавләм шагалтенйт.
Союзниквлә, римлянвләдон иквәреш воуенйт гйнят, военный
походвлә гйц часть добычым веле получаенйт. Кого доляжым
римский салтаквлә получаенйт. Тидын гйц пасна, союзниквлә
гражданский правам имеййделит. Нйняйлән римский государ-
ственный дә общественный должностьвләшкы керны питйрймы
ылын. Каждый и ййде римский знать ваштареш италиквлән не-
довольство кушкын.

У эра якте 91 ин народный трибунеш Ливий Друз айы-
рымы ылын. Знатьвлә ваштареш кредәлмәштйш Друз италиквлән
поддержкыдон палшыклан йнянен. Ти палшым тәреш тйдйб
нйньйлән гражданство правам пуаш сйрен. Но рим-
ский знать тидй гишән пәлен дә Друзым пушташ эдемйм кол-
тен. Икәнә вадеш Друз йшке докыжы кемй годым, тйдйм
пуштын. Прававләм мирный корыдон получаия аклим тйням
италийский хресәньвлә ынгыленйт дә оружим кыченйт.

У эра якте 90 ин восстани уже яжон тәрвәнән. Тидй яжон
йямдйльймй ылын дә тйшәкенок цилә Средний дә Южный Ита-
лим хватен нәлын. Хресәньвлән цилә сила римлянвлә вашта-
реш мобилизуймы ылын. Каждый италийский племя йшкймжйн
вождым имеен.

Восставший италиквлә Рим гйц востокушкыла самостоятель-
ный государством йштенйт. Нйньй столицешйштй Корфиний
халам обявляенйт. Италиквлән государство 500 член гйц
сенатым дә Народный собраним имеен. Сәндәлькым управляй-
маш (римский образец сембнь) кок консул кидйштй ылын.
Италиквлә йшкймшйтйн монетвләм (оксам) лецәтләш даже
тйнгәльйнйт.

Но ти государство шуку веремә йльйде. Римын правящий
группывлә шукеш агыл тйдйн ваштареш выступаенйт. Восста-
ним темден шуаш, лучший римский полководецвләм—Марий
дон Суллам колтенйт. Кувлә восстаним тәрвәтйделит, тй со-
юзниквлән гражданство правам пушы законом тй веремәнок
принимайымы лин. Ку 60 кечйштй оружим шуа, тйдйвләлән
тй правам пуаш кокшы закон сйрен. Тенгеләнлә Рим союзник-
вләм айыраш шанен дә вара каждый группыдон пасна-пасна
расправляш сйрен. Дә лачокшымок, союзниквлә пасна айырле-
нйт, нйньйн силашты изиэм миэн, дә Рим восстаним сйнген.
Восстанивлән вождьвлә логйц иктйт Видацилий римлянвлә
докы живой попазаш шаныде дә йшкймжйм тылеш йылатен.

У эра якте 88 ин италиквлә угйц римский владычестволан
подчиняйымы ылыныт.

Рабвлән, хресәнввлән дә подвластный областьвлән цилә ти восстанивлә Римым незеремденйт.

Митридатвләдон
война.

Италиквлән восстаним Рим сьнгенәт пьтәрйде эче, тьшәкенок Востоқышты у враг тәрвәнән. Понтын кугижә Митридаткого войскам понген дә Римын власть львәлншь племявләм тәрвәтен, ньнйым римлячвлә вьштареш колтен.

Властьым силан военный диктаторын кидьштй кычаш керәлжй рабовладелецвлән яжон каяш тьнгәлйн. Рабовладельческий республикы ышты стройым военщинын властьдон вьшталташ шанымы лин. Крупный рабовладелецвлә дә аристократвлә Суллы кандидатурым диктаторын дә главнокомандующийын постыш выдвигәенйт. Римский населенин средний дә низый слойжы Марийын кандидатурым поддерживаен. Римышты аристократический дә демократический партивлә лошты пиш когон кредәлмәш тәрвәнә. Каждый парти йшжймжйн кандидатурым пырташ цацен. Остаткаешьжй аристократвлә понтийский Митридат кугижә вьштареш ышшы армидон командующиеш Суллам назначен кердйнйт.

Митридат вьштареш ышшы войнашкы Сулла ләктын кемькй тьрөк Римышты властьым Марийын сторонниквләжй хватен нәлйнйт. Сулла мьнгеш толшашлык ылын дә йшкьмжйн положенижым восстанавливайшашлык ылын. Но кынам тидь Востоқышкы толын, марьянцывлә Римышты эчеят торжествуенйт.

Марийым пьзьртен лыкташ маньн, Римыш йбләрәк попазаш цацен, Сулла войнам пьтәрәш вәшкен. У эра якте 83 ин Митридатдон мирым заключайымы ылын, тидьн сьмьншь понтийский кугижә йшке занимайымы цилә областьтым ирйктәш, римлячвлән контрибуцим тьлән дә ньнйлән йшкьмжйн флотын частьым пуаш понтийский кугижә сьрен.

Суллын диктатура.

Тидьн паштек
Сулла йшкьмжйн ньллй

Корнелий Сулла.

тйжем әдемән армиядон Италишкы толын. Марийын сторонниквләжй Римым пуаш шаньделыт. Пиш пыт кредәлмәш ик ият утла шывшылтын. У эра якте 82 ин Сулла, остаткаешьжй, Римым нәлйн дә военный диктатурым йштен.

Марьянцывләдон расправа тьнгәләлтйт. Проскрипцим

Сулла пыртен. Суллан противниквлан спискывлă тенге лымдăлтĕнĕт. Техень спискышкы попазышым каждый римлянинок пуштын кердĕн. Тидĕ гишăн наградеш Сулла пуштшылан пуштшы эдемĕн часть имуществыжым пуэн. Седĕндонок пуштмашвлă, доносвлă дă имуществом конфисковайымашвлă цилă Италия мычкок лиăлтĕнĕт.

Сулла пожизненный диктатореш объявляймы лин. Перви диктаторын полномочижы 6 тĕлзеш веле ылын. Кĕзĕт демократический порядкывлă пĕтăрĕмĕ линĕт, дă Сулла военный диктаторым пыртен. Народный трибуновлăн власть нима шотешăт агыл ылын. Народный собранин прававлă изиэмдĕмĕ линĕт. Судым сенаторский знатлан передаймы лин. Сенатым 600 членякте шукемденĕт дă тĕшкĕ Суллан сторонниквлăм веле айренĕт.

Тенгеланлă низвлăн социальный движени ваштареш кредăлмăшеш военщинын власть лăктĕн. Римский республикышты демократический порядкывлăм пĕтăрен миэн, революционный движени ваштареш цилă рабовладелецвлăлан иквăреш ушнаш Сулла ужын. Но Сулла Ёшкĕмжын цилă мероприятивлăжым, республикын (республиканецвлăн) первишĕ стройын сторонниквлă тидĕн ваштареш ылмышты гишăн, мычаш яктеок Ёштен шоктыде. Тĕлец пасна, тĕдĕ когон церлăнен дă у эра якте 79 ин Ёшкеок Ёшке гĕшĕ диктатор властым шуэн.

Ик и эртĕмĕкĕ (78 ин) Сулла колен. Но римский рабовладелецвлă военный диктатура верц пакулаат кредăлĕнĕт.

81 §. Рим ваштареш Испанин кредăлмăш. Вириат дон Серторий.

Римын власть лĕвăлнĕ ылшы народвлăн восстанивлă цăрнĕ-делыт. Ик гăнă веле агыл уже Рим ваштареш северышты галлвлăн племявлă, югышты—италиквлă, востокушты—Малый Азин народвлă тăрвăненĕт. Ёнде римский владычество ваштареш Испания тăрвăнен.

Испания Рим ваштареш выстуя. Пунический войнавлă паштек Испаништын народвлă (лузитанвлă, кельтибервлă, ибервлă) Римлан подчиняймы ылыныт, а сăндăлĕкшĕ римский провинциш сăрнăлтĕн. Сăндăлĕкĕм вуйлалтымашты Римын наместник шалген, дă тĕдĕ кыце мыштен, тĕнге хозаланен.

Римский угнетательвлă ваштареш восстанивлă иквăдĕ веле агыл лиăлтĕнĕт. У эра якте 218 инок эче, кынам римлянвлă Италишкы пĕтăри пыренĕт ылын, тĕдĕм населяйышы народвлă Ёшкĕмжын свободым защищаяш выступаенĕт. Ёшкĕмжын независимость верц испанецвлăн кредăлмăш пиш когон шуку веремă цăрнĕде.

Вириат. Сек пĕтăриок римлянвлă ваштареш кредăлăш лузитанвлă (кĕзĕтшĕ Португалия вăрĕштĕ Ёлĕшĕвлă) дă кельтибервлă (Пиренейский полуостровын

центральный частым населяйшывлә) тәрвәнәнйт. Утла кого восстани у эра якте 150 и кытлан лин. Тәйдә кого вәрәм нә-
лән, тәйдән главажы В и р и а т лымән простой кытөзә ылын.
Тәйдә талантливый полководец, физически лиш кого силан
ылын. Тәйдән ваштареш Ышкымштын легионвләм, лучший пол-
ководецвләдон возглавляйшывләм римлянвлә такеш веле кол-
тенйт. Вириат нәнйм шин шәләтен дә беспощадно пәтәрен. У
эра якте 147 ин тәйдә римский полководец В е т и л и н войскам
шин шәләтен, тәйдән войскажы гәнъ Вириатын гәц шуку кого
силан ылын. Ветилийым пленыш нәләнйт дә пуштыныт.

Римский захватчиквлә ваштареш Вириат шуку и успешно
кредәлән. Тәи кредәлмәштә тәйдән докы шуку племявлә пи-
жәнйт. Испаним иквәреш Ыштәмәш верц дә Рим ваштареш ус-
пешно кредәлмәш верц Вириат „испанский кугижәш“ обяв-
ляйымы лин. Но тәйдә кугижән выргемым Ынежә чи ылын, дә
Ышкымжән кого арми анзылны проста воинын формыдон выс-
тупаен. Тәйдә гишән тәйдә цилә Испанин вождын славыдон
пользуваен. Испанский вождын способностьвләжым римлян-
вләят даже признайде кердтелыт. Вириатым нәнйә „и с п а н-
с к и й н а р о д ы н Р о м у л е ш“ лымденйт, вес сембнжә,
испанский государством кә Ыштәш цацен—первыеш шотленйт.
Римлянвлә гәц Испаним освободайымаш делащты тәи вер-
емән Вириатын лагерьыш, пырышы предательвлә әптәртенйт.
Йыдым, кынам Вириат Ышкымжән палаткыштыжы амален, пуш-
шывлә тәйдән докы пыренйт дә тәйдәм кинжалдон шырал ко-
денйт. Лузитанский вождь тенге изменнически пуштмы лин
(у эра якте 139 и).

Ти веремән центральный Испаништы кельтибервлә кредәләнйт.
Паснанок римлянвлә ваштареш Н у м а н ц и я крепость пиш пыт
шалген. Ти крепостыым римский войскавлә шуку и осаждаенйт
дә нимат Ыштен кердтелыт. Нумантиецвлә римлянвләм ик гәнә
веле агыл позордон отступаяш заставляенйт. У эра якте 133 ин
веле осаждайымы халашты Ылбшәвлә, пиш кого голодым тырхы-
шывлә, сдаялтшашлык ылыныт. Хала кравымы ылын дә Карфаген
ганьок, вовсеок пыдыртымы лин.

Нуманцим сдайымыкы испанецвә отступаенйт. Нәнйән сәндә-
ләйкышты Рим угәц владычествуаш тәнгәлән, но шукеш агыл.

У эра якте 81 ин Испаништы Рим ваштареш
Серторий. восстани тәрвәнән кен. Тәйдәм Суллан пресле-
довани гәц Испанишкәи шәйлшә республиканец С е р т о р и й вуй-
лалтен. Испанский разный племявлә гәц Серторий кого войскам
поген, тәйдә римлянвлән военный стройым пыртен, испанский
молодежыым воспитываяш шковләм пачыш, яжо помощниквләм
дә командирвләм поген. Нәнйә логыш римлянвләм сәнгәмәштә
Г и р т у л е й лымлә ылын.

Рим Серторий ваштареш яжо полководецвлә вуйлалтыман
кого военный силавләм колтен. Тәнге гәнәт, Серторий хоть
кынамаг сәнген. Римский полководец П о м п е й н сәнгә
анзылныжок тәйдә хала паштек халам нәлән. Ик битвышты

(Испанин восточный сир тюркит) Серторий Помпейым Ышкым-жымат изиш веле пленышкы нэлте, тѣдѣ шылмѣдон веле спасаялтын.

Римский полководецвладон воуымжыдон Серторий тѣдѣлэн ненавистный ылшы Суллан диктатурыжыдон кредѣлѣш. Ти кредѣлмѣштѣ Серторий испанский народеш олираялтын. Рим ваштареш войлашты палшым гицѣн испанский народлан тѣдѣ свободным пуаш сѣрен. Тидѣн гиц пасна, Серторий Понтын кугижѣ Митридатдон союзым ѣштен, тѣдѣт тенгеок Рим ваштареш вѣстунаен.

Рим ваштареш испанецвлэн война лу и нѣрѣтѣт палытын. Испанский народын пакулашы кредѣлмѣшѣжылэн предательвлѣ ѣптѣртенѣт. Вириат ваштареш кредѣлмѣ годшы ганьок, кѣзѣтѣт, Серторий ваштареш заговорщик-предательвлэн группа организуялтын. У эра якте 72 ин ти предательвлѣ Серторийым йумаш годым пуштыныт. Испанский войскавлѣштѣ беспорядкывлѣ тѣнгѣлѣлтѣнѣт. Рим тидѣндон воспользуаялтын дѣ восстаним тѣрвѣтѣшвлѣм шин шуэн. У эра якте 71 ин восстаним окончательно сѣнгѣмѣ ылын.

Ышкымѣштѣн независимость верц испанецвлэн кредѣмѣшѣштѣ тишѣкен пѣтѣде. Рим ваштареш кредѣлмѣшѣм нѣнѣ вараат виденѣт.

82 §. Спартакын восстани.

Спартак. Испаништы война кемѣ годым Италия кѣргѣштѣ рабвлэн у движени тѣрвѣнен, ти движеним знаменитый С п а р т а к виден (у эра якте 74-71 ивлѣ). Спартак, происхожденижѣдон фракиец, римлянвлѣлэн рабгвышкы вѣлкалмы ылын. Тѣдѣ Капуя халашты гладиатор ылын дѣ халыклар ваштылаш манын циркыштыраа гладиаторвлѣдон шиѣдѣлшѣшлек ылын. Гладиатор Ышкымжын противниквлѣжым йѣле дѣ яжон пуштын гѣнѣ, тѣдѣ яжоѣш шотлалтын.

Капуяшты гладиаторвлэн йѣмѣшѣштѣ пиш лелѣ ылы. Сѣдѣндон нѣнѣ лошты недовольство айыртемѣнок кого ылы. Капуяштышы гладиаторски вѣрѣлшты Спартак вуйлалтымдон зѣрѣтѣт ѣштенѣт дѣ рабвлэм освобождайман верц восстаним тѣрвѣнѣш решенѣт. Римлянвлэн силашты западышкы (Испания ваштареш кредѣлмѣшкѣ) дѣ востокушкы (Митридат ваштареш кредѣлмѣшкѣ) отвлекаймы ылымы годым восстани тѣнгѣлѣлтын.

Но заговор пѣлѣмѣ лин. Спартак Ышкымжын сторонниквлѣжѣдон В е з у в и й кырыкшкы шѣлѣн дѣ тишѣк вазалын. Спартак докы цѣлѣ вецѣн рабвлѣ дѣ свободныйвлѣ логѣц везервлѣ погынѣнѣт.

**Спартакын
выступлени.** Спарак ваштареш силан отряд колтымѣ ылы. Римский войска рабвлэм ѣрен нѣлѣн, вѣрѣлштышкы кузышы ик Ышкетшок ылшы корман хватен нѣлѣн. Но Спартак пиш кого находчивостыым авжыкытѣт Ышкымжын войскажым спасен. Тѣдѣн распоряженим семѣнѣ гладиаторвлѣ виноградникын цѣрѣды укшвлэм пѣчкѣдѣнѣт дѣ нѣнѣ

Гладиаторвлән кредялмаш.

гѣц канатвләм плетенѣт. Ти канатвлә палшымдон рабвлә римлянвлә ылтымы кыркын тура векѣжѣ валенѣт дә нѣнѣ вѣкѣ шайыцын нападаенѣт. Римский отряд кыргыз шѣлѣн, рабвләлән цилә бѣшке лагерьжым коден.

Рабвлә ваштареш варашы выступленивләштят (у эра якте 73 ин) римлянвлән неудачныйвлә ылыныт. Спартак римский войскавләм шин шәләтен. Тѣдѣн армижы соок когоэм миэн. 72 ин Спартак ваштареш римский кок консулге выступаенѣт. Но нѣнѣт поражением тырхенѣт.

Рим лелѣ положенишкы вәрештѣн. Спартак со когоракын силан дә лүдѣшлә лин миэн. Рабвлән вождь ваштареш армим командываяш иктят бѣшке вѣкѣштѣ нәлтелыт. Остаткашѣжѣ, римский паян дә спекулянт М а р к К р а с с согласаен.

Спартакын
походвләжѣ.

Римым пѣтѣнок сѣнген кердтѣмжѣм Спартак ынгылен дә седѣндонок рабвләм Италия гѣц лыкташ цацен. Пѣтѣриш бѣшкѣмжѣн походшым Спартак цилә Италия гач Альпы докы бѣштен. Тенгеләнлә тѣдѣ рабвләм бѣшкѣмѣштѣн родинышкышты—Грецишкы дә Галлишкы лыкташ шанен. Но Альпы гач ванжымашын трудностьвлә гишән Спартаклан направлением вашталташ вәрештѣн.

Спартак у планым бѣштен. Ти гәнә тѣдѣн войскажы Сицилишкы кешәшлык ылын, тѣштѣ восстаним тәрвәтәш дә тышецѣн, местный рабвлә палшымдон, Грецишкы ванжаш. Тѣнге гѣнят, бѣшкѣмжѣн армижым Сицилишкы Спартак тѣнгеок нәнген шоктыде. Рабвләм вашташ согласайышы пиратвлә нѣнѣм алталенѣт.

Тѣнәм бѣшкеок шалвләм строяш дә нѣнѣ вѣлән Сицилишкы

Ардбшкы поражайымы Спартак шайыц нападайымаш гыц ытлаш кредалеш (помпейский фрескыштын детал-влан реконструкци).

ванжаш Спартак решен. Рабвлӓ шалвлӓм ыштӓш тӓнгӓлӓнӓйт ылын. Нӓнӓнӓ цаткыды лиштӓи манын, нӓнӓнӓн лӓвӓлӓн пецкӓвлӓм ялштӓнӓйт. Но пиш кого штурма тӓрвӓнен дӓ цилӓ шалвлӓм тангыжышкы шин кеем. Рабство гыц ытлаш эче ик ӓнӓнӓнӓмӓш тенгелӓнлӓ ямын.

Крассын войскавлӓжӓ, тӓи нӓжвез, соок Спартакем преследуенӓйт. Сицилишкы ванжаш удачный агыл цацымашвлӓ паштек рабвлӓ мӓнгеш кеӓш цацымыкышты кайын, Красс спартаковецвлӓм север гыц ӓрен нӓлӓн ылын. „Шужен колымешкӓи, лучи кӓртни гыц колаш“—манын Спартак келесен. Тӓидӓи ышкӓмжӓн войскавлӓжӓйдон анзыкы тӓрвӓнен дӓ йыдым Крассын укрепленвлӓ вашт лӓктӓн.

Кымшы походом Брундизий портышкы кеӓш Спартак тӓнгӓлӓн, тӓишецӓн Грецишкы куштылгыракын дӓ йӓилерак шоаш лиеш ылын.

Спартакын лагерышты разногласивлӓ.

Цилӓ ти кужы походвлӓ спартаковецвлӓн силаштым пӓитӓренӓйт. Тидӓн сага эче нӓнӓнӓ лошты разногласивлӓ лӓктӓнӓйт. Спартак вуйлалтым рабвлӓ нӓнӓнӓн рабышкы сӓртӓмӓи вӓр Италия гыц токышты, родинышкы мӓнгеш сӓрнӓлнештӓи ылын. Спартакын войскашты ылышы хресӓнвӓлӓжӓи Италия гыц ӓнештӓи кеп ылын, земля верц, ышке прававлӓштӓи верц Италия кӓргӓшток кредӓлнештӓи ылын. Нӓнӓнӓн сага иквӓреш Италишты тагынам-

шенок Ылышы германский племявлӓ гыц ылышы шукокагыл раб
влӓ ылыныт.

Тенгелӓнлӓ, рабвлӓ дон хресӓнвлӓ лошты икань шанымаш
ылте. Ышке рабвлӓ лоштыжат согласи уке ылын. Тидын сага
эче тӓи периоды Рим силан ылын. Цилӓ тидын результатеш
71 ин шошымшы кого сраженишты яжон вооружайымы свезӓ
римский войскавлӓн напорым спартаковецвлӓ тырхен кердтелыт
дӓ шин шуму линӓт. Спартак остатка яктеок мужественно
кредӓлӓн. Чакын ылышы римлянвлӓ вӓккок тӓидӓ пырен. Ардӓжӓ
шушыргымыкат, тӓидӓ сукалтен шӓнзӓн дӓ лаштыкын роэн
шуму лимешкӓи кредӓлӓн. Тӓидын кӓпшӓм вара монат кердтелыт.

Хватен нӓлмӓи уд тӓйжем раб Капуя гыц Рим якте корны
тӓи мычки крестеш сӓкӓмӓи ылыныт. Но Спартакин армин
кодшыывлӓжӓи югышкы шӓлӓнӓйт дӓ тӓиштӓи шуку эче римский
отрядвлӓ ваштареш кредӓлӓнӓйт.

Спартакын мужествыжы римлянвлӓмӓт цӓудейӓктен, рабвлӓн
вождь „великий полководец ганьок“ колен манын попенӓйт. Уг-
нетательвлӓ ваштареш самоотверженный боец гань Спартак ис-
торишкы пырен. Ленин такеш агыл попен: „Спартак рабвлӓн
сек кого восстанин сек выдающий геройвлӓ логӓиц иктӓжӓи
ылын“.

83 §. Катилинын заговор. Помпей дон Цезарь.

Катилина. Рабвлӓн массовый восстанин результатеш рим-
ский знатын представительвлӓ военный влас-
тым устанавливаяш угӓиц тергӓш тӓингӓлӓнӓйт. Военный дик-
татура рабовладелецвлӓн интересвлӓм дӓ имуществым лучирӓк
переген кердӓн. Римын диктатор лиӓш цацышывлӓ шукуын ылы-
ныт. Разорятшы аристократвлӓн представительвлӓ утларак
решительно действуенӓйт. Нӓинӓи логӓиц Суллан сторонникшы, Ка-
тилина, осовынок айырлалтын. Тӓидӓ Ышкӓмжӓи таманяр
гӓнӓи консул лиӓш выставяен, но ти должностышкы вӓрешт
кердте. У эра якте 65 ин знатный римлянвлӓн—Цезарь дон
Крассын—палшымдон тӓидӓи консулвлӓм пуштнежӓи дӓ Римыш-
ты властым хватен нӓлнежӓи ылын. Но ти планымат тӓидӓи Ыш-
тен кердте.

63 ин Катилина эчеӓт Ышкӓмжӓи консулышкы выдвигаен.
Тӓидын лошток тӓидӓи Республика ваштареш заговорым йӓмдӓи-
лен. Ышке векӓжӓи народым шывшаш манын, Катилина цилӓ
долгвлӓм пӓтӓрӓш сӓрен. Но тӓидын сторонниквлӓи главный мас-
сыжым незеремшӓи аристократвлӓи составляенӓйт. Катилиным
тӓингеок эче Суллан ветеранвлӓи (тошты салтаквлӓи) поддержи-
ваенӓйт, нӓинӓи Ышке веремӓштӓиштӓи земельный наделвлӓм полу-
чаенӓйт ылын, но трудеш привикнӓи делыт дӓ ти веремӓэш ра-
зорялт поспеенӓйт ылын. Труддон агыл, а паянвлӓн палшым-
дон Ылышы прадный халык лоштат Катилина паштек кешӓвлӓ
ылыныт.

Республика ваштареш заговорым веремӓштӓи республика-

нец, консул Ц и ц е р о н разоблачаен. Тидѣ пиш яко оратор ылын, Ёшкѣмжѣн ораторский искусствыжыдон Римышты лѣм-лѣ ылын. Колебаялгышы ылын гѣнят, Цицеронат республиканский стройым защищаен. Катилина ваштареш тѣдѣ пламенно шайыштын, Республикым сѣмѣрен шуаш цадымжы гицѣн тѣ-дѣм пушташ терген. Но сенатышты колебаялгыныт. Остатка-эшбѣжѣ республиканецвлѣ вѣлѣн кодыныт. Катилиным дѣ мол заговорщиквлѣм казняш решѣмѣ ылын. Римышты арестуйымы

Марк Туллий Цицерон.

Гней Помпей.

Катилинын сторонниквлѣжѣ казньымы линѣт. Но Катилина Ёш-кежѣ Ёшке эдемвлѣжѣн частьшыдон Этруришкы шѣлѣн пос-пеен, тѣштѣжѣ тѣдѣм поддерживайышы Суллан ветеранвлѣн наделвлѣ ылыныт. Тѣштѣ тѣдѣ Ёшке паштекшѣ кешѣвлѣм поген дѣ правительственный войскавлѣ ваштареш выступаен. Битвыжы у эра якте 62 ин лиѣлтѣн. Катилина пиш когон кре-дѣлѣн, но войскавлѣжѣ шин шѣлѣтѣмѣ линѣт дѣ Ёшкежѣ шиѣ-дѣлмѣштѣ колен.

Республиканский строй переген кодымы ылын, но шукеш агыл. Рабовладельческий знать военный диктатура верц кре-дѣлѣш цѣрнѣде. Спенышкы у политический деятельвлѣ высту-паенѣт: П о м п е й д о н Ц е з а р ь.

Помпей дон
Цезарь.

Гней Помпей тоже Суллан сторонникшы ылын дѣ Испаништы Серторин восстаним подавляйы-мы годымок эче выдвигаялтын. Вара тѣдѣлѣн Средиземный тангыжышты пиратвлѣм шин шѣлѣтѣш поручайы-мы ылын. Пиратвлѣ Италишкы кешѣ киндѣ грузвлѣм тангы-жышты кыченѣт, сир тѣр мычкы кравенѣт дѣ пленышты знат-

ный римлянвләм нәнгенйт. Помпей пиратвләм ййле сәнгә д
когоп популярный лиэш.

Тидьн паштек Помпейым Востоқышкы угыц кыньылшы Митри-
дат—Понтын кугижә ваштареш кредәләш колтенйт. Митри-
датдон ылышы войнам Помпей успешно пйтәрә. Вара Помпей
Сиришкы кеен дә тйдьм Иудейский царствыдон ик-
вәреш порабощаен. Римышкы тйдь 62 ин пиш кого добычыдон
дә славыдон толын.

Ти веремән Га й Ю л и й Ц е з а р я т кого ролян лиэш тьн-
гәлбн. Тйдьн происходенижыдон знатный род гыц ылын дә
народлан махань-шон зрелищывләм бштымәшдон популярносты-
ым нәлбн. Цезарь ышан дә осторожный эдем ылын. Пйтәри
бшке выстулайыдеок, властыым тйдь йәл гач нәләш цацен. Ти
цельдонок тйдь перви Катилиным поддерживаен. Катилинын
заговор проваливаялтмыкы, Цезарь военный диктатурым Красс
дон Помпей гач бштбнежй ылын. Республикым сьмьрен шу-
маш цельдон ньндон иквәреш тйдь заговорым организуен.

84 §. Пйтәриш триумвират. Цезарьын диктатура.

Пйтәриш три- У эра якте 60 ин Цезарь, Помпей дә Красс лош-
умвират. ты тайный союз заключайымы ылын, ти союзым
Цезарь руководен. Ти союзым триумвират¹
маныныт. Тйдьн цельжы властыым хватен нәлмәш дә тйдьм
триумвирвлә лошты пайылымаш ылын. Триумвират военный дик-
татурын формыжы лишәшлык ылын.

Помпей дон Красс палшымыдон Цезарь консул лин. Сенат
ваштареш ылын гьнят, Помпейын салтаквләлән землям тйдь
пуктен. Тидьм Цезарь войскавләштй опорым имейәш маны
бштен. Востоқышты Помпейдон бштймй цилә распоряженвлә
тенгеок утверждайымы ылыныт. Бшкымжын консульствын срок-
шым эртәрымйкы, Цезарь Галлим управляяш получаен (у эра
якте 58 и).

Цезарь Гал- Но Галлия эче воюен нәлмй агыл ылын; рим-
лишты. лянвлә кидышты тйдьн юго-восточный лыкшы
веле ылын. Цезарь сәндәлыкым циләок пжоря-
йбшәшлык ылын.

Галлин населенижы шуку племявләш пайылалтын. Ньным
вуйлалтымашты аристократи дә жрецвлә шалгенйт. Галльский
племявлә соок бшке лоштышты шьдьн бленбйт, тидьжй ньным
слабкаэмден дә Цезарьлан тйдьн задачейм куштылтен.

Тьнге гьнят, галлвлә храбрый дә шукын ылмышты гишән ньным
ваштареш кредәләш пиш лелб ылын. Цезарьын армижы икәнә
веле агыл поражением тырхен. Но римлянвлән военный кого техни-
ка, ньным организованностьы дә Цезарьын военный пиш яжо
способностьвләжй сьнгенйт. Цезарь гыц Ариовистдон
вуйлалтымы германецвлә позорно кыргыжыныт. Цезарь Ве р ц и н-

¹ Триумвират—кым эдемьн союз.

геторикс вождь вуйлалтыман галвлән войскавләм пйтѣнок шин шәләтен. Цилә Галлия покоряйымы лин; тидѣн паштек Цезарь Британишкы кеен.

Галлишты Цезарьын хватен нәлмѣ добыча пиш кого ылын. Тѣдѣ дарвләдон циц ылшы галвлән святилищывләм кравен дә шѣренок халавләм, добычым хватен нәләш манын веле пыдыртен. Тенгеләнлә пиш шуку шѣргним кравен шѣнден ылын дә Цезарь Италишты дә провинцивләштѣ тѣдѣм хәдѣр гань ик кѣрвентәм 3 тѣжем сестерциәш выжален.

Цезарь салтаквләмәт мондыде. Ёшке йѣржѣ армим цымыраш манын, тѣдѣ легионервлән жалованьем кок пай шукемден дә кынамжы нѣнѣлән рабвләмәт даже подарен.

Триумвиратын шәләнѣмәш. Цезарь Галлим воуен нәлмѣ голым, Красс Вос-токишты парфянвлә ваштареш кредәлмәштѣ колен. Триумвират распадаялтын, Цезарь дон Помпей лошты полный разрыв лиәлтѣн, дә власть верц кредәлмәш тѣнгәләлтѣн.

Галлишты Цезарьын полномочижы 49 и тѣнгәлтѣшѣн пѣтен, Сенат тѣдѣлән войскам шәләтен колташ дә Римышкы толаш шүден. Но Цезарь тидѣм ёштәш отказен. Тѣдѣ ёшкѣмжѣн войскажы палшымдон Римышты властью хватен нәләш шанен.

Римышкы кеәш манын 49 ин январьын, ик легиондон дә конницыдон Италин граница ылшы Рубикон әнгѣрѣм Цезарь ванжен. Рубикон анзылны тѣдѣ шуку рещѣде шалген манын попат. Остаткаешѣжѣ „шѣвәм шумы“ манмы шамаквләдон войскавләм вашташ распоряжением пуән. Вара пѣсѣн маршдон Римышкы кеен.

Цезарь наступайымы гишән уверѣм колмыкы, консулвлә дә сенаторвлән частьшы Рим гѣц шѣлѣнѣт. Помпей Балканский полуостровыш кеен дә тѣштәкен войнаеш йәмдѣләлтәш тѣнгәлѣн.

Цезарь бойтеок Римым нәлѣн. Тѣдѣ ёшкѣмжѣн врагвләжѣдон пиш пышкыдын поступаен дә иктѣмәт казныде. Римышты икманяр кечѣ ылѣмѣкѣ, Цезарь Испанишкы кеен, тѣштѣ Помпейын пиш шуку войскажы ылын. Цезарь нѣнѣм сдаялтыктен кердѣн дә варажы Балканский полуостровышкы Помпейын ёшкѣмжѣн войскавлә ваштареш кеен. 48 ин июльын Фрассальдоны (Фессалишты) нѣнѣн лошты битва лиәлтѣн. Помпейын войскавләжѣ шин шумы линѣт, а ёшкежѣ тѣдѣ Египетышкы шѣлѣн, тѣштѣ египетский кугижә шүдѣмдон пуштмы ылын.

Цезарь Египетшты. Цезарь ёшкеәт Египетышкы кеен. Александришты тѣ веремән колышы кугижән, Птоломейвлән иктѣжѣн, тетянварѣжѣ лошты кредәлмәш кеен. Цезарь ти кредәлмәш лошкы пырен, александриецвләдон поктен колтымы царица Клеопатра векѣ шагалын.

Египетын внутренний делашкы римлянвлән пырымышты дә нѣнѣн вымогательствывләштѣ нѣнѣ ваштареш восстаним тәрвәтенѣт. Цезарь кугижән дворецеш әрен нәлмѣ ылын. Дворецым осаждайымы годым знаменитый александрийский библиоте-

кыжат йылен кеен. Пытәриш веремән войскавләжы чөдө ылы-
нытат, Цезарьын положенижы пиш когон лүдйшлә ылын. Азия
гыц подкреплени толмыкы веле тәддә восстаним сыйнген. Еги-
петский тронышкы Клеопатрам шынден коден, тәддә 47 ин шо-
шым Египет гыц кен.

Тидын паштек Цезарь Митридатын эргыжы Фарнак ваш-
тареш кен, Фарнакшы Малый Азин частышым хватен нәлән
ылын. Цезарь тенге йбле тәддәм шин шуэн, тидә гишән Ри-
мышкы кым шамакым веле сирен колтен: „Толым, ужым, сыйн-
гышым“. Вара кок кого битвышты Африкыштыш дә Испаниш-
тыш помпеянецвләм шин шуэн.

Цезарь—Римын повелитель. Римышкы толмыкыжы, Цезарь тәддән неогра-
ниченный повелительжы лин. Тәддә пожизнен-
ный диктатореш назначымы ылын. Тәддән лош-
ток Цезарь консулын должностышым эче занимаен, народный три-
бунын властьюдон дә цензорын прававләдон пользываен. 44 ин
тәддән ик сторонникшы, консул Марк Антоний, тәддәлән
короным предлагаен, но Цезарь отказен: тәддә народный вол-
ненивлә гыц лүддән дә монархим официально провозглашайымы
гыц кызытеш тырхалаш решен. Седындон Римышты шамак-
донжы Республика существуен: сенатат, Народный собраният,
выборный должностной эдемвләят кодыныт. Делащтыжы Це-
зарь неограниченный монарх ылын. Сенатышкы йшкыжын
сторонниквләжым пыртен, сенаторвлән шотым 900 якте шукем-
ден, а Народный собранижы тәддән шүддәмь сембнь голосуен.
Цезарь власть верц кредәлмәжы годым демократин сторонник-
лә чучын; кынам тәддә ти властышым получаен, то народ гыц
каранг шагалын. Тенгеләнлә Цезарь наделвләм пытәрәш сөр-
мәй гишән законом отклоняен, тәртеок киндә шәләтәймәшым
чөдемден дә „коллегивлә“ манмы ремесленниквлән союзым
запрещаен. Италишты волненивләм икәнә веле агыл вооружен-
ный силадон темден шуэн.

Цезарьын ямашыжы. Цезарь ваштареш недовольство кушкын. Сена-
торвлән республиканский частышы тәддән йлб-
мәшәжы вәккә заговорым йштен. Заговорым
вуйлалтымашты республиканецвлә Брут дон Кассий шал-
генйт. У эра якте 44 ин 15 мартын сенатын заседани годым
Цезарьым заговорщиквлә пуштыныт.

Йшкыжын пәшәжыдон Цезарь Республикым слабкаэмден.
Республиканский стройдон кредәлмәштә рабовладелецвлә изин-
олен империн основывләм йштенйт.

85 §. Республикын пытәмәш.

Цезарьым пуштмаш Республыкым восстанавливайымашкы кан-
дыде. Рабовладельческий класс военный диктатура гыц йнежы
отказы ылын. Республиканец-заговорщиквләлән шыләш вәрештән.
Диктаторын вәрйшкы у претендентвлә ләктәнйт. Цезарьын вә-
рәйм честолубивый полковдец, Цезарьын тәнгжы—Марк Ан-

о н и й д а Цезарь годым конницын начальникшы Л е п и д н а й а шаненйт.

Октавиан. Кокшы триумвират. Ти вереман Римышты политический у деятель л а к т ы н . Тиды хитрый да ловкий Ырвезы эдем, Цезарын шыжаржын ыныкажы, О к т а в и а н лыман ылын. Цезарь эргылыкеш тыдым н а л ы н д а Ышкымжын шуку состоянижыланок наследникым Ыштен. Тидыжы Октавиан векы Цезарын ветеранвлам привлекаен, да тыдын кого арми погынен. Ти армидон Октавиан Антоний ваштареш выступаен. Но, Антонийым шин шумыкы, Ышкымжын властышым Римышты утверждаш Ышкетшок Ыняныдеат, Октавиан тыдыдон союзым Ыштен. Союзышкы Лепидат привлекаймы ылын.

Антоний, Октавиан да Лепид ко к ш ы т р и у м в и р а т ы м Ыштенйт (у эра якте 43 ин), тыды, п ы т а р и ш ы ж ы д о р ц а й ы р л а л т ы н , Народный собранидон утверждаймы ылын. „Государственный властым устанавливаяш манын“ триумвирвлан 5 иешнеограниченный властым пуэнйт.

Ышкымыштын салтаквлаштым награждаш манын, триумвирвлан сек п ы т а р и о к о к с а м д о с т а н ы ш к е л е ш ы л ы н . Седындон Италишты казнымашвл а д а конфискацивл а у г ы ц т ы н г а л а л т ы н ы н , тынам 2 тыжем н а р ы к ы в с а д н и к д а 300 сенатор, ты шотышты Республика верц Антоний ваштареш выступаышы Ц и ц е р о н а т а м ы н ы т .

Остатка республиканецвлан ямаш. Триумвирвлан кого л у д ы ш ы ж ы Брут дон Кассий ылыныт, н ы н ы я м ш ы Р е с п у б л и к ы м з а щ и щ а я ш В о с т о к ы ш т ы а р м и м п о г е н ы т . Антоний дон Октавиан Македонишкы кенйт да тышты Ф и л и п п а х а л а д о н ы , республиканский армим шин ш а л а т е н ы т (у эра якте 42 и). Брут дон Кассий Ышкымыштым Ышке пуштыныт, а н ы н ы н в о й с к а в л а н к о д ш ы в л а ж ы т р и у м в и р в л а в e к ы в а н ж e н ы т .

Триумвирвлан кызыт Ынде у салтаквлан тулаш окса керал лин. Оксам моаш манын Антоний Востокушкы кеен, а Октавианжы Италишкы толын, тышты землям н ы н ы н в л а д e л e ц в л а г ы ц ш ы в ш ы н н а л а ш д а Ышкымжын ветеранвлажылан ш а л а т а ш т ы н г а л ы н .

Италишты Октавиан в ы к ы н e д o в o л ь с т в o к у к ш ы н . Недовольныйвл а С e к с т П o м п e й , знаменитый полководец Помпейын эргыжы йыр цымыргалтыныт. Секст Помпей Октавиан ваштареш пиратвлам да сицилийский рабвлам използваен.

Антоний Востокушты. Акциум донышы битва. Антоний ти вереман Востокушты Ышкымжым самодержец гань виден. Тыды восточный кугижаншывладон распоряжаен. Клеопатралан, тыдыдон лишылемынат, римский владенивлам подарен. Парфянвл а ваштареш тыдын т ы н г а л м ы в o й н a у д а ч н o п ы т ы д e . Цил а тиды римский обществошты кого недовольством т а р в а г e н . Октавиан тыдыдон воспользоваен. Сенат антонийым тыдын полномочивлажы гыц лишаен, а варажы Антоний дон Октавиан лошты открытый война т ы н г а л а л т ы н .

У эра якте 31 ин 2 сентябрьн Акциум мыс доны, Грецин западный сир тйрйштйжй, Октавианын дй Антонийын войскавлйн решительный сражени лин. Сражени тйнгйлмй анзыцок эче Клеопатра дон Антоний Етипетышкы шйлбйнт. Руководитель гйц пасна кодшы Антонийын армижы Октавианлан сдаялтын.

У эра якте 30 ин Антоний дон Клеопатра Александришты йшкймйштйм йшке пуштыныт. Египетым Октавиан хватен нйльбн.

Антонийым сйнгймйкбй Октавиан соперниквлйм большы имейбде, дй тйдйн властьшы единоличный лин. Римский республика пй тйнок ямын, Империн историтйнгйллйлтйн.

Республика ямашын причинывлй. Малын республика ямын? Сек лудйшлй ударжым тйдйлан рабовладелецвлй йштенбйт. Ти периодын рабовладелецвлйн цилй группывлй йшке лоштышты иквйреш лййш цаценбйт. Массывлйн восстанивлй ваштареш кредйлйш манын, нйнбй государствеин республиканский тошты форма гйц отказенбйт дй единоличный вольный диктатурым йштенбйт.

Военный диктатура Сицилишты, Испаништы дй Италиштыжат революционный движени ваштареш кредйлмйшеш изин-олен лин миэн. Сулла, Помпей, Цезарь, Октавиан,—профессиональный воинвлйн армиэщ опираялтшы полководецвлй ылыныт, а профессиональный воинвлйланжй война нйнбй основной занятишты ылын. Военный добыча верц хоть кышкы кейш нйнбй йймдбй ылыныт. Салтаквлйдон йлен мыштышы дй нйнбйлан паяш лимйшйм пуэн мыштышы каждый способный полководец, властйым хватен нйлйш нйнбй вблйн опираялт кердбйн. Техень арми революционный движеним и шин шйлйтен. Но ти шин шумы паштекйат армин вождывлй йшкймйштйн властйшты гйц отказыделыт.

Тенгелйнлй временный военный диктатура Империйшкы сйрнйлтбн, тйдбйм вуйлалтымашты бнде император шалген.

V. У ЭРАН I ДОН II КУРЫМВЛЙШТБЙ РИМСКИЙ ИМПЕРИ (ПРИНЦИПАТ).

86 §. Октавиан-Августын правленижы (у эра якте 30 и гйц у эран 14 и якте).

Военный диктатура палшымдон римский рабовладелецвлй рабвлйн восстанивлйм дй массывлйн движеним сынген кердбйнт. Революционный движенидон лудйктймбй паян классвлй Республика гйц отказенбйт дй Октавианын единоличный властйым приветствуенбйт. Благодарный сенат тйдйлан „Август“, вес сембйньжй „Священный“ титулым пуэн. Тйдйлан, ймылан гань, жертвенниквлйм йштенбйт, поэтывлй тйдбйм стихотворенивлйштй прославляенбйт.

Августын принципат.

Но осторожный Октавиан төрокок Ышкымжым монархеш провозглашаяш решёде. Тиды Цезарын колымыжым яжон ашындырен да, тиды гань лимё гыц лудын, велец анженжы Республикым перегаш цацен. Властын республиканский органвлә (сенат, Народный собрани, айырымы должностной эдемвлә) сущестуенйт. Сенатын авторитетшым да римский обществышты тошты бытым да нраввләм даже восстанавливаяш Август цацен.

Цезарьлаок, Август Ышке кидышкыжы важный республиканский должноствләм цымырен. Главнокомандующий (император) ылмыжыдон тиды цилә военный должноствләшкы назначааш, армишкы погаш, войнам обявляяш да мирым заключааш правам иеен. Тиды сек важный провинцивләшты: Северный Испаништы, Галлишты, Сиришты да Египетышты властым плуцаен. Тиды гыц пасна, Август народный трибуны властым иеен, верховный жрец ылын, да тенгеок шуку гәнә консул дон цензорын должноствләм занимаен. Августын занимаымы должноствлә военный да гражданский властым циләгеок тидылан пуэнйт.

Народный собрани хоть кынамат Августлан махань решенивлә келынйт, тыхенвләм лыктын, да тиды анжыктым эдемвләм айырен. Август пиш когон паян ылын. Тиды пиш кого состояним наследствеш Цезарь гыц получаен да императорский провинцивләшты конфискацивләм Ыштымдон да доходвләм получайымдон шукемден. Седындон народлан оксам шәләтәш да зрелищывләм Ыштәш тидын средстважы ситәлык ылын, тидывләдон тиды Народный собраним подкупаен.

Августын Ыштымы правленин системым принципат манит, вес сембнжы государстышты пйтәриш эдемын—принцесын—правлени.

Тиды республика лымдон монархи, республиканский формывләдон леведмы единоличный власть ылын. Рабовладелецвлә техень властым поддерживаенйт, тиды нынын интересвләштылән отвечаен.

Преторианский гварди.

Равлән восстанивлә да хресәнвлән движенивлә сынгымы ылыныт гынят, веремән-веремән кышты-тишты у волненивлә тәрванен кенйт. Ныны ваштареш кредәләш да Ышкымжын властышым цаткыдемдәш Август осовын преторианский (дворцовый) гвардим Ыштен, тиды столицышты да Италин лишыл халавләшты ылын.

Мол арми дорцын преторианецвлә пулә яжо положышты ылыныт: нынын службымы срокышты чыды ылын, жалованижы—пулә шуку.

Народлан кинды дон оксам шәләтәймәш да увеселенивлә.

Народын недовольством пйсләндәрәш манын, Август вес мерәвләдонат действуен. Тидын годым 200 гыц 300 тйжем якте Римын незер населени кинды дон окса шәләтәймәшым получаенйт. Тиды гыц пасна, 300 тйжемәт утла эдем-

лән земля участквләм әль оксам пумы ылын. Августдон икәнә веле агыл устанавливайымы гладиаторский состязанивләштѣи циләжѣи 10 тѣжем әдем нәрѣи участуенѣит, а дикий зверьвләм аздарымашты 3500 нәр животный коленѣит. Икәнә Август народлан пиш кого морской бойым анжыктен. Тидѣләннен Тибр шайылан 1800 ашкыл кытан дә 1200 ашкыл торешән водоемым капайымы ылын. Сраженишты 30 кого военный корабльвлә дә изирѣк размерән шуку судновлә участуенѣит, тѣштѣи, ыдырышывлә гѣц паснаок, 30 тѣжем әдем экипаж ылын.

Августын внеш- ний политикыжы. Август удачный войнавләм Балканский полуостровын северышты дә Альпышты виден. Тѣдѣи годым икманяр у провинцивлә бѣштѣимѣи ылыныт, нѣнѣи Черный тангыж гѣц кѣшѣил Рейн якте Дунай мычки шывшылтыныт.

Рейнский граница верц кредәлмәш удачныйок ылте. Пѣитәри германецвлә гѣц Р е й н дон Э л ь б а лоштышы почти цилә сәндәлѣкѣим воюен нәләш лин. Но вара, Римский наместник В а р ы н жестокостьшы гишән дә корыстолюбижы гишән лишѣи восстани тѣнгәләлтѣин. У эран 9 ин Вар кым легиондон Т е в т о б у р г с к и й ш ѣ р г ѣ ш т ѣи засадышкы попазен. Нѣил кечѣи шывшылтышы бой паштек тѣдѣин цилә армижы германецвләдон уничтожайымы лин, нѣнѣим вуйлалтымашты А р м и н и й шалген. Тидѣн гѣц вара Рейн шайылнышы римский землявлә, Дунай дон Рейн кѣшнѣшѣи землявлә гѣц пасна, ядымы ылыныт.

87 §. Республика пѣитәмәш годшы дә у эран I курымышты Римын быт дә культура.

Богатство куш- маш дә роскошь развиваялтмаш. Республикын остатка курымын рабовладелецвлән богатствышты кушкынок миән. Нѣнѣи полководецвлән кидѣшкѣи вәрештѣшѣи военный добыча гѣц, откупвләдон дә провинцивләштѣи ростовщичествывләдон момы суммывлә гѣц, дә Сулла, Цезарь дә Октавиан годшы веремәвлән конфисковайымы имуществывлә гѣц лиәлтѣнѣит. Куштылгын момы ти кого состоянивлә, тѣнгеок куштылгын тратялтыныт. Восток гѣц кандымы роскошьын предметвләэш, народым подкупаяш киндѣлә дә оксала шәләтѣймәшвләэш дә шергеш шагалшы зрелищывләм—гладиаторский бойвләм, зверьвләм аздарымашвләм дә молымат бѣштѣимәшеш пиш когон шуку окса шәвалтын. Роскошный пирвләэш, томавләм цеверемдѣимәшеш, праздныйшуку эдемвләм—рабвләм, клиентвләм дә крупный рабовладелецвлән томавләштѣи ылшы шуку йиш прислужниквләм чиктѣимәшеш дә урдымашеш шуку окса керәл ылын. Ти кого шәвѣймәшвлә долгвләм бѣштенѣит. Шуку лѣимлѣи римлянвлә ростовщиквлә доны долгишты ылыныт. Кынам Цезарьлан Испанишкы кеәш келеш ылын, кредиторвлә тәдѣим Рим гѣц әнештѣи колтеп ылын. Бѣшкѣимжѣин долгвләжѣидон Цазарьын тәнгжәт—Антоний лѣимлѣи ылын.

Римский общественный нравственный идеал.

Римский общественный высший класс — это воля и мораль. Нимахань усиливает мать богатство да пашам бышты идеал былымаш цилым развращает. Знать гыц ылы должностной цилы эдемвлы выжалатшывлы ылыныт да оксала цилы бышташ йамды ылыныт. Римский тошты знать бышкымжын тошты независимостьюм ямден да сакой паян анзылы аль удачливый полководец анзылы кымалы.

Римский свободный незервлан нравляжы когонат лучи агыл ылыныт.

Республика бытымашеш хресневля эче когон разорялтыныт да праздный халаштышы халыкын рядвлым теменит. Цезарын да Октавианын ветеранвлы, кужын шывшылтшы походвлан верема лошты трудовой былымашым мондышывля, бышкымжын земельный наделштым йыле ыждарен бытаренит. Городской населенин масса трудым воксеок монден да государство гыц да пасна паянвлы гыц варештшы подачкывладон йлен: такешок пукшымаш-йуктымашвладон, оксам, киндым да молатым шалтымашвладон. Ти праздный чернь лошты грубой да кровавый зрелищывля докы страсть развивалтын. „Киндым да зрелищым!“ римский халыкын лозунг лин. Ти развращалтшы трудовой агыл масса гыц ылы народный собраним, сенат ганьок, подкупаяш лиэш ылы.

Республика бытышаш годым властьюм хватен налаш римский полководецвлан себидон куштылгы ылы.

Ораторский искусство.

Республикын остатка курымын да принципат вереман когоразвитим ораторский искусство в о получен. Яжон попен мыштымаш политический былымашты выдвигалташ лимашым пуэн, себидон цилы государственной деятельвлы тидидон занимаенит. Ти эпохыштышы утларак знаменитый ораторжы Цицерон ылы (у эра якте 106—43 ивлы). Тиды шуку верема греческий ораторский искусствым да философим тыменьын. Судвлышты да народный собранивлышты выступаенит, тиды бышкымжын природный способностьвлыжым практикышты развиваен. Тидын попымы речывляжы яжон отделяваймы да пиш яжо йылмидон сиримы ылыныт.

Меценатын кружок.

Август годым литература ат когон развивалтын. Император бышкеат да тидын лишыл эдемвлыжат писательвлым да учёныйвлым покровительствуенит, нынжы бышкымжын произведенывлаштышты у властьюм поддерживаенит.

Ти шотышты айыртемынок Августын танжы — Меценат лимлы ылы, пиш паян всадник, проскриптивля годым бышланжы состояним быштен. Тидын томаштыжы лимлы поэтвлы да писательвлы погыненит, литературный произведенывлам лыдыныт да обсуждаенит. Меценат писательвлан когоразвитим материальный палыкым пуэн: нынлан оксам пуэн, землям подарен да молат.

Вергилий. Меценат доны погынышы литературный обществышкы, тѣ веремѣншѣ сек видный поэт Вергилий пырен (у эра якте 70—19 ивлѣ). Тѣдѣ изи землевладелец ылын, пиш яко образованием получаен. Вергилий Августын пиш кого поклонникшы ылын. “Энейдышты”—эпический кого поэмышты—Венера богиня эргѣжѣ, троянец Эней, шуку странсуйымы паштек кыцелѣн Италишкы мизн дѣ Август лѣкмѣ Юлийвлѣн томан родоначальник лин. тѣдѣ гишѣн Вергилий шайыштеш. Тидѣндон Вергилий Августын божественный происхождениям анжыктынежѣ ылын.

Гораций. Меценатын кружокыш тѣнгеок тѣ веремѣштѣш кого поэт—Гораций пырен (у эра якте 65—8 ивлѣн). Тѣдѣ шачынжы римский обществын низ гѣц ылын дѣ молодажы годым республиканец ылын. Но варажы тѣдѣ Меценатын кружокыш пырен дѣ, Вергилийлѣок, Августым дѣ тѣдѣн докы лишѣлвлѣм прославляен. Чѣдѣ агыл стихвлѣжѣм Гораций тѣ веремѣштѣш нравлѣм дѣ бытым анжыктымлан посвящаен.

Овидий. Меценатын кружокыш пырыдымы поэтвлѣ лошты сек талантливыйжы Овидий ылын (у эран 17 и якте). Тѣдѣ шукердшѣ всадниквлѣн семья гѣц ылын. Овидийын цилѣ произведенивлѣ логѣц когоракын известныйвлѣжѣ „Метаморфозы“ („Превращения“) — стихдон сирѣмѣ шукердшѣ мифвлѣ.

Тѣдѣн творчествыжы самой пеледмѣ годым у эра якте 8 ин Черный тангыж тѣрѣштѣш изи халашкы—Томышкы (кѣзѣт Константинца) Овидийым Август колтен. Ти ссылкыш кол-

Аппийын корны.

Колизей—Веспасиан дон Тит стройымы кого амфитеатр (кызытшы вид).

тымы причынывләжбї пәлбї агылеп. Ссылка гыц поэт Август докы помиловани гишән ядмашвләм колтен, но император цәкнбшбї агыл ылын, дә Овидий изгнаништок колтен.

Тит Ливий. Ти периодын и с т о р и я т тынгеок кого успехвләм бштен. Август годым знаменитый римский историк Тит Ливий блен (у эра якте 59 и кытла гыц — у эран 17 ин.) Ливий Римын историм сирен (халам бштбм гыц у эран 9 и якте). Ти историшты тбдб бшкбмжбн задачешбжб тошты республиканский Римым лбмлештәрбмашбм шбнден.

Старший Плиний. Римский учёныйвлә логбц у эран I курымын блбшб (у эран 28 -- 79 ивлән) Старший Плинийым отмечаяш келеш. Тидб когон образованный эдем ылын, цилә науковладон интересуен. Плиний пиш когон трукш яратышы ылын. Тбдб лыдын дә цилә вәре выпискывләм бштен: путешестви годым, прогулкышты: момоашты дә молы вәрейт. Бшкбмжбн главный произведенилән — Естественный историлән — Плиний 2 тбжем книгәм используен дә пиш шукы фактический материалым поген. Тынге гбнят, ти фактывләм чбдб систематизируйымы. У эран 79 ин Везувийын извержени годым Плиний бшкбмжбн научный любознательностьшы гишән колтен. Природын грозный явленижым наблюдаш шанен, тбдб Везувий докы утла лишкб миән дә ядовитый газывладон отравляялтын.

Философи. Философ Лукреций Кар (у эра якте II курымын пбтәриш пелбнжб) „О природе вещей“ лбмән философский поэмым сирен. Ти произведени кого талант-

дон сирымь. Лукреций поэтический формьдон цилә мир природын законвләлән подчиняймы ылеш манын мышлым развиваен дә событивлә естественно вашталт мимәшвләлән йымывлә влияним ак бштеп манын доказываен. Лукреций семьнь, йымывлә бш-кежы эдемвләдон бштымь ылыт. Лукреций суевридон кредә-лын дә загробный бльмәшлән бнянымәшым отрицаен.

**Строительный
искусство.**

Ти периодын Римым дә провинцим украшаш пиш шукым бштәмь ылын. Пиш яжо римский шоссеинный корньвлә дә күн кйвервлә Италишты дә провинцивләштй кышты-тиштй кйзйт яктеят перегалт кодынот. Рим халашты ик миллионат утла бльшйвлә ылыныт. Тйштәкен шуку красивый дворецвлә, площадьвлә, момоцавлә амфитеатрвлә ылыныт, а тынгеок хала брдьж гйц йумь яжо вьдбм пушы водопроводвлә икманяр ылыныт. Сек кого сооруженивлә логйц В е с п а с и а н дон Т и т императорвлә стройымы К о л и з е й лымән кого амфитеатрым отмечаш келеш. Урмы гйц кодшывләжй кьзйтат ылыт. Колизейыш 100 тьжем нә-рйән анжышывлә пырен кердбнйт.

Но ти яжо зданивлән рядбшток халаштыш беднота бльмь целый кварталвлә ылыныт, беднотажы худа изи томашты аль шуку этажан, худан стройымы дә шйренок уршы томавләштй блен.

Римский наука дә техника күкшй уровеньышты ылыныт. Строительствын техника гишән Цезарь годым бльшй римский инженер В и т р у в и й ы н трактатшы мә яктенә шон. Витрувий техникын цилә отрасльвләмок сирен, тб шотышты военныйымат.

Римын культура греческий гйц чбдйрәк самостоятельный ылын, дә тьдбн влиянидонок развиваялтын.

Тенге гйнят латинский йблмь, римский литература дә наука варажы Европын махань-шон народвлә лошкы шәрленйт дә европейский культурын сокровищницыш пыренйт.

88 §. Римский импери у эран I курымын.

Тиберий.

Августын преемникеш тьдбн туан агыл эргьжб Т и б е р и й кодын, тидб ни народ лошты, ни салтаквлә лошты лымлы ылте.

Тьдб годым сәндәлбкыштй волненивлә у гйц тынгәләлтынйт. Южный Италишты, Брундизия окрестностьвләштй, кйтөзй-рабвлән заговорым вьккй лыкмы лин. Заговорым вуйлалтымашты перви преторианский гвардин ылшы салтак ылын. Тьдб Брундизишты дә окрестный халавләштй рабвлән йывырт собранивләм бштен. Ти собранивләштй дә стенивләэш сәкәлтымь воззванивләштй тьдб рабвләм восстанишкы ужын. Тиберий Брундизишкы силан военный отрядым колтен. Заговорым вуйлалтышы дә тьдбн докы лишбл ылшы рабвлә Римыш кандымы дә тьштй казньымы линйт.

Императорский власть ваштареш враждебный настроенивлә римский гражданвлә лоштат пәлдйрненйт.

Военный дикта-
турым силангды-
маш.

Тибери годым императорын властьшы силангеш. Должностной эдемвләм айырымаш правам Народный собрани гыц шывшын нәлмй дә сенатлая пумы. „Величеством оскорбляйымы гишән“ законом лыкмы, тйдйн сембнь императорын адресдон осторожный агыл замечаним Ыштймәшешок эдемвләм осуждаяш лиэш ылын. Император анзылны лүдйн дә ярал лиэш цацеш, суд виноватанвләләнәт дә виноватдымывләләнәт суровый приговорвләм лыктын.

Нерон.

Тибериыйн лишыл преемниквлә логыц когоракын известныйжы Н е р о н император ылын (у эран 54—68 ивлә). Тйдй императорский властьюм луатшым иэш йрвезы ылмыжы годым получаен. Тйдйн характержым изижй годымок властьюм дә чеством яратышы йвәжй портен. Тйдй император лимбкыжй, циләнок тйдйлән кымалмаш гишән, тйдй йшкымжым пиш когөш шотлаш тингәлбн.

Нерон йшкымжым великий артистеш шотлен дә тйдй шйренок сценишты выступаен. Анжышывлә императорлан когон аплодируйышашлык ылыныт, дә кұ император-артистдон ситәлык восхищайыде, тйдйлән худа лиэш ылын.

Нерон годым общественный недовольство когон шәрлен. Рабвлән заговорвлә дә рабовладелецвләм пуштмашвлә когон шйрен лиэш тингәлбнәтәт, тидйндон кредәләш сенат осовын постановлением вәк лыктын. Римышты шукердшй закон ылын, ти закон сембнь йшке господинжым раб пуштмы вәреш тй томашты йлышй цилә рабвләм казнен пушташ лиэш ылын. Ынде сенат—пуштмын томашты ылышы воляшкы колтымывләм (вольноотпущенниквләм) рабвләләок казнымы лишәшлык ымыт манын у постановлением лыктын. Икәнә тенге лиәлтбн: Рим халан префектым (градоначальником) тйдйн рабшы пуштын. Сенатышты решймй ылын—пуштмын цилә 400 рабшым казняш. Тбнге гбнят, шуку халык погынен дә погромвләдон дә йылатымашвләдон крозенйт, ти решением йлымәшкй пырташ трудна ылын. Войскавләм ужбн толаш дә казным вәр якте корным вашток әрәш вәрештбн. Нб рабвлән движени тидй паштекәт цәрнбде. У Спартакын восстани йәмдйләлтеш манын народ лошты попенйт.

Римыштыш
пәжар.

Цилә тидйвлә паштек, 64 ин Римышты пиш кого пожар ылын, тйдй б кечй йылен. Халан луатнйл район гыц нблйт веле цела кодын; кымыт воксеок пйтен, а кодын шбм районышты урын кешй дә пеле йылышы томавлә веле кодынйт. Народ лошты волненивлә тингәләлтбнәт. Нерон шүдймбдон халам пижыктенйт манын попенйт, тйдй вуйта тошты Римым пйтәрәш дә тйдйн вәреш ум когоракын роскошныйым строяш шанен, маныныт.

Императордон довольный агыл ылмым римский аристократийәт анжыктен, тидй императорын йлымәшлән покушением йәмдйлен. Римыштыш пожар паштек вес инжй Нерон ваштареш

Империи периодын римский форум (реконструкция).

кого заговорым организуеымы ылын. Тыйштәкен римский знатъын шуку видный представительвлә участуенбит. Но заговорщиквлә олен дә пыток агыл действуенбит. Заговорым вьккылыкмы лин.

Неронын жесто-
костьвләжы.

Цилә тиды жестокий мерәвләм быштәш императорым заставен. Нерон характержыдон ти мерәвлә кровавый преследованивләш, пыт пәлдыдеок казньымашыш дә имуществом конфисковайымашыш сәрнәлтйнбит.

Тыды „величеством оскорбляйымы“ гишән делам угыц лыктын, дә шуку паян эдемвләм (Неронлан окса келеш ылын) төр агыл обвинениешок казнен. Виктәрәш шыцмәккөк эче Нерон бышке шүмбелжым отравляен пуштын, тыды тидын тронжым хватя манын лүдйб. Вара Нерон бышке әвәжым пушташ шүден, әвәжым властный характержы тыдылән свободно действуаш әптйртеп. Неронын вольыдон тыдын ылшы воспитательжы, философ Сенека дә высший римский знатъын шуку представительвлә ямыныт.

Ты веремәнок Нерон преторианецвләм дә халаштыш изи чинән эдемвләм жалованьем лүктымдон, оксадон дә пиш яжо зрелищывләм быштымдон бышке векыжы сәрен.

Неронын ямаш. Нерон ваштареш открытый движени налог кушмылан недовольный ылшы провинцивләштй тынгәләлтын. Пйтәриок Галлия тәрвәнән. Тыдын сага Испания пижән. Тынам Римышты Нерон ваштареш преторианецвлә шагалыныт, а сенат тыдым „отечествын врагеш“ обявляен. Нерон, Рим гыц шйльмәккыжә, корнышты бышкымжым бышке пуштын (у эран 68 ин).

Неронын сымйрен шумы паштек провинциальный войскавлә лошты кредәлмәш тыгәләлтын; нынй лошты каждый бышкымжын императоржым выдвигаен. Ияк-пеләк лошты Римышты кым император вашталтын. Остаткажым, сирийский армим командывайышы Тит Флавий Веспасиан сйнгышеш ләктын (у эран 69 ин).

89 §. Империн положенижы. Провинцивләштй восстанивлә.

Веспаснанын
реформывлә.

Веспасиан властьюм хватымы жепын Империн положенижы пиш лелы ылын. Провинцивләштй восстанивлә линбит. Неронын кынтымы вктәрымжы гишән, государственнй казна пуста ылын; армишты дисциплина лыскен кен. Цаткыды дә осторожный политикыдон Веспасиан Империм йәлеок угыц пингыдемден кердын. Восстанивлә темден шумы ылын. Расходвлә когон чыдемдымды дә налогвләм порядокуш кандымдон император финансым лучиэмден. Воинский дисциплиным мйнгешок цаткыдемдымды. Империн границәвләм укрепляйымы.

Веспасианын главный мерәжы римский аристократим шукемдымәш дә составшым уэмдымәш ылын. Тыдым быштәшәшләнән

тѣдѣ провинцивлѣ гѣц паян дѣ знатный 1000 семьям Римыш переселяен дѣ нѣнѣм сенаторский дѣ всаднический сословивлѣн составыш пѣртен. Ти у знать Рим сага провинцивлѣм кѣлдѣшшѣшлык дѣ императорский властын кычыкшы лишѣшлык ылын.

Иудейышты
восстани.

Императорский чиновниквлѣ пѣзѣртѣмѣ гишѣн, Нерон годымок 66 ин, восстаним тѣрвѣтѣшѣи Иудейым Веспасиан годым пѣтѣнок покоряйымы ылын. Иудея шуку веремѣ дѣ пыток вѣштареш шалген. Тѣшкѣ Нерондон колтымы, армим командывайышы Веспасиан тѣдѣм усмиряен. Веспасиан император лимѣкѣжѣ, тѣдѣ военный операцивлѣм видѣмѣшѣм бѣшкѣмжѣн эргѣжѣлѣн Тит гѣн поручаен. Тит Иерусалим докы у войскавлѣм нѣнген дѣ осадым тѣнгѣлѣн. Халажы кым колца стенидон окружайымы ылын. Тѣштѣш когон шуку бѣлѣшѣвлѣ героически защищайымы ылын. Но осаждайымывлѣ лошты пиш кого голод тѣнгѣлѣлѣн дѣ тѣдѣ гишѣн, остаткажым, римлянвлѣ халам нѣлѣн кердѣнѣт. Иерусалим пыдыртымы лин (у эран 70 ин). Салым лозш тѣдѣн знаменитый храмжат пѣтен. Иудейым римский войскавлѣ занимаенѣт.

Империм пақыла укрепляйымым Веспасианын преемникшы—Тит провонен. Тѣдѣ годым империлѣн пиш кого эксѣк лин—Везувий вулкан пѣрхен лѣктѣн. Вулканын пѣрхѣмѣжѣ годым Помпей дѣ Геркуланум халавлѣ мѣдѣлѣнѣт. Шуку лимѣкѣ (XIX курымын) ти халавлѣм археологвлѣ капаенѣт дѣ яжонок перегѣлтѣшѣи олицѣвлѣм, пѣртвлѣм, тонышы хѣдѣрвлѣм дѣ молымат тѣштѣ моныт.

Траян.

У эран 98 ин императорский троныш Империник выдающий полководец—Траян шѣнзѣн. Тѣдѣ шачынжы Испания гѣц ылын. У император кого вниманим Италин земледелим лѣктѣмѣшкѣ пиштен, земледелижы I курым пѣтѣшѣшѣн полныйок вален шон ылын. Мелкий земледели Республика годымок эче пѣтѣш тѣнгѣлѣн, а бѣндежѣ почти цилѣ хѣлѣок паянвлѣн кого поместьевлѣ кидѣштѣ ылын. „Латифундивлѣ (кого поместьевлѣ) Италим ямденѣт“—римский писатель Плиний у эран I курымын сирен. Провинцивлѣштѣт тѣнгеок лиѣлтѣн. Нерон годым, например, Африка провинциштыш пел земляжѣ куд эдем кидѣштѣ ылын.

Италийский земледелин валымашдон кредѣлѣш манын, нуждайышы землевладелецвлѣлѣн Траян землям нѣлѣш дѣ хозяйствам лучиэмдѣш ссудывлѣм пуэн. Ти ссудывлѣ гѣц процентвлѣжѣ незер родителѣвлѣн тетявлѣм дѣ тылыквлѣм воспитывайымашы кенѣт.

Траян тѣнгеок законом лыктын, тѣ закон семѣнь сенаторвлѣ бѣшкѣмѣштѣн состояништын кым пайышты ик пайжым Италин сола хозяйстваш пиштѣшѣшлык ылыныт. Тѣнге гѣнѣт ти законын результатшы мелкий земледели шотеш латифундийвлѣн пақыла развиваялтмаш веле ылын. Государственный благотворительностят нимат путе; низший классвлѣн положеништы со худаэм миэн.

**Внешний
политика.**

Кызытшы Румыния вэрбштё Ылбшбё да квлән племядон Траян вёр йоктарыман кок войнам виден. Дакия м римский провинцим Ыштёмбё дэ римский колониствләм заселяйымы ылын. Даквләдон воу йымы годшы махань-шон эпизодвләм Римышты Траян стройымы колоннышты изображайымы. Ти колонна кызыт яктеят перегәлт кодын.

Адриан.

нен. Тидё пақыла наступайымым цәрен дэ Траяным мынгеш сәрнәләш заставен. Римыш кешыләжбё тйдё колен (у эран 117 ин). Римский импери внешний могуществыжыдон Траян годым сек кұшкы кузен шон.

**Адриан. Бюро-
кратический
система разви-
ваялтмаш.**

Траян пиштек тйдён родственникшы Адриан вктәрен (у эран 117—138 ивлә). Парфянвлә гыц Траян воуен нәлмбвләм тйдё почти цилә отказен.

Кого государством перегәш Империн цилә силажым когон цымыраш келеш ылын. Тидём Ыштәш Импери уже способный агыл ылын. Адриан мирный политика корныш шагалын, Империн тйнамылшы границәвләжым укрепляш дэ перегәш веле цацен.

Адриан годым управленин бюрократический (чиновничий) система развиваялтын. Ти система пйтәриш императорвлә годымок эче тйнгәләлтён. Кого Империм управляш тошты республиканский органвлә совсемок ярыделыт. Постоянный чиновничий аппарат келеш ылын. Адриан годым айырымы должностьвлән дэ сенатын Ышкымжынат значени когон вала. Главный государственный должностьвләшкы Адриан юридический образованиән эдевләм назначен, тынгеок императорский канцеляришты әль армисты шуки служышвләм.

**Еврейвлән
восстани.**

Адриан годым, 132 ин еврейвлән угыц восстанилин. Тйдём Симон вуйлалтен шалген, прозви-

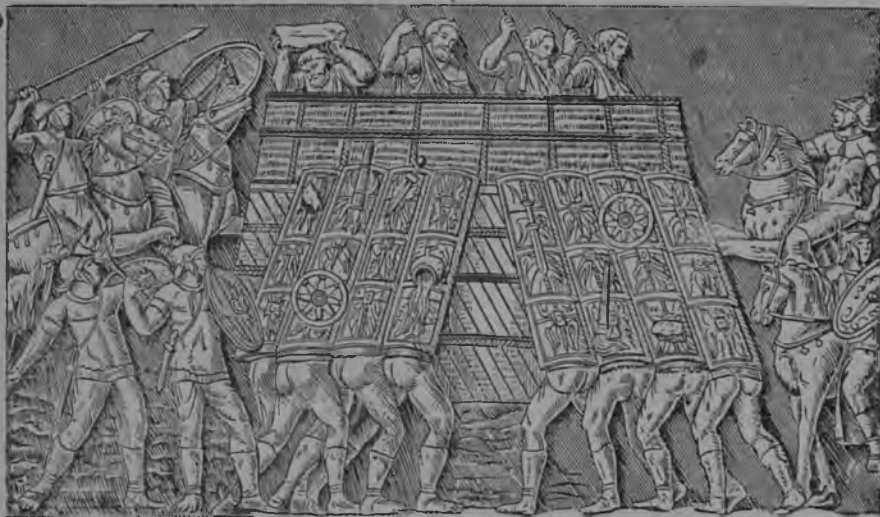
шыжы—Бар Ко х ба („Звездан эргѣ“). Римский кого силавлӓ еврейский армим шин шумешкѣ дӓ восстаним пѣзѣртен шумешкѣ, еврейвлӓн ышкѣмѣштѣн независимость верц кредӓлмӓш кым и шывшылтын. Иудея совсемок пустаем кен. Лу тѣжемдон еврейвӓ пуштмы линѣт ӓль рабствыш выжалымы, Иерусалим халажы пѣтѣнок шӓлӓтен шумы дӓ тѣдѣн вӓреш у халам стройымы ылын.

Восстаним темден шумыдон, провинцивлӓм угнетайымдон дӓ государство кӓргѣштѣ бюрократизм развиваялтмыдон императорвлӓ Римский державым пингѣдемдӓш цаценѣт.

90 §. Римский импери у эран II дӓ III курымвлӓ анылны. Варварвлӓдон кредӓлмӓш.

Марк Аврелий. У эран 161 и гѣц 180 и якте император Марк Аврелий вѣктӓрен. Тѣдѣ годым Империн положенижы когон худаэмѣн. Населени со когон незеремѣн, а государственнѣй казна со чѣдем миэн. Марк Аврелий вѣктӓрӓш тѣнгӓлмѣ годымок эче голод, а варажы, Восток гѣц кандымы лѣдѣшлӓ чума, Империм пустаэмденѣт. Тидѣ гишӓн государствын махань-шон частьвлӓштѣ—Египетышты, Галлишты—соок восстанивлӓ тӓрвӓненѣт.

Варварвлӓн пырымаш. Империн внешнѣй положенижӓт изин агыл лелѣ ылын. Пашкуды варварский племявлӓ, Римын слабкаеммѣм ужын, тѣдѣн границашкы набегвлӓм ыштӓш тѣнгӓлѣнѣт. Парфянвлӓ Сиришкы пырен кенѣт. Марк Аврелийын полководецвлӓжѣ нѣнѣм мѣнгешок цӓктӓрен лыктын кердѣнѣт, но голод дӓ чума тѣнгӓлӓлтмӓш римлянвлӓм мѣнгешок сӓрнӓлӓш заставен. Парфянвлӓдон мирым заключаяш вӓрештѣн.

Варварвлӓн укрепленям римлянвлӓ нӓлмӓш.

Дунайский границашты Ыльшы племявләдон шуку веремә воюйымаш тьлеца́т лүдьшля ылын. Ньны́ граница гач пырен кенѣт дә Италия докыжок шоньт. Ньнын занимаймы областьвлә когон пустаэм кенѣт, Ыльшывләм шудь тьжемдон пленыш поктыл кенѣт. Пырен кешь племявләм император пиш кого трудон поктен колтен дә ньным веремәш покоряен.

Пленный варварвләм римский пограничный территорияш поселяенѣт, Ыльмы вярштыш земляштым обрабатываш правам пуэньт. Тидь тәрешѣжь ньны римский войскашты служышашлык ылыныт.

Техень меропрятыху государствын трудна положенижы гишән келеш ылын. Но варажы тьдѣ Римлән когон лүдьшля источник лин.

Септимий Северын монархи.

У эран 193 ин императорский властым ик провинциштыш наместник Септимий Север хватен. Тьдѣ арми дон чиновничествым иквареш ѣштѣмдон государствым пингѣдемдәш остатка цацымашым ѣштен. Армишты кого реформывләм ѣштѣмь ылын. Салтаквлән положени яжоэмьн: ньнѣлән семьям имейәш разрешаймы, семьявләштѣ лагерь соок икваре шалгымы лишнь ѣлен кердынѣт. Пограничный вярвләштѣ Север салтаквләлән землям обрабатываш разрешаен. Тьлец пасна, высший командный чин якте служен шокташ лимәшым ньнѣлән пумы ылын

Север перви военный ылшывдәм пиш шукум ѣшкѣмжѣн канцеляривлән чиновниквләәш назначаш тьнгәлѣн. Сенат тьдѣ годом цилә значением ямден. Тенгеләнлә, Север ирсә салтаквлә дә чиновниквлә палшымдон веле вктәрәш цацен. Тьдѣ колымжы годом эргѣвләжѣлән тенге келесен манын попат. „Салтаквләм пайдарыда, а цилә молывлә гишән идә шытырланы!“

Тьдын эргѣжѣ дә преемникшы, Каракалл император годом пиш керәл меропрятим ѣштѣмь ылын: Имерин цилә свободный Ыльшывләлән римский гражданский правам пумы лин (у эран 212 ин).

Цилә ти мәрәвләдон: армим дә чиновничествым иквареш ѣштѣмьдон, Империяштыш цилә Ыльшывләлән гражданский правам пумыдон, армишты реформым ѣштѣмдон—Империн положенижым цаткыдемдәш сѣрѣмь ылын. Но цаткыдемдәшѣжѣ уже акли ылын. Рабовладельческий строй ваштареш революци йәмдѣләлт миән.

VI. РАБВЛӘН РЕВОЛЮЦИ. ВАРВАРВЛӘН ВОЮЕН НӘЛМӘШ-ВЛӘ ДӘ ИМПЕРИ ПѢТѢМӘШ.

91 §. Революци тьнгәләлтмәш.

Империя ылмы пѣтәриш кокшудь и лошты народный массывлән положени со худаэм миән. Рим ѣшке докыжы шуку шывштен, а ѣшке дорцшы чѣдѣ. Седьндон Рим гыц окса изин-олен ләктѣн миән, ценный металлвлә (ши дә шѣртни) чѣдемѣнѣт,

дә седьнодонок уже II курым пьтйшашьн окса дела пыжгаялтын. Окса обращени прамой ылтымаш торговльыш дэ ремеслош пиш когон действуен. Тьлец пасна, ньным государственный кого налогвлэ пыжгаенйт. Тенгеланлэ, торгейймаш дэ ремесловлэ вален миэнйт. Тьнгеок сола хозяйстваат валаш тьнгальн. Солаштыш населенин незереммаш кушкын миэн.

Колонвлэ. Рабский труд рабовладелецвлэн первиш дохыштым пуаш прахен. Рабвлэм урдаш шергьлийш тьнгальн, а трудын производительность молнамшылаок изиок кодын. Седьнодон землям тыгыдын нэлшывлэн (сьемщиквлэн) трудыш ванженйт.

Крупный землевладелецвлэят вэк ьшкьмьштьн имеништым изи участкавлэш со шьреракьн тыгыдемдэш дэ тыгыдын нэлшывлэн—колонвлэ лан—арендыш пуаш тьнгальнйт.

Колоныш солаштышы дэ халаштышы беднота, ньнөлэн нигыш пырен кейш ылынат, попазаш тьнгальнйт. Тьлец пасна, рабовладелецвлэ кынамжы ьшкьмьштьн рабвлэ логьц частьшым колонвлэш сартенйт. Цилэ ти колонвлэн, свободныйвлэ жьнэт, рабвлэ жьнэт, положеништы пиш лелы ылы. Землям пользывайымы тэреш ньнй оксам аль урожайын частьшым тьлйшашлык ылыныт. Аренда тэр кузаш тьнгальн. Тьнэмок эче колонвлэм сила нэлтмь государственный налогвлэ разоряенйт. Тьдй гишэн колонвлэ помещиквлэн долгыш пыренйт. А должникышкы попазымыкыжы, ньнй ти положени гьц лэктэн кердтелыт. Тенгеланлэ, свободный колон кабалаш пырышы лин дэ земляжым шуэн кодаш шанен гьнят, кердте; фактически бнде тьдй ьшке участок тервенжы пижьктен шьндымь ылы. Рабство гьц зависимый хресаньвлэн трудыш ванжаш тьнгальнйт. Колон полукрепостной хресань ылы.

Тидьвлэ ылмы годымок эче, II курым пьтйшаш гьц Римский империшкы маханьшон племявлэн пырымашвлэ шьрэмаш тьнгальнйт. Цилэ тидь Империн хозяйственный ьлымашым полный пыжгаялтмашкы нэлэн миэн.

Выходшы иктй веле ылы—революцишты. Дэ тьдй изин-олен цилэ силавлэм: рабвлэмат, колонвлэмат, варварвлэмат цымырен, лишьлемден миэн.

Рабвлэн дэ ремесленниквлэн восстани. Варварвлэн пырымаш. У эран III курымын покшал кытлан Сицилишты рабвлэн движени угьц тьнгальлтын, тьдйм когон лелын веле сьнген кердмькь самой Римыштыжок халаштыш ремесленниквлэн дэ рабвлэн восстани лин. Восстани пиш серьезный ылы, тьдйм темден шумы годом правительственный войскавлэ 7 тьжем воиным ямденйт. Техень восстанивлэок ть вереман Империн вес халавлэштят ылыныт.

Римыш наступайымаш ть вецьнэт кушкын миэн. „Варварвлэ“ (германецвлэ, галлвлэ, персвлэ, скифвлэ) Империшкы пырен кенйт. У эран 260 ин персвлэдон кредальмь годом Валериан императорым пленыш нэлмь ылы. Пленышток тьдй колэн.

Варварвлә Империн границаш нападаенйт веле агыл, но тбдйн кбргбшкб пакыла пыренйт. Рейнский да дунайский пограничный областывлштб варварский племявлә кого союзвлшкб ушнаш тбнгблбнйт. Нижний Дунайышты готвлә лбктбнйт; Рейнышты—франквлә да саксвлә. Римлянвлә Дакиям совсемок ямденйт; Малый Азим да Балканский полуостровым готвлә, скифвлә да варварвлә пиш когон пустаэмденйт. Рим ваштареш Востокат шагалын: П а р ф и я да П а л ь м и р а (С и р и ш т ы) государстввлә.

Бабаудвлән вос- Рабовладельческий Рим ваштареш кредблмбштб стани. ту велнбш силавлбм (варварвлбм) да кбргбштбшбм (рабвлбм да хресбнвлбм) иквбреш бштбмбш шудб и утла шывшылтын. Пишбжок тбдб Галлишты пблдбрнен. У эран III курым пбтбшбш годым Галлишты кого восстани тбнгблблтын. Восстаним бштбшбвлбм „багаудвлә“ маныныт, гальскилбжб тидб „боевойвлә“ бль „боецвлә“ манмы

Аренда тбрбм тблбшб колонвлә.

лиэш. Налогвлбдон, императорский чиновниквлән лелб повинностывлбдон да пбзбртбмбшвлбдон пиш ясы якте шоктымы народный массивлб цилб Галлия мычок тбрвбненйт. Тиштб рабвлбйт, колонвлбйт, пограничный областывлб гбц батраквлбйт ылыныт. Нбнб настоящий армимок бштбнйт, тбштб земледелецвлә пехотым составляенйт, а пиш шуку кбтбзбвлб, мыктен—кавалерим.

Господский помеществвлбм да худан укреплябмы халавлбм багаудвлә хватенйт да разрушаенйт. Лудбн колтышы землевладелецвлә чбдб кодшы кого халавлән защитын кыргыжыныт. Восставшийвлә Галлим пасна айырлымым провозглашаенйт да императорвлбэш бшкбмбштбн кок вождыштым: Э л и а н ы м да А м а н д ы м айыренйт.

Багаудвлә ваштареш кого силавләм колтымы ылын, һынны восстаним веремәш темден шуэнйт. Но восстанижы таманяр гәнә эче тәрванен кен дә даже Испанимәт хватен. Цилә иквәреш шотлымыкы, багаудвлән восстани 150 и нәр шывшылтын. Техень массовый восстанивлә революци лишылеммәй дә Рим пәйтәш тәнгәлмәй признак ылыныт.

92 §. Диоклетиан. Христианство.

**Единодержавим
силангдымаш.**

248 ин Империн властым дворцовый стражын начальник Д и о к л е т и а н хватен. Тәйдән цилә политикажы императорын самодержавный властым силангдарымашкы дә революцим темден шумашкы направлайымы ылын. Бәшкәймән авторитетым эче когон лүктәш манын, Диоклетиан гәц тәнгәлән, римский императорвлә бәшкәймәштәм „доминусеш“ (dominus)—господинеш ләймдәш приказываенйт, седәндон Римышты Диоклетиан годшен устанавливаялтышы властын формажымат уже „принципат“ агыл, а „доминат“ маныт. Императорвлә восточный образец семән ыргымы роскошный ыргемвләм чийәш, бәшке йәрәштә шуку придворныйвләм погаш, бәшкәйләнәштә божеский почестывләм (кымалмашым) воздавайымым тергәш тәнгәләнйт. Императорын личностьшы божественнәш, священнәш шотлалташ тәнгәлән.

Диоклетиан годым дә тәйдән преемниквләжәй годым Империдон управляймаш делашты сенат участим принимаяш всеок чраxen. Управлени императорский совет докы ванжен, тәйдән членвләжәй простой чиновниквлә ылыныт. Веремә әртәймә семән техень чиновниквлә пиш когон шукуын линйт.

**Империм нәл
частеш пайылы-
маш.**

Диоклетиан бәшкетшок революционный движени ваштареш дә Империн границавләшкәй варварвлә пырымы ваштареш справляен кердәймәйм управляйымы пәйтәриш ивләжок тәйдәлән анжыктәнйт. Седәндон тәйдә бәшләнжәй кым помощникым сопровителывләм назначен. Нәнә логыц каждыйжок Империн определенный областәдон управляен. Ти статян, Римский государство нәл частеш пайылалтын.

Икманяр веремәш восстанивләм темден шуән кердәмәй, варварский племявләм поктыл колтымы дә государствын границәм пингәдемдәймәй лин.

**Кәргәштәш ре-
формывлә.**

Цилә тидәй кого средствавләм дә арим силаәмдәймәшәйм терген. Седәндон истощаялтышы населени гәц налогвләм погаш со леләй дә леләй лин миән гәнәт, нәнә когәмдәнйт. Кок пай податным пыртымы лин: подушныйым, тәйдәм каждый взрослый әдем гәц нәләнйт, дә поземельныйым, тәйдәжәйм землян количество дә качество семән погенйт.

Диоклетиан тенгеок окса системым лучиәмдәш цацен. Шергештәш ваштареш кредәләш мамын, тәйдә сек когон керәл товарвләлән ценәвләм шәнден, тенгеок пәшә тәрәйм тү-

лѣм ъ размерым определѣен. Тѣнге гѣнят, ти закон нимахань резултатым путе, дѣ тѣдѣм вашталташ вѣрештѣн.

Христианство. Империяшты напряженный положени цилѣ массовый движенивлѣ вѣкѣ подозрительно анжаш заставляен. Пѣтѣри андак х р и с т и а н с т в ы а т техень движени ылын. Христианвлѣ ваштареш гонени Нерон годымок эче тѣнгѣлѣлтѣн, но когонжок тидѣ Диоклетиат годым кушкын.

Христианство у эра якте I курымын лиѣлтѣн, тѣнѣм римский обществын эксплуатируйымы массывлѣ когон разочароваялтшы состояништы ылыныт. Тѣнѣм вет революционный движени подавляйымы ылын. Военный диктатура народым пѣзѣртен. Труйышвлѣ анзылнышты нимахань выходым ужтелыт, нѣнѣн материальный положеништы со худаѣмѣн. Тидѣ гишѣн рабвлѣ, римский беднота, пролетарийвлѣ, мелкий ремесленниквлѣ лошты религиозный настроенивлѣ кушкаш тѣнгѣлѣнѣт. Христианство пѣтѣрижѣ угнетенныйвлѣн движени ылын дѣ варажы рабвлѣн, вольноотпущенниквлѣн, незервлѣн дѣ бесправныйвлѣн ѣль Римдон покоряйымы дѣ подавляйымы народвлѣн религи лин манын Э н г е л ь с келесен. Иудейский религишты тагынамшенок „мессиялан“ („помазанниклѣн“) ѣнянѣмѣш ылын. Мессия—тидѣ богочеловек, вуйта земля вѣкѣ толшашлык дѣ эдемѣн родым зло гѣц дѣ страдани гѣц ытарышашлык ылын. Мессия гишѣн техень представлениок кыды-тидѣ вес религивлѣштѣт ылын.

Пиш кого гнетдон пѣзѣртен урдымы народный масса, ѣшкѣмжѣн положенижы гѣц выходым ужтеѣт, тѣдѣм мессия ытара манын ѣнянѣш тѣнгѣлѣн.

Странстувуйышы пророквлѣ дѣ проповедниквлѣ цилѣ вѣре каштыныт. Нѣнѣ мессиям вѣш лиѣн ѣѣмдѣлѣлтѣш народым ѣжѣнѣт, тѣдѣ паянвлѣм наказываяш, Римский государством шѣлѣтѣш, мирым тылдон ирѣктѣш дѣ земля вѣлнѣ „ѣымын царством“ ѣштѣшѣшлык ылын. „ѣымын царствыш паянлан попазаш гѣнѣ, верблюдлан им шуж вашт лѣкмѣ гѣцѣт лелѣ“—манын пророквлѣ проповедуенѣт.

Тѣнѣм самой народ лошты И и с у с Х р и с т о с, богочеловек, гишѣн миф лѣктѣн, тѣдѣ страданивлѣм покорно тырхаш келеш манын тымден, вет страдайышывлѣ дѣ цилѣ угнетайымывлѣ колымыкышты наградым получают. Сулыканвлѣжѣ гѣнѣ, курымеш мутялташ суйымы лит. Ти миф восточный мифвлѣн кого влиянидон лиѣлтѣн. Тидѣ пѣтѣрижѣ устно складываялтын дѣ шѣрлен, вара веле сирѣмѣ лин.

Тѣ эпоха годшы исторический произведенивлѣштѣ иктѣш-тѣт Иисус Христосын ѣлѣмѣшѣжѣ гишѣн ик шамакат уке.

Церкѣн лиѣлт-мѣш. Христослан ѣнянѣшѣвлѣ, вес семѣнжѣ христианвлѣ, халавлѣштѣ изи общинывлѣм организуенѣт. Нѣнѣ молитвавлѣм мыраш, проповедѣвлѣм колышташ иквѣреш погыненѣт, общий трапезывлѣм ѣштенѣт, икжѣк-иктѣштылѣн пѣшѣм моаш палшенѣт. Ик халаштыш общины-

влә вес халавләдон связьым кыченйт. Техень организаци халаш тыш беднотам шуком шывшын, дә шукуштат агыл цилә Империи йбір христианский общинывлә шәрленйт.

Но II дә III курымын христианский общинывләшкы со большы дә большы улан элементвлә пыраш тьнгәлйныт. Государствын гнет со лелемеш веле. Тьдйн лелыщыым беднота велейт агыл, но населенин средний слойвләйт испытываенйт. Седьндон тенгеок ти слойвләйт христианство докы обращаят.

Христианский общинывләшкы паян эдемвлә пырымы гишән общинывлә йшкежәт паяш тьнгәлйныт. Тьштәкен общинывлән имуществыдон управляйымы айырымы эдемвлә лиәш тьнгәлйныт: епископвлә, диаконвлә дә молат. Римский империяштыш общинывлә иктыш ушат, х р и с т и а н с к и й ц е р к ъ л и ә л т е ш .

Государствыдон
церкын стол-
кновенивлә.

III курымын государство дон церкын серьезный столкновенивлә лиәлтйныт. Христианвлә вьк пьтәриш гонени эче Нерон годымок ылын гьнят, первирак государственнй власть христианвлә вькы вниманим чьдьй обрацаен. Но III курымын положени вашталтын. Римский правительство сәндәлйкыштй ладна агыл настроним шәрен мишй христианвлә вькы, б у н т о в щ и к в л ә вьк анжымла анжен. Тьлец пасна, оксадон нуждайшы правительство, христианвлән имуществом конфисковаен, оксаэш шоаш шанен.

Теве малын III курымын пелы гьц тишкылә христианвләм преследуймаш кушкеш: христианский общинывләм питьбрәт, ньнылән богослуженивләм эртәрәш запрешаят, имуществом конфисковаят, осовынок упорный христианвләм казнят.

Христианством
признаймаш.

Тьнге гьнят, Диоклетиан годшы гонени остатка ылын. Тьдйн преемниквләжкы церкьдон миренейт дә йшкейт христианством принимаенйт. Христианством признашыжат керәл ылын. Ик вецьнжы христианвләм преследуймаш цельыш шоктен кердте, дә христианвлән шот когоэмын веле. Шуку христианвлә армиштй, высший чиновничество лошты дә даже двoryштат ләктйныт. Вес вецьнжы, христианский церкы, тьшкы паянвлә пырымы годшен, изин-олен йшкымжын характержым вашталтен. Ти веремән государствылан тьдйым признаш дә вара тьдйн палшымдон революци ваштареш кредәләш выгодырак ылын. Вет церкы народым классовый кредәлмәшкы уште; тьдй мьнгешлә, господавләлән покорный лиәш дә ньнылән подчинялташ, проповедываен.

„Тәжы рабвлә, йшкымдән господавләләндә, йымын образлан гань, повиновайыда“—мә христианский книгәвләштй лыдына.

Тенге церкым государствын признаймаш лин. Христианство римлянвлә лошты веле агыл, но варварвлә донат, ньны докы латинский ййлмьм, римский культурым, техником, литературым, философим пыртен, шәрләш тьнгәлйн. Ти шотдон христианство тьнәм кого ролян ылын.

93 §. Константин дә тѣдѣн преемниквлѣжѣ. Империн шаланымаш.

305 ин ясы Диоклетиан Ышкеок власть гѣц отказен. Империдон управляймаш тѣдѣн соправительвлѣжѣ докы ванжен. Скоры нѣнѣ лошты власть верц кредѣлмаш тѣнгѣлѣлтѣн.

Миланский эдикт.

Кредѣлмаштѣ сѣнгѣшѣвлѣш Константин дон Лициний лѣктѣнѣт. 313 ин нѣнѣ Миланышты вѣш линѣт дѣ Ышке лоштышты соглашеним заключаенѣт; Константин Западым, а Лициний Востокым управленишкы нѣлѣнѣт. Тѣштѣкенок, Миланышты, нѣнѣ указымы лыктыныт, тѣдѣ семѣнь христианский религи тошты римский религидон икань прававлѣм получаен (Миланский эдикт).

Константин. Константин дон Лициний лоштыш согласи продолжаялте. Шукуштат агыл нѣнѣ лошты кредѣлмаш тѣнгѣлѣлтеш, дѣ ти кредѣлмаштѣ Лициний совсемок сѣнгѣмѣ ылын. Константин Империн единодержавный повелитель лин.

Константин годым самодержави цаткыдемѣн. Чиновниквлѣн шот шукемѣн. Нѣнѣ разряддон пайылымы ылыныт дѣ маханьшон титулвлѣм получаенѣт: „превосходительство“, „сиятельство“ дѣ молат. Чиновниквлѣ продажныйвлѣ ылыныт; нѣнѣ лошты взяточничество щѣрлен.

Константин годым колонвлѣ земляшкѣ совсемок пижѣктѣмѣ линѣт, дѣ нѣнѣм закрепощайымаш утларак когоэмѣн.

Константинын сек важный мероприятиявлѣ лошты ик важный мероприятияжы Востокеш, тошты греческий колони Византиеш столицым Ыштѣмаш ылын (у эран 330 и). Халалан Константинополь лѣмѣм пумы лин. Империн восточный пелѣжѣ экономически силанрак дѣ культурный ылын, сѣдѣндон столицым тѣшкѣ ваштымы. Тѣшец пасна Византин положенижы географический дѣ военный отношенидон удобнойрак ылын.

Константин колымешкѣжѣт христианством принимайде гѣнѣят, Ышкѣмжѣн тетявлѣжѣм у религи семѣнь воспитываен. Христианский церкѣлѣн тѣдѣ когон покровительствуен: тѣдѣ годым христианский духовенство налогвлѣ гѣц дѣ повинностьвлѣ гѣц освобождаймы ылын, церковный общинывлѣлѣн сделкывлѣм заключаяш дѣ наследством получаяш правам пумы ылын, епископвлѣ суд делам решѣш правам получаенѣт.

Церковный ересьвлѣ. Агонистиквлѣн движени.

Шѣренжок революционный характеран ылшы ересьвлѣдон (расколвлѣдон) кредѣлѣш Константин церкѣлѣн пыт палшен. Церкѣн господствуйшы взглядвлѣлѣн враждебный ылшы теченим ересь маныныт. Осовынжок у эран IV курымын церкѣ паян линѣт дѣ тѣдѣм государство признаенѣт, ересьвлѣ шуку линѣт. Шуку христианвлѣ, осовынжок нѣнѣ лошты ылшы незеррѣквлѣ, епископвлѣн богатство дѣ нѣнѣн роскошный Ылѣмашѣш нападенивлѣм Ыштенѣт дѣ государство дон церкѣ лошты мирейымаш вѣштареш выступенѣт.

А г о н и с т и к в л а н д в и ж е н и п и ш к о г о с и л а н ы л ы н . „А г о н и с т и к “ — „в е р а в е р ц к р е д а л ш ы “ ы л м ы м о з н а ч а я . Н и н ы с е в е р о а ф р и к а н с к и й р а в л а д а к о л о н в л а ы л ы н ы т , н и н ы р и ц а к в л а д о н в о о р у ж а я л т ы н ы т , с о л а в л а й б и д е к а ш т ы н ы т . Н ы н ы п о м е с т ь в е л а м г р о м е н ы т , д о л ж н и к в л а м д а р а в л а м о с в о б о ж д а е н ы т . А г о н и с т и к в л а с к о р о х о д - р а в л а д о н п р о в о ж а й ы м ы и к т а - м а х а н ь п о в о з к а м м о л о в а ш л и т ы л ы н г ы н ь , н ы н ы п о в о з к а ш к ы р а в л а м ш ы н д е н ы т , а г о с п о д а в л а ж ы м э к и п а ж а н ы ц к ы р г ы ж т е н ы т .

Константин колымыкы икманяр веремашты эчеят власть верц кужыш шывшылтшы междоусобный кредалмаш тынгалалтын.

Юлиан. Константинын ик преемникшы тйдын племянник Юлиан ылын (у эран 361—363 ивл). Язычествылан тйдын первишй значенижымок мбнгеш пуаш цаценат, тйдым христианвл „Отступник“ маныныт.

Христианский церкы Юлиан годым языческий храмвлан нбнй гыц конфисковаймы имуществом мбнгеш пуашлык ылын, епископвл судым ышташ права гыц лишаймы линйт, христианвлан преподаваяш запрешаймы ылын.

Но язычествышкы мбнгеш сарналаш путаен гбнят, Юлиан кердте. Тйдым чбдйн ылшы жрецвл дa греческий философвл веле полдерживаенйт, а цила населенижок Юлианын реформышкы шбдйн анжен. 363 ин ышкымжын ик поход годым Юлиан колен. Тбдй колымыкы шукуштат агыл Империи кок частеш шаланен—З а п а д н ы е ш , В о с т о ч н ы е ш . Государствын единством уже перегаен шокташ акли ылын.

Римский акведук (Южный Франция).

94 §. Варварвлән воуен нәлмәшвлә. Римский империн вален мимәшыжы.

IV курым пәйтәшәш годым кок частеш пайыналтшы Римский импери пәйтәнок слабказмән дә йбравәш ылышы племявлән натискым большы пәрен кердте.

Гуннвлә дә
вестготвлә.

Тә веремәш Черный тангыжын северный сирьштә у кочевой народ—гуннвлә ләктәнәт. Нәнә мыктен дә повозкавләш пиш кого партидон западышкыла тәрвәнәнәт. Кембштә годым нәнә восточный готвләм—остготвләм—паштекыштә тәрвәнәнәт. Нижний Дунай районышты ылышы Западный готвлә (вестготвлә), гуннвләлән ынештә подчинялтеп ылын. Нәнә восточный император Валент докы обрацаенәт дә Дунай гач ванжен, Империн территоришты ыләш тәнгәләш ядыныт.

Валент согласим пуэн, дә кого племя Дунай гач ванжен. Таманяр шүдә вестгот римский границашты ыләш тәнгәләнәт.

Вестготвлән вос-
станн.

376 ин вестготвлә Рим ваштареш восстаним тәрвәнәнәт. Нәнә Фракия мыкы тәрвәнәнәт, корныштышты цилә пәтәрен кенәт. Нәнә сага рабвлә, дә тенгеок колонвлә дә золотой приискывләш прикрепляймы рабочийвлә пижәнәт. Нәнә вестготвләлән паян селенивләм дә местный населени ышкымжын имуществым кышак таен урден вәрвләм анжыктәнәт.

Император Валент вестготвлә ваштареш кого войскадон виступаен, но Адрианополь хала доны нәнә гыц жестокий пораженим терген дә ышкежәт битвышты колен (378 и).

Западышты император ышкымжын яжо полководецым Феодосийым Востокушкы колтен дә тәдбәлән Август титулым пуэн. Феодосий вестготвләм усмиряен дә нәнә союзниквлә шотеш Дунаеш поселяен, вестготвлә императорлан военный отрядвләм шагалтышашлык ылыныт. Феодосий император лин, дә кидешыжы Империм циләгеок иквәреш ыштен.

Феодосий колымкы (395 ин), Импери пәйтәнок кок частеш пайыналтын. Колымжы годым Феодосий Востокушкы ышкымжын ик эргыжылән, а Западым вес эргыжылән пуэн коден. Феодосийын эргывләжы вуйлалтымы годым Аларих лымән вождь руководемдон вестготвлә угыц восстаним тәнгәләнәт. Ти восстанышты варварвлән дә римлянвлән силавлә иктәш ушненәт. Нәнә ынышты кычымыштыдон Римский импери совсемок шәләнәш тәнгәлән. Революци ынде сәнгәш тәнгәлән.

Римым Аларихын
нәлмәш. Кынам Аларих Италишкы пырен кеен дә Рим докыла лишемәш тәнгәлән, Аларихым ышкымбаштын спасителеш шотлышы халаштыш рабвлә йдыпелән тәдбәлән капкам пачын пуәнәт. Вестготвлә халам нәләнәт (410 и) дә рабвлә дон иквәреш тәдым когон кравенәт. Тәшец вара вестготвлә Италин югышкыла кенәт. Ти веремән Аларих колен, а тәдбән преемникшы император дон соглашеним заключаен дә вестготвләм Галлишкы нәнгеен.

Аттила. V курымын пелжѣ кытлашты Восточный империйшкы гунавлян полчищевлѣ пыраш тѣнгѣлѣнѣт. Нѣнѣм выдающий вождь А т т и л а вуйлалтен, тидѣм тѣ жепѣн бѣлѣшѣ римский писательвлѣ „йымын бич“ маыныт. Гуннвлѣ Восточный Империм пустаэмденѣт дѣ, кого выкупым получаымыкышты, Галлишкы тѣрвѣненѣт.

451 ин К а т а л а у н с к и й т ѳ р е м ѣ ш т ѣ восточный Галлишты нѣнѣм римский кого ополчени вѣш лин. Тѣштѣ шукинжок вестготвлѣн, франквлѣн дѣ вес варварский племявлѣн отрядвлѣ ылыныт. Пиш кого сражени лиѣлтѣн. Предани семѣнѣ, тѳрем мычкы йогышы ѣнгѣрвлѣ вѣрдон темѣлтѣнѣт. Кок велнѣт шуку эдем ямын. Гуннвлѣн силашты слабкѣэм кен, дѣ Аттила Рейнышкы мѣнгеш сѣрнѣлѣн.

Вес иѣшѣжѣ тѣдѣ Северный Италим пустаэмден. Италия гѣц мѣнгеш толмыкыжы шукат лите Аттила колен.

Вандалвлѣ Африкышты. V курымын пелѣштѣжѣ Западный империн провинцивлѣм маханьшон племявлѣ занимаенѣт. Испанишкы пырышы вестготвлѣ тѣщевѣн в а н д а л в л ѣ н племям поктыл лыктыныт. Вандалвлѣ Северный Африкышкы переселял тѣныт. Тѣщевѣн нѣнѣ 455 ин Италия вѣкѣ нападенѣт дѣ Римым когон громен шуѣнѣт. Тѣщевѣ тишкѣлѣжѣ „вандализм“ шамак, культурын памятниквлѣм пыдыртымым обозначааш тѣнгѣлѣн.

Императорский властьюдон тѣнѣм варварский армивлѣн начальниквлѣ распоряжаенѣт, нинѣ бѣшкѣмѣштѣн желани семѣнѣ императорвлѣм тронышкы шѣнденѣт дѣ нѣнѣм карангденѣт.

Ромул Августулым карангдымаш. 476 ин ик техень армин вождь остатка римский императорым, молада Р о м у л А в г у с т у л ы м карангден шуѣн. У эран 476 и Западный Римский империн остатка иѣшѣжѣ шотлалтеш.

Империн восточный пелжѣ утларак устойчивый ылын. Но тѣдѣт изин-олен лиѣжѣм вѣшталтен миѣн. Тѣшкѣ варварвлѣ дѣ славянвлѣ пырен кенѣт. Варакшы нѣнѣ Восточный Римский империн развалинывлѣэш лиѣлтѣшѣ Византийский государствын основной населени линѣт.

Римын ямаш причинывлѣ. Римский рабовладельческий общество революцин дѣ варварский воюен нѣлмѣшвлѣн иквѣреш ударвлѣэш ямын. „Рабвлѣн революци,—Сталин тѣнг келесен,—рабовладелецвлѣм ликвидируен дѣ труйышывлѣм эксплуатируйым рабовладельческий формым вѣшталтен“¹.

Рабовладельческий общество кого культурым бѣштен, ти культура человетчествын пакула развиваялтмашты кого влияним пуѣн. Тенге гѣнѣт Империи годым ылышы эксплуатация рабский способшы тѣдѣн пакулаш развитилѣн уже кого тормоз лин. Техникын, культурын дѣ наукин развитилѣн рабство ѣптѣртен.

Бѣшкѣмѣжѣн трудышты раб заинтересован агыл,—тѣдѣ пандыдон шин ровотайыктымы ылын. Седѣндон тѣдѣн пѣшѣжѣ

¹ Ст а л и н, Вопросы ленинизма, изд. 11-е, стр. 412.

Римский командир влѣ ышке салтаквлѣштѣм врагвлѣ вѣштареш цагалаш ѳжѣт.

чѣдѣ производительностьым пуэн. Сола хозяйствашты рабский труд почвым какракаэмден дѣ урожайностьым чѣдемден миэн. Рабство годым трудын сложный орудивлѣ, яжо инструментвлѣ дѣ машинѣвлѣ лѣктѣн кердтелыт. Эксплоатацин рабский способшы труйышывлѣм тѣргачок угнетаен, нѣнѣлѣн развиваялташ нимахань лимашѣм путе. Свободныйвлѣн труд шотеш вацте (презирайтемы ылын). Рабовладельческий хозяйствалан соок у гѣц толшы рабвлѣ келѣт ылын. У рабвлѣм утларакшы война дон пиратвлѣ пуэнѣт. Тытыштымы ылышы войнавлѣ дѣ кравымашвлѣ целый сѣндѣлѣквлѣм пуштаэмденѣт дѣ населеним чѣдемденѣт.

Тенгелѣн, Империи пѣтѣмѣш годым рабство производительный силавлѣм кѣтѣргѣмѣшкѣ нѣлѣн миэн, дѣ тидѣжѣ рабовладельческий обществом ямашкы шоктен.

Рабствылан вѣшталтышеш феодольно-крепостнический порядок толын. Тѣдѣндон классовый обществом развитишты у страница пачылтеш—Средний курымвлѣн истори.

ДРЕВНИЙ ИСТОРИИ ХРОНОЛОГИЧЕСКИЙ ТАБЛИЦА.

Египет.	У эра яктешы ивлä.
Египетышты государствывлä лимäш	3500 и кытлан.
Единый Египетский кугижаншы лимäш	3200 и кытлан.
Пирамидывлäm строяш тынгäлмäш	2300 и перви.
Хресаньвлän дä равлän восстани	1750 и перви.
Тутмос III-н воюен нälмäш походвлän тын- гäлтыш	1500 и перви.
Египетым Перси воюен нälмäш	525
Двурече.	У эра яктешы ивлä.
Шумерский халавлä лимäш	3500 и перви.
Хаммурапи кугижан законвлäm составля- ймаш	2000 и кытлан.
Тиглат-Паласар III	745—727
Ниневим разрушаймаш	612
Ассирин пытымäш	605
Вавилонин пытымäш	538
Финикия.	У эра яктешы ивлä.
Финикийский хала-государствывлän (Тирын дä Сидонын) кузымаш	1000 и перви.
Израильский дä Иудейский кугижаншывлä.	У эра яктешы ивлä.
Палестинышты Еврейский кугижаншы ли- мäш	1000 и кытлан.
Израильский кугижаншы пытымäш	722
Иудейым воюен нälмäш	586
Персия.	У эра яктешы ивлä.
Дарий I	521—486
Персим Александр Македонский воюен нälмäш	330
Индия.	У эра яктешы ивлä.
Индишты хала-государствывлä лимäш	3000 и перви.
Браманвлän господство	1000—500 и кытлан.
Чандрагупта	320—291
Ашока	273—237

Китай.

Цинь-ши-хуанди	у эра якте 221— 210 ивлә.
„Красный бровьвлән“ восстани	у эран 18—23 ивлә.
„Желтый тюрбанвлән“ восстани	у эран 184 и.

Греция. У эра яктешй ивлә.

Пйтәриш Олимпиада	776
Солоньн реформывлә	594
Клисфенын реформывлә	509
Греко-персидский войнавлә	500—449
Марафон донышы битва	490
Саламин донышы битва	480
Афинский морской союз лимәш	478
Периклын правлени	445—430
Пелопоннесский война	431—404
Никийын мир	421
Сицилийский поход	415—413
Хероней донышы битва. Греческий незави- симость пйтәймәш	338
Александр Македонский	336—323
Силласи донышы битва да Спарташты ре- волюцим сьнген шумаш	221
Грецим Рим воюен нәлмәш	146

Рим. У эра яктешй ивлә.

Рим лимәшын легендарный дата	753
XII таблицын законвлә	451—450 и кытлан.
Консульский властым плебейвлән воюен нәлмәш	366
Долговой рабством пйтәрымәш	326
Пунический пйтәриш война	264—241
Пунический кокшы война	218—201
Канны донышы битва	216
Зам донышы битва	202
Пунический кымшы война	149—146
Испаништы Вириатын восстани	150—139 и кытлан.
Сицилишты равлән пйтәриш восстани	137—132
Пергамышты Аристоклыкын восстани	133—130
Гракхвлән движени	133—121
Сицилишты равлән кокшы восстани	104—100
Италийский крестьянствын восстани (союз- нический война)	90—88
Суллын диктатура	82—79
Испаништы Сергторин восстани	80—71
Спартакын восстани	74—71
Республика ваштареш Катилинын заговор	63
Пйтәриш триумвират	60
Цезарьым пуштмаш	44

Кокымшы триумвират	43
Акциум донышы битва	31
Августын вуйлалтымаш	у эра якте 30 и гыц мәнмән эран 14-шы ивлән У эран ивлә.
Нерон	54—68
Иерусалимым Тит разрушайымаш	70
Траян	98—117
Марк Аврелий	161—180
Септимий Север	193—211
Империн свободный населени гражданский правам получайымаш	212
Рабвлән революци тѳнгәләлтмәш дә варвар- влән вторжени	111 в.
Диоклетиан	284—305
Столицым Константинопольыш ваштымаш	330
Вестготвлән восстани	376—379
Империм кок частеш окончательно пайы- лымаш	395
Римым Аларих нәлмәш	410
Каталаунский битва	451
Остатка римский императорым Ромул Ав- густулым карангдымаш	476

О Г Л А В Л Е Н И И.

Введени.

1 §. Первобытнй әдемвлән ыльмәш	3
2 §. Рабовладельческий государстввлә кыце лийәт. Исторический па- мятниквлә	6

ДРЕВНИЙ ВОСТОК.

I. Египет.

3 §. Египетын природа дә тыдён населени	11
4 §. Земледели развиваялтмәш. Государство лимәш	14
5 §. Шукердшы Египтянвлән религи	16
6 §. Египетышты государственнй строй	19
7 §. Хресәнвлән дә рабвлән восстани. Гиксосвлән толын пырымәш	24
8 §. Египетын воюен нәлмәшвлә	26
9 §. Хеттвлә вәштареш кредәлмәш. Рамсес 11	29
10 §. Египетын самостоятельностьшты пәтәмәш	31
11 §. Египетский культура	32

II. Двуречье на шукердшы государстввлә.

12 §. Южный двуречье, тыдён природа дә населени	35
13 §. Вавилонский кугижәншы	36
14 §. Ассирия воюен нәлмәшвлә	38
15 §. Ассирийский военнй держава дә тыдён пәтәмәшәжә	43
16 §. Ново-Вавилонский (Халдейский) кугижәншы	44
17 §. Ассиро-Вавилонский культура	45

III. Финикия, Иудея, Персия.

18 §. Финикия	50
19 §. Израильский дон Иудейский кугижәншывлә	52
20 §. Персия	55

IV. Древний Индия.

21 §. Древний Индия. Сәндәләк дә тыдён населени	58
22 §. Брамәнвлән государство. Индишты кастовый строй	61
23 §. Буддизм. Индим воюен нәлмәш	62

V. Древний Китай.

24 §. Сәндәләк дә тыдён населени	67
25 §. Китайын пиш шукердшы историжы. Чжоун, Циньын дә Ханьын периодвлә	69
26 §. „Красный бровьвлән“ дә „Желтый тюрбанвлән“, восстанивлә	71
27 §. Древний Китайын культура	73

ДРЕВНИЙ ГРЕЦИЯ.

I. Греция пиш шукердшы периодшы.

28 §.	Сандалык да тьдьн населени	76
29 §.	Крито-микенский культура	78
30 §.	Греческий религи	81
31 §.	Геройвлэ гишан мифвлэ	84
32 §.	Аргонавтыя гишан миф	88
33 §.	Древнегреческий эпос „Илиада“	89
34 §.	„Одиссея“	92
35 §.	Родын яммаш да государство лийлтмаш	96
36 §.	Государство-хала (полис)	98
37 §.	Грековлан торгейымаш да колонизаци	99
38 §.	Военный быт да общественный мамашвлэ. Оракулвлэ	101

II. Спарта.

39 §.	Спартан общественный строй	104
40 §.	Быт да спартанецвлан восстани. Пелопоннесский союз	107

III. Афинский государство лимаш.

41 §.	Сандалык да тьдьн населени. Пиш шукердшы Атика	109
42 §.	Революционный кредалмаш. Солон	111
43 §.	Афинышты тирания. Клисфенын реформа	113

IV. Греко-персидский войнавля да Афинын расцветшы (пеледмыжы).

44 §.	Война тьнгялалтмаш	116
45 §.	Ксерксын поход	118
46 §.	Афинский морской держава	120
47 §.	Рабство	121
48 §.	Перикл. Рабовладельческий демократин пеледмаш	124

V. Пелопоннесский война.

49 §.	Войнан причинывля да тьнгялалтмашыжы	127
50 §.	Спцилийский поход да Афинын поражени	129
51 §.	Войнан пьтымаш да „кымлын тиранц“	131
52 §.	Рабвлан да беднотан восставивля	132

VI. Греческий культура.

53 §.	Театр	134
54 §.	Греческий культура (трагеди да комеди)	136
55 §.	Искусство	138
56 §.	Наука лакмаш	141
57 §.	Сократ да Платон. Аристотель	142

VII. Греция Македонин властышты.

58 §.	У эра якте IV курымын Греция положени	145
59 §.	Македония. Филипп Македонский	146
60 §.	Александр Македонский да тьдьн походвлэжы	149
61 §.	Эллинистический государствывля да наньн культура	151
62 §.	Македония да рабовладелецвлан власть вштареш кредалмаш. Бреним Римын воюн налмаш	155

РИМ.

I. Римын историн ир период.

63 §.	Древний Италин природа да населени	158
64 §.	Патрицийвлэ да плебейвлэ. Сервий Туллий	161
65 §.	Патрицийвлан да плебейвлан кредалмаш	163

66 §. Италим воуен нълмйшвлӓ	165
67 §. Римский войска. Италия Римын власть кидыштӓ	168
68 §. Римлянвлӓн религи	170

II. Италия гыц ӓрдӓштӓ Римын воуен нълмйшвлӓ.

69 §. Пунический пӓтӓриш война (у эра якте 264—241 ивлӓ)	171
70 §. Пунический кокшы война (у эра якте 218—221 ивлӓ)	174
71 §. Македоним да Грецим воуен нълмйш. Пунический кымшы война (у эра якте 149—146 ивлӓ)	179

III. Рабовладельческий Рим (у эра 111—11 курымвлӓ).

72 §. Рабский трудын развитижы да рабвлӓн положеништы	180
73 §. Римский откупщиквлӓн да ростовщиквлӓн обогащайлтмаш	184
74 §. Быт да культура Римын у эра якте 111 да 11 курымвлӓн	185

IV. Рабвлӓн да свободный беднотан восстанивлӓ Римский республика ямаш (у эра якте 137-30 ивлӓ).

75 §. Сицилишты рабвлӓн пӓтӓриш восстани. Малый Азишты Аристоникийн восстани	186
76 §. Гракх шӓмбелвлӓн реформывлӓ. Тиберий Гракх (у эра якте 133 и)	189
77 §. Гай Гракх (у эра якте 123—121 ивлӓ)	192
78 §. Марий да военный реформа. Кимврвӓтӓдон да тевтонвӓтӓдон война	193
79 §. Сицилишты рабвлӓн кокшы восстани (у эра якте 104-100 ивлӓ)	184
80 §. Италиквлӓн восстани. Суллын диктатура	196
81 §. Рим ваштареш Испанин кредӓлмӓш. Вирнат дон Серготорий	198
82 §. Спартакын восстани	200
83 §. Катилинын заговор. Помпей дон Цезарь	203
84 §. Пӓтӓриш триумвират. Цезарьын диктатура	205
85 §. Республикын пӓтӓмӓш	207

V. Римский импери мӓмнӓн эран 1 да 11 курымвлӓн (принципат).

86 §. Октавиан—Августын правлени (у эра якте 30 гыц у эран 14 якте)	209
87 §. Республика пӓтӓмӓш годым да у эран 1 курымшыты Римын быт да культура	211
88 §. Римский импери у эран 1 курымын	215
89 §. Империн положенижы. Провинцивлӓштӓ восстанивлӓ	218
90 §. Римский импери у эран 11 да 111 курымвлӓ анзылны. Варварвлӓдон кредӓлмӓш	221

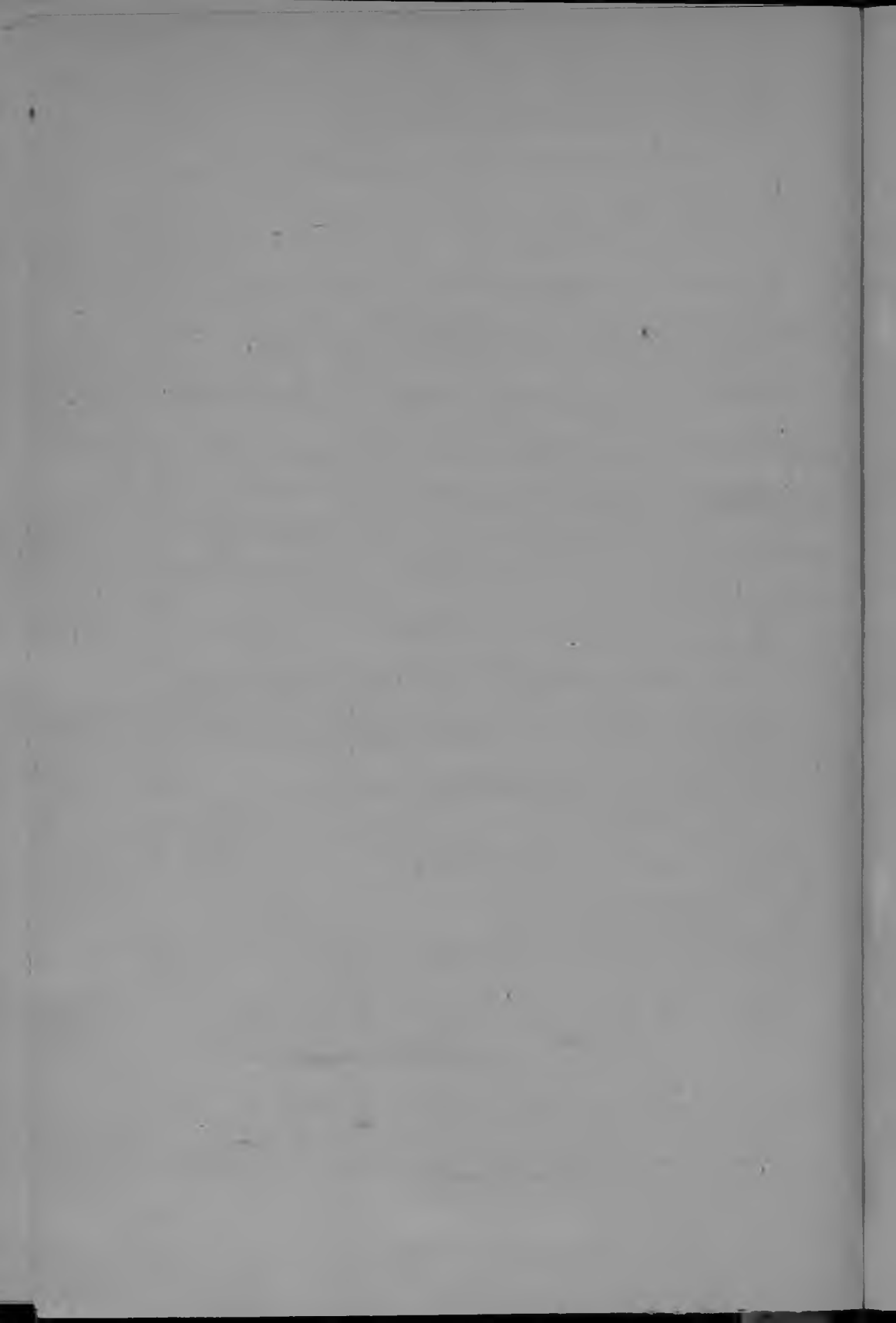
Рабвлӓн революци. Варварвлӓн завоеванивлӓ да империн ямаш.

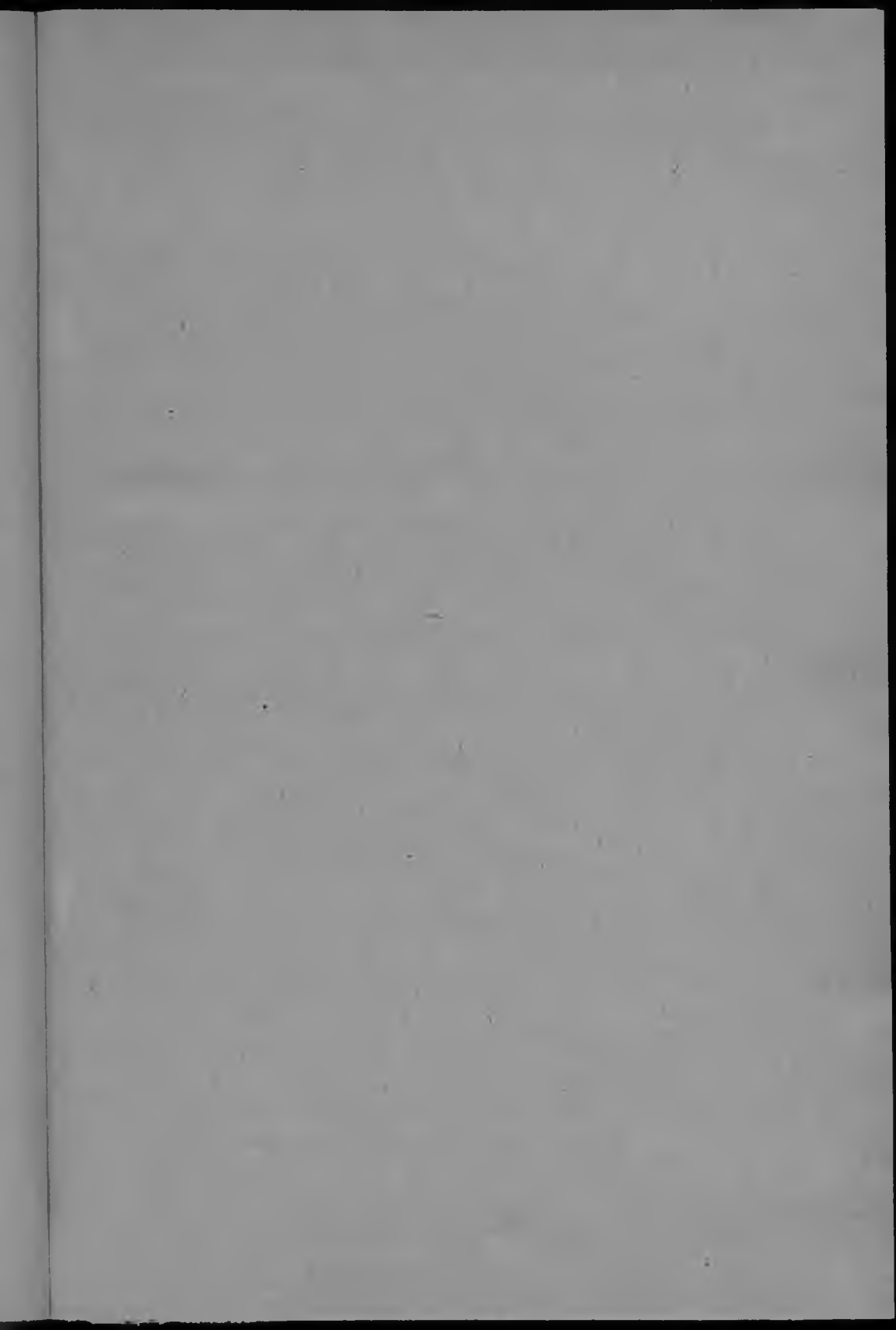
91 §. Революци лишемӓш	222
92 §. Диоклетиан. Христианство	225
93 §. Константин да тӓлӓн преемниквлӓжы. Импери шӓлӓнмӓш	228
94 §. Варварвлӓн завоеванивлӓ. Римский импери ямаш. Хронологический таблица	230 234

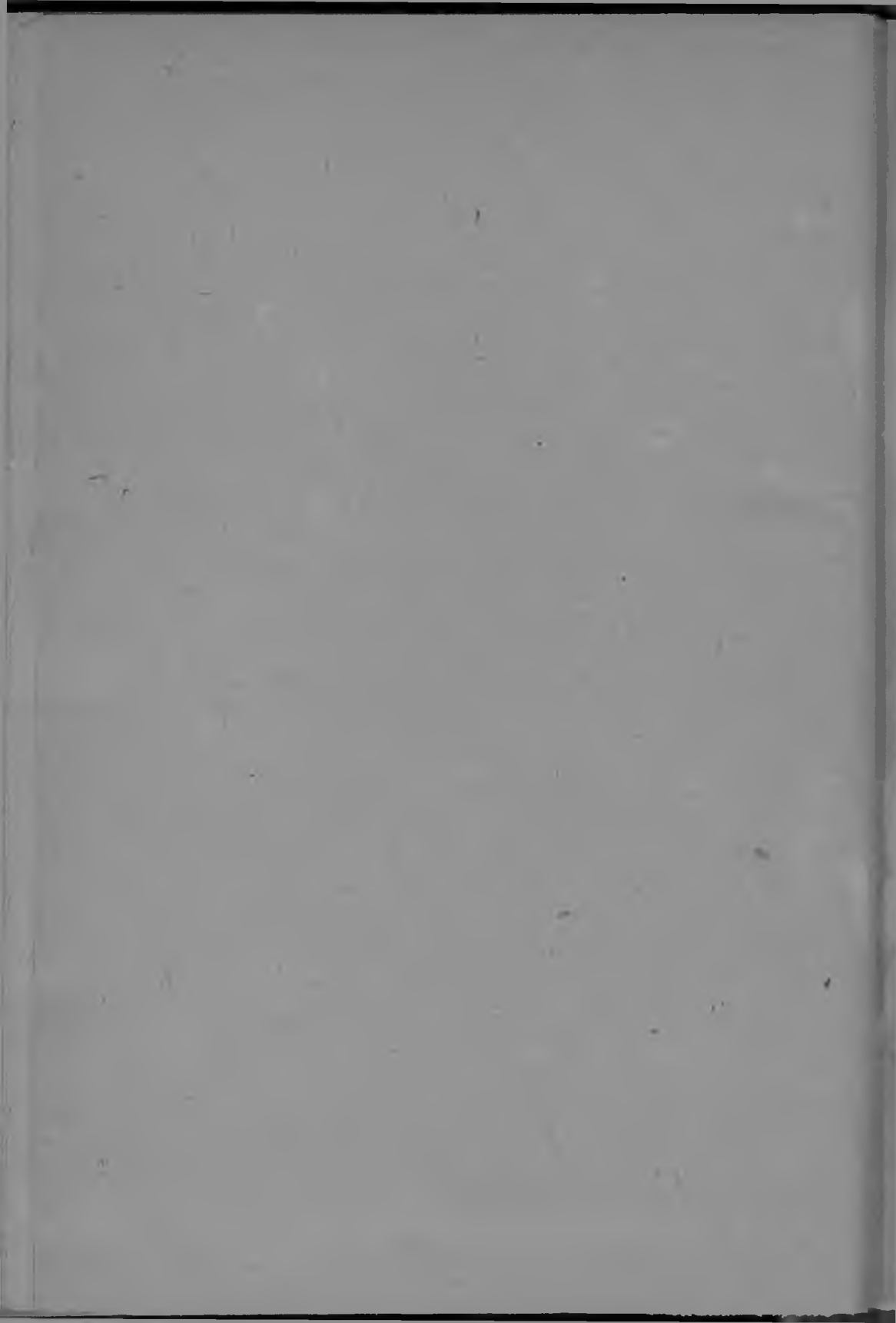
Редактор И. Сорочинский. Издательство В. Михадарова.

Подписано к печати 25/V 1945 г. 0 Э 0017. Тираж 2050 экз.
Заказ № 1552. Печат. листов 15, Автор. листов 16.
ЦЕНА 6 РУБ.

Козмодемьянская типография Управления издательств и полиграфии при СНК Марийской АССР.

13748

Цена 6 т. р.
картлет 1 т.

	Мар.
3-875.	

**ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО
МИРА**
учебник для 5—6 классов
средней школы
на горно-марийском языке.